ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

3

TOMUL 24

1973

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct sau prin poştă şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la întreprinderea ROMPRESFILATELIA, căsuţa poştală 2001, telex 011631 — Bucureşti, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: I.C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

TOMUL 24 NR. 3 1973

SUMAR

S C I V, tomul 24, nr. 3, Bucureşti, 1973, p. 369—556

NOTE BIBLIOGRAFICE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 24 — N° 3 — 1973

SOMMAIRE

Page

ÉTUDES

DISCUSSIONS

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

NOTES ARCHÉOLOGIQUES

COMPTES RENDUS

S C I V, tomul 24, nr. 3, București, 1973, p. 369—556

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

CULTURA CERNAVODA II. AŞEZAREA DIN SECTORUL *b* DE LA CERNAVODA

DE

D. BERCIU, SEBASTIAN MORINTZ, PETRE ROMAN

Numele oraşului Cernavoda a intrat de mult în literatura privind preistoria europeană datorită săpăturilor întreprinse acolo în 1917 de C. Schuchhardt şi P. Traeger[1].

În 1936 I. Nestor[2] face noi săpături atît în tell-ul gumelniţean investigat în 1917 cît şi pe pantele vestice ale promontoriului numit „alte Burg" pe schiţa de plan publicată de C. Schuchhardt[3] (fig. 1 A şi punctele 1, 2 pe fig. 1 A').

Cercetările au fost reluate în 1954, avînd, de data aceasta, un caracter de salvare[4]. Între timp, malul drept al Dunării, de la confluenţa cu valea Carasu spre nord, pe o lungime de circa 2 km, fusese excavat pe o lăţime considerabilă. Zonele care făcuseră obiectul cercetărilor din 1917 şi 1936 erau deja distruse (vezi pe fig. 1 A' linia punctată). Malurile prăbuşite lăsau să se vadă însă alte resturi de aşezări şi cimitire şi acestea distruse în proporţii variabile. Săpăturile de salvare au avut loc în anii 1954—1962[5] şi 1967, 1968, 1970[6].

Rezultatele acestor repetate reveniri la Cernavoda au fost menţionate în diferite rapoarte preliminare de săpături[7]. O publicare detaliată a acestora a rămas însă un deziderat.

În rîndurile de faţă ne propunem tipărirea integrală a descoperirilor de la Cernavoda cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea de cultura (uneori faza) Cernavoda II. Materialul pe care-l publicăm acum provine dintr-un sondaj de control efectuat în 1956 la circa 100 m nord—

---

[1] Carl Schuchhardt, PZ, 15, 1924, 9—27.

[2] Ion Nestor, extras din Analele Dobrogei, 18, 1937, p. 1—21.

[3] C. Schuchhardt, *loc. cit.*, fig. 2.

[4] Sebastian Morintz, D. Berciu, P. Diaconu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 151 şi urm.

[5] La săpături au luat parte D. Berciu, Sebastian Morintz, P. Diaconu, N. Harţuche, P. Roman, L. Chiţescu, G. Cantacuzino, M. Chiţescu, A. Aricescu, C. Mirescu, I. Ionescu, E. Tomescu.

[6] Aceste ultime săpături au fost efectuate de către D. Berciu şi Em. Moscalu în sectoarele *a* şi *d*.

[7] Vezi SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 151 şi urm.; Materiale, 3, 1957, p. 83 şi urm.; Materiale, 5, 1959, p. 99 şi urm.; Materiale, 6, 1959, p. 95 şi urm.; Materiale, 7, 1960, p. 49 şi urm.

S C I V, tomul 24, nr. 3, Bucureşti, 1973, p. 373—405

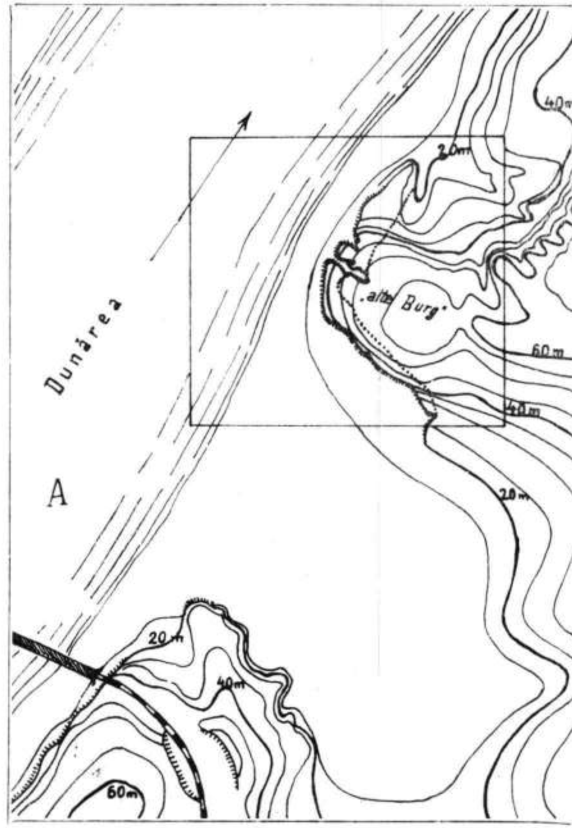
nord-est de piciorul pantei dealului „Sofia" („alte Burg" la Schuchhardt, punctul *b* în planul nostru general: v. fig. 1A pentru schiţa lui Schuchhardt şi nr. 3 pe schiţa de la fig. 1A'). Malul prăbuşit conţinea numeroase resturi atribuite pe atunci „fazei Gumelniţa D (Gorodsk-Usatovo)" [8]. Prin secţiunea noastră, cu dimensiunile de 7,75 m × 1,50 m, urma să se cerceteze o mică porţiune de teren limitată între fundaţia unor construcţii moderne şi numeroase prăbuşiri care o înconjurau. Ea nu a putut fi adîncită însă, pînă la pămîntul viu decît pe o lungime de 3,80 m. La reluarea cercetărilor în 1957 zona în discuţie dispăruse şi odată cu ea dispăruseră şi orice urme din resturile acestei aşezări preistorice.

Fixarea sondajului nostru pe schiţa publicată de Schuchhardt prezintă dificultăţi. Cu certitudine se poate spune că acesta se află „undeva" în imediata vecinătate estică a fostului tell gumelniţean (fig. 1A', nr. 3). Iniţial, terenul în această zonă era neted. Aşa reiese şi din fotografia publicată de C. Schuchhardt [9]. El se găsea însă la capătul pantelor cu înclinare de la nord şi est spre sud şi vest. Se adăugau pantele tell-ului gumelniţean. Printre resturile provenite din săpăturile lui Schuchhardt, publicate de A. Langsdorff şi I. Nestor, sînt şi fragmente ceramice caracteristice locuirii numite Cernavoda II [10]. Tot astfel, în săpătura noastră s-au găsit şi puţine resturi gumelniţene (pl. 2/23 ; 4/3,8 ; 12/3). Aşezarea ar fi putut deci să se întindă *pe* şi mai ales *în jurul* tell-ului gumelniţean, resturile de pe tell fiind mai uşor supuse „spălării", după cum o parte a resturilor găsite în secţiunea noastră pot proveni din depuneri remaniate.

Stratigrafia (fig. 2). De la suprafaţa actuală a solului pînă spre — 1,20 — 1,40 m s-a săpat într-o depunere cenuşie, cu relativ bogat material ceramic din epoca romană[11] (pl. 4/7, 9, 10). Printre acestea apar şi rare fragmente ceramice gumelniţene (pl. 2/23 ; 4/3,8 ; 12/3). Este o depunere de „scursură" dinspre tell şi promontoriu. Depunerea cenuşie se continuă pînă la 1,50 — 1,60 m adîncime în capătul vestic al secţiunii şi pînă la 2 m în cel estic, dar conţinutul său se schimbă în sensul că dispar complet resturile romane, rămînînd doar cele preistorice, respectiv Cernavoda II şi, rar, Gumelniţa sau Hamangia.

Începînd de la —1,50 m, în capătul vestic şi albiindu-se puternic spre est, a apărut un strat de incendiu, gros de 0,40 — 0,60 m, care conţine foarte multe valve de scoici, chirpic ars, ceramică, oase calcinate. La baza acestui nivel, cu o puternică albiere pe direcţia vest spre est, s-a găsit o bandă de lut galben, groasă de 10 — 15 cm, a cărei culoare a fost pătată de nivelul care o suprapune dar nu şi arsă. Înclinarea acesteia, faptul că în parte conţinutul nivelului de incendiu este remaniat ne împiedică a socoti fîşia de pămînt galben, fără rezerve, drept podina unei locuinţe. Stratigrafic, o socotim însă limită despărţitoare între nivelul la baza căruia se află (nivel pe care, împreună cu depunerea cenuşie de sub depunerea din vremea romană, îl numim nivelul 2) şi nivelul pe care-l suprapune (pe acesta îl numim nivelul 1). Sub banda de pămînt galben urmează un alt

[8] Sebastian Morintz, D. Berciu, P. Diaconu, *loc. cit.*, p. 159.
[9] Carl Schuchhardt, *loc. cit.*, fig. 1.
[10] A. Langsdorff şi I. Nestor, PZ, 20, 1929. fig. 2/9, 13, 16.
[11] După determinările Victoriei Andronescu s-ar data în sec. III — IV e.n.

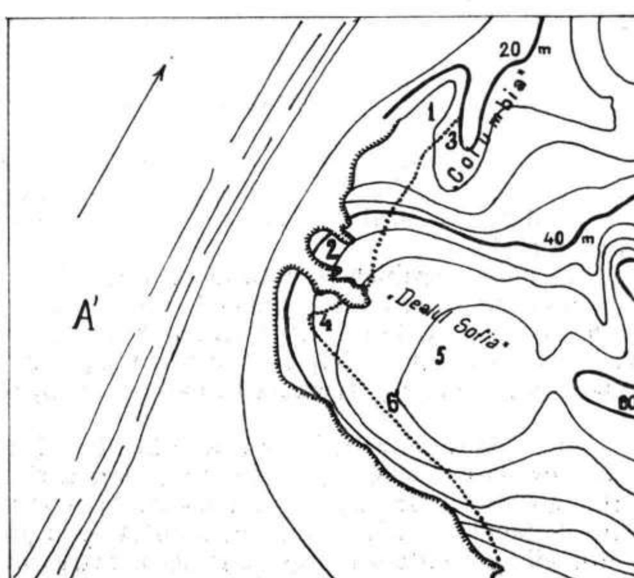

Fig. 1. A, Copie după ridicarea topografică a lui C. Schuchhardt (scara 1 : 12 500). A′ Copie după ridicarea topografică a unui sector din schița lui C. Schuchhardt. A′1 poziția tell-ului gumelnițean, săpături C. Schuchhardt și I. Nestor; A′2 săpături I. Nestor în 1936; A′3 poziția probabilă a „sectorului *b*" (așezarea Cernavoda II); A′4 sectorul *a* (așezarea Cernavoda I); A′5 sectorul *c* și A′6, sectorul *d* (ambele formează așezarea Cernavoda III). Linia punctată indică situația aflată în [illegible] 1955.

nivel de incendiu, gros de 0,60—1,30 m, care la — 3,15 — 3,25 se suprapune peste pămîntul „viu". În acest nivel, mai ales între 2,75—3,15 m adîncime, urmele de arsură erau foarte puternice. În conţinut multe oase, mai puţine valve de scoici ca în nivelul 2, nuclee masive şi aşchii din silex, o mare cantitate de fragmente ceramice şi numeroase pietre plate de forme neregulate. Este clar că ne aflăm în apropierea unei locuinţe care trecuse

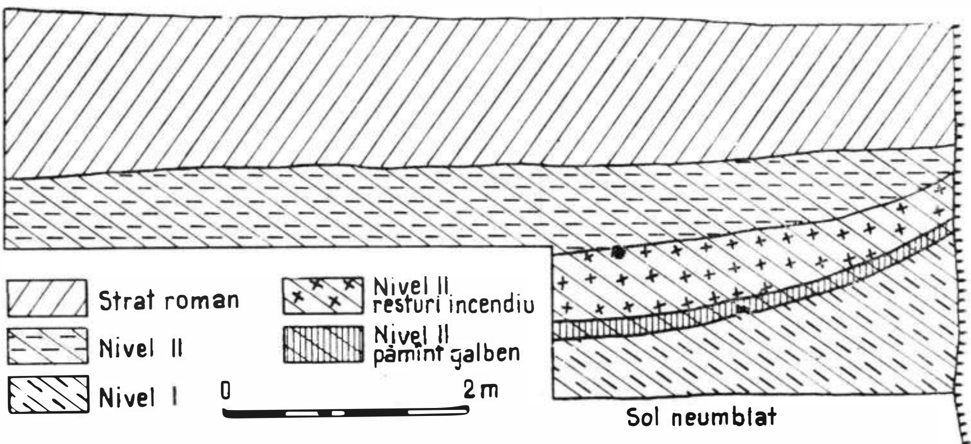

Fig. 2. Cernavoda. Sectorul *b*, profilul sudic al sondajului.

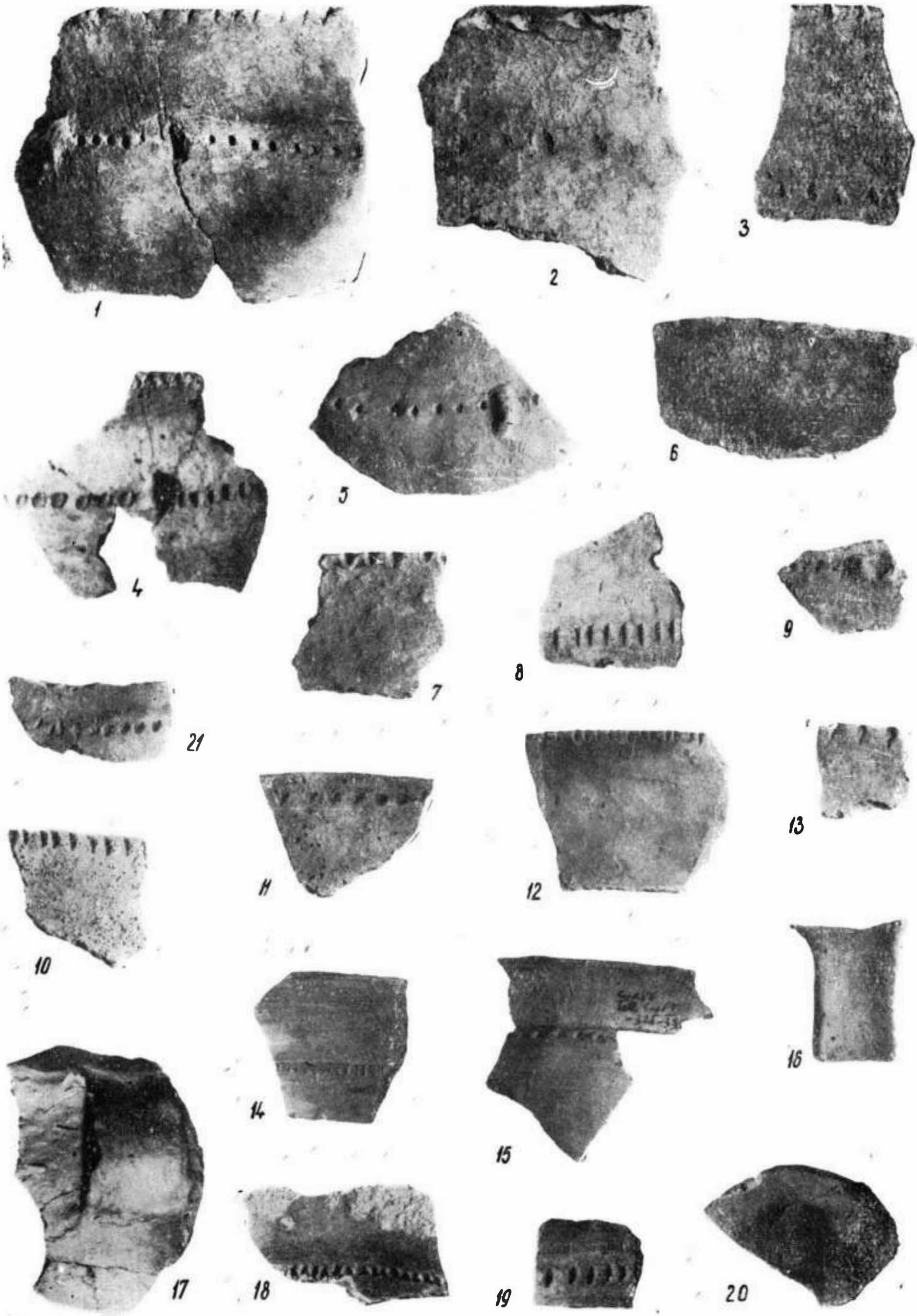
prin foc. Stratigrafic, putem vorbi deci de un strat cu două niveluri care se atribuie culturii Cernavoda II, suprapus de un altul din perioada stăpînirii romane. Rarele apariţii de resturi de tip Gumelniţa sau Hamangia sînt răspîndiri fireşti datorate apelor pluviale sau purtătorilor acestor culturi care şi-au avut aşezările în imediata vecinătate.

MATERIALUL ARHEOLOGIC

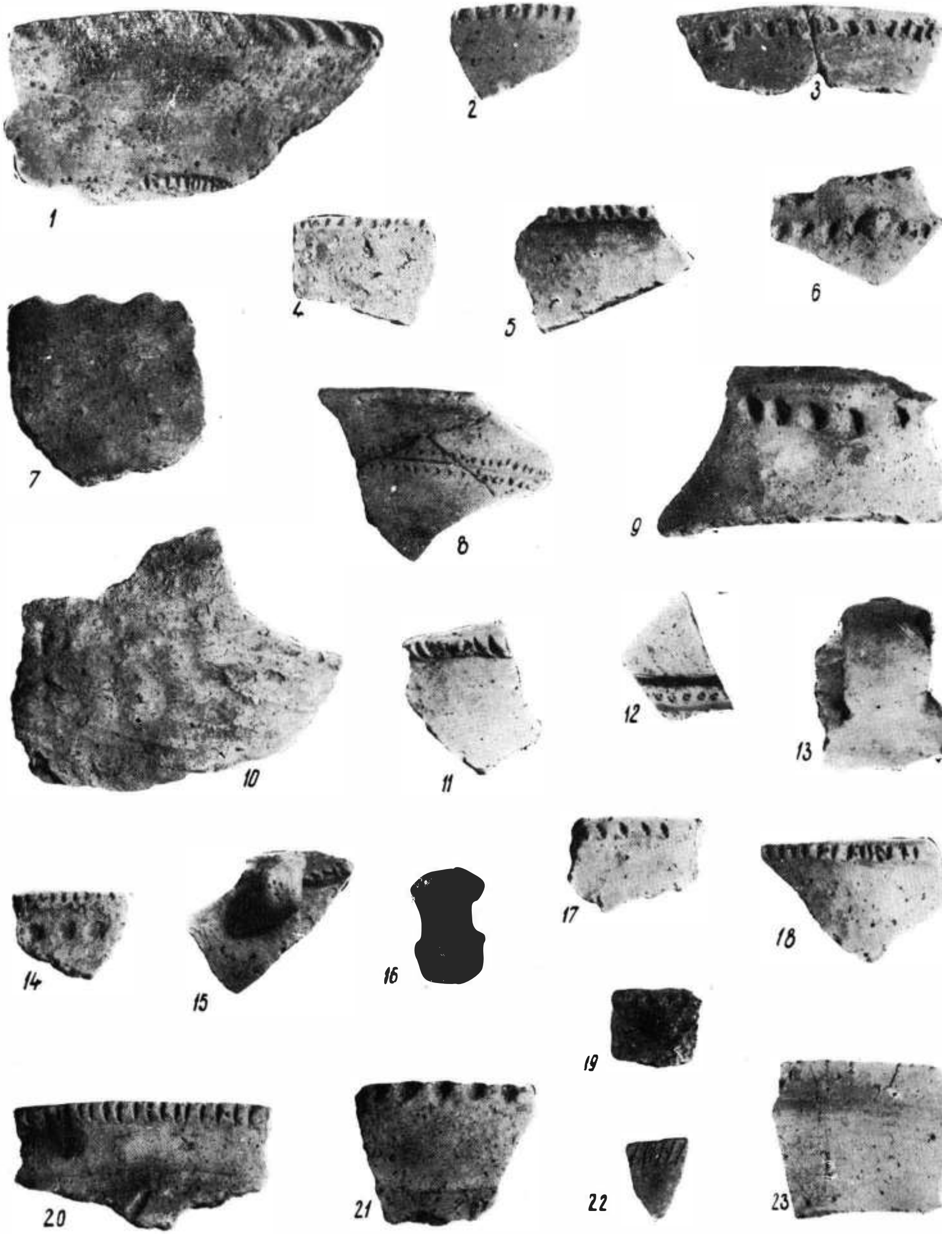
I. — Material osteologic. Remarcăm, mai întîi, marea cantitate de valve de scoici (mai puţine cochilii de melci), proporţional mai numeroase în nivelul 2 faţă de nivelul 1. Din pămîntul prăbuşit s-au cules şi cîteva oase de peşte.

În mod deosebit ne-a reţinut apoi atenţia marea cantitate de oase de animale (mai toate sparte, unele trecute prin foc), mai numeroase în nivelul inferior faţă de cel superior. Din păcate, cea mai mare parte a materialului s-a pierdut în timpul transportului ; printre cele cîteva resturi păstrate, Alex. Bolomey recunoaşte oase de cerb, de bour şi de ovicaprine.

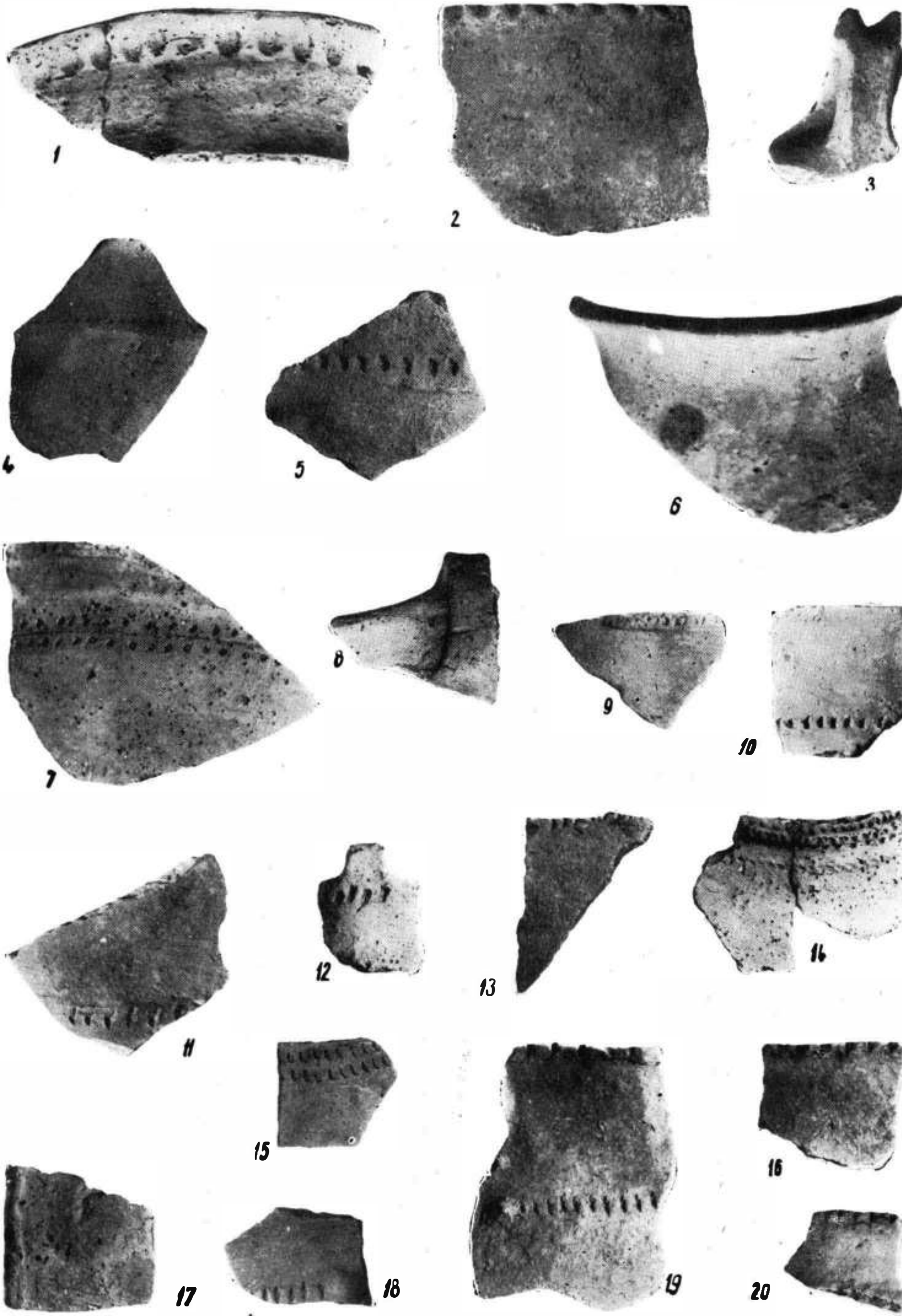
II. — Materialul litic. Mai ales în nivelul inferior s-au găsit bulgări masivi de silex, nuclee, aşchii de decorticare şi cîteva unelte realizate neglijent sau rudimentar. O parte din material fusese trecut prin foc. Din determinările făcute de Al. Păunescu menţionăm : predominarea pieselor mici şi mijlocii ; prezenţa unor aşchii de decorticare (pl. 14/3, 5, 8, 9) fără retuşe, cu talonul pe cortex, punctiform sau neted ; aşchii atipice, neretuşate,

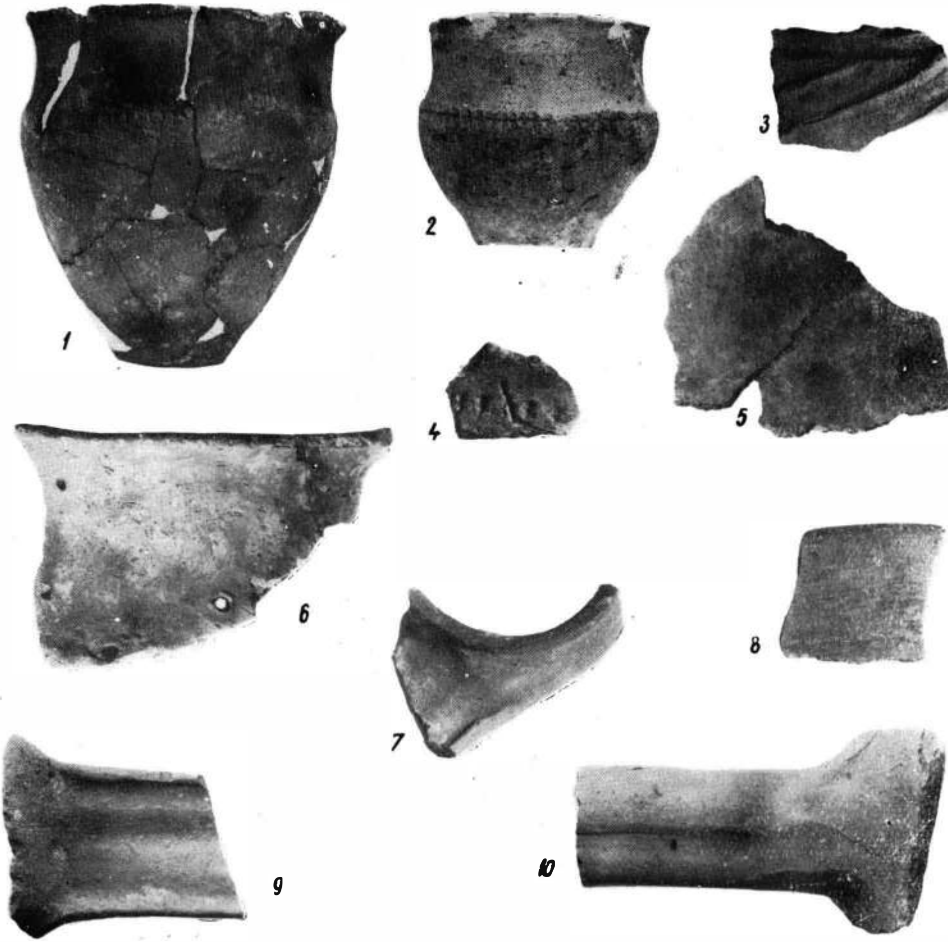
Pl. 1. Cernavoda. Sectorul *b*, fragmente ceramice din nivelul 1.

Pl. 2. Cernavoda. Sectorul *b*, fragmente ceramice din nivelul 2. Nr. 23 aparține culturii Gumelnița.

Pl. 3. Cernavoda. Sectorul *b*, fragmente ceramice nestratigrafiate.

Pl. 4. 1 vas de la Sultana; 2 Cernavoda, vas descoperit în sectorul *d* în S I/1961 între metrii 1—2, la adîncimea de 110 cm; 4 fragment ceramic de la Cernavoda, descoperit în sectorul *d*, în S III/1957, între metrii 13—14, adîncimea 140 cm; 3, 5, 6, 8 Cernavoda, sectorul *b*, fragmente ceramice din nivelul 1 (nr. 3, 8, aparțin culturii Gumelnița); 7, 9, 10 Cernavoda, sectorul *b*, fragmente ceramice din stratul roman.

cu taloane netede, sparte (pl. 14/7); gratoar-străpungător (pl. 14/6) pe așchie microlitică, cu partea activă oblică retușată abrupt (o caracteristică a culturilor post-gumelnițene); rabot pe jumătate de bulgăre, oval prelung, cu partea activă ușor concavă și retușată (pl. 14/2); lamă subțire care prezintă însă o tehnică tipic gumelnițeană și aparține culturii Gumelnița (pl. 14/4).

Dintr-o rocă dură (granit) de culoare neagră s-a realizat un mic toporaș lustruit doar pe fețele plate. Marginile laterale și muchia păstrează forma naturală a pietrei (pl. 14/1).

III. — Ceramica. Tehnica de lucru, caractere generale.

1. *Ceramica fină.* În nivelul 1 este destul de rară, are o culoare cenușie-deschisă la exterior (rar, cu pete castanii), cenușie-închisă, spre negru, în spărtură (pl.1/14). În pastă nisip foarte fin, fără impurități, pereții neteziți fără o atenție specială. Vasele au fost introduse într-o emulsie de lut fin, moale la pipăit, iar apoi au fost puțin lustruite. Arderea este bună, pereții subțiri au rezonanță la lovituri.

Din nivelul 2 avem și mai puține fragmente (trei la număr) dintre care două au suprafața interioară neagră, iar exteriorul castaniu dar prezintă și el pete mari, negre. Al treilea fragment este însă cenușiu deschis.

2. *Ceramica de bună calitate.* În nivelul 1 este mai numeroasă decît ceramica fină. Se deosebesc trei subgrupe :

a) bine reprezentată, cenușie sau castanie la exterior. Mai rar, pete negre. Miezul de culoare închisă. În pastă, nisip fin. Pasta nu este însă prea bine aleasă și se strecoară mici cochilii de melci sau alte ingrediente. Rar, se observă chiar goluri din cauza neuniformei frămîntări. Vasele au fost introduse într-o emulsie de lut care s-a depus pe suprafețele lor în pojghiță foarte subțire.

b) cantitativ aproximativ egală cu cea din grupa precedentă. Cele mai multe fragmente au suprafețele castaniu-deschis, spre cărămiziu, cîteva castanii, unul cenușiu și altul negru. Miezul este negru. Introducerea, pe lîngă nisip și pigmenți de calcar sau cochilii de melci și a unei cantități reduse de materii organice care creează goluri în pastă, fac din aceste fragmente o subgrupă distinctă. Vasele au fost și de data aceasta introduse într-o emulsie de lut fin, moale la pipăit. În cazuri rare, exteriorul a fost ușor lustruit.

c) relativ rară, castanie-deschisă (spre cărămiziu), cu pete mai închise la exterior, miez cenușiu-închis spre negru. În pastă s-a amestecat nisip și calcar pisat mărunt. Pasta devine mai puțin omogenă, dar arderea este bună și pereții rezonanți. Modelarea și netezirea pereților lasă de dorit. Slipul este foarte subțire, neputînd acoperi toate denivelările.

În nivelul 2 ceramica din această categorie este reprezentată doar prin șapte fragmente : cinci aparțin subgrupei *a* și cîte unul celorlalte subgrupe.

În materialul nestratigrafiat, nu prea numeros nici el, sînt prezente, de asemenea, toate subgrupele.

3. *Ceramica grosieră.* Este cea mai numeroasă și caracteristică pentru complexul nostru. Se poate împărți în mai multe subgrupe și anume :

a) șapte fragmente în nivelul 1, 91 în nivelul 2, un număr nu prea mare nestratigrafiat. Sînt de culoare castanie-închisă sau deschisă, spre

cărămiziu. Miezul este cenuşiu. În pastă s-a amestecat calcar pisat. În cazul în care frămîntarea pastei este slabă rămîn multe goluri care apar şi pe suprafeţele exterioare sub forma unor porozităţi foarte dese (pl. 1/10; 2/1, 3, 4, 7, 10, 21; 3/1, 2, 7, 17). În alte cazuri, prin adaosul unei cantităţi reduse de nisip şi prin mai buna frămîntare a pastei, golurile se reduc şi porozităţile sînt mai rare, pasta este mai compactă iar bucăţile de calcar se văd la suprafaţă ca un adevărat mozaic.

b) 11 fragmente în nivelul 1, şase în nivelul 2. De culoare cenuşie-închisă cu pete cărămizii, castaniu-deschisă spre cărămiziu sau cărămizie cu miezul de culoare închisă. Sînt lucrate dintr-o pastă cu amestec de nisip, omogenă, nu prea aspră la pipăit.

c) patru fragmente în nivelul 1, şase în nivelul 2. Sînt de culoare cărămizie, cenuşie cu pete cărămizii sau castanii, negre în spărtură. La această subgrupă se observă în pastă amestecuri de materii organice. Porozităţile sînt rare.

d) patru fragmente în nivelul 1, trei în nivelul 2. De culoare cenuşie pătată, maronie-închisă sau cărămizie, negre în spărtură. Alături de nisip se amestecă un procent redus de pietricele sau calcar pisat, întîmplător cîte o cochilie de melc. Pasta fiind compactă nu prezintă goluri, porozităţi.

e) 15 fragmente în nivelul 1, altele nestratigrafiate. Cenuşii-castanii. Într-un caz, prin ardere secundară, cărămiziu. Grosier lucrate, cu amestec de calcar şi cioburi pisate, nisip, pastă neomogenă, fără porozităţi însă, pereţii denivelaţi.

f) 21 fragmente în nivelul 1, trei în nivelul 2, altele nestratigrafiate. Sînt de culoare cenuşie, cu pete negre sau cărămizii, cu miez cenuşiu închis. În pastă se amestecă nisip cu pietricele mari, bucăţi de calcar sau silex (?), poate şi cioburi pisate. Pasta este omogenă, compactă, pereţii groşi, bine arşi, grosolan modelată, aspră la pipăit. Este categoria caracteristică nivelului 1, tot aşa cum subgrupa 3a caracterizează ceramica nivelului 2 (pl. 1/1—9, 12, 13, 21; 2/19; 3/5, 11, 13, 15, 16, 19, 20).

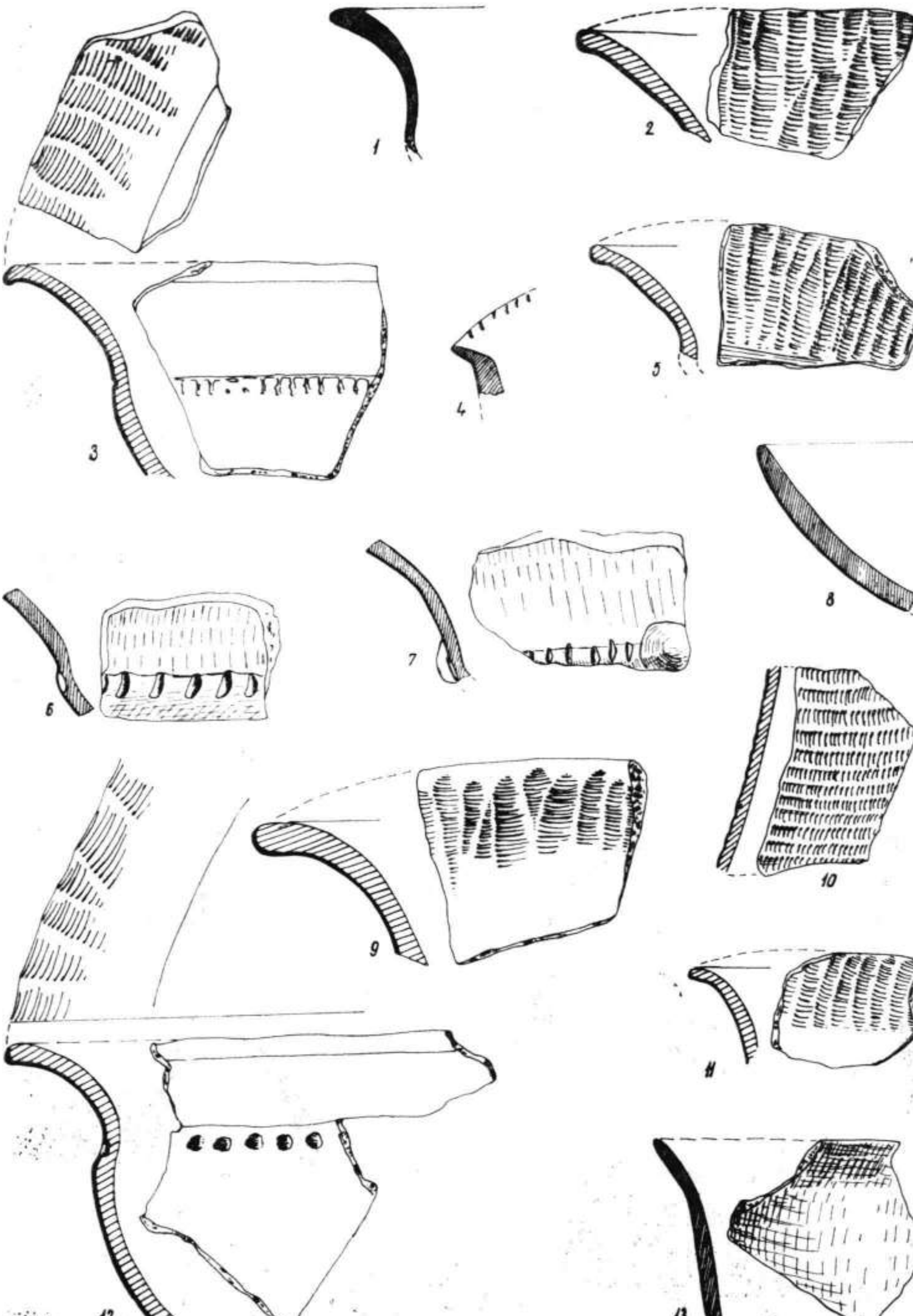
Formele. Se pot în parte reconstitui cu o relativă siguranţă, în parte pot fi doar presupuse iar în alte cazuri rămîn neprecizate. Aceasta deoarece materialul este şi restrîns numeric şi, mai ales, fragmentar.

Se pot recunoaşte:

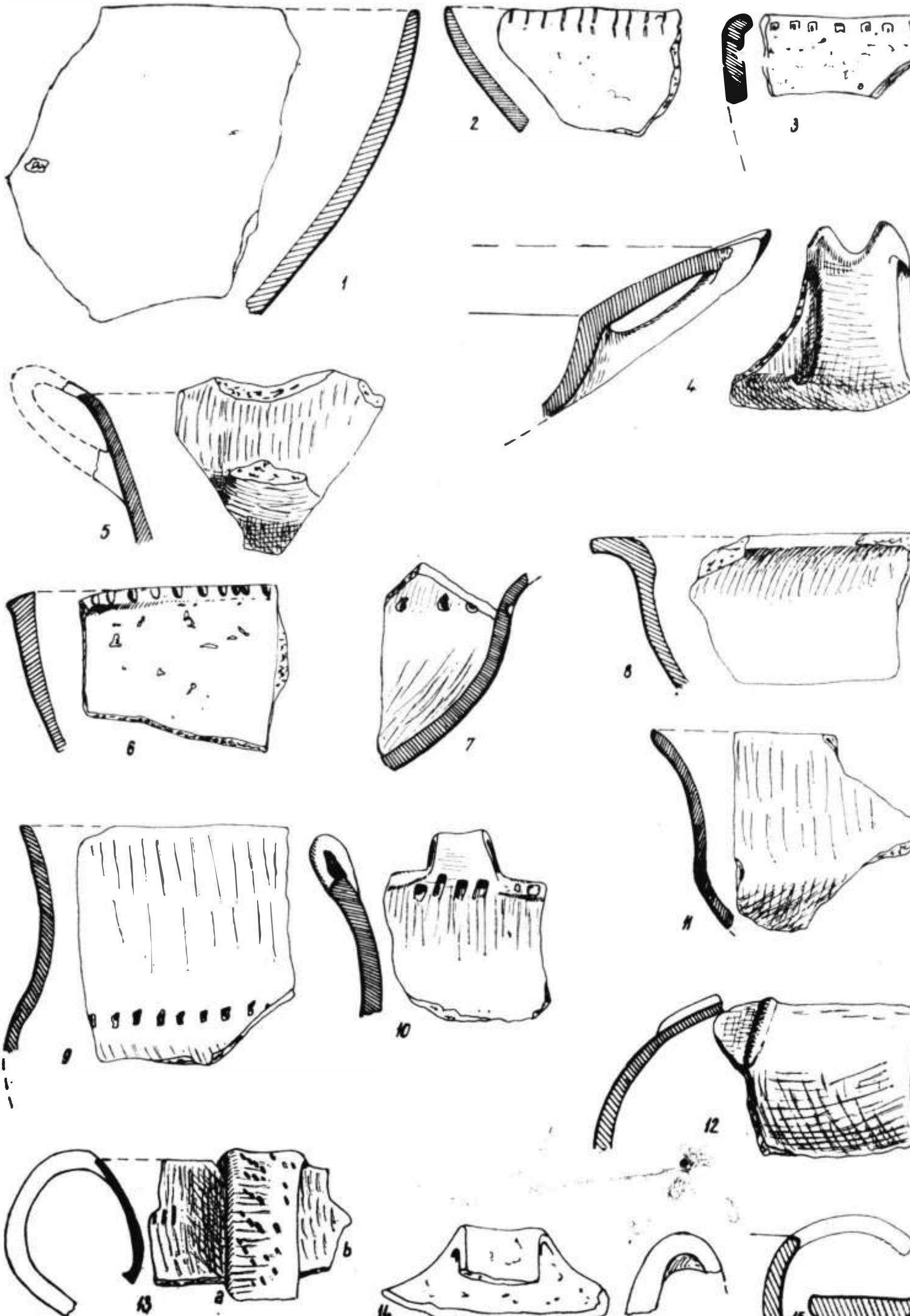
1. Străchini şi castroane (pl. 5/1—3, 5—9, 11, 12; 6/1—8; 7/1; 8/1—4, 6, 8, 10—15; 12/5, 14; 13/11). Nu întotdeauna sînt clar diferenţiate. Par a reprezenta grupa cea mai numeroasă şi conţin toate categoriile de pastă. Sînt documentate în mai multe variante şi subvariante.

a) tronconice: a_1, margine scurt îndoită spre interior (pl. 6/3); a_2, margine îndoită scurt spre exterior (pl. 8/3, 13, 15); a_3, cu marginea îngroşată, dreaptă sau rotunjită (8/1); a_4, margine rotunjită şi prevăzută cu toarte (pl. 6/5); a_5, pereţii curbaţi cu tendinţă emisferică (pl. 5/8; 6/1, 2).

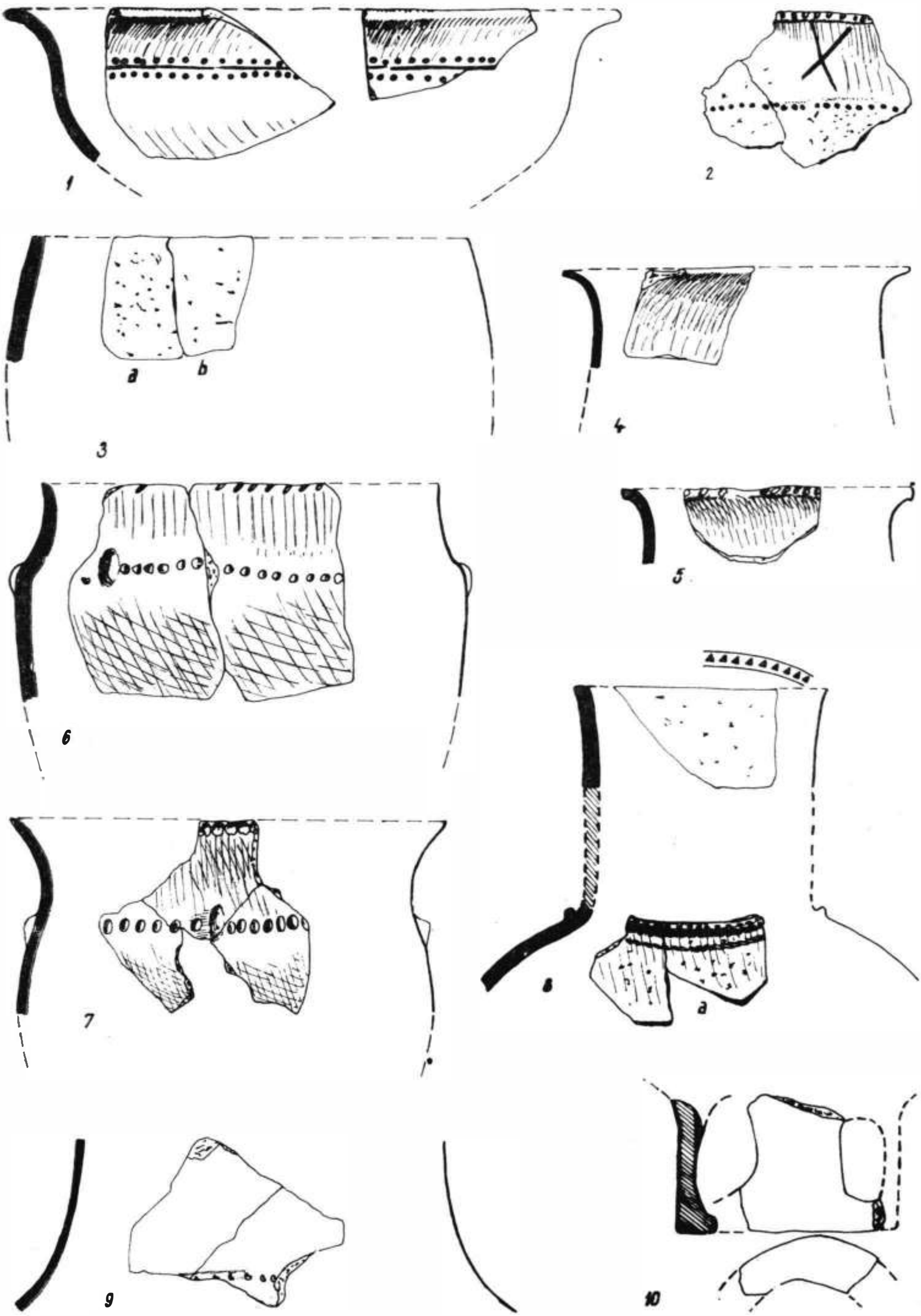
b) margine lată şi evazată: b_1, margine evazată, uneori trompetiform, linia corpului se continuă lin cu cea a buzei (sînt cel mai des întîlnite: pl. 6/8; 8/2, 4, 14); b_2, margine lată răsfrîntă larg în afară, clar separată de corp (pl. 5/3, 6, 7, 12; 6/7; 8/6, 12) umărul fiind bombat; b_3, larg evazată, margine lată foarte oblic aplecată spre exterior, umăr scurt clar

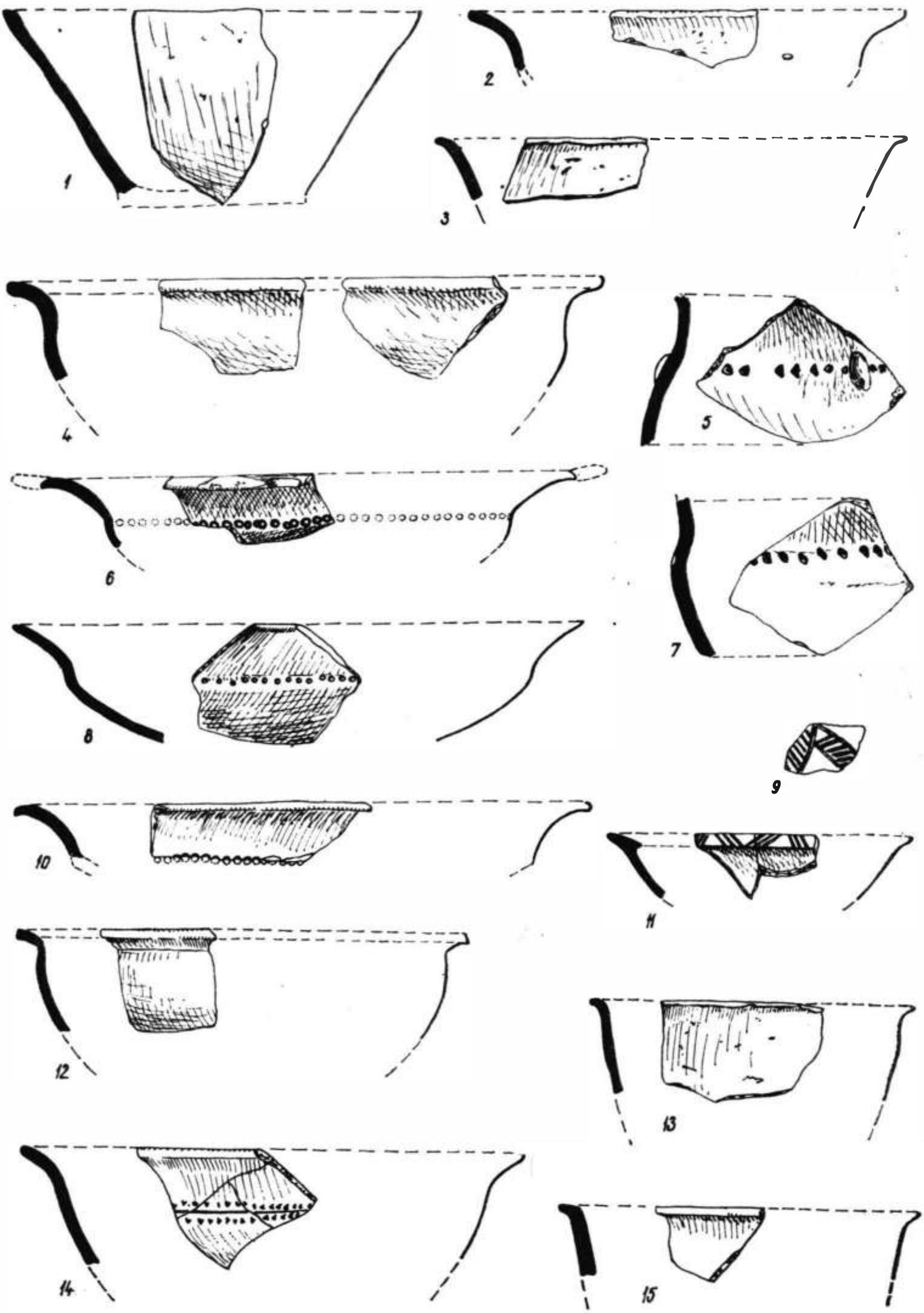
Pl. 5. Cernavoda. Sectorul b. 2—4, 6, 9—13 din nivelul 1 ; 5 din nivelul 2 ; 1, 7, 8 nestratigrafiat (1 : 2 din mărime naturală).

Pl. 6. Cernavoda. Sectorul *b*. 1—3, 5, 7, 11, 12, 13a din nivelul 1; 6, 8, 13b, 15 din nivelul 2; 4, 9, 10, 14, nestratigrafiat (1 : 2 din mărimea naturală).

Pl. 7. Cernavoda. Sectorul *b*. 3b, 4, 6, 7, 9 din nivelul 1; 1,3,8b, 10 din nivelul 2; 5, 8a nestratigrafiat; 2 din cercetările lui C. Schuchhardt, după A. Langsdorff şi I. Nestor. Nr. 10, picior de vas (?) cu „ferestre'' (1,4–9 = 1: 4; 2 = fără scară; 3 = 1: 6; 10 = 1:2 din mărime naturală).

Pl. . Cernavoda. Sectorul *b*. 5, 6, nivelul 1; 4, 10, 12, 14, 15 nivelul 2; 1, 2, 3, 7, 8, 13 [illegible]; 9 [illegible] t după A. Langsdorff şi I. Nestor. (1,3–10–15 = 1 : 4; 2 = 1 : 3 din [illegible] naturală; 9 fără scară).

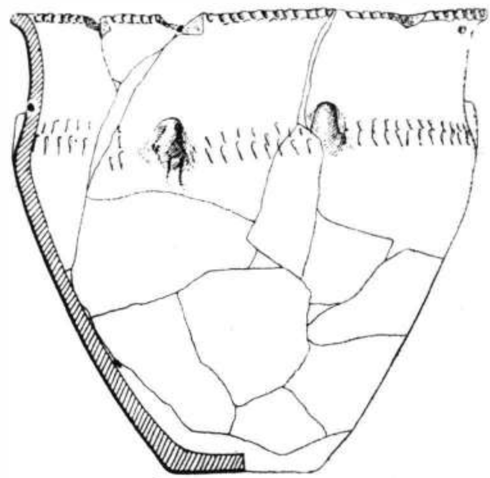
conturat (pl. 8/8) ; b_4, aceeaşi construcţie ca $1b_3$, umărul este însă rotunjit, iar vasul prevăzut cu două toarte „cornute'' (pl. 6/4).

c) margine lată, oblică, profil în formă de T, corpul emisferic (pl. 8/11).

Tipurile a_1, a_2, a_4, a_5, b_1, au fost descoperite în nivelul 1 ; a_1, a_2, a_3, a_4, b_1, b_2 în nivelul 2, iar celelalte tipuri sînt nestratigrafiate.

2. *Amfore şi amforete* (pl. 5/10 ; 6/12; 7/4, 8, 9 ; 9/5, 6, 8, 9, 12—14 ; 10). Acestea par a fi formele documentate prin numeroase fragmente provenind de la vase cu următoarele caracteristici : gîturi înalte, tronconice

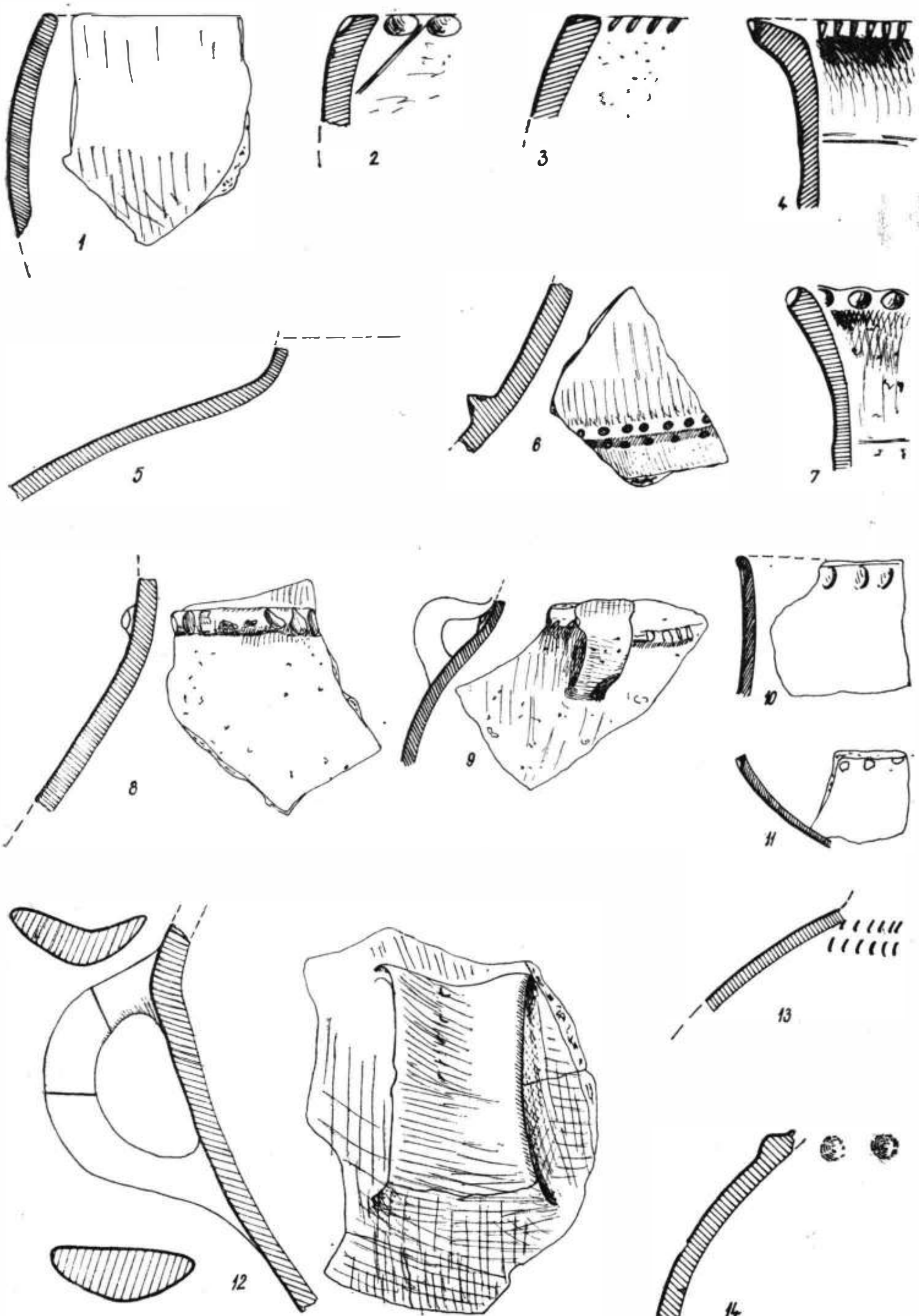
Fig. 3. Sultana. Descoperire întîmplătoare (4 : 6 din mărime naturală).

(2a) sau albiate (2b), cu margine dreaptă (într-un caz) şi cu marginea lată, răsfrîntă sau îndoită în unghi drept, spre exterior. Resturile fragmentare indică o puternică bombare a umărului acestor vase, acesta fiind aproape în unghi drept faţă de linia gîtului. Unui asemenea exemplar pare să-i aparţină un fragment de la pîntecul unui vas cu profilul curbat pe partea pe care conserva o toartă în bandă lată (cu orificiu mic însă) şi „rupt'' brusc în partea opusă care era probabil orientată spre umăr (pl. 9/12). Oricum cel puţin corpul acestui vas prezenta o accentuată linie despărţitoare la mijloc. Numeroase toarte în bandă lată par să provină de la astfel de vase. Denumirea de amfore o păstrăm pentru vasele de mari dimensiuni de acest tip. O serie de gîturi de vase identice cu cele descrise mai sus (pl. 5/10 ; 7/4, 9) şi de fragmente de cioburi (de data aceasta puternic bombate, dar cu o curbură continuă şi fără toarte, (pl. 6/12, 9/13), indică vase asemănătoare, de dimensiuni reduse, cu pereţii subţiri. Le prezentăm ca amforete. Amforele şi amforetele apar în ambele niveluri şi printre materialul nestratigrafiat. Amforetele sînt mai numeroase în primul nivel.

3. *Borcane* (pl. 1/1, 3—9, 12—13 ; 2/5, 6 ; 3/5, 11, 16, 19, 20 ; 7/6, 7 ; 8/5, 7 ; 13/2, 3, 9, 10 ; 14/13). Este tipul de vas deosebit de caracteristic pentru nivelul 1. Este întîlnit, mai rar, şi în nivelul 2.

Cele din nivelul 1 sînt lucrate în tehnica 3e şi mai ales 3f, unele din nivelul 2 în tehnica 3a. Materialul este fragmentar, reconstituirea fiind posibilă după unele fragmente mai mari şi îndeosebi după un vas întreg de acest tip, descoperit întîmplător la Sultana (fig. 3 = pl.4/1). Este un vas

Pl. 9. Cernavoda. Sectorul *b*. 1, 5, 12 nivelul 1 ; 2, 4, 6—11, 14 nivelul 2 ; 3, 13 nestratigrafiat (1 : 2 din mărime natura lă).

compus din două părţi distincte : partea superioară nu prea înaltă (1/4 din înălţimea vasului), cu marginea răsfrîntă (tip 3a, în acest caz diametrul maxim fiind chiar pe gura vasului, pl. 7/7) sau numai uşor îndoită (tip 3b şi în acest caz diametrul maxim reprezentîndu-l umărul vasului pl. 7/6) şi partea inferioară ovoidală cu fixare pe un fund plat însă. Umărul şi marginea vasului sînt foarte atent marcate, scoase în relief în toate cazurile.

4. *Oale-„butoi”* (pl. 7/3 ; 9/1—3) Denumim astfel nu prea numeroasele, dar totuşi repetatele fragmente de oale cu un profil uşor curbat pe o mare înălţime (gura dreaptă este „strînsă”, diametrul maxim căzînd spre centrul vasului). Sînt prezente în ambele niveluri.

5. *Căniţe*, acest tip de vas este documentat doar printr-un exemplar şi acela fragmentar. Se păstrează o porţiune din gîtul trompetiform, diametrul probabil, la linia de lipire cu corpul, fiind de 8 cm (pl. 6/13). O toartă în bandă lată (pl. 6/14), trasă din margine — deci depăşind uşor linia gurii — se va fi lipit pe umărul puternic bombat al vasului (aceasta este direcţia pe care o indică cel puţin zona de ruptură).

6. *Forme greu de reconstituit sau incerte*: a) căni (?) cu toartă în bandă lată, uşor supraînălţată (pl. 5/13 ; 6/9, 15 ; 14/12) b) oale cu gît nu prea înalt, drept, aplecat spre interior sau răsfrînt uşor spre exterior, marginea îngroşată, rotunjită sau dreaptă, corp bombat (pl. 1/2 ; 2/1—3, 7, 9, 14, 17—21; 3/1 ; 9/4, 7 ; 11 ; 13/1, 4, 6). Astfel de fragmente caracterizează îndeosebi nivelul 2 ; c) vase de mari dimensiuni cu gura evazată (pl. 13/8 = 2/1) ; d) vase askos (?) (pl. 8/9 ; 15/4) ; e) vase cu picior (?) (pl. 7/10).

7. *Funduri de vase* (pl. 15/10—21). Sînt toate plate, cu bună stabilitate şi prezintă două variante : a) cu marginea îngroşată (pl. 15/10—12) ; b) marginea în unghi obtuz (pl. 15/15—17).

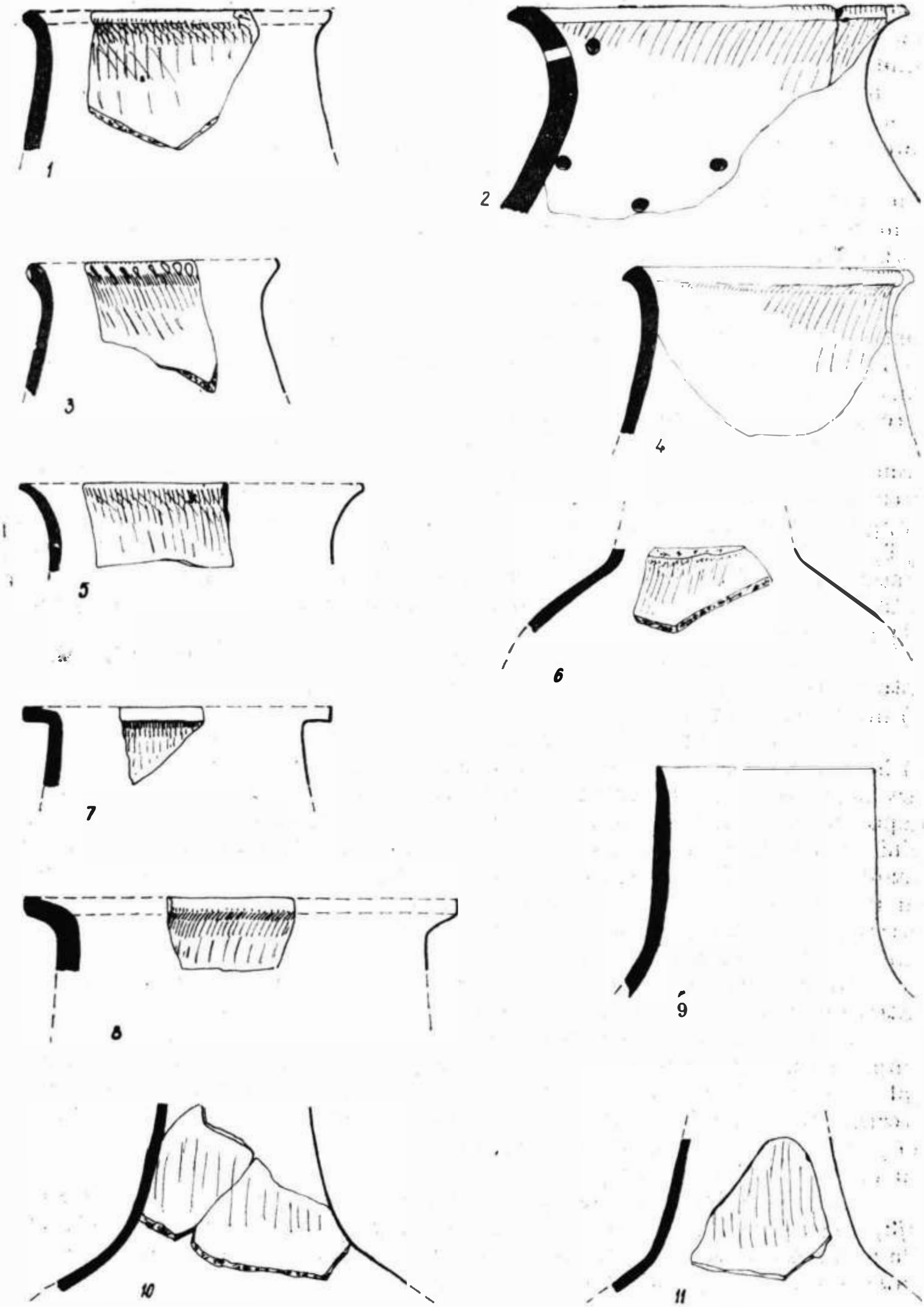
8. *Toarte.* Sînt relativ numeroase. Prezintă mai multe variante : a) în bandă lată (pl. 1/16 ; 15/1), aşezate vertical, puternic albiate la partea superioară ; b) în bandă îngustă, verticale, unesc marginea pe care o depăşesc uşor (pl. 3/8, 6/5, 13—15) cu corpul ; c) în bandă îngustă îngroşate pînă la o secţiune ovoidală, unesc vertical gîtul (pl. 9/9 ; 15/9) cu umărul vasului ; d) sub formă de „ansa cornuta” (pl. 6/4 = 3/3)[12], unind marginea cu umărul unei străchini ; e) tortiţe „oarbe”, în bandă lată iniţial, sînt presate şi devin adevărate „apucători” (pl. 6/10) ; f) toarte în bandă (pl. 15/3 = 1/20), orizontale.

Ornamentarea. Tehnica de ornamentare : a) prin adîncire, în majoritatea cazurilor ; b) în relief, ca excepţie ; c) prin canelare, rar.

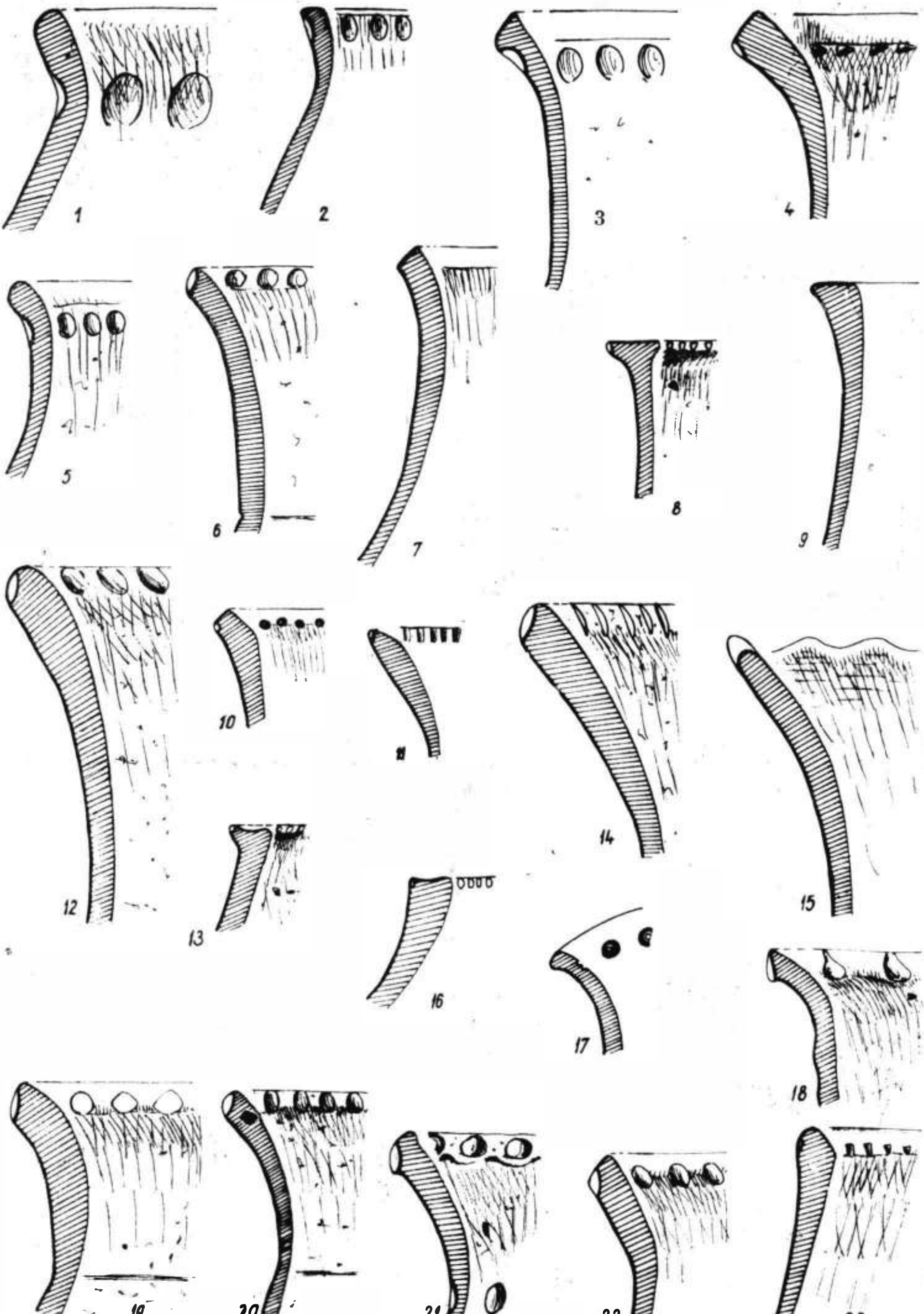
a) Prin adîncire remarcăm procedeele : 1) impresiunile ; 2) incizia. Impresiunile sînt cele mai frecvente şi sînt realizate cu vîrful degetului (pl. 1/2, 4 ; 2/1, 9, 21 ; 3/1—2 ; 11), cu unghia (pl. 9/10), cu un os sau cu trestia (pl. 1/18 ; 2/12, 19 ; 3/4, 7, 14 ; 7/1, 8 ; 8/6, 8,10 ; 9/6; 11/10, 17 ; 12/1, 14), cu şnurul răsucit (două cazuri, pl. 6/13 ; 7/8 = 3/14), cu un vîrf de forme variate (v. ilustraţia).

Incizia se întîlneşte rar şi este realizată fie superficial şi mai lat (pl. 2/8, 20 ; 3/7 ; 5/3 ; 7/1 ; 9/2) fie mai adînc şi îngustă (pl. 2/22 ; 8/9, 11, 14). Pe un fund de vas s-au păstrat două cercuri concentrice realizate prin şănţuiri foarte late şi adînci (pl. 15/21).

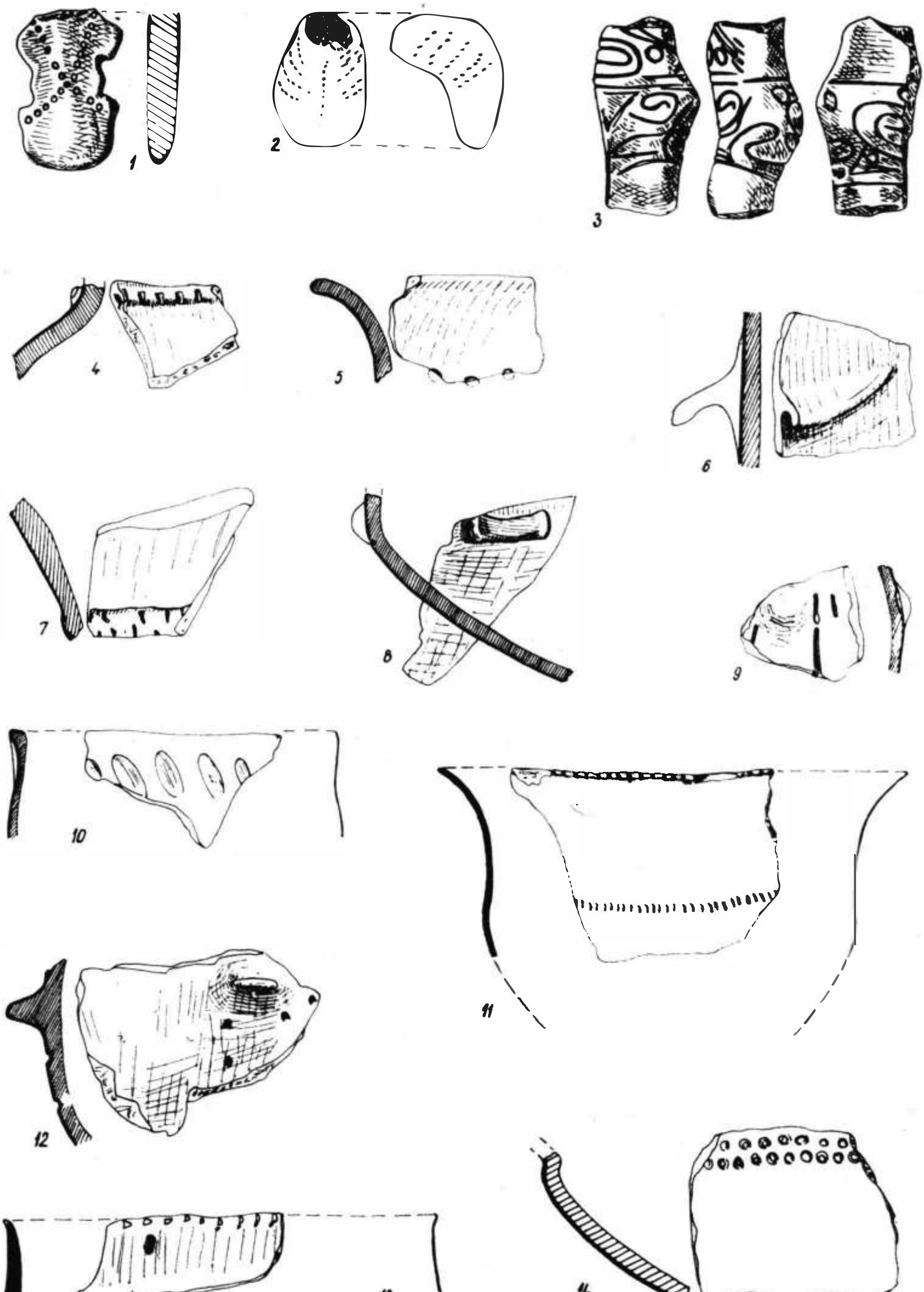
[12] Un desen publicat anterior (D. Berciu, SlovArch, 12, 1964, 1, fig. 6/4, p. 275) este inexact şi ca profil şi ca înclinare.

Pl. 10. Cernavoda. Sectorul *b*. 2, 3, 6, 10, 11 nivelul 1; 1, 5, 7 nivelul 2; 4, 8, 9 nestratigrafiat. (1 : 4 din mărime naturală).

Pl. 11. Cernavoda. Sectorul *b*. 17, nivelul 1 ; 1, 3, 4—11, 13—16, 18—23 nivelul 2 ; 2, 12 nestratigrafiat. (1 : 2 din mărime naturală).

Pl. 12. 1—10, 12—14 Cernavoda. Sectorul *b*. 11 de la Gumelniţa (depozit M.N.A., inv. I. 6879, reconstituit de noi). 3,7 din nivelul 1 (nr. 3, aparţine culturii Gumelniţa); 1, 2, 8,12 din nivelul 2; 4—6, 9, 10, 13, 14 nestratigrafiat (1—10, 12, 14 = 1 : 2; 11, 13 = 1 : 4 din mărime naturală).

b) În relief : brîuri în relief cu impresiuni (în trei cazuri, 2/11, 15 ; 9/8, 9 ; 12/4) ; fragmente de brîuri, cu crestături (două cazuri, pl. 2/1 ; 3/9) ; proeminențe late sau înguste (v. ilustrația) ; creste în relief (pl. 6/12 ; 13/7) ; găuri-butoni din exterior spre interior (un caz, pl. 14/11).

c) Canelarea pare aci o tehnică incipientă. Se întîlnește pe buza interioară larg evazată a unor străchini (pl. 5/2, 3, 5, 9, 11, 12). Pe gîtul unui vas, din pastă foarte bună, sînt urme de canelare în „ape'' (pl. 5/10).

Dispunerea ornamentelor. Acoperă constant marginea și umărul vaselor. Ca excepții și izolat, apar ornamente pe gîtul vaselor, toarte, marginea interioară.

Motivele sînt sărace : alveolarea sau crestarea marginii, șiruri de impresiuni variate sau cerculețe sub margine sau pe umăr (încadrînd uneori și o linie mediană incizată). Caracteristică, prin frecvență, este și întreruperea șirului ornamental prin proeminențe alungite dispuse vertical. Izolat, apare pe gîtul unui vas un X (pl. 7/2) incizat. Un motiv în căpriori întîlnim, incizat, pe marginea lată a unei străchini, iar un motiv în scăriță pare să fi ornamentat corpul unui askos (?).

Plastica. Este reprezentată printr-o figurină antropomorfă, modelată din lut în amestec cu cioburi pisate și pietricele. Spatele plat, fața bombată și ornamentată cu două șiruri de impresiuni executate cu un os de pasăre sau țeavă. Capul este rupt din vechime (pl. 12/1).

Tot din lut a fost modelată talpa unui picior uman ornamentat, cu ajutorul unui vîrf, cu șiruri de puncte care par să reproducă sforile de la încălțăminte (pl. 12/2). Ambele aparțin nivelului 2.

În *rezumat*, deși cum s-a arătat mai sus sondajul executat în punctul *b* de la Cernavoda a fost atît de restrîns și efectuat în marginea unei așezări deja distruse, el ne oferă totuși un material concludent, foarte individualizat, asigurat din punct de vedere stratigrafic. Avem de a face cu ceea ce se numește frecvent o „descoperire închisă'' suprapusă de depuneri romane, o locuire independentă, nesincronă locuirii din tell-ul gumelnițean, celei din așezările Hamangia sau celor aflate pe înălțimea „Dealul Sofia'' atribuite culturilor Cernavoda I și Cernavoda III. Dacă ea ar fi avut ceva comun cu ultimele depuneri gumelnițene din tell (de pe care apele pluviale ar fi spălat depunerile superioare) firesc era ca materialul gumelnițean să nu fi fost reprezentat doar prin cîteva fragmente ceramice a căror prezență aci își are explicații ușor de găsit. În raport cu locuirile de pe înălțimea „Dealul Sofia'' („alte Burg'' pe schița lui Schuchhardt, nr. 4—6 pe schița noastră de la fig. 1A') este de subliniat altitudinea și poziția topografică total deosebite ale acestora în raport cu așezarea din sectorul *b* (aflată cu circa 30 m mai jos, neavînd poziție dominantă) precum și distanța față de ele (între 200—300 m în linie dreaptă). Același lucru se poate spune despre locuirile Hamangia.

Materialul arheologic este de asemenea, cantitativ, destul de numeros pentru a permite unele încheieri semnificative. Deși culese selectiv din teren, dispunem de un număr de circa 350 fragmente ceramice : 106 din primul nivel, 120 din nivelul al doilea, 124 nestratigrafiate (acestea din urmă culese în general din prăbușirile malului). Este semnificativ însă faptul că ele provin de la circa 63 de vase diferite ale primului nivel, 85 de vase ale nivelului 2 și circa 68 de vase cu poziție stratigrafică nesigură.

Rezumînd caracteristicile acestei ceramici reţinem : lipsa scoicilor pisate şi prezenţa, în schimb, a calcarului pisat sau altor ingrediente în procesul de preparare a pastei ; frecvenţa, în domeniul formelor, a străchinilor şi castroanelor (sau poate cupelor, în unele cazuri), cu marginea larg evazată şi arcuită ; a vaselor cu gît înalt, tronconic, margine răsfrîntă (foarte probabil amfore) ; a borcanelor cu gura în formă de pîlnie, umăr reliefat dar retras, sau a celor descrise la tipul 6b ; ornamentarea săracă,

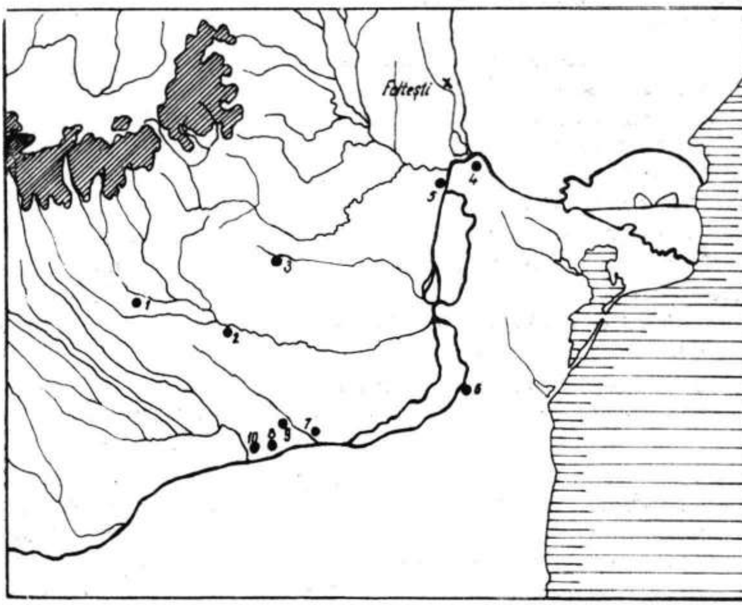
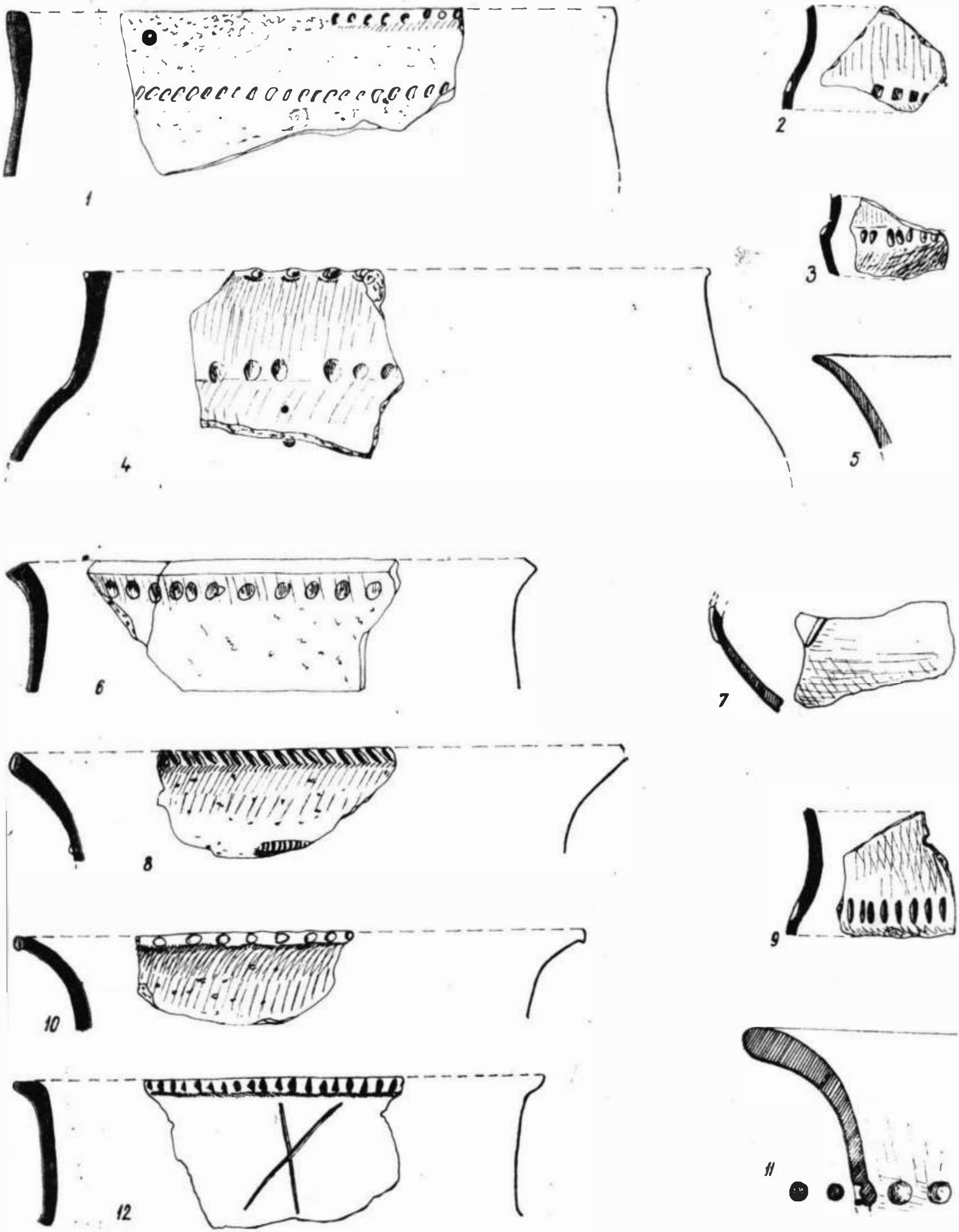

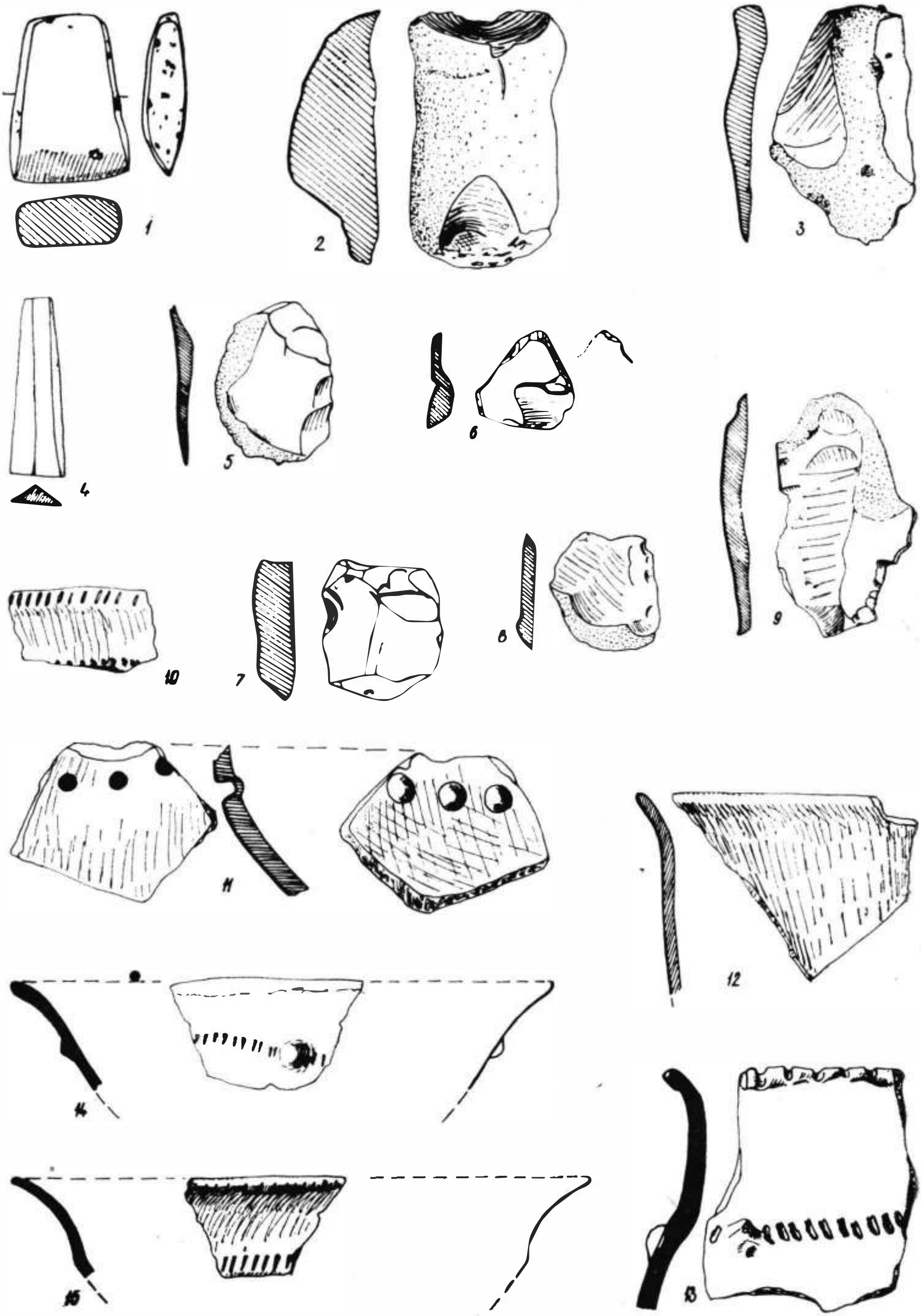
Fig. 4. Harta descoperirilor de tip Cernavoda II (Cernavoda, sectorul *b*). 1 Tinosul ; 2 Coşereni ; 3 Smeeni ; 4 Garvăn ; 5 Brăiliţa ; 6 Cernavoda ; 7 Boian ; 8 Ulmeni ; 9 Sultana ; 10 Gumelniţa.

dar foarte caracteristică şi scoţînd de fiecare dată în relief marginea şi umărul vaselor ; apariţia foarte rară a brîului în relief (cînd apare este simplu şi delimitează gîtul de corp la două vase) şi a impresiunilor cu şnur (o dată o linie cu şnur răsucit, în alt caz pare a fi vorba de segmente de şnur răsucit imprimate pe toarta unei căniţe, iar în alt caz efectul este acela de impresiuni de „bobiţe" de „şnur înfăşurat", dar nu şi de o astfel de tehnică : pl. 5/4).

Reţinem atenţia asupra unui caz autentic de găuri-butoni realizaţi pe umărul unei străchini (?) prin împingere din afară spre interior. În acest caz s-a folosit un băţ de secţiune rotundă, cu capătul netezit. Într-un alt caz s-a obţinut acelaşi efect folosindu-se o trestie sau un os apăsate însă adînc în pasta vasului (pl. 13/11). Asupra semnificaţiei pe care o are acest procedeu tehnic în explicarea unor elemente de decor Glina III nu mai este cazul să insistăm.

Pl. 13.1—11, Cernavoda. Sectorul *b*. 12 de la Boian. 2—4, 9, 10 nivelul 1 ; 8, 11 nivelul 2 ; 1, 5—7 nestratigrafiat (5, 7, 11 = 1 : 2; 1—4, 6, 8, 9, 10, 12 = 1 : 4 din mărime naturală`.

Pl. 14. 1—13 Cernavoda. Sectorul *b*. 14, 15 de la Boian (reconstituirile ne aparţin). 1 nivelul 1 ; 2, 9 nivelul 2 ; 3—8, 11—13 nestratigrafiat ; 10 din cercetările lui C. Schuchhardt, după A. Langsdorff şi I. Nestor (1—9, 11, 12 = 1 : 2 ; 13 = 4 : 6 ; 14—15 = 1 : 4, din mărime naturală ; 10 fără scară).

MATERIALE DE TIP CERNAVODA II ÎN MUNTENIA ŞI DOBROGEA

Descoperiri similare sau apropiate celor din aşezarea II-a de la Cernavoda s-au găsit şi la Sultana, Gumelniţa, Boian, Ulmeni-Tăuşanca, Tinosul, Coşereni, Smeeni, Brăiliţa, Garvăn, la ele făcîndu-se referiri şi cu alte prilejuri [13]. De data aceasta ne vom opri pe scurt doar asupra unor elemente mai semnificative. Materialele descoperite la Sultana provin atît din săpăturile efectuate pe tell-ul gumelniţean cît şi din cercetări de suprafaţă în apropierea acestuia. Acestora din urmă le datorăm şi un vas întregibil (fig. 3 = pl. 4/1) reprezentînd una dintre cele mai caracteristice şi răspîndite forme din complexele de tip Cernavoda II [14].

În afara altor numeroase fragmente de la vase de acelaşi tip, remarcăm existenţa străchinilor şi castroanelor precum şi a unei căni de culoare neagră prevăzută cu o toartă în bandă lată, diametrul gurii în jur de circa 21 cm şi ornamentată cu un şir de impresiuni pe umăr [15].

Din cercetările lui Vl. Dumitrescu la Gumelniţa cunoaştem de asemenea un foarte caracteristic material ceramic de tip Cernavoda II [16]. Cele cîteva zeci de fragmente ceramice au apărut în ultimele depuneri gumelniţene. În zona cercetată, Vl. Dumitrescu nu a sesizat nici în 1925 nici în 1960 un strat sau un nivel de cultură specific. În schimb, D. V. Rosetti, care a efectuat de asemenea cercetări la Gumelniţa, vorbeşte de existenţa unui strat de cultură distinct [17], care nu se află însă pe partea cea mai proeminentă a staţiunii unde Vl. Dumitrescu a practicat săpături, ci pe locurile dinspre pantă [18]. În acest strat D. V. Rosetti a descoperit şi un mormînt de copil, cu schelet chircit, aşezat într-o cistă din plăci de piatră şi avînd drept inventar „un vas caracteristic etapei D". După informaţii orale pe care D. V. Rosetti ni le-a făcut în 16 martie 1973, vasul (rătăcit între timp) era scund, pîntecos şi ornamentat cu spirale (?) incizate pe maxima rotunjime. Un astfel de vas este însă străin de „Gulmelniţa D". Formele de vase întîlnite pe Gumelniţa sînt : străchini cu marginea larg evazată, uneori canelată sau cu umărul ornamentat prin impresiuni alveolare ; vase cu gît înalt şi marginea răsfrîntă (amfore ?) ; borcane şi castroane cu gura trompetiformă. Un fragment pare a proveni de la un askos [19].

În ornamentare exact aceeaşi manieră şi elemente întîlnite în aşezarea Cernavoda II. Ca noutăţi sînt de reţinut ornamente incizate sub formă de triunghiuri haşurate sau „brăduţ" [20].

---

[13] Întrucît, relativ recent s-a încercat o primă adunare ilustrativă a acestora de către Sebastian Morintz şi Petre Roman, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 106—115 şi fig. 46—54 nu mai facem trimitere, pentru fiecare caz în parte, la sursa iniţială, deoarece cititorul poate găsi în aceeaşi lucrare şi toate indicaţiile bibliografice necesare şi mai ales o ilustrare grafică superioară.

[14] Descoperirea a fost făcută de elevul Mihai Grigore din Bucureşti care a adus şi alte obiecte la Institutul de arheologie.

[15] Vezi reconstituirea la S. Morintz şi P. Roman, *loc. cit.*, fig. 51/1. Tot acolo la fig. 46 ; 51/2, 6 ; 52/3,4, 8, 10—12, 15, 16, 18, 20 ; 53/7 şi alte materiale de la Sultana.

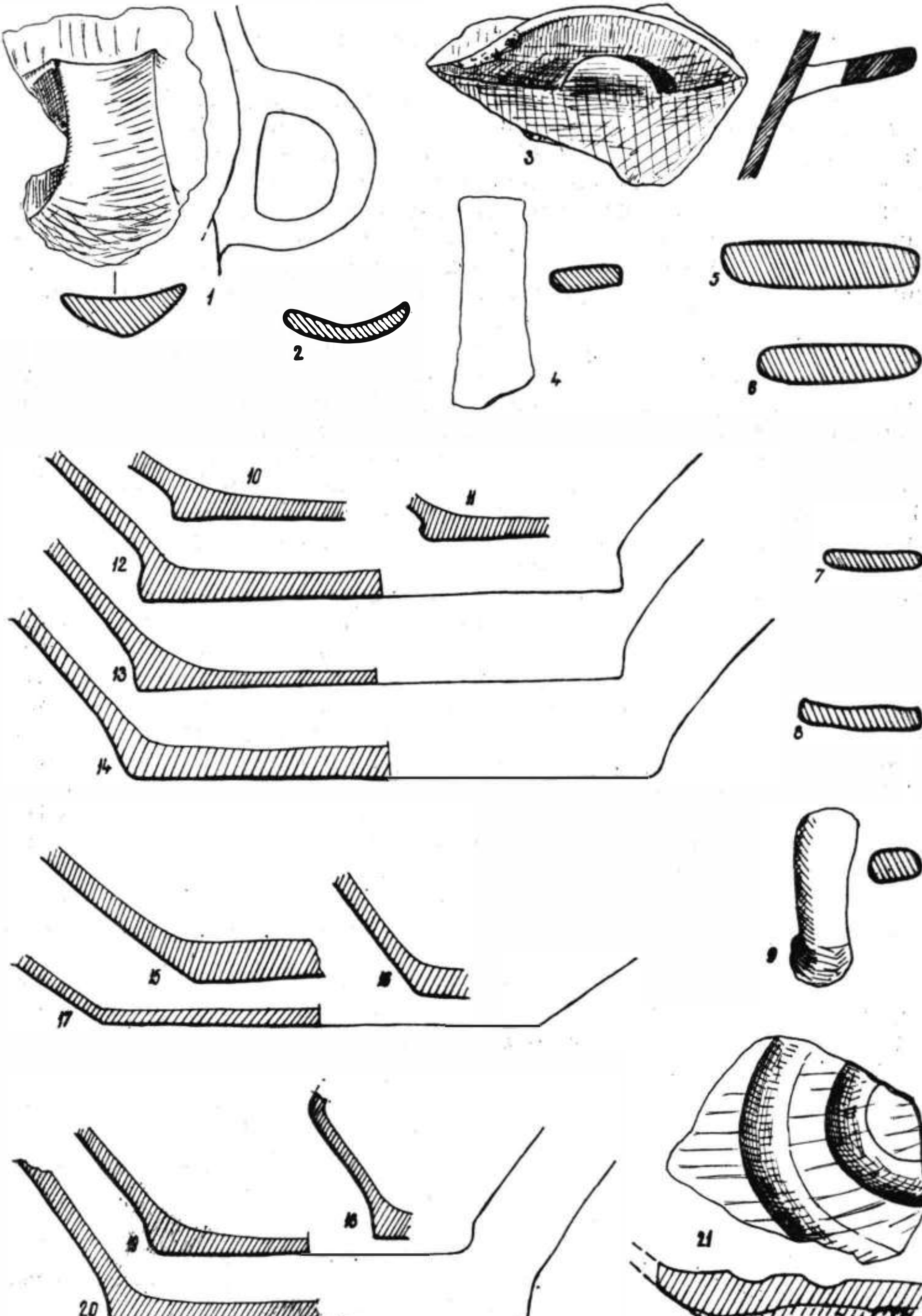
[16] *Ibidem*, fig. 48 ; 51/4, 5 ; 52/1, 9, 17 ; 53/1—6 şi mai ales, pentru ilustraţie şi consideraţii, Vl. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 88, 91, 92 şi fig. 25—27.

[17] D. V. Rosetti, Materiale, 6, p. 812.

[18] Idem, informaţii orale.

[19] S. Morintz şi P. Roman, *loc. cit.*, fig. 48/6=52/9.

[20] Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 27/3, 4.

Pl. 15. Cernavoda. Sectorul *b*. 2, 3, 7, 8, 15, 16, 18, 20 nivelul 1 ; 1,6 nivelul 2 ; 4, 5, 9–14, 17, 19, 21 nestratigrafiat (toate 1 : 2 din mărime naturală).

Un alt loc cu descoperiri Cernavoda II este stațiunea Boian B, de unde V. Christescu a publicat [21] cîteva fragmente ceramice foarte caracteristice (v. la noi încercările de reconstituire la pl. 13/12 și 14/14, 15). Eugen Comșa a reușit să delimiteze chiar, în jumătatea apuseană a așezării, un „strat Gumelnița D", gros de 0,30 m, care suprapunea stratul gumelnițean propriu-zis [22]. Este, se pare, și prima observație stratigrafică clară privitoare la raporturile dintre cele două culturi. Cioburi caracteristice „Gumelnița C și D" a descoperit Eugen Comșa și în ultimele trei depuneri gumelnițene. Din păcate n-a ilustrat de fel afirmațiile sale. Pe baza vechilor descoperiri se poate însă afirma cu certitudine, existența unor resturi de locuire absolut tipice culturilor Cernavoda I[23] și Cernavoda II. În cazul celor aparținînd ultimei culturi, reținem atenția asupra unor profiluri de străchini cu gura foarte larg evazată (pl. 14/14, 15) care amintesc de cele Glina III-Schneckenberg și a unui gît de vas (pl. 13/12) care a păstrat un semn sub formă de X realizat prin incizie și reîntîlnit și în alte așezări de tip Cernavoda II [24].

Și de la Ulmeni-Tăușanca — caracteristica așezare de tip Cernavoda I — avem cîteva fragmente ceramice tipice Cernavoda II [25]. Printre ele și un fragment de strachină cu gura larg evazată și canelată.

Fragmente ceramice cu bune analogii în Cernavoda II s-au găsit și în stratul superior al așezării de la Renie (Renie II)[26].

Un fragment de la un borcan și altul de la o strachină cu marginea evazată au ca loc de descoperire Tinosul [27].

Cîteva fragmente ceramice de la Garvăn-Dinogeția își găsesc de asemenea similitudini la Cernavoda [28].

Cît privește descoperirile de la Coșereni [29], din cele publicate sau direct studiate de noi — prin bunăvoința autorilor cercetărilor — reiese clar că ele se înscriu în același context Cernavoda II, deși prezintă și unele particularități (vasele-borcan au corpul mai pîntecos) care se datorează mai curînd unor diferențe cronologice (tipologic, formele sînt mai arhaice) decît unui specific local.

Inventarul unor morminte de la Cernavoda, Oltenița, Smeeni și Brăilița poate fi obiect de discuție în legătură cu descoperiri de tip Cernavoda II.

În săpăturile efectuate de I. Nestor în 1936 la locul notat de noi pe fig. 1A' cu nr. 2 au fost descoperite două morminte de înhumație[30]. Într-unul s-a găsit un schelet chircit pe partea dreaptă (M. I) iar în al doilea (M. II) scheletul a fost probabil deranjat în timpul lucrului. M.I a avut ca inventar [31] un vas askos cu toartă în bandă lată și un vas bitronconic care,

[21] Materialul republicat de S. Morintz și P. Roman, *loc. cit.*, fig. 47; 52/2, 5—7, 19; 53/7; 54/4.

[22] Eugen Comșa, Materiale, 7, 1960, p. 68.

[23] S. Morintz și P. Roman, *loc. cit.*, fig. 23/13, 14.

[24] *Ibidem*, fig. 49/3; 53/5, 13.

[25] *Ibidem*, fig. 50 și 51/3.

[26] *Ibidem*, fig. 26/17, 24, 28.

[27] *Ibidem*, fig. 49/5,6 = fig. 52/13, 14.

[28] *Ibidem*, fig. 53/19—27.

[29] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, Dacia, N.S., 12, 1968, fig. 6/1—3, 6—9, și p. 41.

[30] Ion Nestor, *loc. cit.*, p. 16—18.

[31] *Ibidem*, fig. 6—7.

după forma sa, nu poate fi pus în legătură decît cu Hamangia, Gumelniţa, eventual Cernavoda I. Inventarul celui de al doilea mormînt [32] se compunea tot din două vase şi un cuţit de silex care păstra, pe unele zone, cortexul (tehnică tipic post gumelniţeană). Aceste două vase nu au însă nimic comun cu Gumelniţa sau Hamangia. Ele par de asemenea străine şi de cultura Cernavoda III. Atribuirea lor însă culturii Cernavoda II nu întîmpină rezerve deosebite. Aceste constatări sugerează deci o distanţă cronologică apreciabilă între cele două înmormîntări. Problema se complică încă printr-o nouă descoperire, făcută de data aceasta la Olteniţa — Calomfirescu [33] unde un mormînt plan cu un schelet chircit conţinea, ca inventar, patru vase. Unul dintre vase, un askos, este foarte asemănător cu vasul — askos din M.I de la Cernavoda [34], iar un altul pare identic cu strachina din M. II de la Cernavoda [35]. Vasele de la Olteniţa nu au nimic comun cu cultura Gumelniţa. În acelaşi timp, nu se pot atribui cu certitudine nici unei anume aşezări din cele trei descoperite la Cernavoda deşi este evident că nu pot fi scoase în afara acestor complexe culturale. Tipologic, ele se pot încadra undeva în intervalul de timp dintre Cernavoda I şi Cernavoda II, mai apropiat de Cernavoda II, reprezentînd eventual, ca şi descoperirile de la Coşereni, una din etapele timpurii Cernavoda II. În acest caz mormîntul I de la Cernavoda ori aparţine unei perioade mai vechi, ori vasul bitronconic apare — ca formă rară — şi mai tîrziu, ori acesta a fost găsit întîmplător şi pus ca ofrandă în mormînt, alături de un vas de epocă.

La Smeeni s-a săpat un tumul care conţinea în special morminte din perioada de tranziţie [36]. Movila funerară suprapune resturi de locuire atribuite de descoperitori „culturii Horodiştea — Folteşti" [37], deşi, din descrierea materialului şi analogiile invocate, rezultă că este vorba de o manieră de ornamentare Cernavoda II (scoaterea în relief, prin ornamentare, a marginii şi umărului vasului). S-a publicat inventarul a două morminte. Forma, ornamentul şi maniera în care este decorat vasul borcan [38] din M. 13 nu pot să nu fie puse în legătură cu manifestări similare sau foarte înrudite cu cele din Cernavoda II, probabil tîrzie. Asocierea cu un vas askos [39] repune în discuţie, în mod repetat, apartenenţa unor astfel de vase la cultura Cernavoda II. Cît priveşte vasul din M. 12 [40], ne-am putea eventual referi la unele fragmente ornamentate într-un mod asemănător şi găsite în aşezarea culturii Cernavoda III de la Cernavoda [41].

Marea necropolă de înhumaţie de la Brăiliţa are o lungă perioadă de folosire. Dacă la începutul cercetărilor autorii acestora au considerat unele vase, apărute izolat, ca o dovadă a unei locuiri aparţinînd „fazei Gumelniţa D" [42], astăzi, aceiaşi autori le atribuie pe bună dreptate inventarului unor morminte post gumelniţene [43]. Referindu-ne strict numai la

---

[32] *Ibidem*, fig. 8—11.
[33] Cercetări efectuate de D. Şerbănescu şi B. Ionescu.
[34] I. Nestor, *loc. cit.*, fig. 7, stînga.
[35] *Ibidem*, fig. 10.
[36] N. Simache şi Victor Teodorescu, Materiale, 8, p. 273—282.
[37] *Ibidem*, p. 275.
[38] *Ibidem*, fig. 3/2.
[39] *Ibidem*, fig. 3/3.
[40] *Ibidem*, fig. 3/1.
[41] S. Morintz şi P. Roman, *loc. cit.*, fig. 36/2.
[42] N. Harţuche şi I. T. Dragomir, Materiale, 3, 1957, fig. 4/4 şi 5/2.
[43] N. Harţuche — F. Anastasiu, *Brăiliţa*, Brăila, 1968, p. 82 şi 83 şi pl. 48, 50.

ceramica care intră în inventarul unor morminte, la vase sau fragmente de vase (în cîteva cazuri) care pot proveni de asemenea din inventare funerare, putem constata prezenţa certă a mărfii usatoviene (pictată sau şnurată în această manieră) [44]; existenţa unor străchini sau fragmente ceramice de caracter numai Cernavoda II [45]; prezenţa unor forme (căni cu o toartă [46], borcane)[47] cu evidente caractere Cernavoda II; absenţa totală a ceramicii ornamentată cu sisteme de brîuri în relief (în maniera binecunoscută, spre exemplu în Moldova).

● ultimă descoperire din Muntenia, pusă în legătură cu aşezarea din sectorul *b* de la Cernavoda, este aceea de la Căţelu Nou — Bucureşti [48]. Un cunoscător al complexelor cuprinse de noi sub denumirea de Cernavoda II îşi va da însă imediat seama că descoperirile de la Căţelu Nou nu se pot confunda cu primele, că între ele există totuşi deosebiri importante a căror explicaţie poate fi de natură cronologică (cum înclinăm să credem) sau se datorează unui specific local.

P o z i ţ i a c r o n o l o g i c ă a aşezării noastre de la Cernavoda şi implicit a celor similare ei a mai fost discutată de noi şi cu alte prilejuri [49]. Nu avem astăzi la îndemînă fapte noi pentru a relua problema.

La pl. 4/2,4 am reprodus un vas şi un fragment ceramic descoperite în depunerile inferioare ale stratului de cultură Cernavoda III, în sectorul *d*. Ar fi poate de subliniat că resturile Cernavoda II nu au nici o legătură cronologică cu depunerile gumelniţene faţă de care sînt mai noi, că existenţa unor elemente comune cu Cernavoda III (canelarea marginii unor străchini) se poate explica şi printr-un paralelism parţial în arii diferite. Datele existente trag oricum cultura Cernavoda II spre cultura Cernavoda III, distanţînd-o serios pe prima de cultura Cernavoda I.

DESPRE ORIGINEA CULTURII REPREZENTATE ÎN AŞEZAREA SECTORULUI *b* DE LA CERNAVODA

Prin tehnica de lucru, forme, motive şi manieră de ornamentare ceramica culturii din aşezarea Cernavoda II reprezintă o individualitate străină atît de produsele similare din aşezarea gumelniţeană cît şi de acelea din aşezările culturilor Cernavoda I şi III, aflate pe înălţimea „Dealul Sofia". O derivare genetică, pe baza ceramicii, a culturii Cernavoda II din cele trei culturi menţionate nu o vedem deci posibilă. O bună parte a ceramicii Cernavoda II ne orientează spre descoperiri similare din Moldova. Categoria de amfore şi borcane, sub forma aşa de tipică de la Cernavoda, îşi găsesc analogii şi ascendenţe începînd din nordul Moldovei, de la Horodiştea şi pînă în sudul acestei provincii, la Folteşti. Formele de străchini cu gura larg evazată au de asemenea o îndelungată tradiţie în Moldova, încă din perioada ceramicii pictate cucuteniene. Tehnica de ornamentare şi motivele ornamen-

---

[44] *Ibidem*, pl. 46, 47.
[45] *Ibidem*, pl. 48, 50; fragmentele ceramice amintite sînt nepublicate.
[46] *Ibidem*, pl. 47.
[47] *Ibidem*, pl. 48/dreapta sus şi stînga mijloc.
[48] V. Leahu, CercetArhBuc, 2, 1965, p. 14—24.
[49] Vezi problema şi bibliografia la S. Morintz şi P. Roman, *loc. cit.*, p. 122 şi urm.

tale își găsesc bune corespondențe în anumite categorii ceramice ale complexelor de tip Horodiștea [50] și Folteşti [51].

La Folteşti există chiar o componentă destul de numeroasă care deseori se confundă cu cea din așezările Cernavoda II. Am socotit această componentă folteșteană ca o etapă cronologică și culturală independentă pe care am numit-o Folteşti II (= Cernavoda II)[52]. Cum din așezările de tip Cernavoda II ceramica pictată și cea ornamentată cu sisteme de brîuri în relief lipsesc complet, iar ceramica ornamentată cu impresiuni cu șnurul este o excepție, era inevitabil ca etapei Folteşti II, tipologic, să nu-i atribuim aceste elemente. Aceasta cu atît mai mult cu cît pentru judecarea situațiilor de la Folteşti și Stoicani, avem la dispoziție alte puncte cu descoperiri din Moldova [53] sau sud-vestul U.R.S.S. [54], în care materialul nu este amestecat cum credem că este cazul în special la Folteşti. Pentru noi, etapa Folteşti II este un moment dintr-o evoluție, un derivat din etapele mai vechi de caracter Usatovo-Gorodsk (respectiv Folteşti I—Horodiștea) și amfore sferice, care pierde pictura, diminuează motivistica și frecvența ceramicii ornamentate cu impresiuni de șnur, dezvoltă în special ornamentarea imprimată într-o manieră proprie și este în căutarea unor noi procedee tehnice de ornamentare (ajungîndu-se, în final, la sistemul de brîuri în relief). Componenta definită de noi drept Folteşti II ar fi deci principala sursă din care se dezvoltă și Cernavoda II. Prin extindere spre sud (începută dealtfel la nivelul ceramicii pictate și șnurate) sînt asimilate o serie de alte noi produse de caracter „nemoldovenesc". Asupra unora din ele ne reținea dealtfel atenția, încă din 1940, I. Nestor [55]. Cum anume, în detaliu, s-a petrecut procesul de naștere al culturii Cernavoda II este, acum, mai greu de spus. Cert este doar că fără un aport dinspre Moldova (indiferent care va fi fost spațiul inițial de pornire și dacă Moldova însăși nu este altceva decît o verigă intermediară) nașterea culturii Cernavoda II din Cîmpia Munteniei, Dobrogea și chiar din Moldova nu era posibilă.

---

[50] La Horodiștea categoriile cele mai numeroase sînt ornamentate prin impresiuni de șnur sau pictură. Există însă și o categorie distinctă cu ornamente imprimate sau crestături în manieră Cernavoda II (H. Dumitrescu, Dacia, 9—10, 1941—44, fig. 10/1—4, 6, 7, 11, 12, 15; 13/1—13). Cine studiază direct acest material (Depozit M.N.A. București) nu poate să nu-l considere un precursor al materialelor similare din Cernavoda II.

[51] Din păcate aceste materiale nu au fost încă publicate, deși formează o categorie foarte frecventă la Folteşti. Ele au fost studiate de noi, la Iași, prin amabilitatea prof. M. Petrescu-Dîmbovița.

[52] Noțiunea de Folteşti II are, pentru diferiți cercetători, un conținut diferit. M. Petrescu-Dîmbovița a notat existența unei locuiri tardive la Folteşti, înrudită cu Glina III—Schneckenberg (M. Petrescu-Dîmbovița, I. Casan, C. Mateescu, SCIV, 2, 1951, 1, p. 252). Restul materialelor, pictate, șnurate sau cu brîuri în relief formau locuirea de caracter usatovian. Pentru D. Berciu (*Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări*, București, 1961, p. 139—142 și passim), P. Roman (RevMuz, 1, 1964, 4, p. 320—323), S. Morintz și P. Roman (*loc. cit.*, p. 116—118) conținutul noțiunii de Folteşti II se suprapunea, cu unele nuanțe deosebitoare, peste acel de Cernavoda II. Marilena Florescu ilustra „cultura Folteşti II" îndeosebi cu materialele sale de la Bogdănești (ArhMold, 2—3, p. 105 și urm.), deși este limpede că materialele de la Bogdănești depășesc cadrul așezării de la Folteşti. Noțiunea de Folteşti II (= Cernavoda II) și invers a fost mai ales folosită de S. Morintz și P. Roman (*loc. cit.*, p. 106 și urm.)

[53] Horodiștea (H. Dumitrescu, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 127 și urm.); Cucuteni (material inedit din săpăturile M. Petrescu-Dîmbovița); Uricani (M. Dinu, Materiale, 5, 1959, p. 252—254); *Izvoare* (Radu Vulpe, *Izvoare*, București, 1957, p. 266 și urm.); Tîrpeşti (Silvia Marinescu-Bîlcu, Materiale, 8, 1962, p. 240; idem, SCIV, 15, 1964, 2, p. 241 și urm.) etc.

[54] Avem în vedere așezările de tip Gorodsk-Usatovo.

[55] I. Nestor, în *Schuchhardt-Festschift*, Berlin, 1940, p. 19—20.

DESPRE PROBLEMA SFÎRŞITULUI AŞEZĂRII DE LA CERNAVODA

S-a arătat mai sus că aşezarea conţinea două niveluri şi că în ambele avem documentate incendii puternice. Aşezările Cernavoda II din lunca Dunării, dintre Giurgiu şi Călăraşi, îşi încheie existenţa oarecum brusc în cursul nivelului 1 de la Cernavoda, în timp ce aşezarea de la Cernavoda şi unele morminte de la Smeeni şi Brăiliţa [56] depăşesc acest moment cronologic. Am pus dispariţia treptată a aşezărilor din lunca Dunării pe seama înaintării spre est a culturii Cernavoda III. Faptul, deseori repetat în literatura de specialitate, al unui substanţial aport al culturii Cernavoda II la naşterea culturii Glina III [57], precum şi existenţa unor descoperiri de genul celor de la Căţelu Nou — descoperiri ce nu pot rămîne singulare — justifică presupunerea noastră că aspecte derivate din cultura Cernavoda II, vor continua să evolueze mai departe în centrul Munteniei şi în general în zone neafectate de Cernavoda III, topindu-se în final într-o nouă cultură cunoscută sub denumirea de Glina III. Ceea ce nouă ni se pare însă că trebuie reţinut este faptul că între materialele care definesc astăzi culturile Cernavoda II şi Glina III mai există încă goluri mari care vor trebui umplute cu noi descoperiri. Descoperirile de la Căţelu Nou se înscriu probabil în acest interval de timp [58].

DIN ISTORICUL CERCETĂRILOR CULTURII CERNAVODA II

O primă, succintă şi, subliniem, exactă caracterizare a materialelor similare celor din aşezarea *b* de la Cernavoda a fost făcută de I. Nestor, în 1940 [59]. În esenţă, I. Nestor afirmă că : în multe aşezări gumelniţene, în depunerile cele mai noi, apare o ceramică străină, deosebită prin forme, tehnică şi ornamentare de speciile gumelniţene ; această ceramică, pe care a denumit-o Gumelniţa D, ar fi un element neorganic al culturii Gumelniţa, apărînd fie dintr-o depunere subţire care o suprapune pe aceasta din urmă, fie ca un derivat al unui cerc cultural străin care s-a amestecat cu cultura Gumelniţa din Muntenia sau a suprapus-o. I. Nestor avea în vedere şi un eventual paralelism cu fenomenul C din cercul cucutenian. Cît priveşte legăturile speciei Gumelniţa D, le vedea în parte spre Glina III, în parte spre alte reprezentări „nordice" est central-europene. Remarca şi existenţa unor elemente sud-est europene marcate prin unele fragmente de

---

[56] Mormîntul 13 de la Smeeni poate fi pus în legătură cu nivelul 2 de la Cernavoda, eventual depăşind în timp locuirea reprezentată de aşezarea de la Cernavoda. Dealtfel şi stratigrafic acest mormînt este ulterior unor resturi de locuire tot de tip Cernavoda II (N. Simache şi Victor Teodorescu, *loc. cit.*, p. 275 şi fig. 3/2, 3). Unele morminte de la Brăiliţa (M. 8 şi 18, de exemplu, N. Harţuche şi I. T. Dragomir, *loc. cit.*, fig. 11/1 şi 11/2) reprezintă de asemenea o evoluţie de tip Cernavoda II, probabil contemporană sau chiar ulterioară locuirii din nivelul superior al aşezării de la Cernavoda.

[57] I. Nestor, *loc. cit.*, p. 19 ; idem, SCIV, 1, 1950, 2, p. 217—218 ; D. Berciu, *Contribuţii*, p. 133, 139 ; P. Roman, *loc. cit.*, p. 322.

[58] În aceeaşi perioadă de timp, par a se înscrie şi descoperirile de la Zăbala (Zoltan Székely, SCIV, 21, 1970, 2, p. 202—203, 208 şi fig. 3/2—7).

[59] I. Nestor, în *Schuchhardt-Festschrift*, p. 19—20.

askos de la Gumelniţa şi de inventarul unor morminte de la Cernavoda, descoperite în 1936.

Zece ani mai tîrziu, I. Nestor revine asupra acestor probleme [60], subliniind necesitatea reanalizării noţiunii de Gumelniţa D pentru a vedea care dintre elementele sale corespund fenomenului Cucuteni C şi care celui Cucuteni D. Cu această ocazie renunţă la conţinutul a ceea ce numise Gumelniţa C (ceramica canelată care revine la Gumelniţa B) în favoarea elementelor similare celor Cucuteni C (ceramică ornamentată cu impresiuni de şnur), păstrînd denumirea de Gumelniţa D pentru procesul similar Cucuteni D (respectiv Gorodsk). Importanţa elementelor — de data aceasta Gumelniţa C şi D — pentru explicarea genezei culturii Glina III — Schneckenberg era din nou subliniată.

Din aceste două intervenţii, care aparent nu conţin nici o contradicţie ci o normală evoluţie în cercetare, s-au născut însă relativ numeroase confuzii ulterioare. În fapt, între ceea ce I. Nestor a definit, în 1940, Gumelniţa D şi ceea ce i se atribuie acesteia în şi după 1950 era o deosebire tranşantă. Va trebui aşadar să vorbim despre Gumelniţa D — 1940 şi Gumelniţa D — 1950. Gumelniţa D — 1940 cuprindea de fapt ceea ce vom numi mai tîrziu Cernavoda II (= Folteşti II). Din intervenţia sa în 1950 reiese clar că între timp („mai tîrziu" în text) I. Nestor a introdus în Gumelniţa D — 1940 şi elemente strîns legate de ceramica Cucuteni C, pe care în 1950 le denumeşte Gumelniţa C. Gumelniţa D — 1950 se referea însă la procesul corespunzător Cucuteni D (Gorodsk). Inevitabil se crea posibilitatea fie de a introduce în acelaşi fenomen (Gumelniţa D—1950) două lucruri diferite : elemente tipice sau de vreme Gorodsk (Cucuteni D) şi elemente de tip Cernavoda II (respectiv Gumelniţa D — 1940), fie de a trece denumirea asupra altui fenomen (similar celui Gorodsk, cu ceramică şnurată preponderentă) lăsînd materialele care caracterizaseră în 1940 Gumelniţa D fără nume. Evident aportul celor două noţiuni Gumelniţa C şi D — 1950 la explicarea genezei culturii Glina III devin foarte discutabile, rămînînd în atenţie doar componenta Gumelniţa D — 1940.

Confuziile au început chiar din 1950. La o sugestie a prof. I. Nestor, M. Petrescu-Dîmboviţa scrie despre unele legături dintre ceramica descoperită la Folteşti şi cea de tip Gumelniţa D [61]. Cum însă ceramica de la Folteşti era socotită de tip Usatovo, se punea inevitabil în contradicţie cu Gumelniţa D—1940. În realitate la Folteşti exista cu certitudine şi material tipic Gumelniţa D—1940 dar şi materiale Gumelniţa D—1950 sau altele deosebite de ambele noţiuni.

Într-o primă referire la materialul cules din aşezarea din sectorul *b* de la Cernavoda, unii din semnatarii rîndurilor de faţă îl atribuiau „fazei Gumelniţa D (Gorodsk—Usatovo)" [62]. Se punea deci şi mai accentuat semnul egalităţii între Gumelniţa D—1940 şi Gorodsk—Usatovo. Imediat după aceea însă, aceiaşi autori vorbeau de o aşezare „Gorodsk—Usatovo (Cucuteni D)" deosebită de cea aflată pe „Dealul Sofia" care era numită „Gumelniţa IV" [63]. Un an mai tîrziu se folosea însă noţiunea „Gumelniţa

[60] Idem, SCIV, 1, 1950, 2, p. 217—218.
[61] M. Petrescu-Dîmboviţa, SCIV, 1, 1950. 1, p. 65 şi urm. ; *idem*, SCIV, 2, 1950, p. 121.
[62] Sebastian Morintz, D. Berciu, P. Diaconu, *loc. cit.*, p. 159.
[63] D. Berciu, Sebastian Morintz, Materiale, 3, p. 91.

IV (Gorodsk—Usatovo)" [64]. Este clar deci că toate aceste noţiuni nu aveau un conţinut „clar".

Într-un raport ulterior, după efectuarea sondajului mai sus amintit, aşezarea în discuţie este comentată sumar sub rubrica locuirea din „punctul b (tell)" [65], marcîndu-se în acest fel apropierea în spaţiu de tell-ul gumelniţean. De aci însă unii au înţeles că aşezarea în discuţie se află pe tell-ul gumelniţean şi nu în apropierea lui. În acelaşi raport se scoteau în evidenţă unele elemente de comparaţie între descoperirile din punctul *b* şi punctele *a*, *c*, *d* — toate trei aflate pe „Dealul Sofia", dar, în mod expres, nu erau introduse în cultura Cernavoda decît descoperirile de pe „Dealul Sofia" [66].

În *Istoria României*, vol. I, Bucureşti 1960, aşezarea din sectorul *b* devine „orizontul Cernavoda II" şi este atribuită „pe plan general" complexului Horodiştea-Folteşti, chiar dacă avea totuşi anumite particularităţi proprii. Cernavoda II devine în acelaşi timp „etapa mijlocie" a complexului cultural Cernavoda [67]. Ca o fază a „culturii Cernavoda" este socotită aşezarea din sectorul *b* începînd mai ales din 1961 [68].

Într-un studiu predat spre publicare în 1959 şi apărut în 1964 [69], aşezarea din punctul *b* este socotită nu o fază (a doua) a culturii Cernavoda ci o cultură independentă fără legături genetice cu aşezările de pe „Dealul Sofia" (punctele *a*, *c*, *d*). Neavînd la îndemînă o denumire potrivită şi pentru a sublinia pe de o parte distanţa de celelalte aşezări de la Cernavoda iar pe de alta, apropierea de o anumită categorie ceramică de la Folteşti, pe care autorul acelui studiu o socotea ca un orizont independent, aşezarea din sectorul *b* şi altele similare ei au fost cuprinse sub denumirea de Folteşti II. Prin noţiunea de Cernavoda II (ca fază culturală !) acelaşi autor desemna depunerile tîrzii din sectorul *a* socotite a fi contemporane grupului Usatovo. Depunerile timpurii din acelaşi sector continuau să poarte denumirea de Cernavoda I, iar cele din sectoarele *c* şi *d*, de Cernavoda III. Referitor la noţiunea de Gumelniţa D—1950 se sublinia că aceasta trebuie descompusă în elementele ei componente reale şi anume : Gumelniţa IV (în sensul de Gumelniţa întîrziată), Folteşti (de caracter usatovian), Folteşti II (de caracter Cernavoda-sectorul *b*), Cernavoda (din sectoarele *a*, *c*, *d*, respectiv I şi III).

În 1968, subliniindu-se încă odată faptul că aşezarea din sectorul *b* de la Cernavoda reprezintă o cultură de sine stătătoare s-a pus în evidenţă noţiunea de Cernavoda II (= Folteşti II) deoarece pe de o parte Cernavoda II era prea larg răspîndită în literatura de specialitate, iar pe de altă parte legătura sa cu o anumită categorie ceramică de la Folteşti era prea evidentă [70].

Toate aceste noţiuni nu sînt totuşi mulţumitoare, iar în prezent nu avem o altă aşezare la fel de reprezentativă ca aceea de la Cernavoda. Asemenea locuiri există, cum s-a arătat, la Boian, Gumelniţa sau Sultana, dar acestea desemnează deja alte descoperiri. Socotim de aceea ca nece-

---

[64] *Idem*, Materiale, 5, p. 105.
[65] D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, Materiale, 6, p. 99.
[66] *Ibidem* p. 103.
[67] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 77.
[68] Idem, *Contribuţii*, p. 135 şi urm., p. 484.
[69] P. Roman, *loc. cit.*, p. 314—325.
[70] Morintz-Roman, *loc. cit.*, p. 106 şi urm.

sară, mai ales că a intrat în literatura mondială de specialitate, păstrarea denumirii de cultură Cernavoda II. „Cultura Cernavoda II'' ar urma să înlocuiască, cuprinzînd în același timp, noțiunile : Gumelnița D—1940, cernavoda „punctul sau sectorul *b* (tell)'', faza Cernavoda II, cultura Foltești II (din Dobrogea și Muntenia), cultura Cernavoda II (= Foltești II). Cît privește noțiunile Gumelnița C și D—1950, ele nu-și mai au sens de folosire cîtă vreme materialele pe care le desemnau aparțin unor culturi bine individualizate în prezent.

Bibliografie selectivă privind cultura Cernavoda II

1 I. NESTOR, *Zur Stellung Cernavoda's in der rumänischen Jungszteinzeit, Schuchhardt-Festschrift*, Berlin, 1940, p. 19—20.

2 Idem, *Probleme noi în legătură cu neoliticul în R.P.R.*, SCIV, 1, 1950, 2, p. 217, 218.

3 M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, I. CASAN, C. MATEESCU, *Săpăturile arheologice de la Foltești*, SCIV, 2, 1951, 1, p. 249—266.

4 D. BERCIU, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări*, București, 1961, p. 139—142.

5 D. BERCIU, *Quelques données préliminaires concernnant la civilisation de Cernavoda*, SlovArch, 12, 1964, 1, p. 269—280.

6 PETRE ROMAN, *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpatice ale R.P.R.*, RevMuz, 1, 1964, 4, p. 320—323.

7 MARILENA FLORESCU, *Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*, ArhMold., 2—3, p. 105 și urm.

8 SEBASTIAN MORINTZ și B. IONESCU, *Cercetări arheologice, în raionul Oltenița*, SCIV, 19, 1968, 1, p. 124.

9 SEBASTIAN MORINTZ și PETRE ROMAN, *Aspekte des Ausgang des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 106 și urm.

10 PETRE ROMAN, *Conceptul Foltești II și problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*, Carpica, 2, p. 17—22.

CIVILISATION CERNAVODA II.
LA STATION DU SECTEUR *b* DE CERNAVODA

RÉSUMÉ

Les auteurs font paraître les résultats des fouil les effectuées en 1956 sur un site détruit à la suite de travaux modernes. L'établissement était situé sur un terrain de basse altitude, aux environs d'un *tel* relevant de la civilisation de Gumelnitza. Deux autres sites furent découverts sur une colline du nom de « Dealul Sofia », appartenant aux civilisations Cernavoda I et Cernavoda III (v. fig. 1 et les notes 1—10). Le premier établisement dont s'occupe l'article ci-dessus (secteur *b* du plan général des fouilles), a fourni des éléments définissant la civilisation connue dans la littérature de spécialité sous le nom de Cernavoda II.

La couche de culture archéologique couvre la terre stérile en dessous de dépôts de l'époque romaine (IIIe—IVe siècles n.è., note 11). Cette

couche renferme deux niveaux d'habitat, aux habitations de surface incendiées.

Les fouilles ont mis au jour nombre de coquilles, d'os de poisson, de cerf, d'aurochs ou d'ovicaprins ; une hache en pierre ; des outils en silex d'une technique simple, caractéristique aux civilisations qui suivirent celle de Gumelnitza ; de la céramique ; une plastique anthropomorphe.

La céramique est répartie en trois espèces et plusieurs sous-espèces : céramique fine grise ou noire ; céramique d'une bonne qualité grise, de couleur marron et noire ; céramique grossière aux surfaces poreuses, faite en une pâte contenant du calcaire broyé ou d'autres mélanges. Pourtant la pâte de cette poterie ne renferme pas de coquilles broyées, comme à Cernavoda I ou à Cernavoda III. Pour ce qui est des formes des vases, on peut distinguer : des écuelles à l'ouverture évasée, des amphores et petites amphores, des pots de la forme d'un tonnelet, des gobelets, des petites tasses et probablement des tasses et des pots de dimensions moyennes et grandes, des vases-« askos » (?). L'ornementation est réalisée par des traits incisés, diverse empreintes, cannelures (cas rares), impressions d'une corde tordue (2 cas), des bourrelets (3 cas), des crêtes et proéminences. Ce sont tout spécialement les bords et l'épaule des vases qui sont ornementés ; on a identifié un cas comportant une ornementation de boutons perforés, motif caractéristique à la civilisation de Glina III-Schneckenberg.

Les représentations plastiques sont restreintes à une figurine anthropomorphe (pl. 12/1) et à une jambe modelée (pl. 12/2).

Des matériaux similaires à ceux de Cernavoda furent trouvés dans différents endroits de Valachie et de Dobroudja (fig. 4, notes 13—48), sur des sites ou dans des sépultures à inhumation.

Quant à l'âge de la civilisation de Cernavoda, les auteurs se réfèrent à des études plus anciennes (note 49), et l'assignent à une période consécutive à la civilisation du Gumelnitza et de Cernavoda I, mais antérieure à celle de la civilisation Cernavoda III, avec laquelle elle fut ensuite contemporaine, mais en d'autres aires de diffusion.

L'origine des principaux éléments constituants de la civilisation de Cernavoda II doit être recherchée dans l'évolution des complexes culturels du type de Horodiştea et de Folteşti de Moldavie, à Folteşti pouvant être remarquées plusieurs étapes d'évolution dont la moyenne est identique ou voisine avec Cernavoda II. D'autres éléments relevant de cette civilisation (Cernavoda II) ont une origine méridionale (notes 50—55).

La fin de cette civilisation fut différente d'une région à l'autre. Ainsi, dans le sud-est de la Plaine roumaine et en Dobroudja méridionale elle céda la place aux communautés de la civilisation Cernavoda III, tandis qu'au centre de la Valachie continuant son évolution constitua une composante de base de la civilisation Glina III-Schneckenberg (notes 56—58).

Un dernier chapitre porte sur l'historique des recherches ayant trait à la civilisation de Cernavoda. Il y est montré qu'une première caractérisation de ces vestiges fut faite par I. Nestor en 1940 (note 59), sous le nom de Gumelnitza D. En revenant en 1950, I. Nestor mettait le signe de l'égalité entre Gumelnitza D et Cucuteni D (Gorodsk). Ceci a conduit à nombre de confusions, du fait que Gumelnitza D—1940, respectivement

la civilisation Cernavoda II de plus tard — ne pouvait être assigné à l'horizon plus ancien du type Gorodsk-Horodiştea (à céramique peinte et cordée) (notes 61—68).

Aux premiers moments après la découverte, le site II de Cernavoda fut assigné à la phase II de la civilisation de Cernavoda, civilisation illustrée aussi par les établissements de la colline « Dealul Sofia » de cette même localité (notes 67—68).

Au cours des recherches ultérieures, il a été démontré que de fait à Cernavoda on a affaire à trois civilisations différentes (et non pas trois phases, notamment : Cernavoda I, II et III, notes 69—70). Dans leur étude ci-dessus, les auteurs adoptent l'opinion suivant laquelle la civilisation Cernavoda II représente une civilisation indépendante par rapport aux civilisations Cernavoda I et Cernavoda III.

Dans la littérature de spécialité la civilisation Cernavoda II est apparue aussi sous les dénominations de : Gumelnitza D—1940, Cernavoda, secteur *b* (tell), la phase Cernavoda II, civilisation de Folteşti II, civilisation Cernavoda II(= Folteşti II). On propose d'abandonner ces dénominations pour éviter des confusions, bien que l'on ne dispose malheureusement pas d'une autre appellation adéquate à même de faire remplacer également le terme de « civilisation Cernavoda II ».

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. A Copie du relevé topographique de C. Schuchhardt (échelle 1 : 12.500). A'copie agrandie (échelle 1 : 6 250) d'un secteur du croquis de C. Schuchhardt. A' 1 position du tell du type de Gumelnitza, fouilles de C. Schuchhardt et I. Nestor ; A'2 fouilles de I. Nestor en 1936 ; A'3 emplacement probable du « secteur *b* » (site Cernavoda II) ; A'4 secteur *a* (établissement Cernavoda I) ; A'5 secteur *c* et A'6, secteur *d* (ces deux secteurs constituent le site Cernavoda III). Les lignes en pointillé indiquent la situation en 1955.

Fig. 2. Cernavoda. Secteur *b*, profil de la paroi sud du sondage.

Fig. 3. Sultana. Trouvaille fortuite (4 : 6 de la grandeur naturelle).

Fig. 4. Carte des découvertes du type Cernavoda II (Cernavoda, secteur *b*). 1 Tinosul ; 2 Coşereni ; 3 Smeeni ; 4 Garvăn ; 5 Brăiliţa ; 6 Cernavoda ; 7 Boian ; 8 Ulmeni ; 9 Sultana ; 10 Gumelnitza.

Pl. 1. Cernavoda. Secteur *b*, tessons de poterie du niveau 1.

Pl. 2. Cernavoda. Secteur *b*, tessons de poterie du niveau 2. No 23 relève de la civilisation Gumelnitza.

Pl. 3. Cernavoda. Secteur *b*, fragments céramiques sans stratigraphie.

Pl. 4. 1 vase de Sultana ; 2 Cernavoda, vase découvert au secteur *d* en S I/1961 entre les mètres 1—2 à une profondeur de 110 cm ; 4 fragment céramique Cernavoda, mis au jour au secteur *d*, en S III/1957, entre les mètres 13—14, profondeur 140 cm ; 3, 5, 6, 8 Cernavoda, secteur *b*, fragments céramiques du niveau 1 (nos. 3 et 8 relévant de la civilisation Gumelnitza) ; 7, 9, 10 Cernavoda, secteur *b*, tessons de poterie de la couche roumaine.

Pl. 5. Cernavoda. Secteur *b*. 2—4, 6, 9—13 du niveau 1 ; 5 du niveau 2 ; 1, 7, 8 sans stratigraphie (1 : 2 de la grandeur naturelle).

Pl. 6. Cernavoda. Secteur *b*. 1—3, 5, 7, 11, 12, 13a du niveau 1 ; 6, 8, 13b, 15 du niveau 2 ; 4, 9, 10, 14 sans stratigraphie déterminée (1 : 2 de la grandeur naturelle).

Pl. 7. Cernavoda. Secteur *b*. 3 b, 4, 6, 7, 9 du niveau 1 ; 1, 3a, 8b, 10 du niveau 2 ; 5, 8a sans stratigraphie ; 2 des recherches de C. Schuchhardt, d'après A. Langsdorff et I. Nestor.

No. 10, support d'un vase (?) « à fenêtre » (1,4—9 = 1 :4 ; 2 = sans échelle ; 3 = 1 : 6 ; 10 = 1 : 2 grandeur naturelle).

Pl. 8. Cernavoda. Secteur *b*. 5,6 niveau 1 ; 4, 10, 12, 14, 15 niveau 2 ; 1, 2, 3, 7, 8, 11, 13 sans stratigraphie ; 9 provient des fouilles de C. Schuchhardt, d'après A. Langsdorff et I. Nestor (1, 3—8,10—15 = 1 : 4 ; 2 = 1 : 6 de la grandeur naturelle ; 9 sans échelle).

Pl. 9. Cernavoda. Secteur *b*. 1, 5, 12 du niveau 1 ; 2, 4, 6—11, 14 niveau 2 ; 3, 13 sans stratigraphie (1 : 2 de la grandeur naturelle).

Pl. 10. Cernavoda. Scteur *b*. 2, 3, 6, 10, 11 niveau 1 ; 1, 5, 7 niveau 2 ; 4, 8, 9 sans indication de la stratigraphie (1 : 4 de la grandeur naturelle).

Pl. 11. Cernavoda . Secteur *b*. 17, niveau 1 ; 1, 3, 4—11, 13—16, 18—23 niveau 2 ; 2, 12 sans stratigraphie (1 : 2 de la grandeur naturelle).

Pl. 12. 1—10, 12—14 Cernavoda, secteur *b*. 11 de Gumelnitza (dépôt MNA, inv. I. 6879, reconstitué par nous) ; 3, 7 du niveau 1 (no. 3 appartient à la civilisation de Gumelnitza ; 1, 2, 8, 12 du niveau 2 ; 4—6, 9, 10, 13, 14 sans stratigraphie (1—10, 12, 14 = 1 : 2 ; 11, 13= = 1 : 4 de la grandeur naturelle).

Pl. 13. 1—11 Cernavoda, secteur *b* ; 12 de Boian. 2—4, 9, 10 niveau 1 ; 8, 11 niveau 2 ; 1, 5—7 sans stratigraphie (5, 7. 11 = 1 : 2 ; 1—4, 6, 8, 9, 10, 12 = 1 : 4 de la grandeur naturelle).

Pl. 14. 1—13 Cernavoda, secteur *b* ; 14, 15 de Boian (ces reconstitutions nous appartiennent). 1 niveau 1 ; 2,9 niveau 2 ; 3—8, 11—13 sans stratigraphie ; 10 des recherches de C. Schuchhardt, d'après A. Langsdorff et I. Nestor (1—9, 11, 12 = 1 : 2 ; 13 = 4 : 6 ; 14—15 = 1 : 4 de la grandeur naturelle ; 10 sans indication de l'échelle).

Pl. 15. Cernavoda. Secteur *b*, 2, 3, 7, 8, 15, 16, 18, 20 niveau 1 ; 1,6 niveau 2 ; 4, 5, 9—14, 17, 19, 21 sans stratigraphie (tous 1 : 2 de la grandeur naturelle).

IMPORTURI ELENISTICE ŞI ROMANE ÎN CÎTEVA CETĂŢI ŞI AŞEZĂRI DACICE DIN MOLDOVA

DE

SILVIU SANIE

Evoluţia ascendentă a statului dac în secolele I î.e.n. — I e.n. se desfăşura în condiţiile expansiunii economice şi politice a Imperiului roman în sud-estul Europei. Etapele acestei penetraţii economice, care au precedat acţiunile la Dunăre, au fost consemnate în numeroase studii [1]. În relaţiile daco-romane au existat momente de ignorare, de imixtiune, urmate apoi de încercarea Romei de a neutraliza şi în final de a distruge forţa militară dacă [2].

Rolul aşezărilor dacice de pe teritoriul Moldovei în angrenajul general al statului dac, evident variabil în decursul celor două secole[3], îl putem doar presupune căci ştirile documentare sînt insuficiente. Dificultăţile şi controversele prilejuite de încercarea de a localiza în Moldova desfăşurarea unor evenimente [4] sau stăpînirea unor şefi de uniuni tribale cunoscuţi din puţinele ştiri literare şi monumentale de care dispunem[5] impun şi ele necesitatea publicării exhaustive a materialelor romane.

Relaţiile economice ale populaţiei Moldovei din ultimele cinci secole ale mileniului I î.e.n. cu lumea greacă, elenistică şi apoi romană, pot fi mai lesne reconstituite datorită descoperirilor de la Stînceşti (jud. Botoşani), Moşna şi Cotnari (jud. Iaşi) [6], cetăţi însemnate şi prin materialele

---

[1] R. Vulpe, Dacia, N. S., 4, 1960, p. 311 urm.; idem, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 365 urm.; E. Chirilă, ActaMN, I, 1964, p. 125 urm.

[2] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 285—316; idem, RREI, 1—2, 1967, p. 145—161 (*Dacica*, Cluj, 1970, p. 121—138); H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 98, 121—126.

[3] El a putut fi mai important în epoca politicii pontice a lui Burebista; cf. N. Gostar, AUB, 16, 1970, p. 66.

[4] N. Gostar, MemAntiq, I, 1969, p. 93 urm.

[5] Idem, Apulum, 5, 1965, p. 143; M. Chiţescu, SCIV, 19, 1968, 4, p. 655 urm.; C. Daicoviciu, Steaua (Cluj), 20, 1969, 2, p. 100 urm.; D. Protase, SCIV, 21, 1970, 1, p. 145 urm.; I. Winkler, SCIV, 22, 1971, 1, p. 97 urm.

[6] A.C. Florescu, Cercetări istorice, 1971, p. 104 urm.; bibliografia anterioară pentru această perioadă la Fl. Preda, AUB, 1966, p. 15—34.

S C I V, tomul 24, nr. 3, Bucureşti, 1973, p. 407—434

de import. Acestea datează dintr-o perioadă ale cărei limite sînt marcate de kylixul de la Frumuşiţa [7] şi de amforele de la Lunca Ciurei (jud. Iaşi) [8] ce aparţin fazei care precede La Tène-ul clasic. În sfîrşit, săpăturile efectuate în aşezările dacice din secolele I î.e.n. — I e.n. sau în cele care au şi niveluri din această perioadă : Poiana (jud. Galaţi) [9], Barboşi-Galaţi [10], Bîtca Doamnei [11] şi Cozla [12] (Piatra Neamţ), Calu (azi Piatra Şoimului, jud. Neamţ)[13], Titelca-Tiseşti (Tg. Ocna, jud. Bacău)[14], Bradu (jud. Neamţ)[15] şi Răcătău (jud. Bacău)[16] au sporit considerabil numărul şi varietatea obiectelor descoperite, inclusiv a celor de import (fig. 1).

Aportul cercetărilor numismatice, în prezent singurul constant şi sistematic [17] ne relevă doar anumite aspecte ale relaţiilor economice şi politice ale populaţiei dacice cu lumea romană, a căror esenţă şi intensitate nu pot fi apreciate fără cunoaşterea materialelor romane şi a complexelor în care au fost descoperite. Prin cercetarea importurilor, contribuţia arheologică la stabilirea stadiului şi amplitudinii relaţiilor dintre daci şi romani în secolele I î.e.n. — I e.n. va deveni treptat substanţială [18] completînd în bună măsură informaţiile scrise şi cercetările numismatice.

Cercetările privind importurile elenistice şi romane în Moldova, fără a fi neglijate, nu au fost încă înmănunchiate într-o lucrare specială. Unele categorii de obiecte cum sînt bolurile „deliene"[19] şi amforele stampilate [20] descoperite pe teritoriul Moldovei au beneficiat însă de studii competente. Bolurile ca şi majoritatea amforelor stampilate aparţin secolelor III—I î.e.n., astfel că în „perioada clasică", fără a lipsi din aşezările dacice, ocupă prin număr şi ca obiecte de import o pondere redusă. Prezentăm cu acest prilej materialele de import, care ne-au fost accesibile, provenind de la Bîtca Doamnei, Cozla, Titelca—Tiseşti, Calu şi Barboşi

---

7 M. Petrescu-Dîmboviţa, SCŞ Iaşi, 4, 1953, p. 502—503 ; S. Teodor şi S. Sanie, ArhMold, 6, 1969, p. 60, fig. 3/4.

8 D. Tudor, SRIR, I, Bucureşti, 1954, p. 81—88.

9 R. Vulpe, Dacia, N. S., 1, 1957, p. 143 urm., pentru bibliografia cercetărilor arheologice de la Poiana. O ultimă campanie al cărei material este încă inedit a fost efectuată în anul 1968.

10 N. Gostar, Apulum, 5, 1965, p. 145 ; idem, *Cetăţi dacice din Moldova*, Bucureşti, 1969, p. 29—35 ; S. Sanie şi I. T. Dragomir, Danubius, 4, 1970, p. 135 urm.

11 A. Niţu, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, Materiale, 6, 1958, p. 371 ; A. Niţu, C. Matasă, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, Materiale, 7, 1961, p. 339 urm. ; N. Gostar, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 81. Colectivul şantierului în ultimii opt ani a fost alcătuit din conf. univ. N. Gostar — responsabil, S. Sanie şi V. Mihăilescu-Bîrliba — membri.

12 A. Niţu, I. Zamoşteanu şi M. Zamoşteanu, Materiale, 6, 1959, p. 361.

13 R. Vulpe, Dacia, 7—8 (1937—1940) 1941, p. 50 urm.

14 A. Niţu, I. Zamoşteanu şi M. Zamoşteanu, Materiale, 6, 1959, p. 375—382.

15 V. Ursachi, MemAntiq, I, 1969, p. 105 urm.

16 V. Căpitanu şi V. Ursachi, Carpica, 2, 1969, p. 93 urm.

17 B. Mitrea, ED, 10, 1945, p. 79 urm. ; idem, SCIV, 8, 1957, 1, p. 106 urm. ; idem, SCIV, 9, 1958, 2, p. 123 urm. ; I. Winkler, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, 17, 1967, p. 123 urm. ; I. Glodariu, ActaMN, 8, 1971, p. 71 urm. La care se adaugă intervenţiile consemnate la nota 5.

18 V. Pârvan, *Getica* ; *O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 657 „ . . . De aceea tot de la săpăturile arheologice e de aşteptat răspunsul hotărîtor".

19 I. Casan-Franga, ArhMold, 5, 1967, p. 7 urm.

20 D. Tudor, ArhMold, 5, 1967, p. 37 urm.

şi din cîteva descoperiri întîmplătoare, unele semnalate, majoritatea inedite.

Cu excepţia micului depozit de amfore de la Vetrişoaia (jud. Vaslui)[21] toate materialele, inclusiv cele cîteva descoperiri întîmplătoare, provin din aşezări. În condiţiile unor aşezări obişnuit distruse, jefuite sau arse, locuinţele nu păstrează decît rareori inventarul iniţial, fapt care se răsfrînge

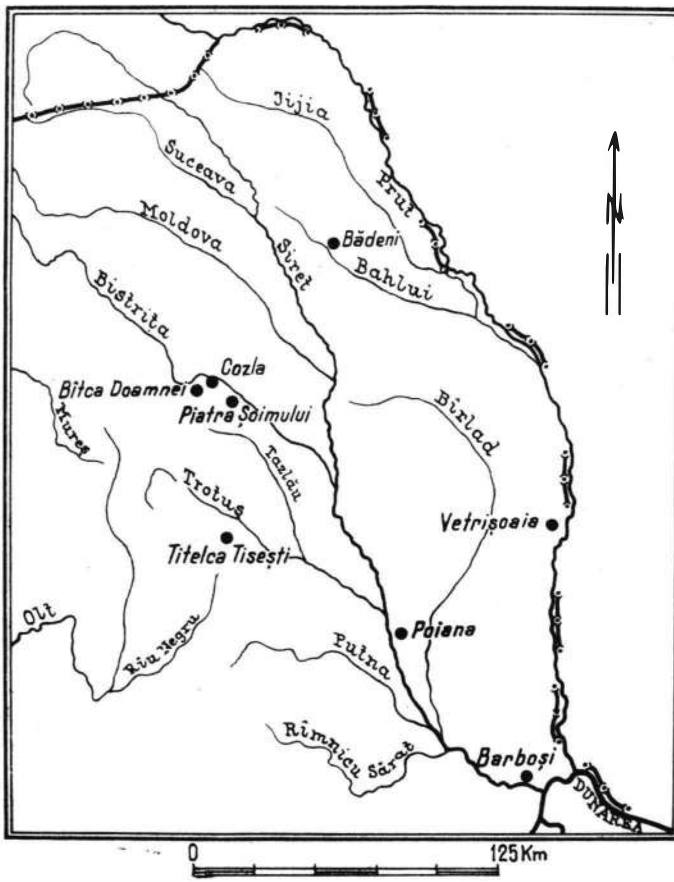

Fig. 1. Harta cu aşezările din care provin obiectele prezentate.

şi asupra obiectelor de import din complexe. Pentru Moldova secolelor I î.e.n. — I e.n. aşezările rămîn deocamdată sursele cele mai însemnate de materiale. Abia în secolele următoare (II—III e.n.), tezaurele, depozitele de amfore şi mai ales necropolele vor completa, uneori suplini, descoperirile din aşezări.

[21] S. Sanie, SCIV, 19, 1968, 2, p. 345 urm.

CERAMICA[22]

Starea de conservare, condiţiile stratigrafice ale descoperirii, accesul la materiale şi posibilitatea de a le ilustra sînt factorii care au determinat selecţia şi prezentarea ceramicii elenistice şi romane.

Barboşi (jud. Galaţi). Ceramica elenistică (11, 12, 14, 16, 19, 24—26, 29—32, 34, 36), ceramica romană de lux şi de uz comun la care se adaugă numărul apreciabil de amfore ilustrează împreună volumul şi diversitatea ceramicii de import la Barboşi.

1. Castron tronconic (pl. 1/2) lucrat din pastă cărămizie, compactă şi bine arsă cu ambele suprafeţe acoperite cu un firnis de culoare roşiatică şi dimensiunile : Î = 6,5 cm ; D. gurii 11,8 cm şi D. fund 5,6 cm. Castronul are umărul carenat şi marginea verticală cu două şănţuiri (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi = IIAI).

2. Trei fragmente (pl. 2/4, 7, 12) de castronaşe tronconice apropiate ca tip de exemplarul întreg descris mai sus. Culoarea firnisului are diferite nuanţe de roşu (Muzeul de istorie Galaţi = MIG).

3. Castron asemănător prin pastă şi firnis cu castronul şi fragmentele precedente (pl. 1/1) cu marginea uşor înclinată către interior. Dimensiuni : Î = 5,5 cm ; D. gurii = 10,5 cm ; D. fund = 4 cm. Restaurat circa 60% (IIAI).

4. Fragment de vas, probabil castron (pl. 2/2) din pastă densă de culoare alb-gălbuie, cu decor pastelat la interior şi cu firnis galben cu dungă roşiatică la exterior (MIG).

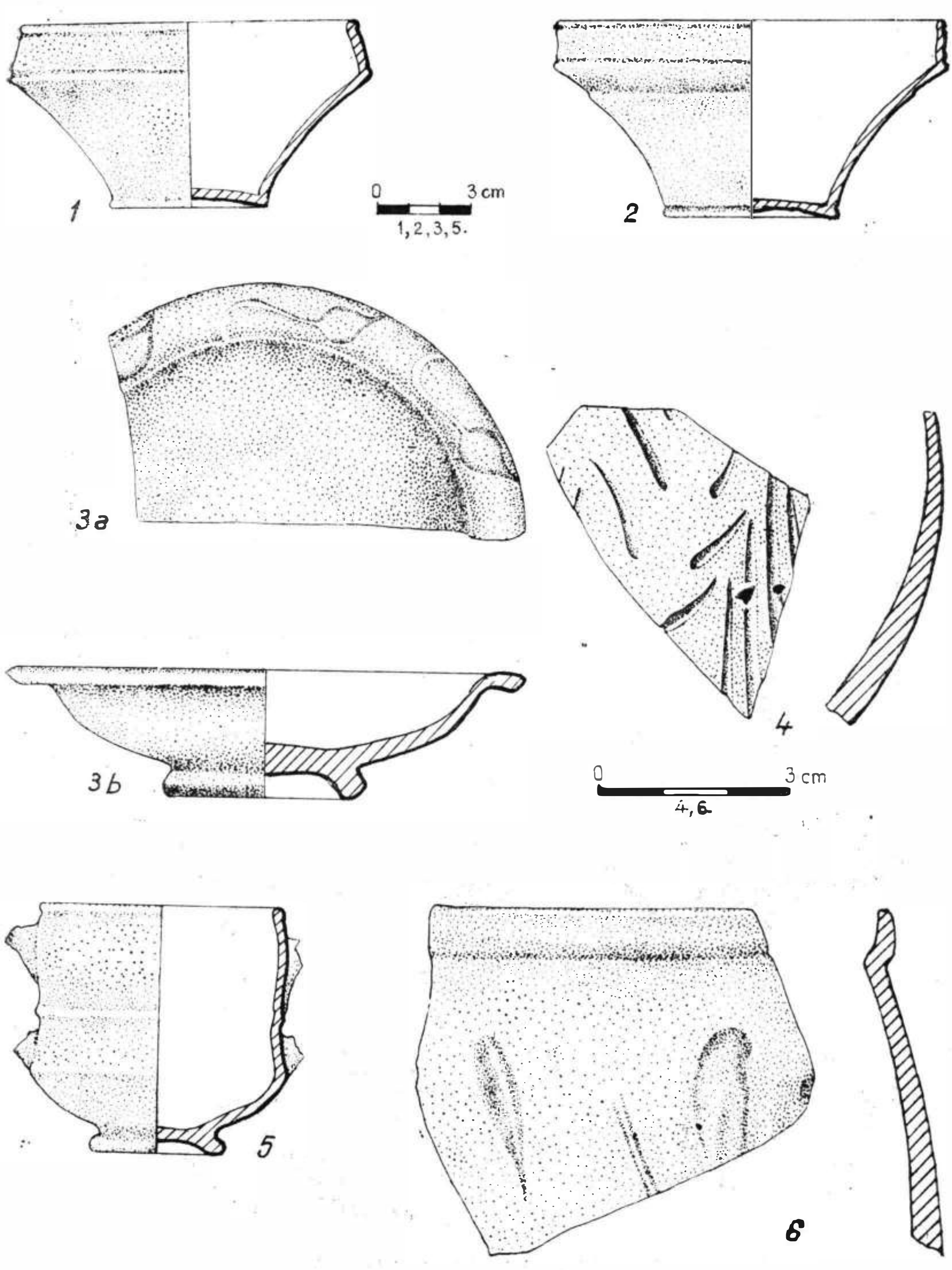
5. Fragment de castron (pl. 2/15) din pastă densă de culoare alb-gălbuie, cu buza evazată, rotunjită către exterior şi la bază, cu caneluri late şi adînci pe corpul de formă tronconică (MIG).

6. Fragment de farfurie *terra sigillata* (pl. 1/3 a şi b), lucrată din pastă de culoare cărămizie densă şi foarte bine arsă, acoperită cu un firnis de culoare roşiatică cu luciu specific. Farfuria are pe margine un decor în relief format din frunze. Codiţele frunzelor sînt întoarse alternativ către interiorul şi exteriorul farfuriei, care are un fund inelar (IIAI).

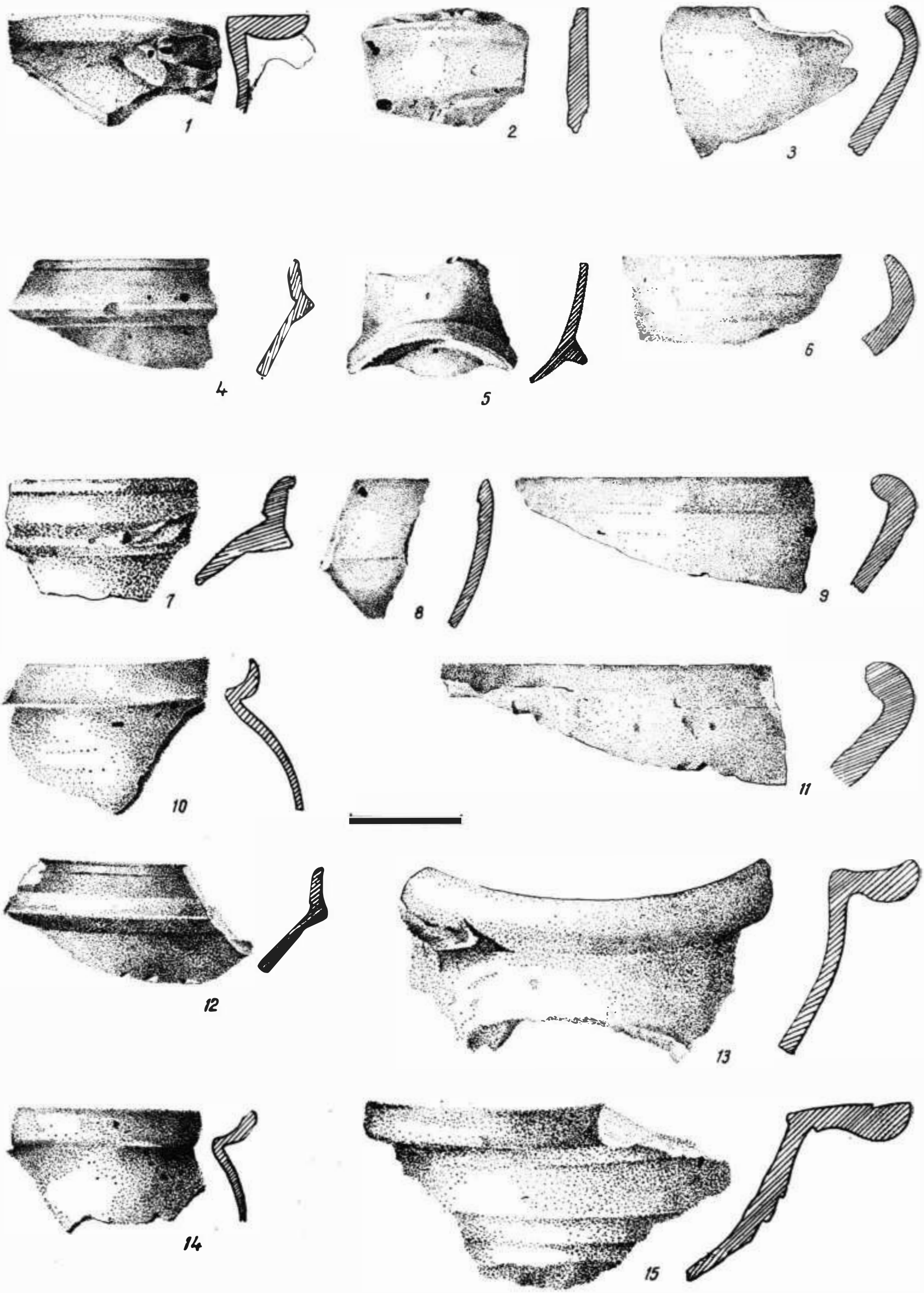
7. Patru fragmente (pl. 2/3, 6, 9, 11) de străchini cu pereţii curbi şi marginea întoarsă către interior. Trei dintre ele (pl. 2/3, 6 şi 11) sînt din pastă cărămizie compactă, bine arsă iar firnisul de culoare roşiatică şi-a păstrat luciul specific. Cel de-al patrulea fragment (pl. 2/9) este acoperit la interior cu firnis de culoare brună şi la exterior de culoare roşiatică (MIG).

8. Fragment de bol (pl. 2/8) din pastă cărămizie compactă şi bine arsă, acoperit cu o angobă de culoare roşiatică la jumătatea superioară şi brună cu luciu metalic în partea inferioară şi interior (MIG).

[22] Nu am folosit numirile greceşti sau romane pentru toate formele de vase căci în literatura arheologică privind secolele I î.e.n. — I e.n. au intrat deja în uzul curent termenii: oală, ceaşcă, cană, farfurie, urcior etc. Materialele de care dispunem nu ne permit întocmirea unor serii derivative de la primele forme la imitaţii şi folosirea numirilor originare n-ar fi sugestivă nici în acest sens. De asemeni am notat dimensiunile în text pentru obiectele întregi sau ilustrate numai prin fotografii.

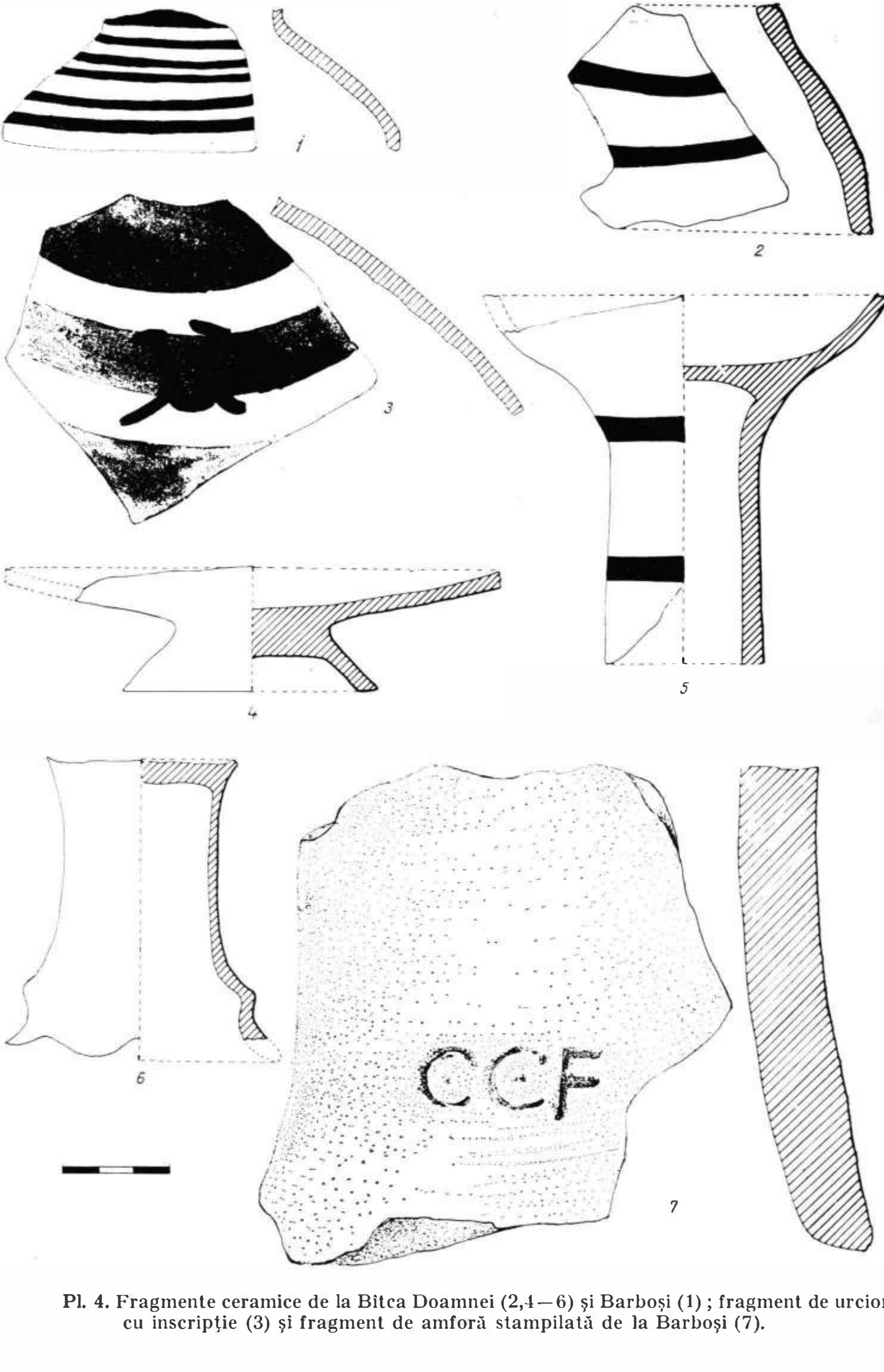
Pl. 1. Ceramica de la Barboşi (1, 2, 3a — b, 5 şi 6) şi Bilca Doamnei (4).

Pl. 2. Fragmente ceramice de la Barboşi.

Pl. 3 Fragment de bol (?) cu mască (1) și fragment ceramic (3) de la Bîtca Doamnei; *kantharos* de la Barboși (2) și vasul de la Poiana (4 a și b).

Pl. 4. Fragmente ceramice de la Bîtca Doamnei (2,4—6) și Barboși (1) ; fragment de urcior cu inscripție (3) și fragment de amforă stampilată de la Barboși (7).

9. Fragment dintr-o cană (pl. 2/1) din pastă de culoare rozie compactă şi bine arsă, cu cărbune şi mică în compoziţie, asemănătoare pastei amforelor. Cana are corpul globular, buza orizontală evazată şi rotunjită către extremitate şi la bază (MIG).

10. Fragmente de oale (pl. 2/10, 13, 14) asemănătoare prin compoziţia şi aspectul pastei cu cana descrisă mai sus. Oalele au marginea uşor evazată şi rotunjită la exterior şi corpul globular (MIG).

11. Fragment din partea inferioară cu inelul de susţinere (pl. 2/5) a unei căni (?) mici, din pastă rozie, acoperit cu firnis de culoare roşiatică la interior, probabil decorat pe anumite porţiuni la exterior (IIAI).

12. *Kantharos* (pl. 1/5) lucrat din pastă cenuşie compactă şi bine arsă, acoperit cu slip care după ardere a căpătat o culoare galben-roşcată. *Kantharos*-ul are o şănţuire sub buză, corpul cilindric uşor reliefat în zona fixării torţilor, mijlocul subţiat, marcat printr-o linie în relief. Partea inferioară are o formă tronconică şi se termină cu un inel de susţinere. Vasului îi lipsesc ambele torţi (IIAI).

13. *Kantharos* (pl. 3/2) din pastă de culoare cărămizie, compactă şi bine arsă, acoperit la jumătatea superioară, neglijent şi neuniform, cu angobă de culoare roşiatică. Vasul are buza profilată şi torţile arcuite, D. gurii = 7 cm ; D. maxim = 7,6 cm ; Î = 6,2 cm ; fund inelar cu D. = 3,7 cm (IIAI).

14. Fragment de ceaşcă (pl. 1/6) cu dimensiunile 6,2 × 5,2 × 0,4 cm din pastă de culoare cărămizie densă şi bine arsă, acoperit pe ambele suprafeţe cu o angobă de culoare brună, păstrată parţial ; ceaşca are marginea verticală teşită şi uşor profilată şi un decor cu frunze de lotus dispuse pe corpul vasului (IIAI).

15. Fragment de urcior (?) (pl. 4/3) lucrat din pastă cărămizie, compactă, arsă inegal. Fragmentul este decorat la exterior cu două linii late de vopsea, iar în intervalul dintre ele sînt scrise cu vopsea roşie literele MO. Semnificaţia posibilă pentru aceste litere, ca şi în cazul semnelor de pe amfore este multiplă : de la nume de persoane la indicarea capacităţii vasului (IIAI).

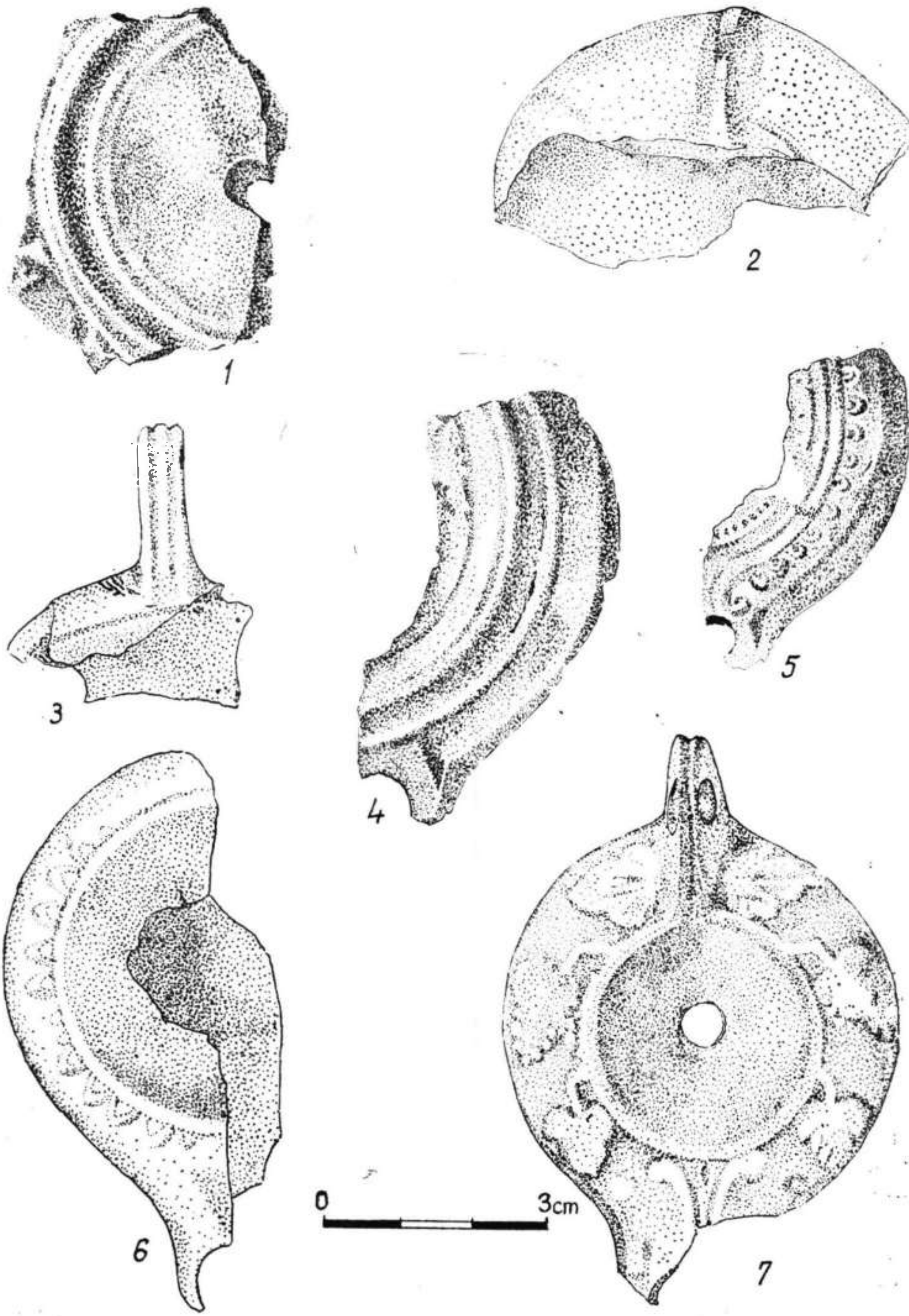
16. Fragment de picior de fructieră (pl. 4/1), lucrat din pastă cărămizie, compactă şi bine arsă. Fragmentul a fost acoperit pe suprafaţa exterioară cu vopsea albă peste care au fost apoi pictate şase linii orizontale (IIAI).

Lucernele elenistice şi romane descoperite la Barboşi sînt destul de numeroase, dar în stare fragmentară (pl. 5/1—7). Menţionăm cîteva găsite în condiţii stratigrafice sigure (IIAI).

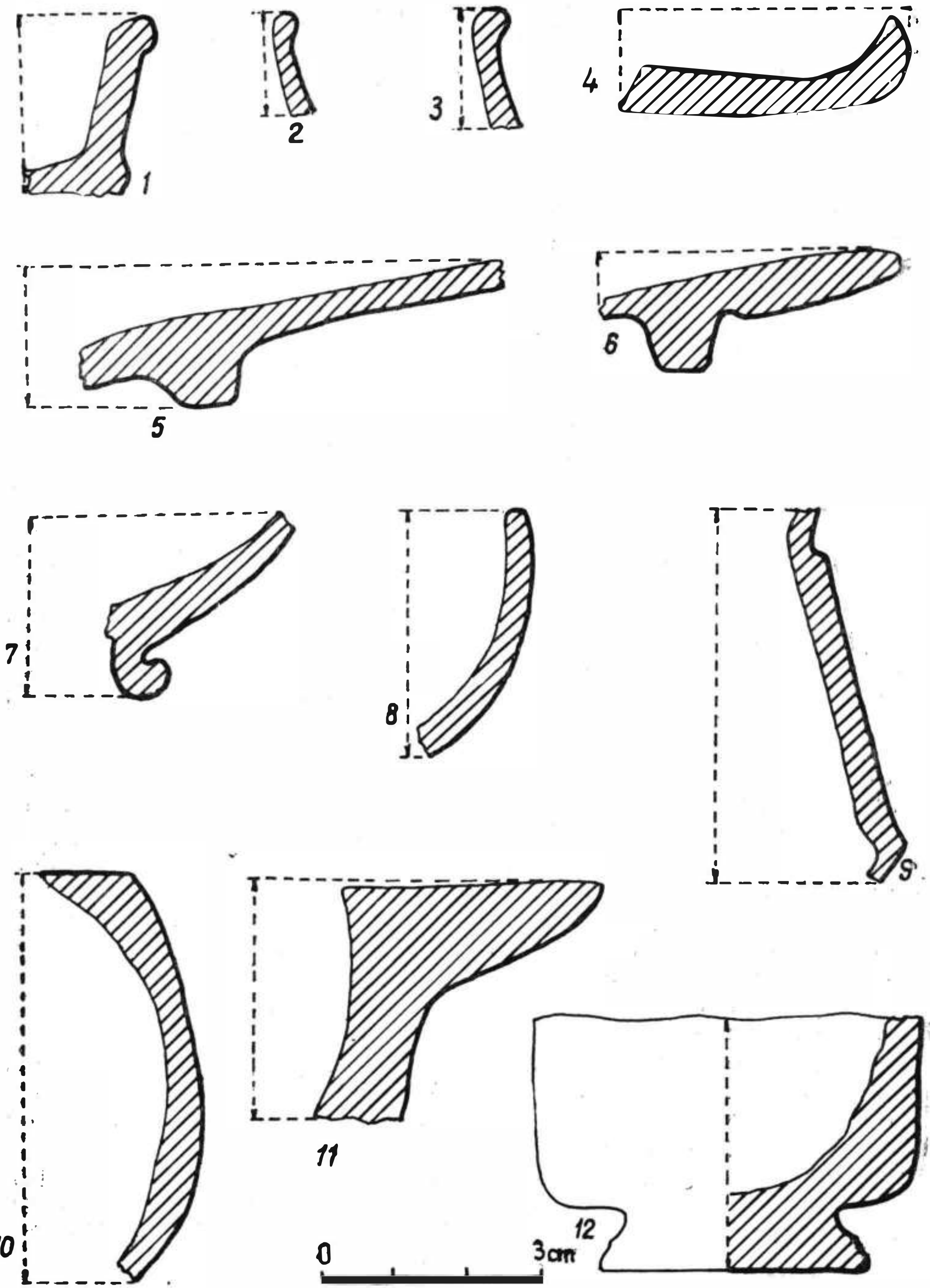
17. Lucernă din pastă cărămizie (pl. 5/7), acoperită cu un firnis roşu, cu toarta lamelară perforată, discul concav mic şi cu bordura largă ornamentată cu frunze de viţă de vie şi struguri. Ciocul, se pare rotund, este flancat de două volute.

18. Fragment de lucernă din pastă cărămizie (pl. 5/6), acoperit cu un firnis de culoare roşiatică. Lucerna are discul concav, bordura ornamentată cu semiove, pereţii oblici şi fundul plat, ciocul rotund.

19. Fragment de lucernă (pl. 5/2), din pastă gălbuie cu urme de firnis roşu, cu toarta lamelară masivă şi corpul lenticular, găsit în cel mai vechi nivel dacic (—2,70 m).

Pl. 5. Opaiţe fragmentare de la Barboşi.

Pl. 6. Profilele unor fragmente ceramice de la Bîtca Doamnei (1—11) şi Titelca-Tiseşti (12).

La **Bîtca Doamnei** (Piatra Neamţ, jud. Neamţ), una dintre cetăţile dacice din Moldova cel mai intens cercetate, reîntîlnim aceleaşi categorii ale ceramicii de import ca şi la Barboşi, dar în alte proporţii.

Cele două nivele dacice nu pot fi urmărite cu aceeaşi precizie şi claritate pe tot cuprinsul aşezării, îndeosebi datorită locuirii feudale şi unor deranjamente moderne, astfel că specificarea secţiunii şi adîncimii la care au fost găsite diferitele obiecte sau ceramica nu oferă în general indicii suplimentare utile stabilirii cronologiei lor.

20. Fragmente din partea centrală cu inelul de susţinere a unor farfurii (pl. 6/5—7) lucrate din pastă cărămizie şi acoperită cu un firnis brun (Muzeul de arheologie Piatra Neamţ = MAPN).

21. Fragment farfurie (pl. 4/4 şi 7/9), din pastă cărămizie acoperit cu o angobă roşiatică, din care s-a păstrat porţiunea centrală cu inelul de susţinere înalt (MAPN).

22. Fragment de bol (pl. 6/4 şi 7/1), lucrat din pastă cărămizie acoperit cu angobă roşiatică, cu pereţii puţin înclinaţi şi marginea buzei teșită şi uşor întoarsă către interior (MAPN).

23. Două fragmente de bol (pl. 6/8, 10), din pastă şi cu angobă asemănătoare celui precedent, dar cu pereţii curbi şi marginea dreaptă (MAPN).

24. Două fragmente dintr-un picior de fructieră elenistică (pl. 4/2 și 7/5), lucrate din pastă rozie şi decorate la exterior cu linii orizontale de culoare brun-roşcată (MAPN).

25. Două picioare de fructieră fragmentare (pl. 4/5, 6) din pastă alb-gălbuie, compactă şi fără impurităţi. Primul (pl. 4/5) este decorat la exterior cu două linii late orizontale de culoare brun-roşcată, celălalt are piciorul profilat. Din aceeaşi pastă e lucrată şi o buză de fructieră (pl. 6/11) (MAPN).

26. Fragment de toartă profilată de la o cană (pl. 7/2) lucrată din pastă rozie compactă, caracteristică ceramicii elenistice. Către baza ansei sînt pictate cu firnis de culoare brun-roşcată, două linii ondulate (MAPN).

27. Două fragmente de castron cu buza profilată (pl. 6/2, 3), lucrate din pastă cărămizie, densă şi bine arsă, acoperite pe ambele suprafeţe cu angobă de culoare roşiatică (MAPN).

28. Fragment de ceaşcă tip Boscoreale (pl. 7/7) din care s-a păstrat doar o porţiune de toartă, lungă de 2,7 cm. Ceaşca este acoperită neuniform cu un firnis de culoare gălbuie. Vase cu acest tip de anse sînt cunoscute încă din perioada elenistică printre produsele atelierelor microasiatice [23], fiind mai numeroase în secolul I e.n. (MAPN).

29. Fragment de ceaşcă elenistică cu corpul globular (pl. 1/4) lucrată din pastă cărămizie, compactă şi bine arsă, acoperită pe ambele suprafeţe cu un firnis negru-măsliniu mat. Fragmentul este ornamentat la exterior cu un decor vegetal incizat [24] (MAPN).

30. Fragment din partea inferioară cu inelul de susţinere scund al unei ceşti (pl. 3/3) din pastă roz, acoperită cu firnis negru-măsliniu mat. D. maxim al porţiunii conservate este de 7 cm iar D. inelului 6,5 cm (MAPN).

---

[23] F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris, 1922, p. 455, fig. 99/VIII.
[24] *Ibidem*, p. 389, fig. 81/5.

Pl. 7. Fragmente ceramice de la Bîtca Doamnei (1, 2, 3, 5, 7, 9) și Cozla (4); *Kantharos* de la Calu-Piatra Șoimului (6) și urcior de la Bîtca Doamnei (8).

Pl. 8. Torți de amfore (1, 2) de la Bitca Doamnei ; amfore (3, 5) și picior de amforă (4) de la Barboși.

31. Fragment de ceramică cenușie, din pastă densă, fără impurități și bine arsă, ornamentat la exterior cu o mască (pl. 3/1), ce era aplicată pe umerii unui vas al cărui tip e greu de precizat. Fragmentul este acoperit pe o jumătate din suprafața sa cu vopsea albă și păstrează de asemenea urmele unui slip de culoare gălbuie. Fruntea teșită încununată cu o ghirlandă de frunze cu strugure (?) la mijloc, ochii mici și alungiți, nasul ascuțit și gura mare în forma unei elipse turtite, sînt caracteristice tipului de mască comică de bătrîn din comedia romană, care imită chipurile din comedia nouă greacă. Cununa ce-i acoperă fruntea ne reamintește că masca poate evoca atît un personaj din lumea „satirică" (satir, silen etc.) cît și tipul amintit din comedie [25]. Cu timpul măștile și-au pierdut semnificația originară devenind uneori un ornament, un motiv decorativ în sculpturi, mozaicuri sau pe ceramică [26]. După forma măștii și a motivelor anexe fragmentul ar putea proveni de la un vas produs în atelierele din Pergam [27] sau în cele italice [28] (MAPN).

32. Fragment dintr-un vas cu corp bitronconic (pl. 6/9), de mici dimensiuni, acoperit la exterior cu angobă de culoare brună (MAPN).

33. Urcior globular din pastă cărămizie (pl. 7/8), acoperit cu angobă roșiatică păstrată în parte. Vasul are următoarele dimensiuni : Î = 13 cm ; D. fund = 5,5 cm ; D. maxim = 11,5 cm. Gura în formă de pîlnie este restaurată. Tipul acesta de urcior este frecvent întîlnit din secolul I.e.n. (MAPN).

Cozla (Piatra Neamț, jud. Neamț). Construcțiile moderne au limitat simțitor zona care a mai putut fi cercetată pe înălțimea Cozla [29].

34. Fragment din partea centrală cu inelul de susținere scund al unei farfurii (pl. 7/4), lucrată din pastă cărămizie acoperită pe ambele suprafețe cu firnis de culoare negru-brun. La interior, pe mijloc apare un decor imprimat din care mai pot fi observate trei cercuri concentrice de baghete (MAPN).

Piatra Șoimului (în trecut Calu, jud. Neamț). Din ceramica de import relativ numeroasă descoperită la Calu (azi Piatra Șoimului) cea mai mare parte a fost descrisă detaliat încă la publicare[30]. Menționăm însă că pentru unele vase nu putem subscrie la includerea lor în categoria ceramicii de import romane [31].

35. Fragment de margine de castron (pl. 6/1 și 7/3), lucrat din pastă cărămizie și acoperit pe ambele suprafețe cu angobă de culoare roșiatică. Castronul era de tipul cu umărul carenat și marginea verticală profilată la extremitate (MAPN).

---

[25] I. A. Navarre, art. *Persona*, în DA, 4, p. 411 ; T.B.L. Webster, Hesperia, 3, 1960, p. 282 C4 și p. 283 C16 ; J. M. Pailler, MEFRA, 83, 1971, 1, p. 127.

[26] W. Deonna, în *Encyclopedia of World Art*, Londra, 1964, p. 526—530 ; J. L. Bédouin, *Les Masques*, Paris, 1967, p. 6.

[27] F. Courby, *op. cit.*, p. 457, fig. 100/5a și b.

[28] *Ibidem*, p. 415, fig. 91/16 și 17.

[29] A. Nițu, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, Materiale, 6, 1959, p. 361.

[30] R. Vulpe, Dacia, 7—8 (1937—1940), 1941, p. 54 urm.

[31] *Ibidem*, p. 54, fig. 39/1, 11 și 12 ; fig. 90/10 etc.

36. *Kantharos* (pl. 7/6), lucrat din pastă roz-gălbuie, ornamentat la exterior cu linii verticale şi puncte de culoare brun-roşcată [32]. Vasul are buza profilată, două torţi arcuite, din care numai una s-a păstrat, pereţii uşor înclinaţi către interior şi diferenţă mică între D. gurii (7 cm) şi D. maxim (8 cm). Partea inferioară se termină cu un suport inelar (d. = 4 cm) (MAPN).

Titelca—Tiseşti (jud. Bacău). Mai distrusă ca alte aşezări, Titelca—Tiseşti a oferit şi ea, în afara amforelor, numeroase fragmente de ceşti (pl. 6/12) originale şi imitaţii [33] (MAPN).

Poiana (jud. Galaţi). Vas în forma unui cap uman, din pastă cărămizie, compactă şi bine arsă, acoperit pe toată suprafaţa cu o angobă de culoare brun-roşcată [34]. Vasul, în stare fragmentară (pl. 3/4 a şi b) însă cu suficiente indicii pentru o restaurare verosimilă, a fost descoperit de profesorul tecucean C. Dimitriu [35] cu prilejul unor cercetări de suprafaţă în cunoscuta aşezare de la Poiana [36]. Gîtul vasului de formă tronconică cu buza inelară este ornamentat spre bază cu trei cercuri în relief. Din toarta elipsoidală în secţiune s-a păstrat numai jumătate. Pe cap, părul bogat şi tunsoarea plină sînt marcate cu claritate. Fruntea, ornată cu o cunună redată în tehnica „en pastillage”, este despărţită în două de o panglică. De sub diademă ies frunzele de viţă de vie şi părul pieptănat drept pe mijloc şi în şuviţe ce cad în bucle către urechi, lăsînd un spaţiu destul de redus pentru ochi şi restul frunţii. Nasul, întreg către bază, este potrivit ca mărime. Mustaţa „căzută” se termină printr-o buclă orientată către interior şi aliniată ca şi buclele bărbii pe o linie ce coboară de la ureche către bărbie într-o dispunere simetrică. Gura cu buza de jos relativ groasă a fost probabil puţin întredeschisă. Obrajii cu pometţii uşor reliefaţi, cutele, ca şi barba, cu tot manierismul, întregesc portretul realist al unui bătrîn. Baza vasului are o formă semicirculară în porţiunea din spate şi trapezoidală în faţă asigurîndu-i o mare stabilitate şi apropiind vasul de forma unui bust statuar. Cu toate că figura propriu-zisă nu este deosebită de cea a lui Jupiter, cununa de frunză de viţă de vie poate constitui un indiciu că vasul reprezintă capul lui Dionysos bătrîn. Gîtul vasului de formă tronconică apare ca un *modius* şi întregul vas se aseamănă cu cunoscutele busturi serapidiene [37]. Nu cunoaştem un vas cu reprezentare similară, sînt însă unele exemplare apropiate ca inspiraţie şi tehnică. Între acestea amintim vasele în formă de cap de *maenadă* [38] şi de silen [39]

---

[32] *Ibidem*, p. 54, fig. 36.

[33] A. Niţu, I. Zamoşteanu şi M. Zamoşteanu, Materiale, 6, 1959, p. 380, fig. 6/1.

[34] Pentru aprecierea mai lesnicioasă a proporţiilor vasului, implicit a figurii, specificăm cîteva din dimensiunile sale : înălţimea = 28 cm ; D. mare al bazei = 18,90 cm ; d. mic (în faţă) al bazei = 13,30 cm şi grosimea pereţilor vasului 0,3—0,4 cm.

[35] Vasul se află în colecţiile Muzeului de arheologie din Tecuci. Colegul D. Vicoveanu, fost director al muzeului ni l-a oferit spre studiu. Restaurarea a fost efectuată de colegul A. Buzilă de la Piatra Neamţ. La amîndoi le aduc mulţumiri şi pe această cale.

[36] R. Vulpe, Dacia, N.S., I, 1957, p. 143 urm.

[37] C. Rolley, BCH, 92, 1968, p. 188—189.

[38] B. Farmakovski, AA, 2, 1908, p. 190, fig. 19.

[39] Idem, AA, 4, 1910, p. 235, fig. 36 şi descrierea la p. 241.

descoperite la Olbia, vas în forma unui cap diademat, probabil Hercule tînăr găsit la Panticapaeum [40] sau vasul în forma unui cap de negru [41].

Atît B. Farmakovski [42], cît şi recent U. Hausmann [43] datează reapariţia acestui tip de vase după secolul al III-lea î.e.n. Cît priveşte figura zeului, revenirea la maniera arhaizantă de redare a lui Dionysos începe în secolul al IV-lea î.e.n. La începutul epocii elenistice numărul sculpturilor în care zeul apare bătrîn este mai mare, apoi scade treptat [44]. Imitarea artei majore de către ceramişti se adaugă şi ea în sprijinul stabilirii unui *terminus post quem*. Stabilirea unei cronologii mai sigure este dificilă căci vase în forma unei figuri umane din sticlă [45], bronz [46] sau ceramică [47] continuă în toată perioada elenistică şi romană. Vasul de la Poiana prin context şi caracteristicile ce le prezintă ar putea aparţine secolelor II—I î.e.n., ca şi majoritatea exemplarelor asemănătoare cunoscute în nordul Mării Negre. Se presupune că acestea puteau proveni din Grecia nordică sau centrală, Asia, excluzîndu-se categoric, Athena, Peloponezul sau Alexandria [48]. Unele centre africane produceau alături de *ampulae oleariae* şi vase în forma unui cap uman [49], dar acestea erau de dimensiuni mult mai reduse, astfel că o origine continentală rămîne foarte probabilă.

În sfîrşit, preferinţa pentru acest vas sau pentru bolul (?) cu mască de la Bîtca Doamnei, ambele de inspiraţie dionisiacă, nu poate fi considerată întîmplătoare, semnificaţia lor fiind bine cunoscută în lumea dacică.

Amforele, cele mai frecvente obiecte de import, sînt ilustrate inegal în aşezările dacice analizate. La Barboşi, deşi întregibile sînt numai două exemplare (pl. 8/3,5 şi 9/4), numărul amforelor este foarte mare judecînd după abundenţa fragmentelor. Am selectat cu acest prilej îndeosebi fragmentele caracteristice, utile înfăţişării diversităţii formelor. Dacă avem în vedere faptul că locuirea dacică de la Barboşi a fost cercetată în proporţie foarte mică în comparaţie cu cea de la Bîtca Doamnei este şi mai evidentă diferenţa între cantităţile de ceramică de import descoperite în cele două aşezări. Relativ numeroase sînt fragmentele de amforă de la Titelca—Tiseşti în comparaţie cu cele găsite la Cozla sau Calu. Între

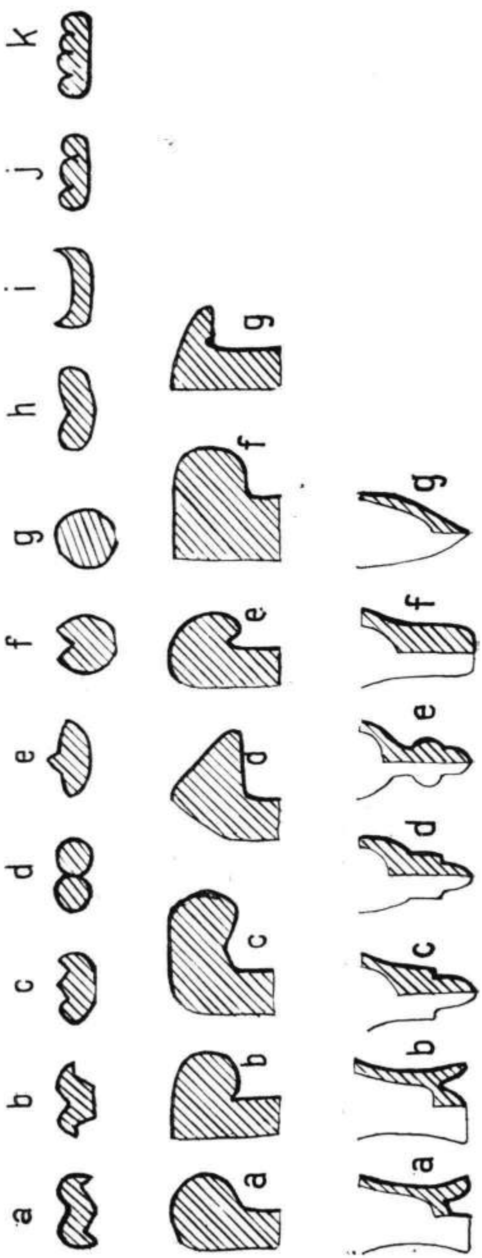
---

[40] Idem, AA, 2, 1907, p. 140, col. 2, fig. 11 şi 12.
[41] R. V. Schneider, JÖAI, 9, 1906, p. 321—323, fig. 75, pl. 2.
[42] AA, 4, 1910, p. 241.
[43] AM, 71, 1962, p. 268.
[44] E. Thraemer, art. *Dionysos*, în *Roschers Lexicon*, 1, col. 1115—1119; G. Humbert, art. *Coma*, în DA, 1, p. 1359.
[45] O. Doppelfeld, *Römisches und fränkisches Glas in Köln*, Köln, 1966, p. 35, fig. 16, 71/1 şi 2 sau pentru o epocă mai tîrzie (secolele III-IV e.n.) fig. 44 şi 45.
[46] A. Radnóti, *Die römischen Bronzegefässe von Pannonien*, DissPann, Ser. II, nr. 6, Leipzig, 1938, p. 173, pl. 54; Z. Bilimovici (Soobščenie Gosudarstvennogo Ermitaža, 28, 1957, p. 37) publică un vas de bronz în forma unui cap de negru, opera unui meşter alexandrin din secolul I î.e.n.
[47] V.S. Dolgoruhov, G.A. Ţvetaeva, SA, 4, 1971, p. 297, trecînd în revistă comunicările Sesiunii ştiinţifice în memoria lui B. V. Farmakovski (Leningrad 1971), menţionează şi comunicarea cercetătorului D. S. Hertziger *Figurnye sosudy Ol'bii pervych vekov našei ery*. În afară de importul din Asia Mică şi Egipt se aminteşte şi producţia locală a ceramicii superioare în secolele I î.e.n. — II e.n.; R. Pagenstecher, AA, 32, 1917, p. 113, fig. 40.
[48] U. Hausmann, AM, 77, 1962, p. 261.
[49] A. Carandini, MAH, 82, 1970, 2, p. 772, nota 2 şi p. 773, fig. 48.

Tabel

cu caracteristicile amforelor întregi şi fragmentare descoperite

Culoarea pastei	Localitatea	Forma torţii											Forma buzei							Forma fundului							Amfore întregi
		a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	a	b	c	d	e	f	g	a	b	c	d	e	f	g	
Cărămiziu-Roşiatica	BD				3								1														
	TT													2											3		
	Ba.	1		1			4	6		5			2	1	2	3	3	2	3			2				1	
	Ca.			1																							
	Cz.		7																								
	V.																									1	
Roz	BD				1																						
	TT																										
	Ba.	10		3												1							1				
	Ca.																			2					1	1	
	Cz.																										
	V.																										
Alb-Gălbuie	BD	3			6						1	1															
	TT																				2						
	Ba.	4	5	5	35	5	1	2	2				2	15						1	6			1	1	1	2
	Ca.																			1							
	Cz.																			1							
	V.		4														1			3						1	3

a b c d e f g h i j k
a b c d e f g
a b c d e f g

descoperirile izolate numai una singură, micul depozit de amfore de la Vetrişoaia, are trei exemplare întregi [50] .

În aşezările dacice situate pe cursul Siretului : Poiana (jud. Galaţi), Brad (jud. Neamţ) şi Răcătău (jud. Bacău), prin număr şi varietate, amforele ocupă de asemenea un loc important în ansamblul descoperirilor.

Prezentăm amforele după culoarea pastei : albicioasă şi alb-gălbuie (A), roz (B) şi cărămiziu-roşiatică (C), menţionînd în funcţie de starea amforei sau fragmentului, forma diferitelor elemente: toartă, buză, gît şi fund. Clasificarea tipurilor de torţi, buze şi funduri ne oferă şi posibilitatea includerii într-un tabel sintetic (Tabel 1).

A. 1. Amforele de culoare albicioasă şi alb-gălbuie au în compoziţia pastei microprundişuri, cărbune şi mică. Cu toate că au acelaşi aspect exterior, obişnuit pigmentat, unele amfore ale acestei categorii sînt aspre la pipăit, iar altele din pastă mai friabilă.

2 *a*. *Toartă* ovoidală în secţiune, cu o şănţuire longitudinală mediană adîncă la exterior şi cu două şănţuiri mai puţin pronunţate la partea interioară. L. maximă a unui fragment de toartă tip *a* este 14,2 cm.

b. Toartă cu secţiune ovoidală, cu o şănţuire longitudinală pronunţată şi subţierea laterală accentuată.

c. Toartă cu secţiune ovoidală cu două şănţuiri longitudinale dispuse simetric în imediata apropiere a liniei mediane a torţii.

d. Toartă bifidă (pl. 10/6). Cei doi cilindri alăturaţi au D. bazei de 2—2,5 cm. Toarta puţin arcuită pe orizontală formează apoi un unghi drept ce coboară pe corpul amforei. Uneori partea orizontală este mai aplatizată.

3 *a*. *Buză* înaltă de 2,1 cm, puţin profilată şi rotunjită la exterior, cu grosimea de 1,8 cm, incluzînd şi grosimea peretelui amforei. Se remarcă rotunjirea şi către interior a buzei.

b. Buză profilată, semicirculară la exterior, cu raza maximă de 1,8 cm de la peretele exterior al amforei, uşor rotunjită către interior şi cu o şănţuire mică la bază.

4. *Gîtul amforei*. Torţile tip *2a*, *2b* şi *2c* aparţin obişnuit unor amfore cu gîtul cilindric îngust (pl. 10/1,3) al cărui diametru interior nu depăşeşte 2,6 cm şi 5—5,3 cm la exterior sub buză. Diametrul la baza gîtului este între 6,7 şi 10 cm. Forma gîtului (pl. 10/8) la amfore cu torţi tip *2d* este ilustrată de amfora întreagă de la Barboşi.

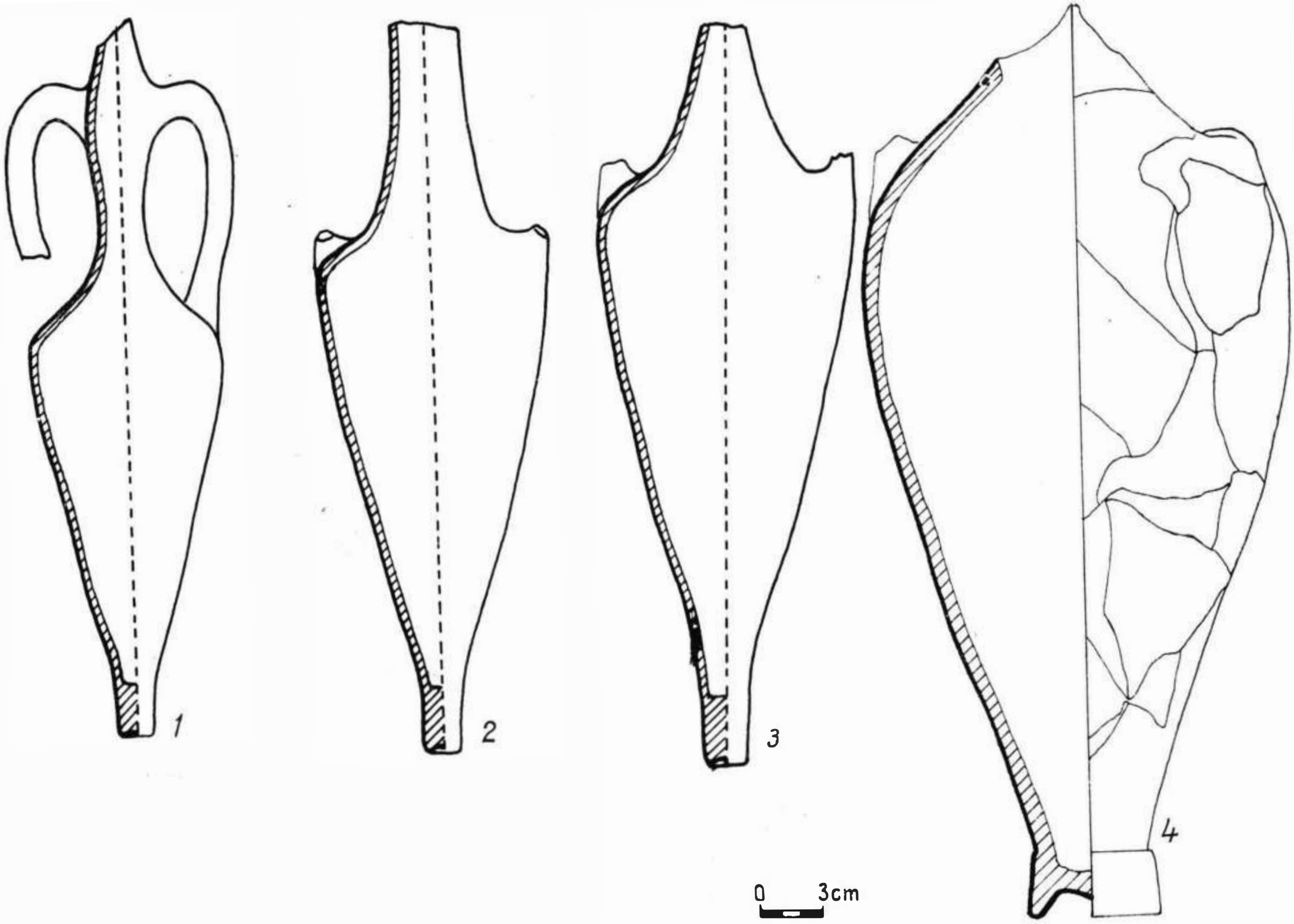
5 *a*. *Fund* în forma unui suport inelar (pl. 10/4), cu marginea dreaptă la interior şi puţin arcuită la exterior.

b. Fund cilindric scobit, în forma unui suport inelar cu ambele laturi arcuite către exterior.

c. Fund terminat cu un cilindru cu baza mai îngustă şi vîrful rotunjit („în ghindă”) (pl. 10/5).

---

[50] Pentru amforele din secolele I î.e.n. — I e.n. : H.S. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, (The Athenian Agora, V), Princeton, New Jersey, 1959, pl. 3; I.B. Zeest, *Keramičeskaja tara Bospora*, Moscova, 1960, p. 32 urm.; I.S. Kamenįki, KS, 94, 1963, p. 29 urm.; D.B. Şelov, *Drevnosti nižnego Dona*, Moscova, 1965, p. 81 urm.

Pl. 9. Amfore de la Vetrişoaia (1–3) şi Barboşi (4).

Pl. 10. Fragmente de amforă de la Barboși (1—7) și Bîtca Doamnei (8).

Amfore întregi

Cele două amfore întregi din pastă albicioasă care au putut fi restaurate provin de la Barboşi. Prima (pl. 8/3; 9/4), căreia îi lipsesc gîtul şi torţile, are corpul oval terminat printr-un fund inelar tip *5b*. Umărul amforei rotunjit, cu trecerea lină către gîtul amforei, anunţă deja formele ce vor fi frecvente în secolele următoare. Cu înălţimea părţii păstrate de 43 cm şi D. la umăr 34 cm, are încă zvelteţea amforelor din secolul I e.n. (IIAI).

Din cealaltă amforă (pl. 8/5) lipsesc buza, torţile şi o parte din gît. Ultimele două elemente pot fi însă corect reconstituite. Gîtul cilindric al amforei are o umflătură ce începe de sub locul de prindere a părţii superioare a torţilor şi se lărgeşte treptat către bază. Torţile sînt bifide (tip *2d*). Diametrul amforei la gură era de aproximativ 12 cm. Corpul amforei începe cilindric, de la jumătate se subţiază treptat, terminîndu-se printr-un picior conic în formă de „ghindă'' (tip *5c*). Amfora era de dimensiuni destul de mari căci numai partea păstrată are Î. = 83 cm şi un D. la umăr de 30 cm. Această formă de amforă este caracteristică pentru secolul I e.n. (MIG).

B 1. *Pastă roz* (roz-gălbuie) are în compoziţie impurităţi, bucăţele de cărbune şi mai puţină mică. Pasta este densă şi aspră. Există şi o pastă roz mai friabilă întîlnită mai ales la amfore ce par a fi de dimensiuni mai mici.

2. Fragmentele de torţi descoperite la Bîtca Doamnei aparţin tipurilor *2b* şi *2d*. Tot de la Bîtca Doamnei provin două tipuri de torţi (*2j* şi *2k*) cu trei (pl. 8/2) şi patru cilindri (pl. 8/1), ce aparţin unor amfore cu corpul aproape globular.

3. Fragmentele de buze aparţin tipului *3b*.

4. Singurul gît de amforă întreg are diametrul interior de 2,7 cm şi diametrul exterior 5,7 cm.

5. Două din cele patru funduri de amfore sînt de tipul *5b* şi *5c*.

d. Fund cilindric compact (pl. 10/7) ce se subţiază în trepte terminîndu-se cu un cilindru cu marginile bazei rotunjite.

e. Asemănător tipului *5d*, dar în locul penultimului cilindru apare un bulb.

Exemplare întregi

Toate cele trei amfore întregibile găsite la Vetrişoaia (jud. Vaslui)[51] au lipsă buza. Aşa cum s-a putut constata după fragmentele descoperite cu prilejul sondajului ulterior, amforele au buza profilată semicircular, gîtul înalt relativ îngust. Gîtul unei amfore (pl. 9/1) are o umflătură în dreptul torţilor. Două amfore au corpul conic (pl. 9/2,3) cea de a treia mai pronunţat fusiform (pl. 9/1). Încadrarea cronologică a micului depozit în prima parte a secolului al II-lea e.n. s-a făcut pe baza fragmentelor provenite din sondaj.

C 1. ***Pastă de culoare brun-roşcată*** cu nuanţe pînă la cărămiziu deschis este densă, cu multă mică şi alte particule minerale în compoziţie.

2 *e*. Toartă ovoidală în secţiune, cu o înălţare centrală longitudinală. Torţile tip *2e* sînt mai groase decît cele de tip *2a*, *2b* şi *2c* avînd diametrul mare de 4,7 cm şi diametrul mic 3,1 cm pe linie mediană şi 2,6 cm lateral.

[51] S. Sanie, *op. cit.*, p. 345 urm.

f. Toartă ovoidală în secţiune, foarte puţin turtită, cu o şănţuire longitudinală centrală adîncă. E tipul intermediar către toarta bifidă. Toarta este relativ îngustă, avînd D. mare 3,3 cm şi D. mic 2,2 cm şi aparţine unei amfore acoperite la exterior cu o angobă de culoare roşcată.

g. Toartă masivă, aproape circulară în secţiune, diferenţa maximă între diametre fiind de 0,8 cm. Dimensiunile diametrelor oscilează între 4,2—5,5 cm. Unele amfore cu asemenea torţi sînt acoperite cu o angobă brun-roşcată, o nuanţă diferită de cele cu o toartă tip *2f*. Amforele cu torţi tip *2g* se întîlnesc şi în secolele următoare.

h. Toartă cu secţiunea în formă de elipsă, cu o adîncitură mediană longitudinală. Diferenţa mare între diametre : 5,1 cm D. mare şi 2,1 cm D. mic. Este o formă ce se perpetuează şi în secolele următoare.

i. Toartă cu secţiune aproape dreptunghiulară, marginile rotunjite şi uşor supraînălţate.

Amforele cu torţi formate din îmbinarea a trei *(j)* şi patru cilindri*(k)* sînt mai rare şi pînă în prezent au fost semnalate numai în descoperirile de la Bîtca Doamnei (pl. 8/1,2). Amforele cu torţi tip *j* şi *k* au obişnuit gîtul lung, corpul globular şi fundul plat şi se consideră că datează din a doua jumătate a secolului I şi prima jumătate a secolului al II-lea e.n.[52].

Torţile de tip *2d* din pastă roşiatică se disting printr-o aplatizare a părţii orizontale mai puţin pronunţate şi prin acurateţea şi exactitatea confecţionării cilindrilor componenţi.

3. În afara buzelor tip *3a* şi *3b* mai există următoarele tipuri :

c. Buză rotunjită la partea interioară cu marginea semicirculară şi cu şănţuire la bază. Apare la amfore de dimensiuni mari, cu toarte de tip *2g*. Lăţimea maximă a buzei este de 3,1 cm şi Î. de 1,9 cm.

d. Buză faţetată cu şănţuire la bază puţin pronunţată. Apare la amfore cu torţi de tip *2e*.

e. Buză asemănătoare cu *3a* dar cu şănţuire la bază.

f. Buză profilată semicircular la exterior şi formînd un unghi drept la partea interioară. Apare la amfore cu torţi de tip *2i*.

g. Buză dreaptă la interior, în arc de cerc la exterior (aproximativ un sfert de cerc) şi cu şănţuire la bază. Buzele acestea aparţin unor amfore cu torţi de tip *2e* şi *2f*.

4. Nu avem nici un gît de amforă complet dar după fragmentele de buze tip *3e* şi *3g* de 13 şi 17 cm, D. gurii a putut fi aproximativ 20—22 cm.

5f. Amfore terminate cu picior cilindric compact (pl. 8/4) cu marginile bazei uşor rotunjite. Cilindrul masiv are Î. între 5 şi 8 cm, iar D. bazei de 4—5 cm.

g. Picior conic format ca o continuare a liniei corpului amforei.

La Barboşi s-a găsit un fragment din gîtul unui amfore de mari dimensiuni, din pastă densă, alb-gălbuie, cu D. = 12 cm şi grosimea peretelui de 2,1 cm. Spre partea inferioară a gîtului se găseşte o inscripţie englifă cu literele latine *CCF* (pl. 4/7). Literele *C* au o formă circulară şi

[52] J. Lecornec, Ogam, 16, 1964, 4—6, p. 305 urm., pl. 66/14—toartă din patru cilindri şi 66/15 toartă formată din trei cilindri ; O.H. Frey — S. Gabrovec, ArhVestnik, 20, 1969, p. 20, fig. 6/3.

punct la mijloc şi D. 1,3—1,5 cm. *F* are hasta verticală de 1,8 cm şi cele orizontale de 0,8—1,0 cm.

Între amforele ştampilate cu iniţiale ce reprezintă *tria nomina* cele cu *CCF* nu sînt cunoscute decît prin două exemplare ce provin din Italia şi Anglia [53]. Una din lecturile date inscripţiei este C C(alpurni) F(laci ?) [54]. Iniţialele *CCF* mai pot fi abrevierea numelui C. Caristanius Fronto, senator în timpul lui Domitian şi printre cei interesaţi în producerea amforelor [55], cunoscut prin stampilele C. CAR. FRONT.

Se constată că cele mai numeroase amfore sînt de tipul celor cu gîtul îngust sau o variantă apropiată cu gîtul mai larg şi uşor umflat şi torţi profilate, considerate a fi de provenienţă microasiatică [56]. Alături de acestea am remarcat şi cele italice cum este şi unica amforă cu ştampilă. Celelalte variante pot reprezenta amfore lucrate şi vehiculate de oraşele pontice mai apropiate sau mai depărtate, unele cunoscute şi ca importante centre de producţie a vinurilor şi uleiurilor.

OBIECTE DE METAL

1. *Vas de bronz aurit* (pl. 11/1 şi 12/4) descoperit în anul 1958 la Bîtca Doamnei într-o locuinţă de suprafaţă din capătul sudic al terasei estice [57]. Deşi starea de conservare a părţii păstrate poate fi considerată ca relativ bună, circa o pătrime de vas nu a mai putut fi recuperată. Porţiunile lipsite de stratul protector de aur, posibil din timpul incendiului cetăţii, sînt acoperite cu o patină verde specifică. Vasul, lucrat prin forjare la rece din tablă de bronz cu grosimea de 0,1 cm, are recipientul propriu-zis de formă bitronconică cu partea inferioară de 3,2 cm şi cea superioară de 6,3 cm. La gura vasului este ataşată toarta turnată din bronz. Partea orizontală a torţii are aspectul unei păsări cu aripile desfăşurate, penajul fiind indicat prin incizii (pl. 12/1 a). Jumătatea superioară a torţii este modelată în forma unui cap şi gît de lebădă. Toarta se termină cu o figură umană, personajul ilustrat purtînd o glugă, cu vîrful conic, de forma unei bonete frigiene, cutele glugii fiind marcate prin şapte incizii orizontale dispuse asimetric de o parte şi de alta a feţei (pl. 12/1 c). După forma glugii şi a bărbii figura este a unui „barbar" foarte probabil scit [58]. Vasele de bronz cu torţile în formă de lebădă sau cu figuri umane, cunoscute şi prin descoperirile de pe teritoriile R.S.S. Gruzine [59], R.S.S.F. Ruse [60], R.P. Ungare [61]

---

[53] M.H. Callender, *Roman Amphorae with Index of Stamps*, Londra, 1965, p. 94.

[54] *Ibidem.*

[55] *Ibidem*; Dressel, CLL, XV, 3427, cf. CIL, III, supl. 14192.

[56] I.B. Zeest, *op. cit.*, p. 32.

[57] A. Niţu, C. Matasă, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, Materiale, 7, 1961, p. 337 şi p. 343, fig. 3/7.

[58] M.I. Artamanov, (*Sokroviščа skiphskich kurganov v sobranii Gosudarstvenogo Ermitaža*, Praga-Leningrad, 1966, fig. 226.

[59] O. D. Lordkipanidze, SA, 1, 1964, p. 199—220.

[60] V.V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelija v vostočnoi Evrope* (II v do n.e. — V v n.e.), Moscova, 1970, p. 23 şi p. 94 nr. 808.

[61] A. Radnóti, *op. cit.*, p. 19 urm. pentru ansă în formă de lebădă, şi p. 155 pentru vase asemănătoare.

sau R.S. Cehoslovace [62], sînt unanim considerate ca produse ale atelierelor italice. Primele exemplare ar data după unii din epoca lui Augustus, cele mai tîrzii nedepăşind jumătatea secolului I e.n. [63]. Singura datare mai coborîtă dar în limite mai largi, secolele II—I î.e.n., este cea propusă de V.V. Kropotkin pentru vasul descoperit la Koban [64]. Recipientul propriu-zis al vasului de la Bîtca Doamnei este identic cu cele de la Ornavasso [65], găsite în complexe închise împreună cu monede din anii 134—114 î.e.n., dar forma torţii este diferită. Analizînd elementele utile stabilirii cronologiei amintite de Willers [66] şi Kropotkin, privind recipientul şi Radnoti [67], Šimek [68], Lordkipanidze [69] pentru torţile cu lebădă, optăm pentru încadrarea cronologică a acestui tip de *oenochoe* în secolul I î.e.n. Asemănarea cu recipientul de argint de la Merii Goala [70] şi bitronconismul mai pronunţat sînt de asemenea în favoarea datării amintite (MAPN).

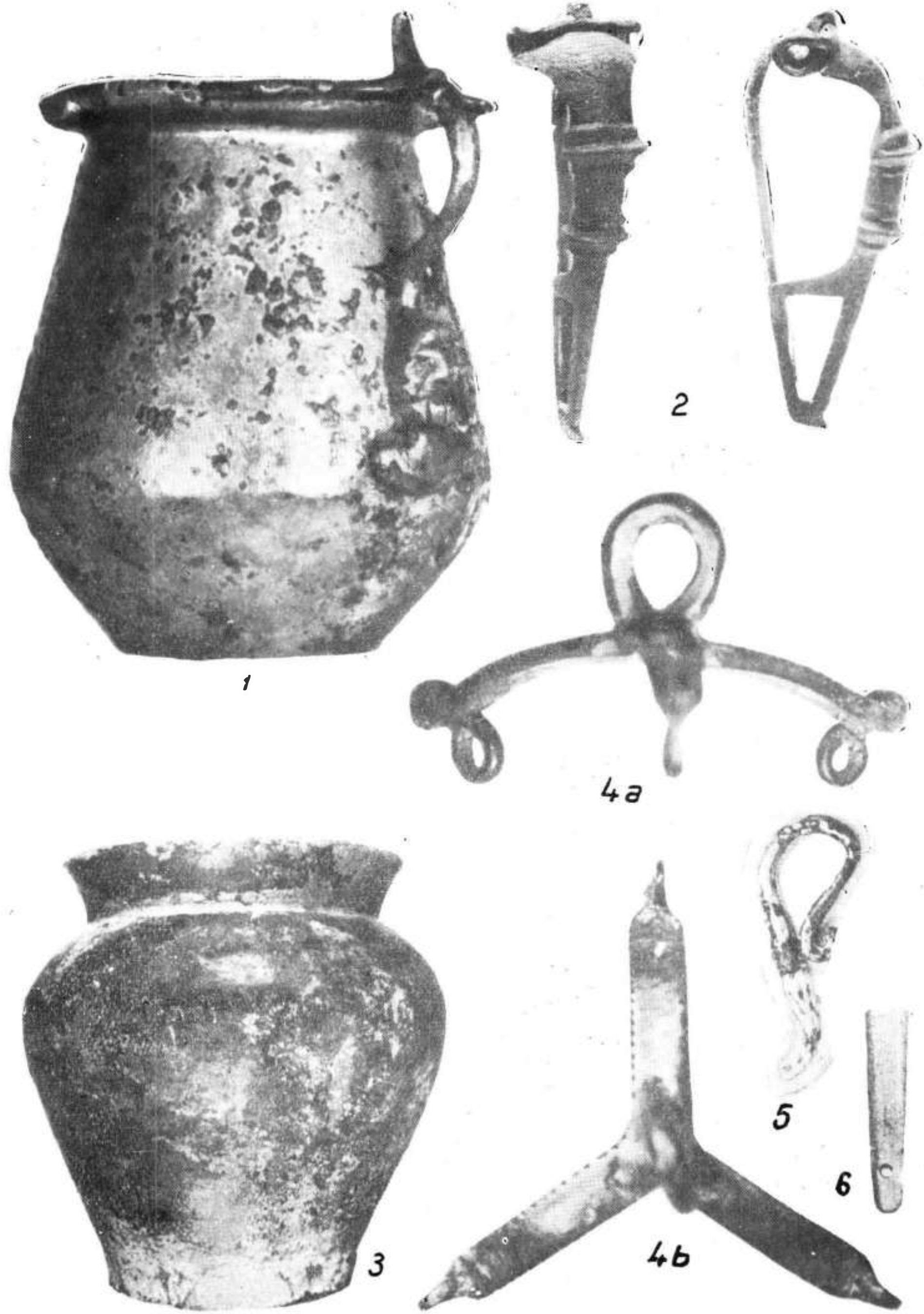
2. *Ataşul unei torţi* de la o situlă (pl. 13/4), descoperit la Bîtca Doamnei, decorat cu doi delfini în poziţie antitetică, este turnat din bronz şi are lungimea 12 cm şi grosimea maximă 1,5 cm. Porţiunea fixată la marginea dreaptă a situlei are profilul trapezoidal şi este găurită pentru nituire. După turnare, ataşul a fost finisat la exterior, mai ales în direcţia delfinilor şi la partea interioară, pentru a-i asigura o bună aderenţă la vas.

În aşezările dacice de pe teritoriul ţării noastre, ataşe asemănătoare au fost semnalate la Popeşti [71] şi Tilişca. Spre deosebire de ataşele prezentate în publicaţiile ce ne-au fost accesibile, ataşului de la Bîtca Doamnei îi lipseşte capătul supraînălţat de la inel.

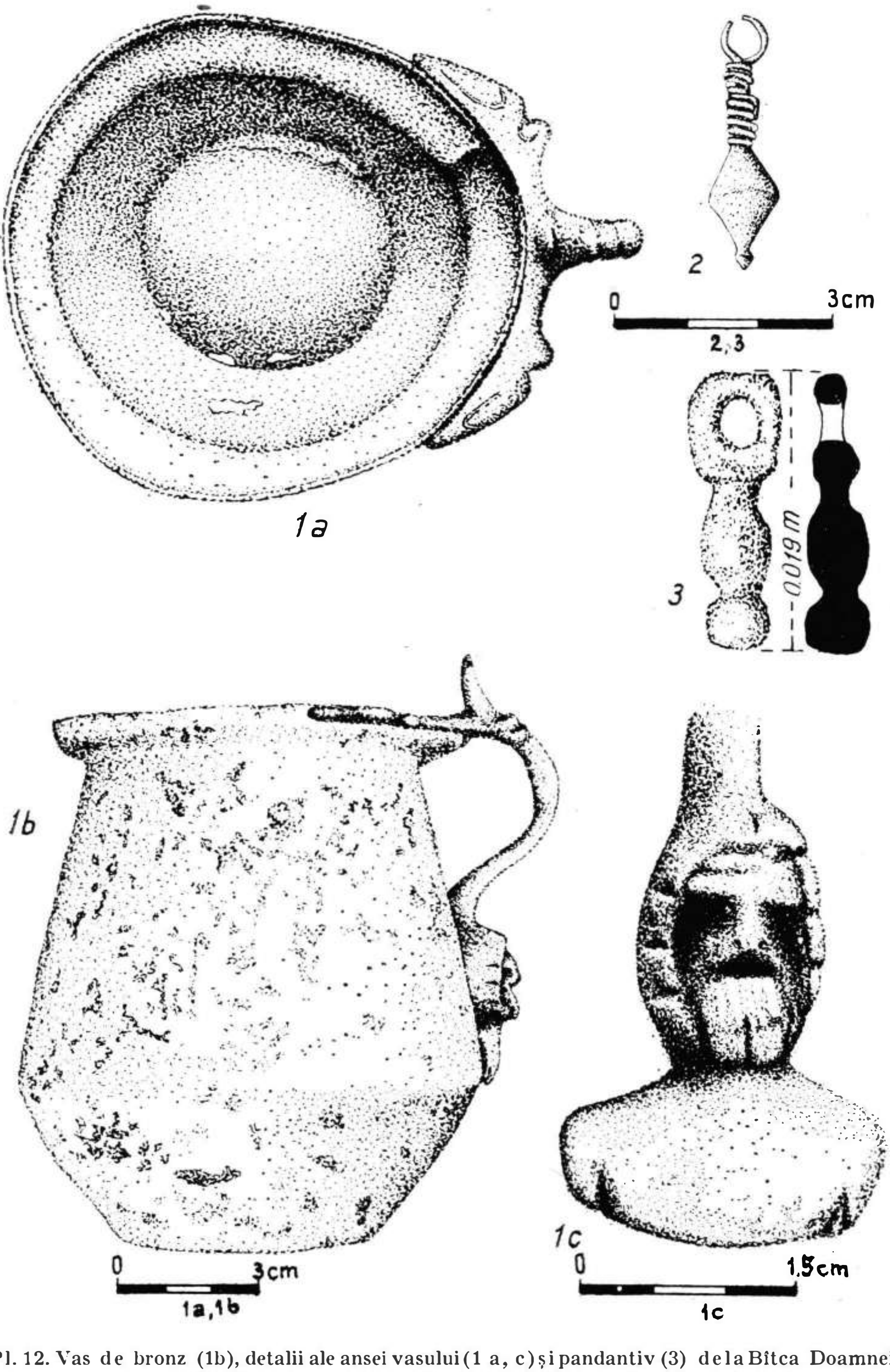
Vase avînd ataşe de toartă cu delfini în poziţie antitetică, considerate produse ale atelierelor italice, îndeosebi din Capua [72], au cunoscut o mare răspîndire în Europa [73]. Sînt totuşi relativ puţine situlele provenite din complexe arheologice cu posibilităţi de datare în limite restrînse. Exemplarele descoperite pe teritoriul Poloniei aparţin secolelor I—III e.n., cele mai timpurii fiind mai numeroase [74]. S-a remarcat apariţia situlelor cu ataşe de toartă, decorate cu delfini în poziţie antitetică, la sfîrşitul secolului I î.e.n. şi primele decenii ale secolului I e.n. [75], prezenţa

---

[62] E. Simek, *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia*, Brno, 1953, p. 353, pl. 150/19.
[63] A. Radnóti, *op. cit.*, p. 23.
[64] V.V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 94.
[65] H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und von Niedergermanien*, Hanovra, 1907, p. 19, pl. 12, fig. 5, 7.
[66] *Ibidem.*
[67] *Op. cit.*, p. 23—25.
[68] *Op. cit.*, p. 448—449.
[69] *Op. cit.*, p. 205.
[70] D. Popescu, Dacia, 7—8 (1937—1940) 1941, p. 188, fig. 8.
[71] R. Vulpe, Materiale, 7, 1961, p. 332, fig. 9/1.
[72] J. Antoniewicz şi C. Wesełowski, WiadArch, 8, 1951, 1—2, p. 180.
[73] H. J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, Atlas der Urgeschichte, I, Hamburg, 1951, pl. 40, 44 şi 160 şi pl. 4/18.
[74] K. Majewski, *Importy rzymskie w Polsce*, Varşovia-Wroclaw, 1960, p. 39.
[75] E. Šimek, *op. cit.*, p. 391, pl. 168/1a.

Pl. 11. Vas de bronz (1), piesă cu trei brațe (4a și b), încheietoare în formă de S (5), urechiușă-Lasche (6), de la Bitca Doamnei ; fibulă (2) de la Barboși și situlă (3) de la Bădeni.

Pl. 12. Vas de bronz (1b), detalii ale ansei vasului (1 a, c) și pandantiv (3) de la Bîtca Doamnei, pandantiv (2) de la Barboși.

lor fiind considerată caracteristică La Tène-ului III din Europa centrală şi nordică [76]. Din primele decenii ale erei noastre considerăm că datează şi ataşul de toartă de la Bîtca Doamnei (MAPN).

3. *Situlă* fără ataşe şi torţi, în stare de conservare relativ bună (pl. 11/3), cu patină lucioasă şi neuniformă la exterior. Vasul lucrat din tablă de bronz [77], groasă de 0,3 cm, are gîtul de formă tronconică şi umerii rotunzi; D. gurii = 16,5 cm, Î. = 20 cm şi D. fund = 11,7 cm. Condiţiile descoperirii nu sînt cunoscute, dar există menţiunea că a fost găsit în anul 1920 la Bădeni (com. Scobînţi, în punctul Colina lui Vodă), în apropiere de Hîrlău, jud. Iaşi [78].

Situla, unul dintre produsele tipice şi cu circulaţie îndelungată (secolele III-I î.e.n.) ale atelierelor romane, prezintă analogii cu vasele descoperite la Sipoteni, raionul Călăraşi în R.S. S. Moldovenească, datate în secolul al II-lea î.e.n. [79]. Forma aceasta persistă însă şi în secolul I î.e.n., cum dovedesc unele descoperiri din Gallia [80].

La Bădeni au fost semnalate aşezări din mai multe epoci [81], recent şi pentru perioada căreia ar putea să-i aparţină şi situla [82]. (Muzeul de istorie a Moldovei).

4. *Segment de scut* descoperit la Bîtca Doamnei, lucrat din tablă de bronz cu grosimea de 0,1 cm, cu profilul în formă de U (pl. 13/5). La distanţa de 1 cm de capete, două porţiuni în formă semicirculară, ce depăşesc marginile profilului cu 0,3 cm, sînt găurite pentru fixarea niturilor. Ambele nituri păstrate sînt din bronz, avînd lungimea de 1,1, cu capetele lucrate cu atenţie şi ajustate după fixare.

Segmentul de garnitură păstrează forma circulară a unui umbo de scut. Tipul de scut căruia a putut aparţine nu este în exclusivitate roman. Analogii pot servi fragmentele de scuturi descoperite în aşezări şi necropole a căror datare începe cu secolul I e.n. dar continuă şi în secolele următoare [83].

Scutul ar putea fi eventual interpretat şi ca un semn al acţiunilor militare romane pentru cucerirea cetăţii dacice [84] (MAPN).

5. *Piesă în formă de trepied* descoperită la Bîtca Doamnei, lucrată din bronz de culoare deschisă (pl. 11/4 a şi b). De la un inel central cu D. = 2,2 cm pornesc trei braţe cu lungimea de 3,8 cm, grosimea de 0,2 cm şi lăţimea de 0,8 cm, dispuse la distanţe egale între ele (4,9 cm). Braţele

---

[76] J. Antoniewicz şi C. Wesełowski, *op. cit.*, p. 180.

[77] Cu 90, 205 %; Sn 3,096 %; Sb 0,127 %; Fe 0,553 %; 6 % impurităţi. Analiza chimică a vasului a fost efectuată de colega C. Luchian căreia îi mulţumim şi pe această cale. Pentru comparaţie dăm rezultatele analizei chimice a unui vas roman din Cartagina (Collet G. Picard, RA, 1, 1959, p. 40) Cu pur 90 %; Sn 3,2 %; Ant 5,5 %; oxizi şi nedeterminări 1,3 %.

[78] După notaţiile din inventarele I.I.A.-Iaşi.

[79] G. P. Sergheev, Izvestija moldavskogo filiala Akademiii Nauk SSSR 4 (31) 1956, p. 135 urm.

[80] M. Labrosse, Gallia, 24, 1966, p. 430, fig. 20.

[81] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova, din paleolitic pînă în secolul XVIII*, Bucureşti, 1970, p. 168.

[82] A. C. Florescu, Cercetări istorice (seria nouă), Iaşi, 1971, p. 104.

[83] R. Hachmann, Hammaburg, 5/6, 1951, p. 159, fig. 2/25; fig. 4/21; El. Kaszewska, SprawArch, 21, 1969, p. 100, fig. 3; Zápotocký, ArchRozhledy, 21, 1969, 2, p. 189, fig. 9; J. W. Brailsford, *Antiquities from Hod Hill in the Durden Collection*, Londra, 1962, p. 1, fig. 1 A_9, A_{10}, A_{11}.

[84] Astfel interpretează şi L. Alcock, AntiqJourn, 47, 1967, 1, p. 74, pl. 14 a, 3, un fragment de scut roman identic cu cel de la Bîtca Doamnei găsit într-o aşezare cucerită de romani în anul 45 e.n. şi rămasă apoi în afara hotarelor Britaniei romane.

sînt ornamentate prin incizii oblice laterale, obţinute prin pilire, iar către extremităţi sînt modelate unghiular. Sub fiecare din cele trei braţe este sudat un inel cu D. = 0,7 cm, din sîrmă de 0,2 cm. Datorită procentului ridicat de cositor, foarte probabil şi de argint, din compoziţie, bronzul din care-i făcut trepiedul nu are doar o culoare deschisă ci şi un plus de maleabilitate [85]. Această piesă, fără posibilitate de întrebuinţare izolată, presupunem că a putut fi partea superioară, de prindere a unui opaiţ cu trei braţe de tipul celor găsite la Piscul Crăsani [86] şi Piatra Roşie [87]; sau piesa intermediară între braţ şi talger de la un cîntar roman [88]. În sfîrşit piese asemănătoare, dar de dimensiuni ceva mai mari sînt folosite într-o epocă mai tîrzie la suspendarea policandrelor [89] (MAPN).

6. *Cîrlig pentru închidere* (*copcă*) *în formă de S* (*S-förmige Schliesshaken*) (pl. 11/5) din sîrmă de argint cu D. = 0,17 cm, ornamentat în zona mediană pe o distanţă de 0,5 cm prin două cercuri în relief. L. părţii păstrate este de 2,6 cm. Împreună cu o urechiuşă (*Lasche*) turnată din bronz (pl. 11/6) păstrată de asemenea fragmentar, formau un accesoriu de îmbinare la îmbrăcămintea feminină antică. Cîrlige de argint în formă de S erau întrebuinţate şi la mecanismul de închidere a unor podoabe (Halskettenschliessen [90]). Cîrligele de argint în formă de S sînt destul de rare [91], cele mai multe exemplare fiind din bronz. Cîrligul de argint descris e posibil să fi fost ataşat la o urechiuşă de bronz. Două asemenea piese îmbinate au fost descoperite la Karlstein, Ldkr. Berchtesgaden [92]. Tipul acesta de încuietori a fost găsit împreună cu alte obiecte de podoabă de origine norică datate în secolele I şi II e.n.[93] (MAPN).

7. *Pandantiv din bronz* (pl. 12/3) de la Bîtca Doamnei, cu capătul superior plat, găurit pentru prindere, mijlocul cilindric şi capătul de jos paralelipipedic cu o incizie mediană.

Pandantive de acest tip, găsite izolat [94], ataşate la verigi cu capete înfăşurate [95] sau prinse în salbă [96], au fost semnalate în diferite aşezări şi necropole din primele secole ale erei noastre. Pandantivul este identic cu cele de la Poiana [97] şi Nagyköm [98] datate în secolul I e.n. (MAPN).

8. *Pandantiv biconic de bronz* (pl. 12/2) de la Barboşi, terminat cu un mic con. Pe tijă sînt înfăşurate două fire de sîrmă de cupru. Capetele sîr-

---

[85] Presupunerea privind compoziţia urmează a fi verificată.

[86] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 217, fig. 181, pl. 10, fig. 1.

[87] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 115, fig. 35.

[88] E. Michon, art. *Libra*, în DA, III_2, p. 1227, fig. 4477; R. Cagnat şi V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, II, Paris, 1920, p. 257, fig. 493; J. Filip, art. *Waage*, în *EHUFE*, II, Praga, 1969, p. 1 611.

[89] M.C. Roos, *Dumbarton Oaks Collection*, I, Washington, 1962, p. 41, pl. 30.

[90] M. Blombergowa, art. *Wesiory*, în *EHUFE*, II, Praga, 1969, p. 1 626.

[91] W. Wegewitz, *Der longobardische Urnenfriedhof von Tostedt-Wüstenhöfen im Kreise Harburg*, Hildesheim — Leipzig, 1944, p. 83, fig. 83.

[92] M. Henke, Germania, 47, 1969, 1—2, p. 168 urm.

[93] U. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2 Jahrhundert*, München, 1965, p. 81.

[94] Radu şi Ecaterina Vulpe, Dacia, 3—4 (1927—1932) 1933, p. 329, fig. 109/1, 3, 5—9.

[95] *Ibidem*, fig. 109/9—11; M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn*, I, Budapest, 1941, pl. 22/12—13; K. Majewski, *op. cit.*, pl. 25 B-m, p. 150, pandantivul este din ambră.

[96] J. Jaskanis, Rocznik Bialostocki, 3, 1962, p. 276, pl. 8/2.

[97] Radu şi Ecaterina Vulpe, *loc. cit.*

[98] M. Párducz, *op. cit.*, p. 74.

mei formează inelul de prindere al pandantivului. Nu excludem posibilitatea ca piesa să fi fost întrebuinţată şi ca cercel, dar au fost descoperite numeroase salbe cu pandantive de tip biconic [99] (IIAI).

FIBULE

Dintre cele zece fibule de argint, bronz şi fier descoperite la Barboşi, Bîtca Doamnei şi Cozla, una singură poate fi considerată cu certitudine de import. Pentru alte două fibule sigur romane de la Barboşi (pl. 13/1,3) care ar putea data şi din secolul I e.n., prima derivată din tipul Nauheim[100], a doua „fibulă trompetă"[101], nu avem indicii şi respectiv garanţii în legătură cu stratigrafia.

Fibula de bronz (pl. 11/2 şi 13/2) descoperită la Barboşi are resortul bilateral format din opt spire, coardă exterioară şi cîrlig. Corpul fibulei, cu arcul uşor curbat, din bandă de formă trapezoidală, devine circular în secţiune pe porţiunea în care se află nodozităţile discoidale dispuse la 0,5 cm una de cealaltă şi cu secţiunea rectangulară în zona piciorului triunghiular, ajurat şi cu buton terminal. Lungimea fibulei este de 5,8 cm, iar lăţimea capului 1,8 cm. Starea de conservare este bună, doar acul şi marginea portagrafei necesitînd intervenţii la restaurare. Fibula este de tip norico-panonic [102], clasificată între cele 17 variante ale tipului *Doppelknopf*, ce se încadrează prin caracteristicile sale tipului A 236—c.

Fibulele tip A 236 sînt datate în general în secolul I e.n. [103]. Tipul A 236—c este cel mai răspîndit, fiind cunoscut prin 219 exemplare, dintre care un număr însemnat de fibule cu o datare precisă, oferind posibilitatea stabilirii unei cronologii în limite mai restrînse. Fibula de la Barboşi diferă doar prin dimensiuni de fibula din mormîntul 279 de la Karlstein, în inventarul căruia era şi o monedă Domitian (85—96)[104], dar fibule asemănătoare au fost găsite şi împreună cu monede de la Nero şi Traian [105]. În Moldova, tipul acesta de fibulă este cunoscut numai în sud, nefiind atestat în alte aşezări.

În condiţiile răspîndirii şi generalizării unor tipuri de fibulă, alături de clasificarea tipologică, cercetarea tehnologiei producerii fibulelor şi efectuarea analizelor metalografice ar fi deosebit de utilă pentru separarea certă a exemplarelor locale de cele importate.

---

[99] R. A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*, Londra, 1961, p. 168 şi 186, fig. 49 ; E. Pottier, art. *Inaures*, în DA, 5, p. 447.

[100] Gh. Ştefan, Dacia, 5—6 (1935, 1936) 1938, menţionată la p. 347 şi ilustrată la p. 344, fig. 4/15.

[101] Deşi găsită la —2,00 m, adîncimea la care începe obişnuit nivelul dacic este de 1,80 m, stratul fiind deranjat nu putem include cu deplină siguranţă fibula între materialele din nivelul dacic, mai ales că frecvenţa acestui tip creşte abia în prima jumătate a secolului al II-lea e.n.

[102] A.K. Ambroz, *Fibuly juga evropejskoi časti SSSR Archeologija SSSR-D_1* — 30, Moscova, 1966, p. 39 arată că din Pannonia, Noricum, Raetia, aceste fibule au ajuns în Slovacia, Cehia, Moravia, Silezia şi Dacia.

[103] J. Garbsch, *op. cit.*, p. 29.

[104] *Ibidem*, p. 175 şi pl. 30/7.

[105] *Ibidem*, p. 30.

STICLA

La Bîtca Doamnei au fost găsite *mărgele* din pastă de sticlă bi- şi tricromă cu suprafaţa lisă. Mărgele bicrome de culoare violet sau bleu (pl. 14/1a — b, 2) sînt ornate cu patru sau mai mulţi ochi dispuşi neregulat şi delimitaţi prin culoarea albă sau galbenă. Diametrul exemplarelor întregi este între 1,4 şi 2,1 cm. Mărgele tricrome, din care avem doar fragmente, au masa bleu şi ochii galbeni. Tipurile acestea de mărgele cu „ochi de păun" sînt cunoscute în cele mai multe din aşezările acestei perioade[106]. Alături de acestea, amintim mărgele de sticlă cu suprafaţa lisă de culoare bleu şi bleu-ciel (pl. 14/3) şi o verigă de sticlă (pl. 14/5).

Tot la Bîtca Doamnei s-a mai găsit şi un fragment din partea inferioară a unui alabastron din pastă de sticlă în dungi bleu şi cărămizii dispuse orizontal (pl. 14/4). Aceste mici recipiente întrebuinţate pentru păstrarea parfumurilor sînt cunoscute între produsele atelierelor „feniciene" şi egiptene. La Olbia[107] şi Panticapaeum[108] au fost descoperite mai multe exemplare asemănătoare, întregi, în niveluri de locuire ce datează de la sfîrşitul secolului I î.e.n. şi începutul secolului I e.n., datare acceptabilă şi pentru alabastronul fragmentar de la Bîtca Doamnei (MAPN).

★

În cuprinsul unor lucrări consacrate exclusiv problemelor importului roman[109] din Germania, Polonia şi sudul Uniunii Sovietice, H. J. Eggers, K. Majewski şi V.V. Kropotkin expun şi ample consideraţii privind metodologia cercetării importurilor cu multe elemente ce pot avea aplicabilitate generală.

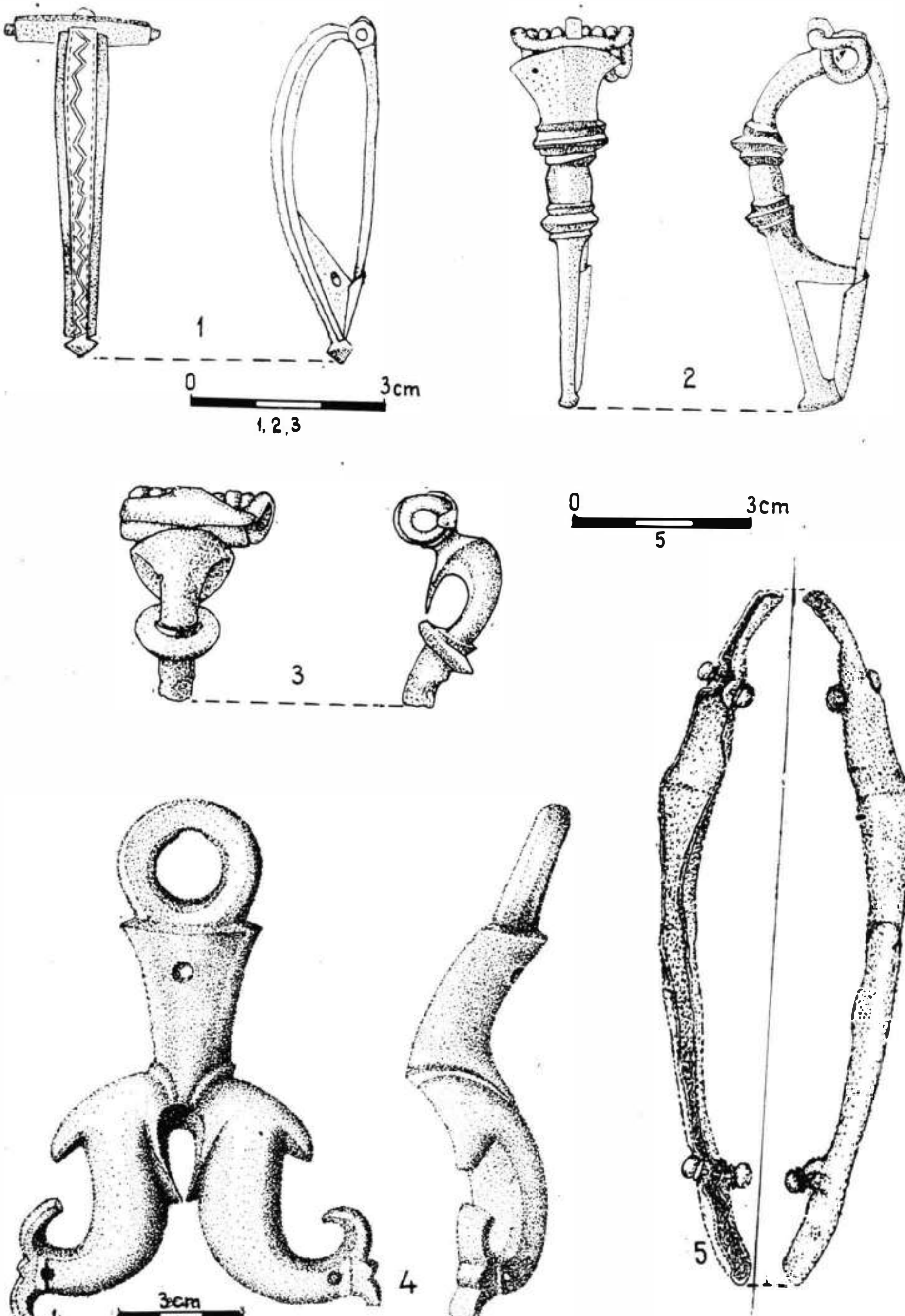
Epoca contactului cu lumea romană, poziţia geografică a Moldovei, stadiul diferit al dezvoltării societăţii dacice, natura relaţiilor cu lumea romană, consecinţele lor au ca rezultantă o specificitate care necesită a fi reliefată. Cu toate deficienţele segmentării unei probleme, observaţiile finale se vor referi îndeosebi, la cîteva cetăţi şi aşezări dacice a căror materiale au fost analizate fără a cuprinde toate aspectele importului roman în Moldova. Cuantumul importurilor poate fi printre elementele definitorii pentru aprecierea caracterului predominant al unor aşezări ţinînd însă seama de proporţiile în care aşezările s-au conservat sau au fost explorate.

Astfel, importurile din cetatea de la Bîtca Doamnei, centru militar şi religios de primă importanţă, sînt mult mai reduse decît ale aşezărilor de pe malul Siretului. Situaţia aceasta se poate datora poziţiei geografice, apropierii de principalul centru de distribuire şi eventual unei „specializări" în cadrul unor uniuni de triburi mai restrînse.

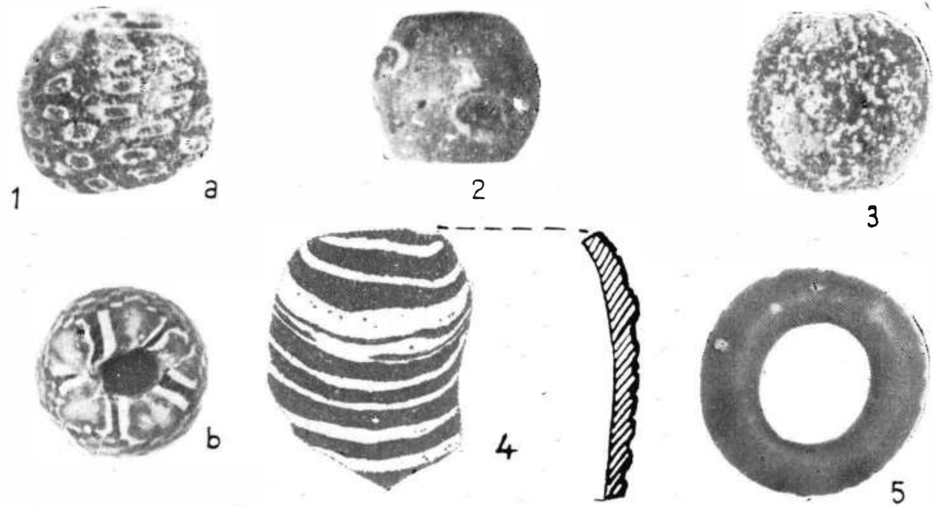
Barboşii, aşezare situată în vecinătatea Dunării, cea mai importantă arteră de comunicaţie din zona europeană a Imperiului, a fost cu siguranţă

---

[106] C.S. Nicolaescu-Plopşor, Dacia, 7—8, 1941, p. 208, fig. 1/8; T. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 9—10, 1944, p. 340, fig. 25/9; D. Protase, Materiale, 8, p. 488.
[107] B. Farmakovski, AA, 5, 1911, p. 222, fig. 28.
[108] N. Z. Kunina, SA, 3, 1970, p. 227.
[109] H. J. Eggers, *op. cit.*,; K. Majewski, *op. cit.*; V.V. Kropotkin, *op. cit.*

Pl. 131. Fibule (1—3) de la Barboşi ; ataş de toartă cu delfini afrontaţi (4) şi segment de scut (5) de la Bîtca Doamnei.

Pl. 14. Mărgele din sticlă și pastă de sticlă (1a și b, 2, 3), alabastron (4) și inel (5) de la Bîtca Doamnei.

unul din centrele importante de depozitare şi desfacere a mărfurilor elenistice şi romane. Faptul că săpăturile recente n-au dezvelit încă vestigii care să confirme *emporium*-ul grec amintit de C. Schuchhardt [110] şi V. Pârvan [111] nu exclude existenţa sa, cercetarea nivelurilor preromane fiind abia la început.

În comerţul cu regiunile noastre un rol deosebit l-au avut centrele din Asia Mică, oraşele pontice, negustorii din Apollonia şi Dyrrhachium [112] şi apoi cei italici.

DESCOPERIRILE MONETARE

Sînt o mărturie a dezvoltării comerţului. Cu tezaurul de 517 denari [113] şi cu numeroasele monede descoperite fortuit sau în cursul desfăşurării săpăturilor [114] Barboşii ocupă primul loc între aşezările ale căror obiecte de import au fost prezentate. La Titelca şi Calu încă n-au fost găsite monede, iar la Bîtca Doamnei şi Cozla doar patru. Legătura dintre cantitatea mărfurilor importate şi circulaţia monetară este elocventă de exemplu pentru Poiana comparată cu „un fel de tîrg internaţional"[115], unde au fost găsite numeroase tezaure [116]. Posibil trocul, predominant la o anumită verigă a schimbului, să fi limitat circulaţia monetară, ceea ce explică rarele descoperiri monetare.

Geto-dacii nu au fost consumatori pasivi ai produselor importate, fapt ce se oglindeşte foarte clar şi în imitaţiile ceramicii superioare. Consideraţiile lui V. Pârvan referitoare la asimilarea culturii celtice [117] pot fi *mutatis mutandis* aplicate şi culturii materiale elenistice şi romane [118].

Dacă putem consemna un progres în domeniul metalurgiei fierului [119], nu-i exclus ca importul produselor romane de bronz să fi avut un efect

---

[110] C. Schuchhardt, AEM, 9 (1885), p. 227.

[111] V. Pârvan, ARMSI, tom 36, nr. 4, p. 11—29; idem, *Getica*, p. 119.

[112] Schimbări mai importante faţă de datările anterioare se pare că vor fi necesare la drahmele de Dyrrhachion despre care H. Ceka, în *Actes du premier congrès international des Études balcanique et sud-est européennes*, 2, Sofia, 1969, p. 287 constată „que la penetration massive des monnaies de Dyrrhachion et d'Apollonie vers les régions balkaniques les plus lointaines du N-E jusqu'aux pieds des Carpates, ne peut pas avoir eu lieu que dans le I-er s.av.n.é., et plutot vers le dernier quart de cette période".

[113] G. Severeanu, BSNR, 14, 1919, p. 45 urm. (493 — epoca republicană 12 — Octavian-Augustus din care ultima din 2 î.e.n., 11 imitaţii barbare pannonice; o monedă de la Juba, regele Numidiei. Dintre ele 356 au contramărci; B. Mitrea, ED, 10, 1943, p. 112; I. Winkler, *op. cit.*, p. 146.

[114] N. Gostar, *Cetăţi* ..., p. 34. Monedele cele mai timpurii sînt emisiuni ale cetăţilor greceşti mai apropiate sau mai depărtate (Histria, Tomis sau Maroneea). Monedele romane se succed de la denarii republicani pînă la Nero.

[115] R. Vulpe, SCIV, 11, 1960, 1, p. 51.

[116] B. Mitrea, SCIV, 8, 1957, p. 165.

[117] V. Pârvan, *Getica*, p. 461.

[118] Obişnuit, imitaţiile nu sînt identice cu originalele, culoarea pastei şi unele detalii ale formei vaselor fiind diferite. Se remarcă o selecţie şi prelucrare a formelor, un oarecare conservatorism. Vasele cu angobă roşiatică sînt semnalate în producţia locală abia la sfîrşitul secolului I e.n. şi mai ales începînd cu secolul al II-lea, deşi modelele romane circulau în aşezările dacice de multă vreme.

[119] Obiectele de fier vor fi descrise cu alt prilej.

inhibant asupra dezvoltării meşteşugurilor locale. Numărul obiectelor de bronz sigur dacice găsite în aşezările prezentate este destul de mic.

Obiectele de import constituie între altele jaloane preţioase în stabilirea cronologiei aşezărilor dacice. Menţionăm în continuare unele rezultate furnizate în această direcţie de analiza separată a materialelor de import.

Pe înălţimea Tirighina de la Barboşi unde a fost cetăţuia dacică şi apoi *castellum*-ul roman s-a găsit în urmă cu cîteva decenii un denar din timpul lui Vespasian [120], iar recent unul de la Domitian. Cele două monede post neroniene împreună cu fibula norico-pannonică tip A 236—c într-o variantă ce poate fi mai sigur din timpul lui Domitian [121], amfora cu ştampila CCF [122], ceramica romană [123] amforele cu toarte profilate a căror număr sporeşte abia din a doua jumătate a secolului I e.n., credem că impun revizuirea ipotezei conform căreia locuirea de la Barboşi îşi încetează existenţa în timpul lui Nero [124]. Ipoteza unei stăpîniri romane mult mai timpurii a sudului Moldovei ce urma să fie apoi un avanpost pentru războiul în pregătire, izvorîtă îndeosebi din considerente logice asupra strategiei romane, considerăm că nu dispune de fundamentul arheologic şi numismatic. Dealtfel R. Vulpe n-a ignorat niciodată dificultăţile stabilirii cronologiei pentru ultimul nivel dacic de la Poiana în perioada post Vespasian. Credem că situaţia din cele două importante aşezări dacice cercetate din sudul Moldovei nu diferă prea mult în această privinţă.

Controversată este şi cronologia aşezării de la Calu [125], în bună măsură întemeiată pe datarea cazanului sarmatic descoperit aici. Descoperiri mai noi asigură însă în suficientă măsură datarea acestui cazan în secolele I î.e.n. — I e.n. [126]. Prezenţe sarmatice izolate mai timpurii pot fi consemnate şi prin fragmentele unui vas ceramic din cetatea dacică de la Răcătău (jud. Bacău) pe care pot fi identificate mai multe „semne sarmatice"[127]. Oricum materialul roman şi imitaţiile dacice de la Calu nu par a depăşi limitele cronologice ale celorlalte aşezări dacice amintite.

În sfîrşit după cele cîteva obiecte de import descoperite, cetăţuia de la Cozla pare a fi mai nouă decît cea de la Bîtca Doamnei deşi se termină tot la începutul secolului al II-lea.

---

120 I. Vendelin, CNA, 14, 1939, p. 141 ; N. Gostar, Apulum, 5, 1965, p. 145.

121 *Supra*, p. 22.

122 *Supra*, p. 16.

123 Pentru ceramica romană, din cuprinsul lucrării, a cărei datare e în secolul I e.n. : E. Bonis, *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, DissPann, Ser. 2, nr. 20, Budapesta, 1942, p. 43—44, 49, pl. 19/4 ; 21/31,32 şi 37 ; T. N. Knipovici, *Tanais*, Moscova, 1949, p. 70, fig. 25/3, p. 71, fig. 26/1 ; idem, MIA, 25, Moscova, 1952, p. 295, fig. 1/4, p. 299. fig, 2/1—3, p. 301, fig. 3/4, 6, p. 313, fig. 10 ; E.I. Lev ; *Ol'bija*, Leningrad, 1964, p. 244, fig. 4 şi p. 245 fig. 5. În legătură cu ceramica de influenţă celto-elenistică, obişnuit de fabricaţie locală, considerată uneori import roman, cf. : I. H. Crişan, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 330—334 ; P. Vernat şi N. Perichon, Gallia, 28, 1970, 2, p. 207 şi 213, fig. 9 ; Z. Székely, Cumidava, 1969, p. 99.

124 N. Gostar, *Cetăţi* . . . , p. 35.

125 Idem, MemAntiq, 1, 1969, p. 101, nota 29 ; Gh. Bichir, St ComSibiu, 14, 1969, p. 145, nota 18.

126 S.I. Kapoşina, KS, 103, 1965, p. 50 ; E.K. Maximov, SA, 1, 1960, p. 57 ; A.S. Skripkin, SA, 4, 1970, p. 207 urm.

127 Am văzut aceste fragmente prin bunăvoinţa colegului V. Căpitanu, directorul Muzeului de istorie Bacău.

Etapele importului stabilite de H.J. Eggers şi reluate pentru o anumită zonă a Europei nu pot fi adoptate fără modificări pentru teritoriul Moldovei. În lucrarea de faţă sînt menţionate descoperiri din fazele A, B_1 şi B_2 [128].

Ţinînd seama de: numărul mic al aşezărilor analizate, lipsa unei cronologii mai strînse pentru majoritatea materialelor prezentate, numărul redus al monedelor din nivelurile arheologice, fazele importului ar putea fi eventual: A — de la începuturi pînă în anul 50 î.e.n.; B — 50 î.e.n. — 50 e.n.; C — 50 e.n. — 101 e.n., o împărţire ce are în vedere evenimentele importante din relaţiile Imperiului roman cu statul dac.

Publicarea exhaustivă a materialelor romane din aşezările dacice prezintă o importanţă particulară şi pentru înţelegerea evoluţiei ulterioare a populaţiei şi culturii materiale din Moldova neinclusă în limitele Imperiului roman.

IMPORTATIONS HELLÉNISTIQUES ET ROMAINES DANS QUELQUES CITÉS ET ÉTABLISSEMENTS DACIQUES DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente les importations hellénistiques et romaines résultant des fouilles systématiques effectuées dans les cités et les établissements daciques de Bîtca Doamnei, Cozla, Calu-Piatra Şoimului (dans le département Neamţ); Titelca-Tiseşti (département Bacău), Barboşi-Galaţi et quelques trouvailles fortuites.

La céramique est représentée par des objects de luxe, d'usage courant et par un nombre important d'amphores. Présentent un plus grand intérêt le vase de Poiana, le masque appliqué sur un bol (?) de Bîtca Doamnei, les lampes et l'amphore avec l'inscription *CCF*, trouvées à Barboşi.

Parmi les produits en métal il y a des vases en bronze (oenochoe, situle), un fragment de bouclier, des objets de parure (fibules, boucles d'oreilles, pendentifs).

Parmi les objets on verre il convient de mentionner un *alabâtre*, des perles en verre et de la pâte de verre.

Considérant la position géographique favorable et la richesse des matériaux, l'auteur est d'avis que l'établissement de Barboşi a été un centre important où étaient réunies des marchandises hellénistiques et romaines destinées à la vente.

Aussi, quant à la découverte de monnaies, Barboşi vient au premier rang avec un trésor de 517 deniers et de nombreuses monnaies découvertes au cours des fouilles ou occasionellement. Le petit nombre de monnaies découvertes dans les autres établissements pourrait être un indice qu'à une certaine étape des échanges dans cette région, le troc prédominait.

---

128 V.V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 8. Faza A corespunde cu începuturile relaţiilor din secolul I î.e.n.; B_1—0—50 e.n. şi B_2—50—150 e.n.

Se référant aux étapes d'importation énumérées par H. G. Eggers pour une certaine zone d'Europe, l'auteur de la présente étude mentionne des découvertes appartenant aux phases A_1, B_1 et B_2. L'époque et l'intensité des contacts avec le monde romain, la nature des relations et leurs conséquences ont eu pour résultat une certaine différence spécifique, qui rend nécessaire de ne pas adopter sans modifications la chronologie proposée par H. G. Eggers.

Tenant compte du nombre réduit des établissements étudiés par rapport à la totalité des établissements daces en Moldavie à cette période, tenant compte aussi de l'absence d'une chronologie, même restreinte, pour la majorité des matériaux, ainsi que du petit nombre de monnaies découvertes dans les différents niveaux archéologiques, l'auteur considère que les étapes du commerce d'importation doivent être mises en corrélation avec les principaux événements qui ont eu lieu au cours des relations de l'Empire romain avec l'état dace. Ces étapes pourraient être les suivants : A — du début jusqu'à l'année 50 avant notre ère ; B — de l'année 50 avant notre ère à l'année 50 de notre ère ; C — de l'année 50 de notre ère à l'année 101 de notre ère.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Carte des sites d'où proviennent les objets découverts.

Pl. 1. Céramique de Barboşi (1, 2, 3a—b, 5 şi 6) et de Bîtca Doamnei (4).

Pl. 2. Fragments céramiques de Barboşi.

Pl. 3. Fragment de bol (?) avec masque (1) et fragment ceramique de Bîtca Doamnei ; Kan-tharos (2) de Barboşi et le vase de Poiana (4a et b).

Pl. 4. Fragments céramiques de Bîtca Doamnei (2,4—6) et Barboşi (1) ; fragment de jarre avec inscription (3) et fragment d'amphore estampillé (7) de Barboşi.

Pl. 5. Fragments de lampes fragmentaires de Barboşi.

Pl. 6. Profils de quelques fragments céramiques de Bîtca Doamnei (1—11) et Titelca-Tiseşti (12).

Pl. 7. Fragments céramiques de Bîtca Doamnei (1—3, 5, 7, 9) et Cozla (4) ; Kantharos de Calu-Piatra Şoimului (6) et jarre de Bîtca Doamnei.

Pl. 8. Anses d'amphores (1, 2) de Bîtca Doamnei ; amphores (3—5) et pieds d'amphores (4) de Barboşi.

Pl. 9. Amphores de Vetrişoaia (1—3) et de Barboşi (4).

Pl. 10. Fragments d'amphores de Barboşi (1—7) et Bîtca Doamnei (8).

Pl. 11. Le vase en bronze (1), piece avec trois bras (4a et b), S förmige Schliesshaken (5), boucle (?) — Lasche(6) de Bîtca Doamnei ; fibule (2) de Barboşi et situle (3) de Bădeni.

Pl. 12. Le vase en bronze (4) détailes de l'anse (1,5) et pendentif (3) de Bîtca Doamnei ; pendentif (2) de Barboşi.

Pl. 13. Fibules de Barboşi (1—3) ; attache d'anse avec dauphins affrontés (4) et segment de bouclier (5) de Bîtca Doamnei.

Pl. 14. Perles en verre et en pâte de verre (1a et b, 2,3), fragment d'alabâtre (4) et anneau en verre (5) de Bîtca Doamnei.

INCURSIUNEA CARPILOR DIN ANUL 214 E.N.

DE

EMILIA DORUŢIU-BOILĂ

În anul 1896 a fost descoperită la Oescus o inscripţie onorifică pusă pentru T. Aurelius Flavinus, *primus pilus*, preşedinte al curiei din Oescus, *buleuta* la Tyras, Dionysopolis, Marcianopolis, Aquincum şi *civitas Tungrorum*, precum şi patron al colegiului fabrilor din Oescus [1]. Pe lîngă funcţiile deţinute de T. Aurelius Flavinus, inscripţia precizează că acesta fusese distins cu recompense de împăratul Caracalla, *divus* la data ridicării monumentului, pentru vitejia arătată în lupta împotriva unor duşmani al căror nume, căzut în spărtură, a fost restituit cu cel al carpilor : . . . [*ob*] *alacritatem virtu*[*tis*] [*adv*]*ersus hostes C*[*arpos*] [*e*]*t res prospere et v*[*alide ges*]*tas. Cl*(*audius*) *Nicom* [*edes*] *buleuta civitatis* [*Tyra*]*norum, amico dign*[*issimo*].

Din faptul că monumentul a fost dedicat de un senator din Tyras, editorii inscripţiei, şi după aceea toţi cei ce s-au ocupat de evenimentele de la Dunărea de Jos la începutul veacului al III-lea e.n., au dedus că T. Aurelius Flavinus a avut de înfruntat la Tyras o incursiune carpică ce a afectat şi oraşele de la sudul Dunării, Dionysopolis şi Marcianopolis [2]. Această incursiune ar fi avut loc în anul 214 cînd, se ştie din textele literare antice, împăratul a desfăşurat o intensă activitate de organizare administrativă şi de reglementare a relaţiilor cu populaţiile de la graniţele de nord-est ale imperiului [3].

---

[1] V. Dobruski, Sbornik za narodni umotvorenia nauka i knijina, 16—17, 1899—1900, p. 123 şi urm.; A. v. Domaszewski, Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst, 19, 1900, p. 146 şi urm. (AnnÉp, 1900, n. 55); CIL, III, 14416 (ILS, 7178).

[2] De Ruggiero, DE, vol. II, p. 104—111 ; V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum* (extras din Rivista di Filologia e di Istruzione classica, 2, 1924), p. 17; B. Niese, *Grundriss der römischen Geschichte nebst Quellenkunde*, München, 1910, p. 345; E. Ritterling, s. v. *Legio*, RE, XII, 1925, 1319—1321 ; G. Walser-Th. Pékáry, *Die Krise des römischen Reiches*, Berlin, 1962, p. 11—14; H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*, München, 1967, p. 371—373.

[3] *Historia Augusta, Ant. Car.*, 5, 4 : *dein ad orientem profectionem parans, omisso itinere in Dacia resedit* ...''; Herodian, IV, 8 : ,,ἐπεὶ δὲ τὰ παρὰ τῷ Ἴστρῳ διῴκησε..''; Cass. Dio, LXXVIII, 27, 5 : ,,οἵ τε Δάκοι λυμηνάμενοι τινα τῆς Δακίας καὶ πολεμησείοντες ἐπὶ πλεῖον ἀνέσχον, τοὺς ὁμήρους, οὓς ὁ Καράκαλλος ἐν συμμαχίας λόγῳ παρ' αὐτῶν εἰλήφει

Reexaminînd inscripția de la Oescus, prof. D. Tudor a observat că restituirea *Ca*[*rpos*] din r. 13 nu este sigură, litera *A*, transcrisă de editorii Corpus-ului ca fiind pe piatră, nu se păstrează azi, după cum, probabil, nu se păstra nici la data editării ei [4]. Întrucît nici o altă sursă antică nu pomenește vreo mișcare a carpilor la Dunărea de Jos la începutul domniei lui Caracalla, D. Tudor a propus ca, în loc de *C*[*arpos*], în r. 13 al inscripției să se restituie numele uneia din populațiile menționate de textele literare antice a fi purtat lupte cu Roma în primii ani ai domniei lui Caracalla. Între acestea, cennii, neam celtic, au impus lui Caracalla un război lung și greu la frontiera Rinului; numele acestora l-a restituit D. Tudor pe piatra de la Oescus :[... *adv*]*ersus hostes Ce*[*nnos*]. În favoarea acestei restituiri pledau unele resturi din litera *E*, pe care D. Tudor a crezut a le distinge la finele rîndului 13, și, mai ales, faptul că T. Aurelius Flavinus a fost onorat cu demnitatea de senator la *civitas Tungrorum*, unul din cele mai însemnate orașe de pe Rin. Titlurile primite în orașele de la Dunărea de Jos, Tyras, Dionysopolis, Marcianopolis și Oescus s-ar lega de cariera și activitatea lui T. Aurelius Flavinus după *honesta missio*, cînd el s-a stabilit la Oescus. Orașele Moesiei ar fi cultivat relațiile cu președintele senatului capitalei provinciei, pentru faptul de a fi obținut pe lîngă guvernatorul Moesiei anumite înlesniri fiscale, ceea ce ar explica și cinstirea sa ca *buleuta*.

Prin urmare, împrejurarea că izvoarele literare nu-i menționează pe carpi printre populațiile care au atacat imperiul în timpul lui Caracalla și citirea în r. 13 al inscripției, după litera *C*, a unor resturi din litera *E* au sugerat lui D. Tudor emendarea lecturii *C*[*arpos*] în *C*[*ennos*]; această nouă lectură părea susținută de informația literară antică și de însăși inscripția, care arată că personajul a fost onorat cu demnitatea de senator la *civitas Tungrorum* de pe Rin [5].

La cîțiva ani după publicarea studiului lui D. Tudor, prof. B. Gerov de la Sofia a reluat la rîndu-i lectura inscripției de la Oescus. Această întreprindere i-a fost prilejuită de editarea unui fragment de inscripție descoperit în cursul noilor săpături de la Oescus, fragment cu textul foarte mutilat, dar care s-a dovedit a fi identic cu textul ultimelor rînduri din inscripția mai sus amintită [6]. Noul fragment păstrează 7 rînduri, corespunzînd aproximativ rîndurilor 12—18 din inscripția cunoscută, restituite astfel de prof. B. Gerov : ... *o*... [*ob alacritat*]*em virtu*[*tis in host*]*es et res* [?*felicite*]*r Tyrae ge*[*stas*]. *T. Aurel*(*ius*) *Art*[*emido*]*rus aug*(*ustalis*) *col*(*oniae*) [*Oesc*(*ensium*)] *patrono op*[*timo*].

Textul reprezintă partea finală a unei inscripții onorifice pusă pentru același T. Aurelius Flavinus de către T. Aurelius Artemidorus, *augustalis* al coloniei Oescus, patronului său, ale cărui *praenomen* și *nomen* le adoptase. Importanța fragmentului constă în faptul că repetă într-o formă aproape identică textul prin care inscripția citată mai sus reda motivul recom-

κομισάμενοι". Pentru călătoria lui Caracalla în Dacia, vezi M. Macrea, SCIV, 8, 1957, p. 222 și urm. ; C. Daicoviciu, StCl, 7, 1965, p. 238 ; urmele trecerii lui Caracalla în Pannonia au fost studiate de J. Fitz, Acta-Arch-Hung, 14, 1962, p. 98 și Alba Regia, 6—7, 1965—66, p. 202 și urm.

[4] Latomus, 19, 1960, p. 351 și urm.

[5] Această restituire și concluziile ce decurg din ea au fost acceptate de R. Vulpe în DID, II, 1968, p. 202.

[6] B. Gerov, *Acta of the Fifth Epigraphic Congress*, 1967, p. 431—436

pensării lui T. Aurelius Flavinus de către împăratul Caracalla. Din noul text rezultă cu certitudine că luptele conduse de Flavinus s-au desfășurat în împrejurimile orașului Tyras. S-a constatat apoi că și inscripția CIL, III, 14416, descoperită la sfîrșitul veacului trecut, menționa orașul Tyras în același context; în r. 14, ceea ce editorii textului au citit *V*, restituind *valide*, s-a dovedit prin comparația cu textul editat de B. Gerov, a fi un *Y*; de asemenea, conjuncția *et*, rezultată din citirea unei ligaturi *TE* și impusă de sensul dat textului din r. 14 (*prospere et v*[*alide*]), trebuie eliminată. Astfel, în loc de ([*ob*]*alacritatem virtu*[*tis adv*]*ersus hostes C*[*arpos*) *e*] *t res prospere et v*[*alide ges*]*tas*, în r. 14 stă scris : ... [*e*]*t res prospere Ty*[*rae ges*]*tas.*

Descoperirea și editarea acestui fragment au readus în discuție problema incursiunii carpilor în anul 214 la Dunărea de Jos, singurul neam din această parte a granițelor imperiului al cărui nume se poate întregi în inscripția de la Oescus.

În aceeași vreme a fost descoperit la Dionysopolis un altar închinat lui Jupiter Dolichenus, pentru sănătatea împăratului, de către M. Pompeius Lucius, *beneficiarius consularis* al legiunii I *Italica Antoniniana*, *buleuta* la Dionysopolis, Callatis și Marcianopolis [7]. Asocierea orașului Callatis la cinstirea unui ofițer al legiunii *I Italica* în timpul domniei lui Caracalla, cum rezultă din epitetul *Antoniniana* purtat de legiune, cu orașele Dionysopolis și Marcianopolis, aceleași care l-au onorat cu demnitatea de *buleuta* și pe primipilarul T. Aurelius Flavinus, fără îndoială pentru activitatea amintită în inscripție, arată că în sudul Dunării s-a produs o tulburare. Primejdia a fost înlăturată de armata Moesiei, în raza de acțiune a căreia se aflau și ținuturile de la nordul gurilor Dunării [8], și, după restabilirea ordinii, ofițirii care au condus operațiile au fost onorați cu demnitatea de *buleuta* de către orașele recunoscătoare.

Inscripția lui T. Aurelius Flavinus spune explicit că acest personaj a condus operații militare în împrejurimile Tyras-ului, împotriva unor dușmani al căror nume nu poate fi întregit decît cu cel al carpilor. Nepotrivirea dintre această știre și informația transmisă de textele literare antice, nepotrivire care l-a determinat pe D. Tudor să transfere pe frontul Rinului acțiunea militară a lui T. Aurelius Flavinus, este doar aparentă. Cum am spus mai sus, evenimentele relatate de inscripție au fost datate în anul 214 și ele au fost legate de vizita pe care împăratul Caracalla a întreprins-o în acest an în provinciile dunărene. Din păcate, sursele antice nu sînt prea clare în redarea evenimentelor din ultimii ani de domnie ai lui Caracalla, încărcați de campanii războinice.

---

[7] Inscripția a fost editată de M. Mirčev, Izvestija Varna, 4 (19), 1968, p. 171 și urm. și cuprinsă apoi în vol. I² al culegerii de inscripții grecești descoperite în Bulgaria, editat de G. Mihailov, sub nr. 24 bis: Ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ κυρίου αὐτοκράτορος. Ἀγαθῇ τύχῃ. Διὶ Δολιχαίῳ M. Πομπήῑος Λούκιος βενεφικιάριος ὑπατικοῦ λεγ. α' Ἰταλικῆς Ἀντωνεινιανῆς, Βουλευτὴς Διονυσοπολειτῶν, Καλλατιανῶν, Μαρκιανοπολειτῶν εὐχαριστήριον.

[8] La Tyras era o garnizoană romană compusă din trupe din legiunile *I. Italica*, *V. Macedonica* și *XI Claudia* și trupe auxiliare; după mutarea legiunii *V Macedonica* în Dacia, misiunea apărării ținuturilor de la nordul gurilor Dunării a preluat-o legiunea *I Italica*; cf. P. Nicorescu, ARMSI, ser. III, tom. XIX, p. 217—222; vezi și CIL, VIII, 619 din Mactar, unde este atestat un *tribunus militum legionis I Italicae, praepositus vexillationibus Ponticis apud Scythiam et Tauricam*; pentru garnizoana romană din Crimeea, vezi M. Rostowzew, Klio, II, p. 80—95; idem, AA, 1911, p. 234—238. T. Aurelius Flavinus fusese probabil *primus pilus* în legiunea *I Italica* și comandant al vexillatiei din Tyras.

Se știe că în februarie, 212 după un an de domnie asociată a celor doi fii ai lui Septimius Severus, Caracalla l-a asasinat pe Geta. În anul următor, în 213, Cassius Dio, spune că el a purtat un război greu în Raetia, împotriva confederației chattilor și a alamanilor; în 20 mai i s-a acordat titlul triumfal *Germanicus*, iar în octombrie al aceluiași an a oferit un sacrificiu pentru o nouă victorie obținută se pare pe Mainul inferior. Spre sfîrșitul anului 213 s-a întors la Roma, de unde în primăvara anului 214 a plecat însoțit de Iulia Domna și de prefectul pretoriului, Opellius Macrinus, în expediția orientală [9]. Cum din acest război Caracalla nu s-a mai întors în Europa — el a fost asasinat în 8 aprilie 217 în Armenia — lupta de care vorbește inscripția de la Oescus și pentru care l-a decorat pe T. Aurelius Flavinus trebuie să fi avut loc în răstimpul dintre începutul anului 212 și sfîrșitul lui 214, cînd debarca la Nikomedia, cel mai probabil în anul 214.

Istoricii antici, Cassius Dio, Herodian și *Historia Augusta* spun că împăratul, întrerupîndu-și călătoria spre Orient, a plecat în Dacia. Nu se știe ce anume l-a determinat pe împărat să-și amîne expediția în Orient cu aproape un an și nu se cunoaște nici itinerariul parcurs cu acel prilej. Cercetătorii moderni au crezut însă a recunoaște urmele trecerii sale pe monumentele epigrafice, statuile și monedele închinate împăratului în anii 213—214. Astfel, se dispută astăzi pentru Pannonia, Dacia, Thracia și Moesia Inferior privilegiul de a fi fost vizitate de Caracalla în anul 214. S-a susținut că activitatea diplomatică desfășurată la granițele de nord-est ale imperiului, cînd, spune Cassius Dio, i-a învrăjbit între ei pe vandali și pe marcomanni și a pus să fie omorît regele Gaiobomarus al quazilor, a avut ca bază Pannonia. Se crede că atunci au fost reorganizate cele două Pannonii, prin alipirea colțului nord-estic al Pannoniei Superioare la Pannonia Inferioară. S-a mai afirmat că de la Porolissum, unde șederea sa ar fi fost atestată prin numeroase inscripții și statui, Caracalla a condus unele acțiuni împotriva dacilor liberi, luînd ostatecii pe care i-a înapoiat mai tîrziu Macrinus [10]. În legătură cu activitatea desfășurată de împărat în provinciile dunărene a fost utilizat și pasajul din *Historia Augusta* în care se spune că Pertinax i-ar fi propus lui Caracalla să adauge la titlurile sale și pe cel de *Geticus*, nu numai pentru uciderea lui Geta, ci mai ales pentru că „goții, pe care, pe cînd se îndrepta spre Orient, îi învinsese în niște lupte neașteptate, sînt numiți și geți". Acest pasaj însă a fost socotit anacronic de majoritatea istoricilor moderni, atît din cauza goților a căror pomenire în vremea lui Caracalla s-a considerat a fi o reflectare a epocii în care se scria *Historia Augusta*, cît și pentru că Pertinax, pe seama căruia s-a relatat anecdota, fusese asasinat încă din anul 212 [11].

Urmărind itinerariul parcurs în anul 214 de Caracalla, așa cum se reflectă el în izvoarele vremii, s-a stabilit că împăratul și suita sa au părăsit Roma în primăvara lui 214, ajungînd la Sirmium prin Aquileia, Emona

---

[9] Pentru reconstituirea cronologiei evenimentelor din anii 212—217, trimitem la W. Reusch, *Der historische Wert der Caracallavita in den Scriptores Historiae Augustae*, Leipzig, 1931 (Klio-Beiheft, 24).

[10] Vezi studiile citate la nota 3.

[11] *Historia Augusta, Ant. Car.*, 10,6: „*adde si placet, etiam Geticus Maximus, quod Getam occiderat fratrem et Gothi Getae ducerentur, quos ille, dum ad orientem transit, tumultuariis proeliis devicerat*"; vezi și *Historia Augusta, Ant. Get.*, 6,6: „*adde et Geticus Maximus quasi Gothicus*"; cf. P. Rhoden, s.v. *Caracalla*, RE. II, 2447—2448.

şi Poetovio; e probabil că de la Sirmium împăratul a întreprins vizitarea celor două Pannonii, iar apoi, de la Viminacium, a trecut în Dacia, întrerupînd un moment expediţia spre Orient, după cum afirmă cunoscutul pasaj din *Historia Augusta* (*Ant. Car.* 5, 4). Revenit din Dacia la Viminacium ori Drobeta, Caracalla a coborît pe Dunăre spre a inspecta castrele de-a lungul fluviului, aşa cum spune Herodian (IV, 8. 1), ajungînd pînă la guri. Abia apoi s-ar fi îndreptat spre sud, pe drumul ce ducea de-a lungul ţărmului de vest al Pontului, pînă unde se unea cu drumul ce traversa Peninsula Balcanică de la Sirmium la Byzantium. În cursul acestei abateri de la itinerariul iniţial, în Dacia ori în Moesia, ar fi avut loc şi conflictul cu carpii [12].

Într-un studiu publicat în 1937, D. van Berchem a recunoscut călătoria lui Caracalla din anul 214 în drumul din *Itinerariul Antonin* care duce de la Roma în Egipt trecînd prin Peninsula Balcanică şi Asia Mică [13]. S-a observat mai demult că acest drum era neobişnuit de lung şi complicat încercîndu-se cele mai diverse soluţii pentru explicarea lui [14].

Conform ipotezei învăţatului elveţian, această porţiune din *Itinerariul Antonin* ar reflecta un edict în vederea expediţiei orientale a lui Caracalla. Comparînd drumul din *Itinerariul Antonin* cu etapele călătoriei lui Caracalla, stabilite pe baza mărturiilor surselor antice, D. van Berchem a constatat o divergenţă la Sirmium. De aici, *Itinerariul* trece lanţul Balcanilor, mergînd direct la Nikomedia, în timp ce Caracalla a coborît pe Dunăre. Această divergenţă a explicat-o prin modificarea planului iniţial (*Historia Augusta*, *Ant. Car.*, 5, 4) şi ea ar putea să corespundă drumului din *Itinerariul Antonin* ce se desface la Viminacium din artera balcanică principală şi merge pe malul drept al Dunării pînă la guri, iar de acolo, de-a lungul coastei pînă la Marcianopolis.

Ipoteza avansată în 1937 de D. van Berchem avea darul de a explica lucrurile unele prin altele. *Itinerariul Antonin*, aparent un ghid rutier inutilizabil pentru cei vechi, ar avea ca nucleu expediţia militară a lui Caracalla în Orient, în timp ce diversele etape ale acestei călătorii, altmintrei prea puţin cunoscute, rămîneau consemnate în acest document.

Reluînd, în lumina documentelor apărute între timp, analiza relaţiei dintre călătoria lui Caracalla şi *Itinerariul Antonin*, D. van Berchem constată că ipoteza sa din 1937 a fost confirmată pentru cea mai mare parte a călătoriei întreprinse de împărat în anul 214. Revizuirea propusă de D. Tudor inscripţiei de la Oescus l-a îndemnat însă să renunţe la episodul războiului cu carpii şi, implicit, la prelungirea vizitei împăratului la Dunărea de Jos; după reglementarea situaţiei din Dacia, Caracalla şi-ar fi continuat drumul spre Nikomedia, trecînd prin Serdica-Philippopolis-Hadrianopolis, pe drumul descris în *Itinerariul Antonin* [15].

[12] Cf. W. Reusch, *op. cit.*, p. 34 şi urm.

[13] *L'annone militaire dans l'Empire Romain au IIIe siècle*, Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France, VIIIe serie, tome X, 1937; D. van Berchem se referă la *Itinerariul Antonin*, 123—162.

[14] W. Kubitschek, JÖAI, 5, 1902, p. 31 sq.; idem, s.v. *Karten*, RE, X, 1919, 2100—2148; idem, s.v. *Itinerarien*, RE, IX, 1916, 2308 sq.; A. e M. Levi, *Itineraria Picta*, Roma, 1967, p. 29—30.

[15] În comunicarea prezentată la cel de al IX-lea Congres Internaţional de studii asupra frontierelor romane, Mamaia, 7—13 sept. 1972.

Din inscripția de la Oescus rezultă, așa cum am arătat mai sus, că o campanie războinică împotriva carpilor a avut loc la Dunărea de Jos în timpul domniei lui Caracalla. La încheierea ei victorioasă, primipilarul T. Aurelius Flavinus a fost recompensat de împărat; tot atunci, legiunile Moesiei Inferioare, *I Italica* și *XI Claudia*, precum și *ala I Dardanorum* au fost distinse cu epitetul *Antoniniana*[16]. Dacă acțiunea militară romană și acordarea distincțiilor s-au petrecut în prezența împăratului, nu se poate da un răspuns. Se poate însă afirma — ținînd seama de șirul evenimentelor din ultimii ani ai domniei lui Caracalla — că luptele s-au desfășurat în anul 214, adică în anul în care Caracalla vizita provinciile balcano-dunărene. Nu este exclus deci că împăratul a coborît fluviul, în preajma teatrului operațiilor militare, cu care prilej, chiar dacă n-a luat efectiv parte la ele, a conferit distincțiile amintite în inscripții.

Din aceiași ani datează numeroase monumente închinate lui Caracalla și Iuliei Domna la Tomis, Histria, Troesmis, Tropaeum Traiani și în alte așezări din provincie[17]. Și tot din timpul lui Caracalla, Histria poartă în inscripții epitetul onorific „λαμπροτάτη πόλις"[18]. Adăugăm la aceste documente unele tipuri monetare cunoscute mai de mult de la Marcianopolis, datînd din timpul legației lui Quintilianus — deci după anul 212 — pe care este reprezentat un vultur între două steaguri romane; B. Pick susținea că aceste tipuri monetare, cu totul izolate la Marcianopolis, pot fi explicate printr-un eveniment deosebit în viața orașului, cum a fost acela al vizitei împăratului; s-a presupus de asemenea, că *signa* reprezentate pe aceste monede au aparținut pretorienilor ce-l însoțeau pe împărat și nu garnizoanei locale, întrucît orașul nu avea garnizoană proprie[19]. Tipul de monedă cu reprezentarea unui vultur între două *signa* a fost atestat și la Callatis, de unde se mai cunoaște o serie monetară cu reprezentarea porții orașului flancată de două turnuri. Dacă, așa cum sînt înclinați să susțină majoritatea specialiștilor, reprezentările amintite aveau o semnificație locală, aceste monede emise de aceleași orașe care i-au onorat cu titluri municipale pe T. Aurelius Flavinus și pe M. Pompeius Lucius din legiunea I Italica, se integrează în contextul istoric de la Dunărea de Jos reflectat în inscripțiile de la Oescus și Dionysopolis.

Toate acestea ar putea constitui indicii în favoarea ipotezei călătoriei împăratului Caracalla în ținuturile de la Dunărea de Jos. Această concluzie nu se impune însă de la sine și nu reiese obligatorie nici din constatarea că

---

[16] Legiunea *I Italica* apare cu epitetul *Antoniniana* în inscripția citată mai sus la nota 7, apoi în CIL, III, 12394 și 12439; E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Wien, 1906, p. 120, n. 129; V. Beševliev, *Epigrafski prinosi*, Sofia, 1952, p. 38—39, n. 60 și p. 69, n. 118; *Leg. XI Claudia Antoniniana.* la V. Pârvan, *op. cit.*, p. 6; *Ala I Dardanorum Antoniniana*, la P. Nicorescu, BCMI, 8, 1915, p. 41—42.

[17] Toate aceste documente au fost adunate de R. Vulpe, DID, II, 1968, p. 202—204.

[18] Cf. D. M. Pippidi, StCl, 11, 1969, p. 243—245, unde, examinînd condițiile în care guvernămîntul imperial roman acorda cetăților grecești epitete onorifice, ajunge la concluzia că Histria a obținut titlul de „preastrălucită cetate" prin îngăduința autorităților imperiale. Prima inscripție în care Histria poartă acest titlu datează din anul 215, cf. D.M. Pippidi, *Histria*, I, 1954, p. 530, n. 16. Am adăuga aici că și vecina sa de la sud, Tomis, purta în prima jumătate a sec. III epitetul „λαμπροτατη πόλις", alături de celelalte titluri legate de situația sa de capitală a Comunității vest-pontice; cf. IGRR, I, 1437.

[19] B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1, Berlin, 1898, p. 195; un tip identic la Callatis, de asemenea din vremea lui Caracalla, p. 116, n. 320.

incursiunea carpică a avut loc în anul 214, nici din manifestările de loialitate față de împărat și casa imperială în orașele de-a lungul traseului presupus. Căci, așa cum arată istoricii antici, pregătirile pentru primirea împăratului cuprindeau zone mult mai vaste decît cele ce erau vizitate sau chiar decît cele ce urmau să fie vizitate, impunînd construcții costisitoare și cele mai diverse acțiuni propagandistice (Cassius Dio, LXXVII, 9). Astfel, chiar dacă admitem că împăratul n-a vizitat regiunile de la Dunărea de Jos, valoarea mărturiilor discutate aici nu ar fi cu nimic scăzută. Constatarea că incursiunea carpică a avut totuși loc în anul 214, deci cu un sfert de veac înaintea șirului de atacuri relatate de sursele literare antice începînd cu anul 238, are o importanță istorică ce o depășește pe aceea de a ști dacă împăratul Caracalla a fost sau nu în ținuturile de la gurile Dunării. Această știre arată că, foarte curînd după slăbirea forței militare a costobocilor, o nouă forță le-a luat locul în ținuturile de la nordul gurilor Dunării, forță care, încă la începutul secolului al III-lea, a putut iniția un atac la granițele imperiului și chiar pătrunde destul de adînc în teritoriul provincial. Readucerea în discuție a incursiunii carpice din anul 214 vine în sprijinul cercetărilor arheologice din ultimul deceniu, ale căror constatări erau tocmai că elementele culturii materiale atribuite carpilor s-au constituit pe teritoriile de la răsărit de Carpați încă în secolul al II-lea [20].

DER KARPENEINFALL VON 214

ZUSAMMENFASSUNG

Der Karpeneinfall von 214 wird hier anhand der Inschrift CIL, III, 14 416 und dem von B. Gerov in den *Akten des 5. Internationalen Kongresses für Epigraphik*, Cambridge, 1967, veröffentlichten Fragment — beide aus Oescus — wieder zu Diskussion gestellt.

Die Untersuchung der literarischen und epigraphischen Urkunden bestätigt die ältere Anschauung wonach der Einfall in 214 stattgefunden habe, als der Kaiser Caracalla die Balkan- und Donauprovinzen im Zuge nach dem Orient besucht haben sollte. Die von den Inschriften aus Oescus gebotenen Informationen werden auch von neueren archäologischen Untersuchungen unterstützt, die im ostkarpatischen Vorland ein schon im 2. Jh. als karpisch anzusprechendes Kulturgut belegen. Somit liefern die literarischen, epigraphischen und archäologischen Quellen die eindeutigen Aussagen, dass schon am Anfang des 3. Jh. die Karpen eine militärische und politische Macht verkörperten, die imstande war die Reichsgrenze, mehr als zwei Jahrzehnten vor den nach 238 sich wiederholenden Einfällen, ernstlich zu bedrohen.

---

[20] Cercetările arheologice din ultimul deceniu au dovedit că în secolul al II-lea cultura materială atribuită carpilor s-a extins pe un teritoriu vast la răsărit de Carpați; vezi Gh. Bichir, Dacia, N. S., 11, 1967, p. 177—224 ; idem. SCIV, 22, 1971, 2, p. 179—197 ; cf. și rezumatul tezei de doctorat, intitulată *Cultura carpică*, prezentată la Universitatea din București în anul 1972.

ÎNMORMÎNTĂRI PECENEGE DIN CÎMPIA DUNĂRII

DE

M. SÂMPETRU

O problemă complicată de care s-a lovit arheologia de la început a fost separarea şi atribuirea înmormîntărilor nomazilor tiurci din stepele nord-pontice unui anumit grup, peceneg, uz sau cuman.

Începutul a fost făcut cu înmormîntările din gorganele situate în bazinul rîului Ros (Porosie) din regiunea Kiev cercetate încă la sfîrşitul veacului trecut de către N. E. Brandenburg.

Au urmat săpăturile din movilele din zona Harkov-Dnepropetrovsk (Ecaterinoslav) la începutul secolului XX, ale lui Goşkevici, Miller, Harlamov, Trefilev, Evarniţki, Samokvasov şi Gorodţov.

În perioada dintre cele două războaie şi după cel de-al doilea război mondial s-a adăugat cercetarea necropolei nomazilor de lîngă Sarkel-Belaia Veja, de către arheologii A. P. Kruglov, în prima perioadă şi S. A. Pletneva în cea de a doua. Descoperirea altor înmormîntări în tumulii risipiţi în stepă, de la Ural pînă la Dunăre, a sporit numărul monumentelor de acest fel, întregind imaginea de ansamblu.

În cele din urmă s-a ajuns la separarea înmormîntărilor cumanilor de cele ale pecenegilor şi uzilor pe baza caracteristicilor mormintelor şi a deosebirilor de ritual, a cronologiei acestor monumente întemeiată pe inventarul funerar şi a descrierilor rămase de la călătorii arabi sau occidentali.

În tratarea problemei s-a plecat de la cronologia şi atribuirea etnică a curganelor din Porosie făcută de către N. E. Brandenburg, V. A. Gorodţov şi A. A. Spiţîn. N. D. Meţ [1], care a sintetizat descoperirile din Porosie

---

[1] Pentru săpăturile făcute în tumulii din regiunile situate în nordul Mării Negre şi interpretările asupra ritualului înmormîntărilor de nomazi tiurci tîrzii şi datarea acestora, vezi N. D. Meţ, KSIIMK, 23, 1948, p. 45—49; M. I. Artamonov, MIA, 62, 1958, p. 76—83; idem, *Istorija Hazar*, Leningrad, 1962, p. 418—419 şi 423; S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 151—152 şi 153—186; idem, MIA, 109, 1963, p. 218 şi notele 1—3 la aceeaşi pagină; p. 237—240 şi 258. L. P. Ziablin, *Arheologičeskie pamjatniki kočevnikov X—XIV vv. Vostočnoj Evropy*, Moscova, 1952 (autoreferat) apud L. S. Kuhareva, Issledovanija po arheologii SSSR, Leningrad, 1961, p. 201 şi nota 13. După G.A. Fedorov-Davidov, *Kočevniki Vostočnoj Evropy pod vlast'ju zolotoordynskih hanov*, Moscova, 1966, p. 7, L.P. Ziablin a atribuit uzilor înmormîntările din Porosie în care s-a găsit schelet de cal.

S C I V. tomul 24, nr. 3, Bucureşti, 1973, p. 443—468

și bazinul Donului și Donețului pe baza caracteristicilor inventarului funerar compus din piese de harnașament și arme și a depunerilor rituale din morminte, a constatat că celor două grupe mari formate din îngropări de înhumație în tumuli cu părți din trupul unui cal depuse lîngă răposat sau cu depunerea calului întreg, stabilite de A. A. Spițîn, le corespundea întotdeauna un anumit tip de piese de inventar și o anumită repartizare teritorială.

După relatările letopisețelor rusești, care își găsesc confirmarea în toponimia păstrată, uzii numiți *torki*, fuseseră așezați ca vasali ai cnejilor ruși de la Kiev spre a fi folosiți drept pavăză împotriva cumanilor, pe Ros, Rossava și pe Doneț (la Slaviansk, numit Torom în vechime), pe Don, pe Nipru și rîul Bahmut. În documente apar ulterior, împreună cu alți nomazi, sub denumirea generică de *cernîie klobuki* („glugile negre"). Așezarea acestor grupuri de uzi ca vasali a avut loc după înfrîngerea lor de către bizantini din 1065, cînd parte din uzi au trecut înapoi peste Dunăre.

Nomazii îngropați în tumulii din Porosie erau întinși pe spate cu capul spre apus, avînd în stînga un cal întreg cu botul spre vest sau părți din trupul unui cal. În gorganele cu morminte în care s-a găsit schelet de cal s-au descoperit întotdeauna zăbăluțe (zăbale formate din două bare unite la mijloc prin două inelușe) și un tip deosebit de sabie.

În înmormîntările din tumulii în care s-au aflat doar părți din scheletul calului (craniul și oasele de la picioare), așezarea se făcea tot după un anumit ritual : capul calului cu botul spre vest, lîngă capul răposatului, picioarele perechi din față erau depuse lîngă capul calului, cu copitele spre apus, iar picioarele dinapoi tot în lung spre picioarele defunctului, cu copitele spre răsărit.

În mormintele în care se depuseseră doar capul și picioarele calului s-au găsit aproape întotdeauna zăbale dintr-o singură bară (cu bară-muștiuc simplă), cu ochiuri la capete prin care erau petrecute inele mobile și sabia-konciar. Doar în trei morminte s-au găsit zăbale cu îndoitură împreună cu craniu de cal și oase de la picioare. N. D. Meț, considera că răposații îngropați în morminte cu părți din trupul calului avînd în inventar zăbala cu o singură bară sînt uzi (*torki*), întemeindu-se pe relatările lui Ibn Fadlan, care descriind obiceiul de înmormîntare al uzilor afirmă că ei depuneau în mormînt capul, picioarele, pielea și coada calului. Grupul celor îngropați cu cal întreg, avînd zăbăluțe în inventarul funerar nu îl atribuie vreunui neam nomad anume.

L. P. Ziablin distinge la înmormîntările nomazilor numiți „glugile negre" din tumulii studiați de N. D. Meț, de care a fost vorba mai înainte, două grupe. O grupă pe care o leagă de pecenegi, caracterizată prin înmormîntări în care lîngă răposat, așezat cu capul la vest, se depun ritual părți din trupul unui cal, într-o ordine strictă, arătată deja de către N. D. Meț și zăbala cu bară-muștiuc-simplă. După L. P. Ziablin, mormintele uzilor formează o altă grupă ; acestea se deosebesc doar prin particularități de inventar de cele pecenege, îndeosebi prin prezența zăbăluțelor, prevăzute cu inele la capete.

În clasificarea lui L. P. Ziablin, o a treia grupă, cumană, cuprinde toate înmormîntările din stepă care nu au caracteristicile de mai sus, specifice pentru „glugile negre". Mormintele ce aparțin acestei grupe se deosebesc de grupele pecenegă și uză prin acoperișurile de lemn peste groapa

de mormînt, prin clădăriile de pietre din tumuli şi elementele de inventar funerar ca şi prin diversitatea orientării, unii răposaţi fiind aşezaţi cu capul la vest, alţii spre răsărit, sud sau nord. S. A. Pletneva prezintă pentru trăsăturile ritualului cuman şi alte precizări faţă de cele înfăţişate de L. P. Ziablin, şi anume : o groapă de mormînt separată pentru cal, cu depunerea unui cal întreg sau a capului şi picioarelor de cal, iar la orientarea răposatului indică numai punctele cardinale vest şi est. La cumani, în multe morminte calul lipseşte cu desăvîrşire. S. A. Pletneva socoteşte ca posibilă atribuirea îngropărilor din Porosie care au depuneri de cai întregi lîngă răposat, berindeilor, trib apropiat cumanilor. În Porosie, afirmă autoarea, nu au fost polovţi (cumani), singurul cimitir din această regiune în care sînt îngropaţi cumani aflaţi în slujba cneazului rus, căzuţi în lupte aici, fiind cel de la Zelenki, însă aceştia nu făceau parte din uniunea „glugilor negre”, ci proveneau dintre aşa-numiţii cumani sălbatici.

M. D. Artamonov, ocupîndu-se de necropola tumulară a nomazilor de la Sarkel, consideră că grupa etnică reprezentată aici nu poate fi cumană, deoarece aceasta se datează înainte de apariţia cumanilor în stepele de la apus de Volga (1055 e.n.) şi pentru că ritualul funerar cuman prezintă deosebiri faţă de cel al nomazilor ce formau garnizoana cetăţii Sarkel-Belaia Veja. Atribuie grupul de înmormîntări al populaţiei nomade de la Sarkel-Belaia Veja uzilor şi remarcă totodată că înmormîntările uzilor şi pecenegilor nu se pot separa în clipa de faţă pe cale arheologică.

Ocupîndu-se în mod special de necropola nomazilor de lîngă Sarkel-Belaia Veja, S. A. Pletneva o atribuie pecenegilor şi uzilor care le-ar fi succedat ca mercenari în perioada rusă, de după 965 e. n. Cei dintîi au ca piesă de inventar caracteristică în morminte zăbala, în timp ce pentru uzi este specifică zăbăluţa (zăbala cu îndoitură). După S. A. Pletneva, necropola nomazilor de la Sarkel-Belaia Veja nu cuprinde materiale arheologice care să iasă din limitele sfîrşitului secolului IX — secolul XI e. n. Pentru sfîrşitul secolului al XI-lea consemnează prezenţa unor cumani cărora le atribuie mormîntul 15 din rambleul 19/1 în care scheletul era orientat cu capul la răsărit. S. A. Pletneva socoate că în Porosie uniunea vasală cuprindea în afară de uzi, pecenegi şi berindei, grupe de nomazi care apar la jumătatea veacului al XII-lea în analele ruseşti sub denumirea comună de „glugile negre”.

G. A. Fedorov-Davîdov [2], într-o sinteză a vestigiilor popoarelor nomade din stepele nord-pontice, în care citează peste o mie de complexe arheologice de acest fel, nu este de acord cu metoda tradiţională de a împărţi tot materialul pe rubrici etnice de înmormîntări şi critică în această privinţă pe N. D. Meţ, L. P. Ziablin şi S. A. Pletneva. G. A. Fedorov-Davîdov consideră că lucrările autorilor citaţi au la bază trei greşeli metodologice, din care prima ar fi stabilirea unui anumit tip de ritual pentru o anumită grupă de nomazi, a doua folosirea unei piese de inventar larg răspîndită ca zăbala fără îndoitură, de pildă, pentru determinări etnice, cea de-a treia ar fi lipsa unei scări cronologice de detaliu pentru materialele arheolo-

[2] G.A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 5—10, 115—116 (grupele cronologice) şi p. 120—131 (clasificarea tipurilor de înmormîntări tumulare ale nomazilor tiurci tîrzii); Vezi şi O. A. Artamonova, MIA, 109, 1963, p. 9—10 (săpături în tumuli) şi p. 105—106 (înmormîntări de nomazi din necropola fără curgane de la Belaia Veja).

gice. Considerînd datarea după analogii insuficientă, G. A. Fedorov-Davîdov a făcut o clasificare tipologică a materialelor arheologice, confruntînd tipurile care se întîlnesc laolaltă şi separînd formele care se datează.

Rezultatul acestei operaţiuni a făcut posibilă separarea materialelor arheologice nomade tîrzii din tumuli în patru grupe cronologice, fiecare grupă fiind sub semnul unei dominaţii nomade, respectiv pecenegă, cumană, cumană premongolă sau a Hoardei de Aur. Apoi a făcut clasificarea tuturor tipurilor de înmormîntări şi a alcătuit tabele de tipuri ce se întîlnesc în fiecare perioadă în anumite regiuni, şi care erau dominante, în perioadele : pecenegă (I), cumană (II), premongolă (III) şi mongolă (IV) şi le-a localizat. În final a observat că există tipuri de înmormîntări ce merg fără schimbări în toate perioadele de mai sus ; totodată, s-au separat şi alte ritualuri care într-o epocă anume se localizează într-o regiune şi consideră că doar acestea din urmă pot fi raportate la o anumită grupă tribală şi pot servi arheologic pentru determinarea unui neam nomad.

Observăm că G. A. Fedorov-Davîdov clasifică în grupa a doua cronologică [3] (secolul al XII-lea e. n.) zăbala fără îndoitură, cu inele simple la capete, notată cu indicativul V I.

În România (Muntenia), acest tip de zăbală apare în morminte de nomazi care, dacă folosim sistemul de clasificare al autorului amintit, s-ar încadra în grupa B, la tipurile II şi III de înmormîntări cu excepţia unui singur mormînt care corespunde grupei B, tipul X [4]. Pînă acum nu dispunem de scări de şa în mormintele nomazilor din Cîmpia Munteniei ca să putem face o confruntare cu clasificarea făcută de G. A. Fedorov-Davîdov.

Din păcate G. A. Fedorov-Davîdov nu indică mormîntul, ritualul, inventarul şi locul de găsire pentru fiecare din cele 36 de morminte din grupa I, 63 de morminte din grupa II, 9 morminte din grupa III şi 179 de morminte din grupa IV, care reprezintă complexe de bază pentru întreaga clasificare ce o face, ca să ne putem da seama de corespondenţele legice dintre tipurile de zăbale, scări de şa şi vîrfuri de săgeţi, adică dintre elementele de inventar şi de ritual pe de o parte şi zonele de concentrare, pe perioade. Ca şi M. I. Artamonov, G. A. Fedorov-Davîdov este de părere că nu pot fi deosebite arheologic înmormîntările uzilor de ale pecenegilor [5].

Punctul nostru de vedere asupra vestigiilor turcomane va fi expus în lucrarea de faţă, întemeindu-ne pe monumentele rămase de la nomazi, descoperite în aria culturii Dridu, la nord de Dunăre, în spaţiul de la răsărit şi sud de Carpaţi.

Plecînd de la premisa că instalarea nomazilor într-o regiune unde nu fuseseră prezenţi pînă atunci trebuie privită în legătură nemijlocită cu populaţia locală sedentară, vom căuta să privim evenimentele, reflectate arheologic, şi sub acest raport. Mai întîi sub unghiul tulburării evoluţiei locale în spaţiul de pătrundere şi apoi sub cel al stabilizării situaţiei. Deocamdată ne vom limita la aspectul topografic, precizînd zonele de pătrundere marcate prin descoperiri arheologice, aria cuprinsă de nomazi şi modul cum se reflectă arheologic în aşezările culturii Dridu venirea acestora.

---

[3] G.A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 115.

[4] Vezi mai jos tabelul grupelor şi tipurilor de înmormîntări pecenege din şesul Munteniei întocmit de noi. Indicativele grupelor, cu chirilice la Fedorov-Davîdov, au fost transcrise în lucrarea noastră în litere latine.

[5] Idem, *op. cit.*, p. 141.

Descoperirile de îngropări ale nomazilor premongoli în tumulii din stepa Bugeacului sînt foarte puţine. Judecînd după datele cele mai recente, furnizate de către G. A. Fedorov-Davîdov, din perioada I (secolele X—XI e. n.), în Bugeac ar fi un singur mormînt, cel de la Tuzla [6]. Din perioada a II-a (secolul al XII-lea) am avea patru înmormîntări [7] descoperite la Grădiştea, Pavlovca şi Sartî (2).

La S. A. Pletneva, mormîntul de la Grădiştea (cu indicaţia ca loc de găsire Ecaterinovca) şi cel de la Pavlovca au fost trecute în grupa I [8] (pecenegă) şi încadrate cronologic, cel dintîi în secolele IX—X e. n., iar cel de al doilea în secolele X—XI e. n. După ritual şi zăbală (în fiecare din cele două morminte amintite s-a găsit cîte o zăbală dintr-o singură bară) mormintele de la Grădiştea şi Pavlovca se apropie de cele descoperite în Cîmpia Munteană. Încadrarea lor cronologică cea mai bună credem că ar fi în secolul al XI-lea, cel dintîi de la sfîrşitul acestui veac.

În mormîntul de la Pavlovca, în afară de zăbală, din inventarul funerar fac parte : o scară de şa, o cataramă în formă de liră cu două compartimente, vîrfuri de săgeţi de fier, o sabie, o lamă de cuţit etc.

Scări de şa de tipul celor de la Pavlovca s-au descoperit la Sarkel în necropola tumulară [9], unde apar împreună cu catarame în formă de liră

[6] *Ibidem*, fig. 20, p. 140, nr. 962. Publicat de V.N. Stanko, ZOAO, 1, (34), 1960, p. 281—284. Această publicaţie nu ne-a stat la îndemînă, însă după Fedorov-Davîdov, din inventarul acestui mormînt face parte şi pandantivul cordiform ajurat, de tip II în clasificarea numitului autor. Astfel de pandantive de bronz în formă de inimă sînt răspîndite pe un spaţiu larg la sfîrşitul secolului X şi în secolul XI. Vezi V.A. Filipenko, SA, 2, 1959, fig. 1/4, p. 240, exemplar găsit în mormînt nomad, datat cu dirhemi de la jumătatea secolului al X-lea. Inventarul mormîntului de nomad de la satul Lapas (regiunea Astrahan) a fost reprodus de M. I. Artamonov, *Istorija Hazar*, Leningrad, 1962, p. 326. Astfel de pandantive s-au găsit la Garvăn (Dinogetia) în Dobrogea (vezi, *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, fig. 168/10—14, p. 281).

În Muntenia s-a descoperit un pandantiv de acest tip la Străuleşti (Bucureşti), în strat de locuire din perioada feudalismului timpuriu (vezi MatIstMuz, Bucureşti, 6, 1968, fig. 10/1, p. 68). La Sarkel-Belaia Veja un astfel de pandantiv s-a aflat în gorganul 59 (S.A. Pletneva, MIA, 109, 1963, fig. 27/1, p. 256) iar două fragmente de pandantiv în stratul de locuire din secolul al XI-lea din cetate (*ibidem*, fig. 27/2 şi 27/3, p. 256 şi text p. 255). Printre materialele din necropola plană de la Sarkel-Belaia Veja publicate de O.A. Artamonova (*op. cit.*), nu întîlnim astfel de pandantive, ceea ce ar fi un indiciu pentru datarea lor cu precădere pînă la jumătatea secolului XI, sau puţin după aceea. În Moldova, astfel de piese au fost semnalate şi de curînd, una dintr-o descoperire mai veche provine dintr-un mormînt de la Todireni (jud. Botoşani) şi o alta dintr-un complex arheologic scos la lumină recent la Bereşti (jud. Galaţi). Informaţii de la Victor Spinei şi respectiv Dan Gh. Teodor, cărora le mulţumim. Fedorov-Davîdov (*op. cit.*, p. 155) încadrează pandantivele ajurate în formă de inimă, în perioada I cronologică (secolele X—XI e.n.).

[7] Idem, *op. cit.*, fig. 21, p. 146 (nr. 826 şi 863, Grădiştea şi Pavlovca) şi nr. 903 şi 904, Sartî.

[8] S.A. Pletneva, MIA, 62, 1958, pentru tumulul nr. 1/11 de la Grădiştea şi tumulul nr. 1/10 de la Pavlovca, p. 153, nota 3 şi fig. 3/3, p. 157 respectiv fig. 4/9, p. 158. S.A. Pletneva trece în lista înmormîntărilor din grupa I din Bugeac încă un mormînt la Budachi (tumulul b/nr), despre care nu aflăm nici o lămurire în text sau ilustraţie (*ibidem*, p. 153, nota 3). Mormîntul de la Grădiştea a fost publicat de T.G. Oboldueva, Izvestija-Chişinău, 5 (25), 1955, p. 37 şi 48 şi fig. 9, p. 45 şi fig. 10, p. 47. Îl datează în secolele IX—X e.n. Fedorov-Davîdov indică la mormîntul de la Grădiştea (*op. cit.*, fig. 24, p. 162, nr. 826) o groapă separată pentru cal. Desigur că în acest caz nu ar fi peceneg. Însă la T.G. Oboldueva (*op. cit.*, p. 37 şi 48 şi fig. 9/1, p. 45) nu rezultă că ar fi avut o groapă separată pentru cal, ci se spune doar că la picioarele scheletului de bărbat zăceau craniul şi oasele de la picioare ale unui cal (*ibidem*, p. 37). Pentru mormîntul de la Budachi se trimite la OAK, 1890, iar pentru cel de la Pavlovca la OAK, 1908, publicaţii ce nu ne-au fost accesibile.

[9] Vezi S.A. Pletneva, MIA, 109, 1963, fig. 21 (nr. 1), p. 248. În legătură cu acest tip de scări de şa din necropola tumulară de la Sarkel, vezi S. S. Sorokin, MIA, 75, 1959, p. 150:

(cu două compartimente) sau cu catarame de fier îndoite la mijloc spre înăuntru [10]. În cimitirul plan de la Sarkel-Belaia Veja nu s-au descoperit în săpături catarame de fier îndoite la mijloc însă s-au găsit în necropola tumulară. Catarame în formă de liră s-au găsit atît în necropola tumulară (curganele 54 şi 41) cît şi în cea fără curgane (mormintele 74 şi 234). La Sarkel, catarame din ambele tipuri amintite mai sus se află şi în acelaşi mormînt, în tumulul 54. Cum cercelul cu glob terminal şi manşon, din mormîntul de la Grădiştea, este împreună cu o cataramă de fier îndoită la mijloc, cu capetele rotunjite, rezultă că acelaşi tip de cercel descoperit la Sarkel ar merge cronologic şi cu catarama în formă de liră de la Pavlovca şi cu scara de şa de acolo. Socotim deci, că mormîntul de la Pavlovca discutat aici, nu poate fi prea depărtat în timp de cel de la Grădiştea ; cel de la Pavlovca s-ar plasa poate puţin după jumătatea secolului al XI-lea, iar cel de la Grădiştea către sfîrşitul secolului al XI-lea e.n. Cel de la Grădiştea fiind un mormînt dublu are un inventar mai variat : în afară de zăbală, două vîrfuri de suliţă, vîrfuri de săgeţi, cataramă, amnar, bumbi, cercel, foarfece, tortiţe (?) de fier.

Remarcăm că zăbala, cercelul, bumbii-clopoţei şi foarfecele din mormîntul dublu de la Grădiştea sînt de acelaşi tip cu piesele din mormîntul de femeie de la Sarkel, descoperit în gorganul 37.

Cercelul găsit la Sarkel este de aur [11], iar cel de la Grădiştea de argint, însă sînt lucrate în aceeaşi tehnică şi au aceeaşi formă (cu glob la capăt, făcut din două emisfere şi cu manşon deasupra, la îmbinarea lor) şi chiar dimensiuni apropiate.

Alte două piese din inventarul mormîntului de la Grădiştea sînt de acelaşi tip cu piese asemănătoare din necropola tumulară de la Sarkel : catarama de fier cu capetele rotunjite şi laturile lungi îndoite spre înăuntru [12] îşi găseşte analogii la Sarkel [13], în tumulii 54 şi 41, iar amnarul din mormîntul de la Grădiştea [14] are analogii la Sarkel [15] în gorganele 45 şi 21. Se poate considera deci că îngropările amintite pot fi socotite sincronice sau cam din aceeaşi vreme.

S. A. Pletneva datează mormîntul de la Grădiştea din secolele IX—X e.n., considerîndu-l peceneg [16], iar curganele 37 şi 54 sînt datate de aceeaşi autoare [17] în secolele X—XI e. n. O anumită deosebire ar fi în ritual doar

---

[10] S. A. Pletneva, *op. cit.*, fig. 23/2, p. 250 (curganul 54), fig. 27/12, p. 256 (curganul 41) — catarame de fier îndoite la mijloc; fig. 27/10 p. 256 (curganul 54) — cataramă în formă de liră; vezi şi O. A. Artamonova, *op. cit.*, fig. 13, p. 22 (m. 234) şi fig. 47/6 (m. 74, rambleul 24/6)— catarame în formă de liră. Un studiu recent în legătură cu catarama în formă de liră (cu două compartimente), Radu Harhoiu, SCIV, 23, 1972, p. 417—425.

[11] Vezi la S. A. Pletneva, MIA, 109, 1962, fig. 26/3, la p. 253 şi p. 254 ; cel de la Grădiştea la T. G. Oboldueva, *op. cit.*, fig. 9/4 p. 45.

[12] T. G. Oboldueva, *op. cit.*, fig. 9/5, p. 45.

[13] Vezi mai sus, nota 10.

[14] T. G. Oboldueva, *op. cit.*, fig. 10/5 p. 47.

[15] S. A. Pletneva, *op. cit.*, fig. 24/5, şi 6.

[16] Idem. MIA, 62, 1958, fig. 3/3, p. 157.

[17] *Ibidem*, la fig. 4, p. 158 în legendă ; tumulul 41 nu are o indicaţie cronologică specială. Dealtfel necropola tumulară de la Sarkel este datată de S. A. Pletneva în secolele X—XI (vezi MIA, 109, 1963, p. 240), iar la p. 258 în acelaşi studiu, autoarea consideră că la Sarkel în necropola tumulară nu există inventar care să iasă din limitele secolelor IX—XI. Am amintit că şi tipul de foarfece de la Sarkel (MIA, 109, 1963, fig. 24, 8 p. 251) din curganul 47 este analog cu cel de la Grădiştea (vezi T. G. Oboldueva, *op. cit.*, fig. 9/2, p. 45).

în așezarea în mormîntul de la Grădiștea a resturilor din trupul calului (capul și picioarele) la picioarele defunctului, în timp ce la Sarkel acestea fuseseră depuse în mormintele 37 și 41 la stînga iar în mormîntul 54 la dreapta răposatului. Și vîrfurile de săgeți de fier și cele de suliță de la Grădiștea își află bune analogii la Sarkel-Belaia Veja [18].

Acestea ar fi singurele descoperiri de înmormîntări aparținînd nomazilor pecenegi ce luaseră în stăpînire stepa dintre Prut și Nistru.

Precizăm că mormîntul de la Grădiștea este situat în imediata apropiere a Valului lui Traian-de-Sus, puțin mai la nord.

G. A. Fedorov-Davîdov a încadrat mormintele de la Grădiștea și Pavlovca în secolul al XII-lea, în perioada dominației cumane, fără să le atribuie unui grup nomad anume [19].

Pentru Bugeac nu avem, cel puțin după cunoștința noastră, deocamdată, săpături în așezări de tip Dridu publicate, ca să ne putem da seama de soarta așezărilor populației locale în vremea ocupării zonei de către pecenegi. Ar fi important de știut ce așezări au supraviețuit loviturii și care nu au mai dăinuit, dacă unele s-au refăcut sau nu și cît de mare a fost șocul provocat de pătrunderea și instalarea nomazilor pecenegi în această regiune de stepă. Mai ales ne-ar interesa dacă în stepa Bugeacului au existat așezări de tip Dridu în timpul stăpînirii pecenege.

Cercetările perieghetice făcute în Bugeac au înregistrat o mulțime de așezări deschise din care s-a cules material ceramic datat global în secolele IX—X. Săpături s-au făcut doar la Krinicinoe pe malul lacului Ialpug, lîngă Bolgrad, iar la Sofianî, sondaje.

Din cele 89 locuiri de tip Dridu identificate, 62 sînt așezări situate în zona lacurilor de apă dulce dunărene, iar în zona dinspre vărsarea Nistrului 27 (din care circa 14 mai jos de rîul Botna). În aceste puncte s-a găsit ceramică aparținînd culturii Dridu din ambele specii, brună-roșcată cu decor de incizii în val și linii orizontale și cenușie ornamentată cu linii lustruite [20].

---

[18] De pildă, pentru vîrfurile de săgeți de fier rombice, plate, de la Grădiștea vezi la S.S. Sorokin, *op. cit.*, fig. 29/15, p. 185 și p. 186; de asemeni la Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, fig. 3/9, p. 28, tipul B III, și la S.A. Pletneva, MIA. 109, fig. 17/10 (curganul 7) și fig. 17/14 (curganul 5) pentru cel de la fig. 10/3 din Izvestija-Chișinău, 5 (25), 1955.

[19] În afară de aceste două morminte, notate cu nr. 826 și 863, același autor indică încă două înmormîntări între cele patru din Bugeac din perioada a doua cronologică (secolul al XII-lea), la Sartî, notate cu nr. 903 și 904, pentru care nu se dă o descriere a ritualului și inventarului (morminte nemenționate de S.A. Pletneva), ci se trimite la lista înmormîntărilor turcomane (p. 262) unde sînt trecute o serie de morminte din tumulii cercetați de către F.I. Knauer, la sfîrșitul veacului trecut înșirate în listă de la nr. 903—908. Despre cele de la numerele 905—908, care nu sînt notate nici pe harta de la fig. 20, 21 și 22 nu se dă nici o lămurire. Pentru numerele 903 și 904, se trimite la F.I. Knauer, ČONL, 3, p. 35 (nr. 903 din tumulul 1 și nr. 904 din tumulul 2). Posibil ca în cazul dat să fie vorba de săpăturile făcute în tumulii de lîngă Sărata în 1888—1889 de către F.I. Knauer, după cum rezultă din descrierea a două înmormîntări secundare turcomane, făcută de L.S. Berg (*Bessarabija*, Petrograd, 1918, p. 39 și 40) după F.I. Knauer. Nu știm precis dacă mormintele descrise de L. S. Berg sînt cele notate de Fedorov-Davîdov cu numerele 903 și 904. În orice caz, ambele morminte sînt cumane, deoarece sînt înmormîntări cu cal întreg lîngă răposat și se deosebesc prin elementele de construcție ale tumulului, într-un caz și prin orientare în celălalt.

[20] G. F. Cebotarenko, în *Dalekoe Prošloe Moldavii*, Chișinău, 1969, p. 214—225, harta de la p. 227 și lista așezărilor la p. 228—229. Vezi și A.I. Furmanska, Arheologija, Kiev, 7, 1952, p. 150—152; G.B. Fedorov, KS, 105, 1965, p. 28 și M. M. Șmaglii, I.T. Cerniakov, Arheologija, Kiev, 19, 1965, fig. 1, p. 215 și p. 220—221.

Va fi foarte important de făcut precizarea datării așezărilor în chestiune, deoarece separarea cronologică are multe implicații și este impusă dealtfel și de izvoarele istorice. Ne gîndim în primul rînd la *De administrando imperio* unde Constantin Porfirogenetul indică o stăpînire pecenegă în ținutul dintre Siret, Nistru și Dunăre în secolul al X-lea (desigur în regiunea de cîmpie). Privind lucrurile prin această prismă și dat fiind că majoritatea așezărilor pomenite se aflau în drumul nomazilor, precizarea datării, în secolul al IX-lea sau în cel de al X-lea, ar fi utilă, mai ales dacă izvorul amintit, care este de primă mînă dealtfel, rămîne în picioare în privința stăpînirii pecenege în secolul al X-lea în zona Bugeacului. Dacă o parte din așezările culturii Dridu se vor putea data în secolul al X-lea [21], atunci am avea dovada dăinuirii lor sub stăpînirea pecenegă, în caz că izvorul bizantin amintit va fi confirmat prin descoperirea unor îngropări pecenege din veacul al X-lea în Bugeac. În caz contrar, ar trebui dovedită falsitatea informației antice. Cele trei morminte pecenege cunoscute pînă acum în Bugeac se datează începînd cu jumătatea secolului al XI-lea și e greu de presupus că înainte de această dată stepa Bugeacului nu fusese cuprinsă de către pecenegi.

Pentru regiunea de la nord de Valul lui Traian-de-Sus și rîul Botna, pînă la Nistru, situația a fost destul de bine clarificată în urma săpăturilor arheologice [22] ce s-au făcut în silvostepă în multe așezări atît slave, situate la nord, între Răut și Nistru și mai la nord de această zonă, cît și în așezările aparținînd culturii Dridu, aflate îndeobște la sud de apa Răutului. Desigur că dată fiind precizarea adusă de săpăturile arheologice, că distrugeri prin atac sînt consemnate în această zonă abia la jumătatea secolului al XI-lea și la începutul celui de al XII-lea, se pot trage două concluzii : pe de o parte, că nu putem avea în zona de la nord de Valul lui Traian-de-Sus, înmormîntări pecenege în tumul înainte de prima treime a secolului al XI-lea, iar pe de altă parte, că dacă se vor descoperi totuși astfel de vestigii desigur că se vor data după 1036—1048, cînd au început atacurile împotriva slavilor răsăriteni. Dealtfel acest lucru a mai fost subliniat în prezenta lucrare și în altă parte. Adăugăm doar că intervalul 1036—1048 reprezintă o scurtă perioadă de pace cu Bizanțul într-o situație nouă pentru Pecenegia. La 1034, observa Golubovski (de fapt 1036), pecenegii sînt pomeniți pentru ultima oară ca atacînd Rusia Kieviană, după care dispar din letopisețele rusești. La această dată, uzii ar fi atins Niprul aruncînd dincoace de fluviu cele patru triburi pecenege de la est de Nipru, situație în care unii pecenegi au rămas totuși la răsărit de Nipru. Deci înaintarea uzilor a avut ca efect restrîngerea teritorială a Patsinakiei la mai puțin de jumătate și înghesuirea pecenegilor în spațiul rămas. Menționăm că Patsinakia din vremea lui Constantin Porfirogenetul se extinsese

[21] G.F. Cebotarenko, *Material'naja kul'tura Pervogo Bolgarskogo Carstva v Prutsko-Dnestrovskom Mezdureč'e*, Moscova, 1968 (autoreferat), p. 16—17 și p. 20 și 22—23, susține că în tot secolul X jumătatea de sud a teritoriului dintre Prut și Nistru (stepa Bugeacului) s-a aflat sub stăpînirea primului țarat bulgar pînă la începutul secolului al XI-lea; idem, *Kalfa-gorodišce VIII-X vv. na Dnestre*, Chișinău, 1973, p. 87—88.

[22] I. G. Hîncu, *Ocerki istorii kul'tury Moldavii*, Chișinău, 1971. p. 120, 121, 122, 166; pentru distrugerea așezărilor slave de la nord de Răut vezi G.B. Fedorov, KS, 1953, 50, p. 104—126. Delimitarea ariilor culturale, dintre Prut și Nistru, nordică și sudică, din secolele IX-X, a fost făcută de Maria Comșa, SCIV, 9, 1958, 1, fig. 2, p. 83.

pînă la 1036 doar dincoace de Siret în Muntenia, în rest rămînînd aceeaşi ca întindere. În situaţia rezultată modificările survenite au creat o mare fierbere în sînul triburilor pecenege în teritoriul de la apus de Nipru, cunoscută din cronici ca o dispută între şefii pecenegi Tyrach şi Kegen, ceartă axată pe atitudinea de luat faţă de ameninţarea continuă a uzilor pe linia Niprului. În această conjunctură pecenegii au încetat atacurile asupra Bizanţului încheind un tratat, a cărui importanţă a fost relevată de curînd [23], desigur ca să poată rezista nestingheriţi uzilor. Totuşi, uniunea pecenegă nu mai avea nici organizarea celor opt ţinuturi şi începuse să se destrame şi ca efectiv prin trecerea pecenegilor conduşi de Kegen în imperiu. Socotim că tocmai în această perioadă de timp de la 1036—1048 în care pecenegii nu mai atacă Imperiul bizantin şi nici Rusia Kieviană deoarece nu mai sînt pomeniţi în cronicile ruseşti, liberi de orice angajament militar în altă parte, au putut ataca pe slavii răsăriteni de pe Nistrul mijlociu de la nord de Răut, căutînd o ieşire în această direcţie, la sud fiind blocaţi de Bizanţ.

Probabil că pecenegii veniţi acum de dincolo de Nipru să fi jucat rolul principal în numeroasele invazii făcute între 1027—1036 în sud şi între 1036—1048 în nord.

Desigur că soarta aşezărilor din Cîmpia Siretului, în zona dintre Siret şi Prut, sub stăpînirea pecenegă, a fost aceeaşi ca a aşezărilor culturii Dridu din Bugeac, amintite mai sus.

Privită sub aspectul descoperirilor arheologice, situaţia se prezintă la fel. Şi aici s-au făcut multe cercetări arheologice de teren. În zona amintită, Mihalache Brudiu a înregistrat aşezări aparţinînd culturii Dridu lîngă lacul Brateş, pe Valea Chinejei, la Vînători, Tuluceşti şi Tătarca [24]. Dintr-o descoperire întîmplătoare provine o urnă de incineraţie găsită în punctul Valea lui Tuluc, tot lîngă Brateş [25]. Aşezarea de la Şendreni, situată mai către Siret şi cercetată parţial prin săpături, a dat un material ceramic bogat care se situează, în comparaţie cu Garvăn (Dinogetia) de pe malul din faţă, nu mai tîrziu de prima jumătate a secolului al X-lea [26].

Situaţiile arheologice constatate în teren, în zona de şes dintre Siret şi Nistru, redeschid problema soartei aşezărilor de tip Dridu din perioada cuprinsă între sfîrşitul secolului al IX-lea pînă la jumătatea secolului al XI-lea. Din aceste zone de şes, puţin cercetate prin săpături arheologice, se pot smulge dovezi care să arate stadiul atins de dezvoltarea culturii locale sedentare pînă la instalarea pecenegilor şi care a fost situaţia acestei culturi sub pecenegi. Zona centrală, a dealurilor, codrilor şi depresiunilor dintre Siret şi Nistru nu a avut de suferit direct din partea nomazilor pecenegi, dominaţia lor nedepăşind zona sudică de stepă pînă în prima jumătate a secolului al XI-lea.

În Podişul Central Moldovenesc aşezările din secolele VIII—IX şi X—XI, sincronice cu cele dintre Prut şi Nistru din zona centrală, se află situate mai ales între apele Bîrladului şi Vasluiului spre nord. Pe măsură

[23] Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas Danube*, Bucureşti, 1970, p. 50—55.

[24] M. Brudiu, Materiale, 9, 1970, p. 513 şi 516.

[25] Ion T. Dragomir, Danubius, 1, 1967, p. 188 şi nota 39.

[26] Din profilele publicate (vezi Danubius, 1, 1967, fig. 2, p. 133 şi fig. 3, p. 134) ca şi din informaţiile scrise pe care le avem de la Dan Gh. Teodor, autorul cercetării, rezultă că la Şendreni sînt două niveluri de locuire; moneda din secolul XI ar aparţine nivelului de deasupra bordeielor.

ce trecem către nord aflăm două zone de îndesire considerabilă a așezărilor din etapele amintite, în depresiunea Huși-Elan-Horincea. O a doua regiune în care sînt masate așezările din secolele VIII-IX și X e.n. este bazinul Bahluiului și al Jijiei inferioare [27]. Dacă ținem seama că în depresiunea Elan-Horincea există șapte puncte unde pe același loc sînt descoperiri din ambele etape amintite mai sus [28], se poate conchide că dominația pecenegă nu a urcat din stepă în zonele înalte situate mai la nord, cel puțin pînă în secolul al XI-lea și am avea astfel o situație analogă cu cea constatată tot arheologic între Prut și Nistru în zonele de dealuri și păduri. Înmormîntările de nomazi din Moldova din zona centrală de la Bîrlad, Grozești, Holboca și Probota [29], înseamnă că sînt ulterioare anilor 1036—1048 cînd nomazii pecenegi urcă spre nord. Dealtfel după datele ce le posedăm nu putem spune cu siguranță dacă aceste monumente erau pecenege. Spre deosebire de Muntenia unde uzii nu s-au instalat, în Moldova sînt atestați și în toponimie. Pe valea Trotușului avem deja hidronime, semnalate mai demult, ca Uzul, Oituzul și topice ca trecătoarea Uzului, satul Poiana Uzului [30].

În privința pătrunderii pecenegilor dincoace de Siret în Cîmpia Munteniei, nu dispunem de izvoare istorice. Poziția solilor de dincoace de Dunăre care vin la Ioan Tzimiskes în timpul asediului Dristrei cerîndu-și iertare (ἀμνηστία) și supunîndu-se cu ai lor și fortificațiile lor arată că aceștia acționaseră pînă atunci în cadrul politic și militar al unei puteri ce excludea posibilitatea unei dominații pecenege [31].

În timpul domniei lui Ioan Tzimiskes Imperiul bizantin stăpînea și la nord de Dunăre, în Muntenia. Pe teritoriul orașului București, cu ocazia lucrărilor de construire a planșeului Dîmboviței [32] în zona Pieței Unirii și a Institutului medico-legal s-au găsit unele monede bizantine de la Ioan Tzimiskes care probabil proveneau din locuințe de tip Dridu. Monede izolate de la Ioan Tzimiskes s-au găsit și la Călărași, la periferia orașului [33].

Răstimpul cel mai prielnic pentru pătrunderea pecenegilor în Muntenia pînă la Dunăre ar fi cel dintre 976 cînd începe răscoala bulgarilor și anul 1000 cînd cad în mîinile bizantinilor Preslavul Mare și Mic și Pliska. Este greu de crezut că pecenegii ar fi pătruns abia la anul 1000 [34] și că timp de aproape un sfert de veac s-ar fi aflat într-un imobilism politico-militar, mai ales că între ei și Bizanț exista tratatul încheiat în 971 care i-ar fi obligat să intervină la cererea Imperiului bizantin, periclitînd răscoala bulgară din 976 de după moartea lui Ioan Tzimiskes. Mai ales că între 972 (data uciderii lui Sviatoslav) și 980 cînd pecenegii apar din nou angajați

[27] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la Paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, harta nr. 10, în anexă.

[28] *Ibidem*, p. 128. Autorii atrag atenția dealtfel asupra elementului de continuitate, urmînd ca situațiile acestea să mai fie verificate ulterior.

[29] Vezi M. Sâmpetru și D. Șerbănescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 449—450.

[30] *Marele dicționar geografic al României*, IV, București, 1901, p. 556 și V, București, 1902, p. 699. Vezi și C. Necșulescu, RIR, 9, 1939, p. 204.

[31] Cedrenus, *Historiarum Compendium*, II, Bonn, 1839, p. 401, 19—21 ; Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 23—24.

[32] Informație de la Iulia Constantinescu, pe atunci custode la Muzeul de istorie a orașului București, căreia îi aducem mulțumiri (lucrare în mss.).

[33] Irimia Dimian, SCN, 1, 1957, p. 199.

[34] Petre Diaconu, *op. cit.*, nota 94, la p. 38.

într-un război, de astă dată cu cneazul Vladimir, aceştia sînt arbitri ai situaţiei, iar Rusia Kieviană, slăbită, nu a întreprins nimic împotriva lor în acest timp, şi nici între anii 980—988. Deci mai ales între 976 (980) şi 988, pecenegii neangajaţi în lupte în altă parte puteau interveni nestingheriţi împotriva bulgarilor, instalîndu-se ameninţători pe mal, de la cotul Dunării în sus, pînă la Olt.

În *Povest Vremennîh Let* [35] pecenegii apar prinşi în lupte aproape continuu cu Rusia Kieviană după 988 pînă la 997 şi este greu de înţeles că ar fi putut acţiona în acest timp şi în vest, ocupînd Muntenia. Pe de altă parte, Bizanţul nu se foloseşte de Rusia Kieviană împotriva bulgarilor deloc după 976. Cronica rusă nu menţionează nici un fapt mai însemnat între 998 şi 1014. Dealtfel pentru perioada de după Ioan Tzimiskes pînă la jumătatea secolului al XI-lea nu cunoaştem descoperiri monetare bizantine în Muntenia în timp ce monedele bizantine sînt numeroase, în descoperiri izolate sau în tezaure, începînd cu jumătatea veacului XI şi în special cu secolul al XII-lea, mai ales în vremea Comnenilor [36].

Spre deosebire de alte zone discutate pînă acum, în şesul Munteniei s-au găsit 10 morminte aparţinînd nomazilor tiurci tîrzii care se grupează teritorial : şase în judeţul Ilfov şi patru în judeţul Brăila. Cinci din cele şase morminte despre care este vorba aici au fost prezentate anterior, cel de la Curcani în detaliu, iar cele de la Jilava, Tangîru, Olteniţa („La Iordoc") şi Moviliţa succint. Credem că este necesar a aduce noi precizări mai ales că în timpul din urmă s-au adăugat descoperirile importante făcute la Lişcoteanca şi Rîmnicelu (judeţul Brăila) mai demult şi în ultima vreme de către Nicolae Harţuche şi Fl. Anastasiu. Asupra mormîntului de la Lacul Tei (oraşul Bucureşti) care necesită o discuţie aparte, ne vom opri mai apoi. Mormîntul de la Curcani (judeţul Ilfov) a servit ca punct de plecare pentru datarea prezenţei nomazilor în Muntenia deoarece a fost descoperit pe teritoriul unei aşezări de tip Dridu, din punctul „Potcoava", în vatra satului Curcani, al cărei strat de cultură l-a străpuns. În groapa mormîntului s-au găsit cioburi de vase ceramice aparţinînd culturii Dridu. Situaţia stratigrafică de aici a fost coroborată cu cea din punctul „Moara", situat tot la marginea satului Curcani, la aproape 400 m de lacul Potcoava, unde săpăturile arheologice au dus la descopeririea unor bordeie din care s-a recoltat o mare cantitate de ceramică aparţinînd culturii Dridu. Ceramica din punctul „Moara" se datează, de asemenea, după formă şi decor, în mod obişnuit în secolul al X-lea, la jumătatea acestui veac. Subliniem că lipsesc din această aşezare atît forme şi specii ceramice cît şi elemente de ornamentare specifice începutului secolului al XI-lea, de pildă. Fapt ce ne-a determinat, împreună cu caracteristicile pieselor de inventar din mormîntul călăreţului nomad, să punem încetarea locuirii Dridu din punctele „Moara" şi „Potcoava" în legătură cu instalarea nomazilor în zonă. Faptul că sub Ioan Tzimiskes stăpînirea bizantină a fost prezentă în stînga Dunării, iar punctul în care a fost descoperit mormîntul de călăreţ nomad de la Curcani se află doar la 12 km de Dunăre, ne-a îndreptăţit

---

35 *Povest'vremmenyh let*, Moscova, 1950, p. 53—75.

36 Pentru descoperiri de monede bizantine din Muntenia vezi : Irimia Dimian, SCN I, 1957, p. 202 (Ciurelu şi Copuzu), şi p. 203 (Deduleşti) ; Ileana Băncilă, SCN, 1, 1957, p. 425 ; Octavian Iliescu, SCN, 3, 1960, p. 493—495 ; A. Atanasiu, SCN, 5, 1971, p. 390.

să restrîngem datarea acestuia la ultimul pătrar al secolului al X-lea. Descoperirea în 1968 în punctul „Renie" situat la 4 km nord de Oltenița (și la 150 m de punctul „La Iordoc") a unui mormînt de înhumație din categoria celor aparținînd nomazilor tiurci a ridicat numărul acestor înmormîntări la șase în cuprinsul județului Ilfov.

Mormîntul a fost tăiat de buldozer cu prilejul lucrărilor de excavații făcute pentru construirea unui dig spre Argeș. În mormînt se afla un schelet de om orientat cu capul la vest. În stînga scheletului uman se aflau oase de cal, de la picioare, depuse ritual. Craniul omenesc și probabil și cel de cal au fost distruse de buldozer. Din inventar au fost recuperate, o scoabă (?), un cuțit (găsit la picioare) și o piesă fragmentară nedeterminată, aflată în dreptul bazinului; toate din fier [37]. Fiind doar la 150 m de mormîntul descoperit în punctul „La Iordoc" se poate spune pe baza acestui criteriu topografic și mai ales în temeiul ritualului, că amîndouă pot fi atribuite aceleiași grupe de nomazi. Pentru mormîntul din punctul „La Iordoc" putem aduce precizări în plus și anume că zăbala de fier este dintr-o singură bară, cu inele la capete [38]. La Lișcoteanca și Rîmnicelu, ritualul de îngropare este același ca la înmormîntările descoperite în județul Ilfov cu excepția unui singur mormînt în care capul și picioarele calului au fost depuse în dreapta răposatului. Între piesele ce formează inventarul mormintelor de la Lișcoteanca și Rîmnicelu, s-au găsit și zăbale de fier de același tip cu cele găsite în mormintele descoperite în Ilfov, adică făcute dintr-o singură vergea. Deci după ritual și piesele de bază de inventar ele se grupează, ceea ce a făcut pe autorii descoperirilor de la Lișcoteanca și Rîmnicelu să alăture cele patru morminte de aici la grupa nomazilor pecenegi. Din punct de vedere cronologic, înmormîntările de la Lișcoteanca și Rîmnicelu se încadrează, după autorii descoperirii, în secolul al XI-lea [39]. Remarcăm faptul că în mormîntul 11 de la Rîmnicelu s-au găsit doi cercei de aur în formă de verigă cu capetele unite. Acest tip se întîlnește la Sarkel-Belaia Veja în necropola plană frecvent în morminte din perioada rusă (de după 965 e.n.) [40]. Descoperirea unui amnar [41] în formă de B, într-unul

[37] Datele privind mormîntul de la Oltenița, punctul „Renie", au fost înregistrate la fața locului în 1971 de către colectivul Muzeului de arheologie din Oltenița, care a făcut un mic sondaj pentru precizarea poziției de îngropare. Piesele recuperate ne-au fost încredințate spre publicare, fapt pentru care aducem mulțumirile noastre.

[38] Mulțumim lui Sebastian Morintz care ne-a încredințat inventarul mormîntului descoperit la Oltenița, în punctul „La Iordoc".

[39] N. Harțuche și Fl. Anastasiu, *Morminte de călăreți nomazi descoperite în județul Brăila* (Comunicare prezentată la 25 octombrie 1972 la Sesiunea științifică „Pontica'72" a Muzeului de arheologie din Constanța), Pontica, 6, 1973 (sub tipar).

[40] O.A. Artamonova, MIA, 109, 1963, fig. 118/3, p. 179; vezi și S.A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 254.

[41] Amnarele în formă de B ca și cele ovale-elipsoidale nu se găsesc în complexe arheologice din secolele X-XI, însă apar de obicei împreună în medii arheologice începînd cu secolul al XII-lea, după cum reiese din studiile publicate în ultimii ani. Remarcăm că amnarul de forma literei B nu ne este cunoscut pînă acum printre descoperirile din zona nord-pontică. Nici B.A. Kolcin și nici G.A. Fedorov-Davidov nu prezintă amnare în formă de B (vezi MIA, 65, 1959, fig. 84 și 85, p. 101 și 103, respectiv fig. 12, p. 66 Fedorov-Davidov). În România, Ungaria și Bulgaria se găsesc însă astfel de amnare (vezi, Petre Diaconu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 317—323, care remarcă datarea lor mai tîrzie). Datarea acestui tip de amnar în secolul XI se baza pe Joszef Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, I, 1905, p. 850 și fig. 202, p. 113. Însă în cimitirul de la Bodrog-Vécs, de unde provine amnarul discutat există înmormîntări mai tîrzii, care pot fi considerate ca aparținînd secolelor XII-XIII. Tot din această necropolă avem și un amnar ovoid, ceea ce întărește afirmația noastră (vezi Dókus Gyula, ArchErt, 20, 1900, 1, fig. 4/14, p. 43).

din mormintele de la Lişcoteanca, care reprezintă un tip ce apare abia în secolul al XII-lea, legată de prezenţa, în alt mormînt, a cerceilor de aur amintiţi, poate să asigure datarea acestor morminte la jumătatea secolului al XI-lea, cel cu amnar în formă de B s-ar plasa chiar la începutul secolului al XII-lea. Este posibil ca grupul de la Rîmnicelu-Lişcoteanca să reprezinte un nou val de pecenegi, dintre aceia scoşi de uzi din locurile lor de dincolo de Nipru nu mult înainte de 1036.

În legătură cu mormintele din judeţul Ilfov, exceptînd mormîntul de la Curcani, pentru celelalte, de la Jilava, Tangîru, Olteniţa („La Iordoc") şi Moviliţa, unde nu a fost întîlnit raportul stratigrafic de la Curcani, nu dispunem de elemente de datare, care să fixeze aceste înmormîntări în ultimul pătrar al secolului al X-lea. Motiv pentru care în studiul publicat anterior nici nu au fost fixate cronologic în ultimul sfert al secolului ci au fost doar atribuite neamului pecenegilor şi raportate, se înţelege, la primele decenii ale secolului al XI-lea. Socotim că cele cinci înmormîntări pecenege din punctele amintite mai sus (cu excepţia celei de la Curcani) pot fi din prima jumătate a secolului al XI-lea, fără să dispunem de o dovadă sigură că vreunul dintre ele nu ar putea fi din ultimul sfert al secolului al X-lea. Deci toate şase s-ar situa în perioada deplinei dominaţii pecenege în şesul Munteniei între anii 976(987)—1048 e.n.

Putem trage o concluzie globală pe baza descoperirilor de înmormîntări ale nomazilor din Muntenia, făcute pînă acum. Anume : *1*, în 9 morminte în care s-a găsit schelet de om ritualul este acelaşi şi nu apar decît deosebiri secundare : răposatul întins pe spate cu capul la vest, alături, în stînga decedatului (cu o excepţie), se depunea un cap de cal cu botul la vest şi oasele de la picioarele dinainte şi dinapoi, toate aşezate în lung. În nici o situaţie nu s-au descoperit îngropări de cai întregi, nici în groapa mormîntului la un loc cu răposatul, nici în afara gropii ; *2*, întotdeauna cînd s-a descoperit o zăbală de fier (şi s-au găsit în total 7 la 10 morminte, dacă o includem şi pe cea găsită la mormîntul cenotaf de la Jilava), aceasta este de tipul zăbalelor făcute dintr-o singură bară, prevăzută la capete cu ochiuri fixe şi inele mobile ; *3*, tipul de mormînt este groapa simplă, dreptunghiulară cu colţurile rotunjite, uneori cu treaptă pentru aşezarea capului şi picioarelor de cal ; adîncimile variază ; *4*, în nici unul din cazuri nu s-a găsit ceramică (vase sau fragmente) care să aparţină mormintelor nomazilor.

O singură descoperire, făcută cu ani în urmă, este vorba de un lot format din piese de armament şi harnaşament provenind dintr-un mormînt de călăreţ de la Lacul Tei, se deosebeşte de toate celelalte vestigii găsite în mormintele rămase de la nomazii tiurci în Muntenia. Inventarul se compune dintr-o sabie, o secure, o zăbăluţă şi o scară de şa, toate din fier. După autori [42], piesele în chestiune se datează din secolul al X-lea şi sînt similare cu cele de tip maghiar, ceea ce-i face să nu excludă posibilitatea ca ele să fi aparţinut unui călăreţ maghiar. Observăm că zăbăluţa are la unul din capete un inel în timp ce la celălalt inelul nu s-a păstrat. Întradevăr deosebirea dintre acest inventar de mormînt şi cele descoperite în înmormîntările pecenege din şesul Munteniei este evidentă. Deoarece se

[42] Sebastian Morintz şi D.V. Rosetti, în *Bucureştii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice* (Bucureşti), 1959, p. 34 şi pl. 33/3, 4, 5.

situează în aceeaşi zonă în care s-a găsit şi mormîntul de la Măgura Jilavei[43], care este peceneg, am căutat să confruntăm ritualul de înmormîntare peceneg aşa cum se prezintă el în mormintele din Muntenia, cu cel de la Lacul Tei, spre a vedea dacă morminte cu acelaşi ritual şi aparţinînd aceluiaşi grup nomad pot avea cumva piese de inventar de bază diferite, cum ar fi în cazul de faţă zăbăluţa şi celelalte piese însoţitoare, ce provin din mormîntul de la Tei. Din informaţiile primite de la Dinu V. Rosetti[44] rezultă că inventarul despre care este vorba reprezintă o recuperare de la o cărămidărie. Nu se poate şti nimic despre mormînt şi ceea ce cuprindea ca material osteologic, deoarece a fost distrus de cărămidari. Pe locul de îngropare nu era nici tumul şi nici tell. Ar fi vorba de un mormînt plan. Celălalt inel al zăbalei nu s-a păstrat. Deci în cazul de faţă nu dispunem de astfel de elemente de ritual ca: orientarea şi poziţia scheletului, prezenţa oaselor de cal în mormînt, locul unde erau aşezate, modul cum erau dispuse şi orientarea craniului de cal. Lipsiţi fiind de acest element esenţial, cum este ritualul, nu putem îngloba acest mormînt, numai după piesele de inventar, în grupa nomazilor pecenegi, mai ales că acestea diferă de cele găsite în mormintele pecenege din Muntenia şi pentru că se pare că aceste piese sînt mai timpurii situîndu-se în secolul al X-lea, probabil sub limita cronologică propusă de noi pentru pătrunderea pecenegilor în Muntenia, care ar fi 976 sau 988 e.n. Din motivele arătate, credem că pînă la noi descoperiri trebuie menţinută datarea şi atribuirea etnică făcută pînă acum[45].

---

[43] Petre Diaconu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 318 şi nota 9 la aceeaşi pagină, se referă la un amnar de fier găsit în mormîntul de la Jilava, ilustrat la fig. 1/10, p. 207 şi text p. 210 în Germania, 18, 1934. Însă amnarul amintit provine dintr-o groapă cu ceramică Dridu, deci din context de locuire din punctul „La Stejar”, Bucureştii Noi.

[44] Informaţie primită de la Dinu V. Rosetti, pe atunci conservator al Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti.

[45] Piesele păstrate ce formează inventarul mormîntului de călăreţ de la Lacul Tei au analogii apropiate şi îndepărtate. Scara de şa reprezintă varianta cu ochi unghiular de prindere a trăgătorilor (B I la Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, fig. 1, p. 12 şi p. 14 şi 15) deşi faţă de aceasta prezintă deosebiri mici, dar sesizabile, care necesită separarea ei într-o variantă aparte, maghiară, a tipului B I. Scări de şa aproape identice s-au găsit în România, la Cluj, în morminte maghiare din secolul al X-lea (vezi *Istoria României*, I, 1960, fig. 190/11, p. 771) şi la Şiclău (jud. Arad), în complexe asemănătoare (vezi M. Rusu şi E. Dörner, Materiale, 8, 1962, fig. 4/2, stînga, p. 709). Piese asemănătoare se găsesc în număr mare în Ungaria în morminte de călăreţi maghiari din secolul X (vezi, de pildă, Szendrei János, ArchErt, 18, 1898, fig. 1/5, (în special), p. 10 şi fig. 2/1, 2, 3 şi 4 la p. 11). Pentru acest tip de scară de şa vezi şi J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, III, Braunschweig, 1905, pl. 339/5 şi pl. 340/3 şi pl. 356/1.

Zăbăluţa de la Lacul Tei corespunde aproximativ cu tipul G II de la Fedorov-Davîdov (*op. cit.*, fig. 2, p. 17). Acest tip se găseşte între altele, în necropola de la Tankeevka (reg. Kazan) din secolele IX-X e.n. (idem, *op. cit.*, p. 20). De remarcat că la Tankeevka, în tumulul b/No., s-a găsit o scară de şa de tip B I, varianta a doua şi un topor de luptă, ambele prezentînd asemănări destul de evidente cu obiectele de acelaşi fel găsite la Lacul Tei (cf. MIA, 62, 1958, fig. 3/10, p. 157). Mormîntul de la Tankeevka a fost datat de S.A. Pletneva din secolele IX-X e.n., însă a fost trecut greşit între vestigiile pecenege (*ibidem*). Zăbăluţele (piese confecţionate din două bare, cu inele la capete, de obicei mari) însoţesc frecvent scările de şa de tip B I (vezi *Istoria României*, I, 1960, fig. 190, p. 771; M. Rusu şi E. Dörner, *op. cit.*, fig. 4, p. 709; Szendrei János, *op. cit.*, fig. 1/8, 9, 11 la p. 10; toporul de luptă (tip III la Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, fig. 12, nr. 9/III, p. 66) se găseşte la Sarkel în stratul chazar, în necropola de la Saltovo (S.A. Pletneva, *Ot kocevij k gorodam*, Moscova, 1967, fig. 43/25, p. 159), în regiunea Volgăi în secolul X şi în Ungaria (Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 85). Piesele descoperite la Lacul Tei se află la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti (scara de şa inv. nr. 2930/1957; zăbăluţa, inv. nr. 2928/1957; securea, inventar nr. 2944/1957).

Înainte de a încheia trecerea în revistă a vestigiilor rămase de la nomazi, socotim necesar a face o precizare în legătură cu atribuirea etnică a mormintelor de acest fel din Muntenia. În regiunile unde mai multe neamuri nomade aflate în migraţie din Asia Centrală spre Europa, tiurce în cazul de faţă, s-au întîlnit şi au ocupat în decursul vremii acelaşi teritoriu, unde au şi convieţuit, iar după o vreme unele piese de port, arme şi harnaşament, au trecut poate de la unele la altele şi avem în vedere în acest caz regiunile unde erau aşezaţi vasalii turcomani ai Rusiei kieviene „glugile negre”, desigur că este greu de separat ce este uz de ceea ce este peceneg, ca ritual şi inventar.

Însă într-o regiune din România cum este Muntenia lucrurile se simplifică oarecum de la sine, deoarece, în această zonă, uzii nu s-au instalat, ci doar pecenegii şi cumanii. Deci o atribuire greşită sau o confundare a înmormîntărilor pecenege cu cele uze nu este posibilă. Cele cumane se deosebesc de cele amintite mai sus atît ca epocă cît şi prin ritual şi inventar ce se datează cronologic diferit, deoarece distanţa în timp între pătrunderea pecenegilor în Muntenia şi intrarea cumanilor în aceeaşi zonă este totuşi destul de mare. Deci, considerăm un lucru stabilit că pecenegii în afară de faptul că se îngropau în tumuli sau tell-uri (fapt ştiut deja mai înainte) aveau ca trăsături esenţiale de ritual aşezarea răposatului întins pe spate cu capul la vest şi depunerea alături, în stînga lui, a unui cap de cal orientat invers faţă de cadavru, deci cu botul la vest, iar în continuare, tot în lung, către est, se aşezau picioarele de cal. Ca piesă de inventar principală în afară de arme (vîrfuri de săgeţi) şi de obiecte mici de uz personal ca amnare şi cuţite se găseşte frecvent, dintre piesele de harnaşament zăbala de fier (cu o singură bară), cu inele simple, mobile la capete, între-maxilarele craniului de cal. Scări de şa de obicei nu se găsesc, cu excepţia celei din mormîntul de la Moviliţa, care nu a putut fi recuperată.

Înmormîntările pecenege din Cîmpia Munteniei se încadrează dacă folosim sistemul de clasificare al lui G. A. Fedorov-Davîdov [46], în patru tipuri aparţinînd aceleiaşi grupe, *B*. Socotim necesar să le cuprindem într-un tabel, în care elementele de ritual să fie puse alături cu inventarul, în special cu tipul de zăbală.

Cele două cazuri notate cu B II (B III) se explică prin aceea că aceste morminte reflectă trecerea de la groapa cu treaptă în pămînt cruţat pentru depunerea capului şi picioarelor de cal (B III) la mormîntul cu groapă fără treaptă (B II), cînd capul şi picioarele calului sînt depuse la nivel cu defunctul.

Dacă comparăm datele din tabelul de mai jos cu tabelele întocmite de G.A. Fedorov-Davîdov pe baza descoperirilor de caracter nomad

[46] G.A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 124—125. În grupa B se cuprind toate înmormîntările în care s-a găsit un schelet de om întins pe spate cu capul la vest, însoţit de schelet de cal sau numai de craniu şi oasele de la picioare ale calului. Tipurile I, II, III şi X din cadrul grupei B se deosebesc după modul de aşezare al capului şi picioarelor de cal însă în toate aceste cazuri craniul de cal este cu botul la vest. La tipul B II, craniul şi oasele de la picioare ale calului se află în stînga (la nord) scheletului de om, la nivel cu acesta. La tipul B III, craniul şi oasele de la picioare ale calului se află tot în stînga scheletului uman, însă pe o treaptă de pămînt cruţat. La tipul B X, acestea se află în dreapta (la sud) scheletului de om, la nivel cu acesta. La tipul B I, groapa de mormînt este strîmtă spre deosebire de tipurile B II, B III şi B X, caracterizate prin groapă largă ; în cazul tipului B I, craniul şi oasele de la picioare ale calului se află deasupra scheletului uman, separate printr-un strat de pămînt de umplutură.

Nr. crt.	Locul descoperirii	Tipul de înmormîntare	Tipul de zăbală	Alte piese din inventar	Adîncimea de îngropare	Locul de îngropare	Observaţii
1	Com. Bila, satul Tangîru Jud. Ilfov	B II	V I	Amnar de fier cu acoladă		Tell gumelniţean	
2	Com. Moviliţa Jud. Ilfov	B III	Zăbala nu a putut fi recuperată. A rămas jumătate de verigă de fier de la zăbală	Fragment dintr-o cataramă îndoită la mijloc ; şapte vîrfuri de săgeţi de fier ; două piese de os pentru tolbă	—1,65	Nu se afla nici o urmă de tumul, dar în apropiere există un tumul nesăpat	Treaptă de pămînt cruţat pe care se aflau oasele de cal. Mormînt parţial distrus. A avut şi scări de şa, dar nu au putut fi recuperate.
3	Olteniţa (,,La Iordoc") Jud. Ilfov	B II (BIII)	V I	mărgele de sticlă	—1,00	Nu există tumuli în acest loc ci un dîmb cu înmormîntări sarmatice	Craniul de cal pe postament de pămînt de umplutură. Mormînt de copil.
4	Com. Curcani (,,Potcoava") Jud. Ilfov	B II (B III)	V I	cataramă de fier ; 4 vîrfuri de săgeţi de fier (recuperate două)	—1,80	Tumulul nu s-a păstrat	Postament de pămînt de umplutură pentru craniul de cal şi două oase de la picioare ; sub acestea alte şase oase de la picioare, ceva mai jos. Parţial distrus de căutători de comori.
5	Olteniţa (,,Renie") Jud. Ilfov	B II	Zăbala probabil distrusă odată cu craniul de cal	Amnar de fier, cuţit de fier, o piesă fragmentară nedeterminată ; 2 torţiţe de fier în apropiere	—0,35	Nu sînt urme de tumuli în acest loc ; există înmormîntări sarmatice în acelaşi loc.	Mormînt parţial distrus de lucrări nearheologice.
6	Com Rîmnicelu Jud. Brăila (M.11)	B II	V I	Doi cercei de aur tip verigă, simpli cu capetele unite.	—1,50	Popină.	

Nr. crt.	Locul descoperirii	Tipul de înmormîntare	Tipul de zăbală	Alte piese din inventar	Adîncimea de îngropare	Locul de îngropare	Observaţii
7	Com Bordei-Verde satul Lişcoteanca („Movila Olarului") Jud. Brăila (M. 5)	B X	V 1	Lamă de sabie de fier cu un singur tăiş ; o placă de os de la tolbă.	—1,85	Tell.	Craniul şi oasele de cal s-au găsit la sud în dreapta scheletului.
8	Com. Bordei-Verde satul Lişcoteanca („Movila Olarului") Jud. Brăila (M. 9)	B II	V I	Amnar de fier în formă de B şi silex (scăpărici) ; vîrf de săgeată de fier foliform. Trei plăci de os ; cute de gresie.	—1,75	Tell.	
9	Com. Bordei-Verde satul Lişcoteanca („Moş Filon") Jud. Brăila (M. 5)	B II	Zăbala nu a putut fi recuperată	Fragment de lamă de cuţit de fier cu mîner de os.	—0,90	Tell.	Mormînt tăiat de o groapă recentă.
10	Com. Jilava („Măgura" Jilavei) Jud. Ilfov	I*	V I	Vîrf de lance de fier.	—0,60	Tell gumelniţean. Sînt şi înmormîntări sarmatice aici.	Cenotaf ; Craniu de cal şi oase de la picioare ale calului, grămăjoară la est de craniu.

tîrziu din spaţiul nord-pontic, cu referire specială la tipurile de înmormîntări [47], osbervăm că înmormîntările din grupa B tipurile II, III şi X, care îşi găsesc corespondenţe în România în Cîmpia Munteniei, se localizează în felul următor în întinderile din nordul Mării Negre:

Tipul B II, care domină în Muntenia, este reprezentat în perioada întîia cronologică (secolele X—XI) doar prin două înmormîntări în regiunea Donului inferior şi una singură în ıegiunea Nistrului.

Tipul B III, printr-un singur mormînt situat în regiunea Volgăi inferioare.

Tipul B X tot printr-un singur mormînt aflat în regiunea Nistrului. Remarcăm totuşi că la Sarkel, mormîntul din gorganul 54 este de tip B X.

Tipul B I, care lipseşte în Muntenia, cel puţin pînă acum, este reprezentat în regiunea Volgăi inferioare prin 11 morminte, iar în zona Uralului de sud, a Donului de jos şi a Nistrului, doar prin cîte unul singur.

[47] Idem, *op. cit.*, tabelul 14 la p. 134 şi tabelul 15 la p. 142 ; vezi şi p. 128 pentru înmormîntări-cenotaf. *(litera I).

Din perioada întîia cronologică, am avea deci în regiunea Nistrului în total trei înmormîntări, aparținînd tipurilor B I, B II și B X. Din perioada a doua cronologică (secolul al XII-lea) am avea în spațiul nord-pontic 13 înmormîntări de tipul B II în Porosie, 6 la Donul inferior și cîte una în zona de la nord de Marea de Azov, a Uralului de sud și în zona Nistrului.

Tipul B III ar fi reprezentat în același spațiu geografic prin două înmormîntări, una la Donul inferior și alta în Porosie, iar tipul B X printr-o singură înmormîntare descoperită în regiunea Nistrului. Tipul B I, doar prin două înmormîntări la Donul de jos și una în bazinul nordic al Donețului.

Cumulate, înmormîntările din zona Nistrului din ambele perioade cronologice se ridică doar la două de tip B II și alte două de tip B X nici una de tip B III (în Muntenia avem una) și una de tip B I (în Muntenia nu avem nici una de acest tip, însă există în Moldova, la Probota).

Dacă înmormîntările de tip B II și B III sînt comune pentru întinderile de la Volga la Dunăre, în privința celor de tip B I și B X situația se schimbă. Consemnăm prezența tipului B I în regiunea Nistrului și la nord, dincoace, de Prut, la Probota. Deci s-ar putea să apară și în Muntenia, în viitor. În schimb tipul B X se întîlnește în ambele perioade cronologice numai în regiunea Nistrului și în Muntenia (cu excepția celui amintit de noi de la Sarkel). În Muntenia toate cele trei tipuri constatate (B II, B III și B X) sînt însoțite numai de zăbale dintr-o singură bară.

Ar fi interesant de știut dacă în mormintele de tip B I, B II, B III și B X din spațiul nord-pontic se află zăbale de un singur tip sau nu [46], precum și cu ce tipuri de scări de șa apar împreună. În legătură cu gruparea mormintelor de tip B I, observăm că din totalul de 17 morminte, 14 sînt din perioada întîia cronologică și trei din perioada a doua. Din cele 14 din prima perioadă, doar unul singur a fost descoperit în regiunea Nistrului, în schimb 11 se concentrează la Volga de Jos; celelalte două sînt izolate, unul în regiunea Uralului de sud și altul la Donul inferior.

Din perioada a doua sînt doar trei, însă acum nu mai apar la Volga inferioară, ci mai la vest, două în zona Donului de Jos și unul în bazinul nordic al Donețului. Probabil că acest tip de înmormîntare corespunde mai degrabă pecenegilor decît uzilor, judecînd și după tipul de zăbală.

Ca o remarcă de ordin general, dedusă din repartizarea teritorială a înmormîntărilor pecenege din Muntenia, se poate spune de pe acum că acestea sînt situate pe malurile apelor curgătoare sau ale lacurilor, cu rare excepții mai depărtate de acestea și numai în cîmpie (vezi harta la fig. 1).

Odată înmormîntările pecenege discutate, urmează să ne oprim asupra mediului local, reprezentat de cultura Dridu și să încercăm să întrezărim modul cum s-a repercutat inițial instalarea nomazilor în Muntenia, tulburarea produsă, proporțiile și efectele ei imediate și ulterioare. Toate acestea vor fi privite în lumina săpăturilor arheologice făcute în numeroase așezări Dridu din Muntenia și vom insista desigur și asupra acelor locuiri de tip Dridu care sînt cam pe același loc sau în aceeași microzonă cu înmormîntări pecenege.

Ținta pecenegilor la pătrunderea lor în Muntenia ca și în alte locuri unde poposiseră pînă atunci a fost cîmpia nemărginită, presărată cu movile,

cea descrisă de Odobescu. Fiind crescători de vite, de oi şi cai, însă şi de cornute mari, ei ţinteau ocuparea păşunilor de lîngă lacuri sau cursuri de apă ca Buzăul, Călmăţuiul, Ialomiţa, Mostiştea, Dîmboviţa, Argeşul, Neajlovul, Cîlniştea, Vedea etc.

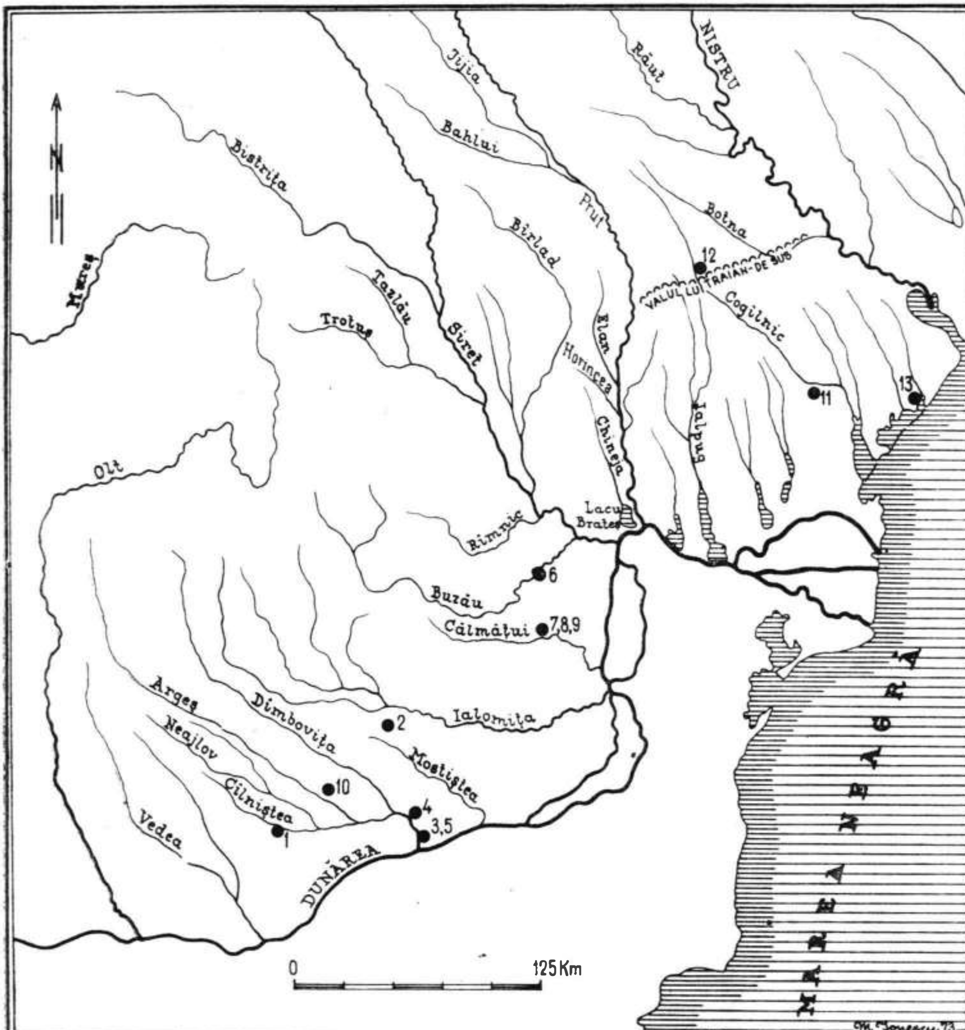

Fig. 1. Morminte pecenege din Cîmpia Dunării. 1 Tangîru ; 2 Moviliţa ; 3 Olteniţa („La Iordoc") ; 4 Curcani („Potcoava") ; 5 Olteniţa („Renie") ; 6 Rîmnicelu ; 7 Lişcoteanca („Movila Olarului") ; 8 Lişcoteanca („Movila Olarului") ; 9 Lişcoteanca („Moş Filon") ; 10 Jilava („Măgura Jilavei") ; 11 Pavlovca ; 12 Grădiştea ; 13 Tuzla.

Pătrunderea nomazilor în Cîmpia Munteniei se poate demonstra şi pe baza datelor obţinute din săpăturile făcute în unele aşezări şi necropole ale culturii Dridu. Desigur că nu toate aşezările acestei culturi din cîmpie au încetat să existe datorită năvalei nomazilor amintiţi şi este posibil

ca unele să fi dispărut şi din alte motive, ceva mai înainte de acest eveniment, tot în cursul secolului al X-lea, însă nu în ultimul sfert al acestui veac.

Pînă la studierea comparativă a tuturor materialelor arheologice şi tipurilor de bordeie (şi instalaţii de încălzire) din aşezările de tip Dridu din Muntenia de cîmpie, se poate face o apreciere globală, avînd ca linie istorică de separare instalarea pecenegilor în spaţiul amintit, care a atras după sine modificări profunde, dat fiind vorba de întîlnirea a două societăţi pe acelaşi teritoriu, cu moduri de viaţă şi structuri simţitor diferite.

Sub rezerva stabilirii unei scări cronologice de detaliu pentru aşezările şi necropolele culturii Dridu din Muntenia, care ar duce la precizarea raportului cronologic real pentru fiecare complex arheologic local faţă de apariţia nomazilor pecenegi, putem spune că deocamdată se conturează unele situaţii arheologice care pot fi puse în legătură cu acest eveniment. Grăitoare ni se par în această privinţă situaţiile arheologice de la Dridu [49], Bucov [50], Ileana-Podari [51], Otopeni [52], Chiscani [53], unde, judecînd după materialele arheologice găsite (îndeosebi după ceramică), locuirile, respectiv îngropările în cazul din urmă, nu ating limita dintre secolele X şi XI. De pildă, aşezarea eponimă de la Dridu, unde întîlnim faze de locuire ce se succed una după alta în timp, cu diferite tipuri de bordeie, şi aşezarea de la Ileana-Podari se află în apropiere de Moviliţa, unde s-a descoperit un mormînt peceneg, mai bine zis locul de descoperire al mormîntului peceneg se află între aceste două localităţi cu aşezări de tip Dridu, doar la cîţiva kilometri. Nu putem să nu punem încetarea locuirilor de tip Dridu din punctele amintite pe seama pătrunderii pecenegilor, chiar dacă mormîntul de la Moviliţa s-ar data în prima jumătate a secolului al XI-lea. Probabil că există şi morminte pecenege ceva mai timpurii în zona amintită. Dacă pecenegii ar fi intrat în Muntenia la începutul secolului al XI-lea sau în prima jumătate a acestui veac,s-ar fi găsit în aşezările culturii Dridu care şi-au încetat existenţa la intrarea lor, ceramică decorată cu ornament executat cu rotiţa, ceea ce nu se constată.

Desigur că pecenegii au distrus aşezările culturii Dridu aflate în drumul lor, situate între apele din cîmpie, zonă ocupată de nomazi ca păşune cu surse de adăpat pentru vite. În rest, cultura Dridu s-a dezvoltat în continuare, în aşezările ferite din zonele de dealuri şi păduri.

Dacă ne amintim că doar cu cîţiva ani mai înainte căpeteniile locale se închinaseră împăratului Ioan Tzimiskes, cu ai lor şi întăriturile lor, putem presupune că nomazii şi-au instalat străjile în fortificaţiile localnicilor, îndepărtîndu-i pe aceştia, după cum procedaseră la Nistrul de Jos.

Oricum, structura socială locală, caracterizată prin cristalizarea relaţiilor feudale a fost serios lovită. Desigur că interesează tot aşa de mult şi aspectul etnic local al societăţii de la nord de Dunăre, care nu era

[48] Ar fi utilă întocmirea unor astfel de tabele privind grupele de înmormîntări în cadrul aceleiaşi zone, care să cuprindă juxtapunerea tipului de înmormîntare şi a inventarului (zăbală, scări de şa etc.), precizări topografice de detaliu (chiar în cadrul aceleiaşi zone) şi cronologia.

[49] Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Bucureşti, 1967, p. 19—75.

[50] Maria Comşa, SCIV, 10, 1959, 1, p. 82—83; idem, Materiale, 6, 1959, p. 567—571.

[51] Vlad Zirra, Materiale, 5, 1959, p. 505.

[52] Valeriu Leahu, MatIstMuz, 7, 1969, p. 8—12.

[53] N. Harţuche. F. Anastasiu, I. Broscăţean, Danubius, I, 1967, p. 154—157.

desigur uniform la venirea pecenegilor. Avem în vedere, în primul rînd, grupurile de populație slavă ce nu se creștinase și deci nu se asimilase încă în masa românilor. Necropola de incinerație în urne de la Chiscani (jud. Brăila) ar fi o dovadă în acest sens. Desigur că astfel de grupe de populație slavă mai erau încă destul de numeroase și în alte părți ale Munteniei la ivirea pecenegilor și s-au menținut în continuare o vreme, după cum o dovedesc și o serie de toponime și mai ales hidronime semnalate și studiate de multă vreme de istoriografia noastră, ca Prahova, Dîmbovița, Neajlov, Cricov, Glavacioc etc.

Ar fi de reținut și efectele invaziilor turcomane, în cazul de față al celor pecenege, asupra procesului de asimilare ce se efectua în rîndul societății locale și modul cum nomazii, la rîndul lor, care au rămas pe aceste locuri și s-au sedentarizat, au fost asimilați, pierzîndu-și etnicitatea.

Desigur că multe așezări din cîmpie s-au refăcut după instalarea pecenegilor, în alte locuri mai adăpostite, iar în anumite zone mlăștinoase din luncă și cîmpie este posibil să fi dăinuit chiar după ivirea pecenegilor.

Dealtfel, constatăm pe cale arheologică cum în locurile din preajma așezărilor locale, sedentare, apar elemente de cultură materială de caracter nomad, care presupun anumite legături între sedentari și nomazi.

La Străulești [54] (București) s-au găsit pandantive de tip peceneg. Prezența unei căldări de lut[55] găsită la Baldovinești (jud. Brăila) sau a unor fragmente din vase de acest gen descoperite la Dridu (jud. Ilfov), care provin din așezări ale nomazilor sedentarizați sau ale localnicilor, din această perioadă sau de mai tîrziu, implică influența elementului local asupra modului de viață nomad. De aceea, credem că în invaziile din 1027—1036, făcute în Imperiul bizantin, rolul principal l-au avut pecenegii veniți acum în aceste regiuni pentru prima oară de dincolo de Nipru, alungați de uzi, și nu cei instalați aici de mai multă vreme.

Socotim deci că a doua distrugere a unor așezări din Muntenia în măsura în care va fi dovedită, s-ar datora tot pecenegilor și nu uzilor a căror apariție meteorică la Dunăre nu a lăsat urme. Așa cum s-a arătat deja, uzii au trecut prin nordul Dobrogei, trecere atestată arheologic prin

---

[54] MatIstMuz, 6, 1969, fig. 10/1 p. 68 și p.67.

[55] În legătură cu prezența căldărilor de lut în Muntenia de cîmpie s-a emis ipoteza de către Petre Diaconu, că acestea ar proveni din complexe funerare (curgane). Pînă acum au fost semnalate în trei puncte : Baldovinești (jud. Brăila) — căldări și Coconi și Dridu (jud. Ilfov) — fragmente. Deoarece în așezările de tip Dridu din șesul Munteniei nu aflăm (pînă acum) căldări de lut, iar în înmormîntările pecenege din tumulii din cîmpia Munteniei ceramica lipsește cu desăvîrșire, credem că materialele ceramice amintite mai sus, provin din așezări din secolul al XI-lea din jumătatea de sud a Munteniei nedescoperite pînă acum. Remarcăm că în locurile amintite mai sus, în care s-a găsit această specie ceramică, nu sînt curgane. În legătură cu datarea acestor materiale ceramice credem că descoperirea fragmentelor de căldări de lut la Coconi împreună cu un fragment de vas decorat cu rotița (decor ce nu se întîlnește în așezările Dridu din Muntenia înainte de instalarea pecenegilor în această regiune) întărește datarea lor în secolul al XI-lea. Cu privire la aceste descoperiri, vezi P. Diaconu, Dacia, N.S., 8, 1964, nota 42, p. 253—254 ; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 81 și pl. 15/7 ; Nicolae Constantinescu, *Coconi*, București, 1972, p. 29, și fig. 9 și nota 42 la p. 29. Căldări de lut fragmentare s-au descoperit și în așezarea de la Limbar-Căprăria (situată între Prut și Nistru la nord de Valul lui Traian-de-Sus și apa Botnei (I.G. Hîncu în *Očerki istorii kul'tury Moldavii*, Chișinău, 1971, p. 151 și fig. 50, p. 153).

distrugerile provocate la Garvăn (Dinogetia)[56] în 1065. Chiar dacă o parte din ei au trecut în imperiu şi prin Muntenia, aceasta a fost doar o trecere de pasaj, avînd caracterul unei fugi în masă din faţa cumanilor şi nu al unui atac, nefiind urmată de o instalare a lor aici. Nu cunoaştem toponime care să-i amintească pe uzi în Muntenia, în timp ce în Moldova avem. În Muntenia, aflăm în schimb unele topice ce amintesc de pecenegi. Peceneaga, vale şi apă curgătoare în judeţul Buzău şi Peceneaga, pădure în judeţul Brăila[57].

Grupuri mari de pecenegi care nu s-au instalat în sud în imperiu, în iarna anului 1048/1049, cînd a avut loc trecerea lor în masă, au rămas aici şi s-au sedentarizat, asimilîndu-se în mediul local băştinaş.

De aceea este posibil ca sedentarizarea să se fi produs mai ales după această dată, cînd scăzînd numericeşte, nomazii pecenegi nu-şi mai puteau îndeplini rolul de stăpînitori faţă de localnici şi raporturile s-au inversat.

Este posibil deci ca descoperirile răzleţe de căldări de lut (întregi, fragmentare sau fragmente) din şesul Munteniei să indice aşezări locale şi turcomane sedentarizate, ce s-ar data mai ales începînd cu a doua perioadă pecenegă, şi care ar fi aproximativ paralele în timp cu cea de la Răducăneni[58] din Moldova şi cu altele asemănătoare ce vor fi existat în bazinul Jijiei şi Bahluiului (la Spinoasa, Hlincea etc.) şi în Podişul Central Moldovenesc[59] care nu pot fi datate, credem, mai devreme de jumătatea secolului al XI-lea.

Dealtfel, în Moldova de nord-est, în bazinul apelor amintite mai sus, situaţia arheologică necesită încă clarificări sub raportul nomazi-sedentari, deoarece aici, pe un teritoriu restrîns, în depresiunile Jijiei şi Bahluiului, avem trei suprapuneri de situaţii arheologice la scurt interval de timp. Mai întîi o mare densitate de aşezări aparţinînd culturii Dridu, apoi înmormîntări răzleţe ale nomazilor turcomani, care se înşiră nu departe de apa Prutului, de la sud la nord pe o linie care ar începe de la Grozeşti şi trece pe la Holboca şi Probota, ajungînd la Todireni (jud. Botoşani). După aceea urmează o serie de aşezări din care a fost săpată cea de la Răducăneni, în care apar alături de ceramică de tip Dridu, căldări de lut. Din păcate înmormîntările nomazilor de aici nu pot fi atribuite unui

---

56 Gh. Bichir, SCIV, 9, 1958, 2, p. 440, pune incendierea bordeiului-argea de la Garvăn (Dinogetia) în legătură cu atacul uzilor din 1065. Vezi şi fig. 2, p. 432 şi p. 434—435 şi nota 1, p. 434, pentru condiţiile arheologice ale descoperirii şi compoziţia tezaurului ascuns în argea. Era necesar ca şi ceramica din argea să fie comparată în monografia *Dinogetia* I cu cea din bordeiul 37 A—B de pildă, spre a se definitiva interpretarea dată. Trecerea uzilor peste Dunăre în imperiu a fost consemnată de scriitorii bizantini : vezi în acest sens, Michael Attaliates, *Historia*, Bonn, 1853, p. 83 (şi paginile 85 şi 87 pentru desfăşurarea ulterioară a evenimentelor) şi Skylitzes-Cedrenus, *Historiarum Compendium* (*Historia*), Bonn, II, 1839, p. 654. O lucrare mai veche asupra invaziei uzilor este cea a lui C. Necşulescu, RIR, 9, 1939, p. 185—206.

57 *Marele dicţionar geografic al României*, IV, Bucureşti, 1901, p. 666.

58 Pentru descoperirile de căldări de lut din Moldova, vezi Dan Gh. Teodor, Materiale, 8, 1962, p. 723—731 şi P. Diaconu, Dacia, N.S., 8, 1964, fig. 4, p. 255 şi p. 260.

59 Căldări de lut s-au descoperit şi în Podişul Central Moldovenesc, la Olteneşti (jud. Vaslui) de pildă şi în alte puncte (vezi V. Spinei, SCIV, 21, 1970, 4, p. 602—604). În aceeaşi zonă, la Dăneşti (jud. Vaslui) s-a găsit şi un pandantiv de bronz cordiform (M. Petrescu-Dîmboviţa şi Emilia Zaharia, Materiale, 8, 1962, fig. 9/1 p. 54 şi p. 56). Prezenţa vestigiilor de caracter turcoman din ţinutul dintre Prut şi rîul Bîrlad se leagă de acelaşi moment istoric al urcării turcomanilor spre nord, de după 1036 e.n., fapt ce explică şi prezenţa acestor materiale şi în cîmpia Jijiei şi Bahluiului şi în regiunea dintre Prut şi Nistru, la nord de Valul lui Traian-de-Sus şi apa Botnei. Precizăm că nu avem în vedere căldările de lut de tip Castelu (sec. IX e. n.).

anumit grup, din cauză că nu dispunem de unele date esenţiale privind ritualul şi inventarul funerar, care să poată fi înmănunchiate şi confruntate. Este posibil ca unele să fie pecenege, de după 1036. Însă cele de la Holboca au o orientare care nu se întîlneşte la pecenegi sau uzi. Pe de altă parte, în mormîntul de la Probota întîlnim depunerea capului şi picioarelor de cal peste răposat, trăsătură neîntîlnită pînă acum la mormintele pecenege din Muntenia. Mormîntul de la Probota s-ar încadra în tipul B I. Nu ştim deocamdată ce s-ar putea atribui uzilor ca înmormîntări în Moldova.

Credem că grupul uzilor atestat de toponime pe valea Trotuşului constituie o excepţie, reprezentînd doar o rămăşiţă răzleţită de masa de bază a uzilor la 1065 în condiţiile cunoscute şi fiind redus nu a putut exercita o dominaţie în Moldova, mai ales că doar la cîţiva ani după aceea îşi fac apariţia cumanii. Probabil că uzii din bazinul Trotuşului s-au sedentarizat de la început, fie că s-au desprins din ramura uzilor care a trecut Dunărea înapoi în 1065 îndreptîndu-se spre Rusia Kieviană, fie că au fost aşezaţi de statul maghiar mai tîrziu, în care caz sensul mişcării lor ar fi contrar. În Transilvania de sud-est au fost identificate unele toponime ale populaţiei locale româneşti ce desemnau pe pecenegi şi uzi, pe Valea Oltului [60].

Elementele de toponimie turcomană din Muntenia au fost deja semnalate de Tomaschek şi Jireček [61]. În ultimii ani s-au determinat în Muntenia zone în care se întîlnesc toponime şi hidronime rămase de la pecenegi şi cumani [62]. Grupa cea mai apropiată de zona unde se grupează morminte pecenege în Ilfov ar fi în cîmpia Burnazului, între Argeş şi Dunăre, unde a fost descoperit mormîntul de la Tangîru. În schimb, în zona din stînga Argeşului nu avem astfel de denumiri.

În toată perioada dominaţiei pecenege, jumătatea de nord a Munteniei ca şi Moldova dintre Carpaţi şi Prut (poate chiar pînă la apa Bîrladului) au rămas în afara stăpînirii pecenege şi a tulburărilor provocate de instalarea acestora, însoţite de distrugeri.

În aceste zone întinse submontane şi intramontane de depresiuni, dealuri şi coline, evoluţia societăţii locale aproape că nu a fost tulburată de nomazii pecenegi, iar relaţiile feudale se puteau dezvolta aici treptat în sînul obştilor, nestînjenite de factori de frînare externi.

După cum se ştie evoluţia în această direcţie a fost ceva mai rapidă în Muntenia decît în Moldova. Desigur că acest fapt şi-a avut importanţa sa pentru dezvoltarea ulterioară în direcţia constituirii statelor feudale româneşti. În încheiere socotim că atît instalarea pecenegilor în Muntenia în perioadele amintite cît şi pătrunderea lor în Moldova în zona nordică, a Prutului şi Nistrului, ca şi aşezarea unor grupuri de pecenegi în Transilvania şi Banat, ridică multe probleme ce urmează să fie lămurite în viitor şi în care contribuţia arheologiei va fi hotărîtoare.

---

[60] D.A. Rassovsky, în Seminarium Kondakovianum, VI, Praga, 1933, p. 30, p. 33 nota 212 şi pl. I, p. 64—65; Vezi şi *Indicatorul alfabetic al localităţilor din R. P. Română*, Bucureşti, 1956, p. 537.

[61] Constantin Jireček, *Sitzungsberichte der Königl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie, 1889, Praga, 1890, p. 11.

[62] I. Conea şi I. Donat, *Contributions onomastiques* (publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences onomastiques à Munich du 24 — 28 août 1958), Bucureşti, 1958, p. 158; vezi şi harta la p. 166—167.

SÉPULTURES PETCHÉNÈGUES DE LA PLAINE DU DANUBE

RÉSUMÉ

Au début de son étude, l'auteur passe brièvement en revue les recherches concernant les sépultures des nomades turcomans comprises dans les tumulus répandus à travers les régions du nord de la mer Noire, recherches commencées au siècle dernier et poursuivies jusqu'à ce jour. Il relève également les efforts accomplis au cours de ces dernières décennies pour distinguer les uns des autres les vestiges funéraires appartenant aux différentes peuplades de Turcomans nomades — Petchénègues, Ouzes et Coumans—ainsi que les points de vue différents auxquels ont abouti l'étude et l'interprétation des types de sépultures, de leur rituel et de leur mobilier funéraire.

L'étude s'occupe ensuite de l'établissement des Petchénègues dans la plaine du Danube, dans l'aire de la culture de Dridu, et des sépultures que ces nomades y ont laissées. On considère que les Petchénègues ont pénétré dans la plaine de la Valachie après la mort de l'empereur Jean Tzimiskès, au cours des années 976—988 de n.è., à la faveur tant du conflit entre Byzantins et Bulgares que de l'affaiblissement de l'Etat russe de Kiev après la campagne de Sviatoslav.

L'installation des Petchénègues dans la plaine de Valachie est examinée en rapport avec la situation des établissements de la culture de Dridu compris dans la zone de pénétration des Petchénègues, ou l'on constate les destructions causées par ceux-ci. A proximité des établissements Dridu disparus alors, ou sur leur territoire même dans la région de plaine, on relève des sépultures tumulaires petchénègues datant pour la plupart du XIe siècle ou peut-être, dans certains cas, de la fin du Xe siècle. Dans la plaine de Valachie, deux groupes de sépultures petchénègues peuvent être distingués : l'un sur le territoire du département d'Ilfov, pouvant être daté dans les grandes lignes de la fin du Xe siècle et de la première moitié du XIe siècle, l'autre sur le territoire du département de Brăila, qui se situe dans la seconde moitié du XIe siècle et se prolonge jusqu'au début du XIIe siècle. L'étude souligne particulièrement l'importance de la seconde période d'habitation des Petchénègues, qui commence vers le milieu du XIe siècle, moment à partir duquel les Petchénègues établis au nord du Danube, devenus sédentaires et convertis au christianisme, ont été assimilés par la population roumaine en même temps que les derniers groupes de Slaves. La population petchénègue attestée par les tombes du département de Brăila appartenait aux nomades qui sont restés au nord du Danube après que la plupart d'eux eut franchi le fleuve, en 1048—1049. Sous la pression des Ouzes au Dniepr d'une part, repoussés d'autre part aussi bien par les Byzantins que par l'Etat russe de Kiev (1036), il ne restait plus aux Petchénègues que de tenter une sortie vers le nord, la « Patsinakia » se trouvant réduite, en 1036, à moins de la moitié de son aire. L'auteur estime que les découvertes de vestiges turcomans tant sur la plate-forme moldave centrale et dans le bassin de la Jijia et du

Bahluiu, qu'entre le Prut et le Dniestr, au nord du vallum septentrional de Trajan et de la rivière Botna, correspondent à la pénétration vers le nord des Petchénègues après la date susmentionnée, lorsque furent détruites — ainsi que les découvertes archéologiques l'attestent — les établissements fortifiés slaves situés au nord de la rivière Răut.

Les sépultures petchénègues de la plaine du Danube connues jusqu'à ce jour sont, selon l'auteur, au nombre de 13 : 3 situées dans le Boudjak, datant de la seconde moitié du XIe siècle, et 10 dans la plaine Valaque, dont 6 dans le département d'Ilfov et 4 dans celui de Brăila. Une seule tombe de Valachie, découverte sur la rive du lac de Tei, à Bucarest (tombe détruite par des briquetiers), renfermait des matériaux archéologiques — un mors à deux canons, une hache de combat et un étrier — différant du mobilier des tombes petchenègues de cette zone, caractérisé par le mors à barre unique. Du reste, cette tombe a été atribuée à un cavalier magyare du Xe siècle ; aussi l'auteur ne l'a-t-il pas incluse dans son tableau synoptique des sépultures petchénègues de la plaine du Danube, où sont consignés le lieu de la découverte et de la sépulture, le type d'enterrement, le type de mors et les autres pièces caractéristiques du mobilier.

Suit une comparaison entre les sépultures de la plaine du Danube et celles des régions nord-pontiques, mettant en évidence leurs points communs et divergents, ainsi que leur groupement géographique.

L'auteur souligne ensuite que les découvertes des tombes turcomanes de Valachie ont permis pour la première fois de les assigner de façon certaine aux Petchénègues. On ne saurait en effet les atribuer aux groupes d'Ouzes, puisque, d'une part, il est établi par les données historiques et archéologiques connues que ceux-ci sont entrés dans le territoire de l'Empire byzantin par le nord de la Dobroudja et que, d'autre part, ils ne sont pas attestés dans la toponymie valaque, qui comprend en échange un nombre de toponymes et d'hydronymes roumains qui attestent les petchénègues dans ces parages.

La fin de l'étude est consacrée à l'analyse des modifications produites par la pénétration des Petchénègues dans la plaine de Valachie, l'auteur faisant remarquer que dans les établissements de plaine appartenant à la culture de Dridu surpris par l'invasion des Petchénègues on ne trouve la céramique décorée à la roulette. D'autre part, on a mis au jour dans certaines sites de Valachie des chaudrons en terre cuite, entiers ou à l'état fragmentaire, associés en un seul cas à la poterie décorée à la roulette, ce qui mène à la conclusion que ces derniers objets doivent être assignés à la période de la domination petchénègue, plus précisément à la période de leur passage à la vie sédentaire, qui correspond sans doute chronologiquement à la situation relevée en Moldavie, dans la zone comprise entre le Bîrlad et le Prut et dans la dépression de la Jijia et du Bahluiu, où l'on recontre à la fois des établissements de la culture de Dridu, des sépultures tumulaires turcomanes (certaines d'entre elles petchénègues) et des établissements où à côté de la poterie Dridu se trouvent des chaudrons en terre cuite et des vases décorés à la roulette.

Il est précisé que dans les tombes des nomades turcomans de la Valachie la céramique fait entièrement défaut.

Enfin, l'auteur s'arrête quelque peu sur la situation sociale et ethnique de la société de la région étudiée. Il relève ainsi que le processus d'inté-

gration à la population autochtone roumaine de certains groupes slaves était encore en cours, quoique tirant sur sa fin, et que ce processus a englobé aussi ceux des nomades turcomans (en l'occurrence les Petchénègues) qui étaient restés sur place et qui étaient devenus sédentaires et chrétiens. De même, l'auteur souligne que la pénétration des Petchénègues dans la zone de plaine a eu des répercussions sur les relations féodales en voie de cristallisation.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Tombes petchénègues de la plaine du Danube. 1 Tangîru ; 2 Moviliţa ; 3 Olteniţa (« La Iordoc ») ; 4 Curcani (« Potcoava ») ; 5 Olteniţa (« Renie ») ; 6 Rîmnicelu ; 7 Lişcoteanca (« Movila olarului ») ; 8 Lişcoteanca („Movila olarului" ; 9 Lişcoteanca («Moş Filon » ; 10 Jilava « Măgura Jilavei ») 11 Pavlovca ; 12 Grădiştea ; 13 Tuzla.

RĂSPUNS FĂRĂ MAXIME LATINEȘTI LA O REPLICĂ CE ABUZEAZĂ DE ELE

DE

VLADIMIR DUMITRESCU

Trebuie să recunoaștem că, aproape în chip firesc, nici unuia dintre noi critica nu ne face plăcere. Dar aceasta nu poate însemna că în răspunsul nostru la critică am fi îndreptățiți să adoptăm un ton și expresii jignitoare, nici chiar atunci cînd critica ar fi fost prea aspră. Nu e deci de mirare că m-a surprins mult tonul răspunsului lui N. Vlassa [1] la însemnările mele critice [2] privind unul dintre articolele sale [3], ton pe care de cîteva decenii nu l-am mai întîlnit în revistele noastre științifice și care m-ar fi putut dispensa de la orice replică, dacă nu m-aș simți dator față de cititorii SCIV-ului să arăt cum se prezintă într-adevăr lucrurile.

Nu mi se pare însă necesar să răspund afirmațiilor lui N. V. că însemnările mele critice sînt un „exemplu tipic de scriere *cum ira et studio*", că ele „îmbracă haina unei răfuieli personale" și că aș uita că „argumentarea .... nu poate fi înlocuită de un *sit pro ratione voluntas* nici de *hoc volo, sic iubeo!*"; căci oricine va citi, sau va reciti, însemnările mele, va vedea că nu rezultă de nicăieri că ar fi fost scrise *cum ira et studio* și cu atît mai puțin că ar fi vorba de o *„răfuială personală"*, caracter pe care N. V. îl dă voit discuției. Mă mulțumesc deci să reproduc în notă [4] unele

---

[1] N. Vlassa, *Zona balcano-asiatică și Transilvania. Răspuns unei note polemice*, ActaMN, 9, 1972, p. 367 și urm.

[2] Vladimir Dumitrescu, *Turdaș-Mesopotamia. Însemnări pe marginea unui articol*, SCIV, 23, 1972, 1, p. 93 și urm.

[3] N. Vlassa, *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorderen Orient*, ActaMN, 7, 1972, p. 3 și urm.

[4] Firește că nu voi putea reproduce aici toate aceste formulări, dar nu voi omite nici una dintre cele care pot fi socotite mai categorice și din care se poate constata că, de cele mai multe ori, am folosit intenționat formula „se pare", „nu ni se pare", „nu credem". Cităm deci: „Nu văd cine ar putea spune" (p. 94); „nu cred că prezența"; „ele nu ni se par deloc convingătoare" (p. 95); „ni se pare că putem fi mult mai rezervați "; „e nefiresc să credem"; „ea ni se pare"; „deși nu putem nega unele asemănări, ele nu pot avea valoarea care li se atribuie"; „Fără să negăm asemănarea ... ne întrebăm dacă ... " (p. 96); „nu cred că poate îndreptăți formularea" : „ni se pare de asemenea" (p. 97) : „ne punem însă întrebarea" (p. 98); „V ... nici nu-și pune problema"; „V. se străduiește ca exclusiv ... " (p. 100); „face concesia să admită" (p. 104); „ni se pare că ar fi fost util"; „dacă V. nu s-ar fi grăbit"; „ar fi fost util ca V. să indice";

dintre formulările mele, din care rezultă clar că n-am încercat să-mi „impun" punctul meu de vedere, ceea ce ar fi fost dealtfel o intenţie absurdă. A fost vorba exclusiv de respingerea unor interpretări ale lui N.V. şi de indicarea motivelor care m-au determinat la aceasta. Dar să trecem la fondul problemei.

Îndată după introducere, se spune că eu aş fi uitat (şi se precizează „bănuiesc tot deliberat") rezervele pe care le-am formulat altă dată asupra datelor obţinute prin metoda C 14. Dar chiar la p. 100 a textului meu am arătat că nu e vorba să-i reproşez lui N. V. „că este partizanul cronologiei scurte, căci noi înşine am fost în aceeaşi situaţie" şi am arătat pe aproape o jumătate de pagină obiecţiile şi argumentele mele anterioare, inclusiv cele din 1959. Iar din pasajul, citat de N.V., al raportului meu prezentat la Congresul internaţional de preistorie de la Belgrad (1971) în care spuneam clar : „qu'on ne pourrait établir une chronologie absolue ... *sur la base exclusive des dates C 14*" (subl. mea)—rezultă clar că nu sînt de acord să se ţină seama *exclusiv* de aceste date; afirmaţia era în perfectă concordanţă cu faptul că am susţinut (şi la p. 100 şi urm. a „Însemnărilor" şi cu alte ocazii) că *atenţia primordială* trebuie acordată stratigrafiei. Tocmai faptul că N.V. se conduce exclusiv după metoda tipologică-comparativă constituie esenţa obiecţiilor noastre.

Pe de altă parte, întrucît cea mai mare parte a datelor C 14 confirmă cronologia relativă a culturilor neo-eneolitice stabilită pe baza stratigrafiei, şi deoarece în ultimii ani s-au înfiinţat în toată lumea laboratoare foarte costisitoare tocmai pentru a se putea obţine cît mai multe date C. 14, eu cel puţin nu cred (şi de aceeaşi părere sînt cei mai mulţi arheologi din diferitele ţări) că am avea dreptul să ignorăm aceste date; de asemenea nu mi se pare că noi, arheologii, putem contesta şi acum o metodă de cercetare legată de fizica nucleară, care nu mai e la începutul ei, şi a primit o consacrare din partea specialiştilor prin decernarea premiului Nobel inventatorului ei.

Realitatea este însă că n-am pus accentul în „Însemnările" noastre pe datele C 14, ci pe rezultatele stratigrafice — pe care trebuie să se bazeze în primul rînd concluziile în domeniul cronologiei relative — şi reproşul nostru a vizat tocmai ignorarea acestor rezultate de către N.V.; iar în răspunsul său, în loc să discute succesiunile stratigrafice din sudul Bulgariei şi din nordul Greciei, care au implicaţii directe asupra datării culturilor neo-eneolitice din România şi din tot sud-estul Europei, N.V. se mulţumeşte să se refere la unele *păreri* ale unui arheolog bulgar privind sincro-

„această asemănare nu poate constitui o corespondenţă excepţional de sigură"; „ar fi aflat motivele pentru care exclud un eventual rol funcţional al celor două coloane"; „şi de aceea observaţiile lui V. în această privinţă sînt cu totul inutile"; „mi se pare util ca V. să indice ce anume nu corespunde"; „nu putem accepta data atribuită de V."; „colegul V. s-ar fi cuvenit să mediteze asupra tuturor aspectelor problemei" (p. 107—108 ale „Însemnărilor").

Desigur, în unele cazuri m-am pronunţat hotărît împotriva unora dintre interpretările şi concluziile lui N.V. (de exemplu: „nu poate constitui"; „nu poate fi vorba de schiţa unei corăbii" — p. 95; „acest lucru este cu totul insuficient pentru ... " p. 97; „nu putem accepta datarea atribuită de V." — p. 105), dar de fiecare dată am arătat şi motivele acestor luări de poziţii, rămînînd ca ceilalţi cercetători să aprecieze şi să opteze pentru una dintre interpretări. Iar faptul de a nu accepta concluziile altcuiva nu poate însemna că ţi le „impui" pe ale tale! Şi oricît m-aş strădui, nu văd nimic jignitor sau zeflemisitor — ceea ce nu e cazul cu răspunsul său.

nizarea unor culturi din Balcani (păreri evident greşite, tocmai pentru că nu s-au analizat corect implicaţiile de care am vorbit), iar despre punctele de vedere ale lui J. Deshayes şi C. Renfrew să spună că reprezintă „disperata încercare de a justifica metoda C 14 "prin faptul că paralelizează faza Troia I cu orizontul Baden-Kostolac. Să fie într-adevăr vorba numai de o „încercare disperată", sau din nou de date stratigrafice? Răspunsul la această întrebare să ne fie îngăduit să-l dăm noi, amintind că, pe lîngă informaţiile mai sumare cunoscute din ultimii ani asupra rezultatelor săpăturilor de la Dikili Tash, de curînd colegul J. Deshayes a publicat un articol privind tocmai rezultatele *stratigrafice* ale săpăturilor sale [5]. Desigur, nu putem rezuma aici pe larg articolul, dar precizăm că sub nivelurile epocii bronzului (nivelurile 2—16)—cu „evidente afinităţi cu ceramica din Asia Mică" în care se află vase „probabil de origine anatoliană ... înrudite cu forme din Troia I" etc., se află alte 11—12 niveluri „neolitice"; în cele mai recente dintre acestea din urmă se găsesc materiale aparţinînd unei „variante" a culturii Gumelniţa, iar în cele mai vechi, materiale ale culturii Mariţa; tot în nivelurile mai vechi s-au constatat „afinităţi cu culturile dunărene şi în special cu Vinča B-C". Concluzia logică a autorului este că „acum Troia I este bine precizată faţă de Bronzul timpuriu din Bulgaria şi Grecia", adică tocmai ceea ce arătaseră clar şi săpăturile din sudul Bulgariei. Iar dacă o cultură de tip anatolian Troia I suprapune nivelurile Gumelniţa în Grecia, în timp ce elemente Troia I-II sînt sincrone, în sudul Bulgariei cu straturile post-gumelniţene, cum ar mai putea oare cultura Vinča-Turdaş să-şi înceapă existenţa abia după 3000 î.e.n., de vreme ce ea este mult mai veche decît cultura Gumelniţa?

Cît priveşte „idolii de tip troian" de la Hăbăşeşti, pentru care N.V. întreabă dacă am „aflat analogii în altă parte anterioare Troiei I?! (mai exact Troiei II-V)", n—am de ce să nu recunosc că analogiile anatoliene anterioare culturii Troia sînt prea vagi pentru a fi concludente; totuşi acest lucru nu anulează constatările stratigrafice amintite mai sus. Într-adevăr, dacă ţinem seama de faptul că elementele anatoliene din nordul Greciei nu suprapun o fază tîrzie a culturii Gumelniţa, ci dimpotrivă, una timpurie şi totodată că elementele troiene au ajuns în sudul Bulgariei *înainte* de sfîrşitul ultimelor etape ale culturii Gumelniţa de la Dunăre (sincronismul parţial dintre Gumelniţa B 1 şi faza Cucuteni A 3 fiind cert), atunci explicarea prezenţei tipului respectiv de statuete în cultura Cucuteni nu constituie o problemă de nerezolvat; dacă însă, dimpotrivă, socotim că la data pătrunderii elementelor Troia I-II în sudul Bulgariei, faza Cucuteni A 3 îşi încheiase existenţa, atunci cel mult se va cuveni să ne întrebăm dacă n-ar trebui să ne întoarcem la vechiul punct de vedere al şcolii arheologice germane (H. Schmidt, C. Schuchhardt) care preconiza influenţe de la nord la sus şi nu viceversa. Cercetările viitoare îşi vor spune cuvîntul şi în această problemă.

În legătură cu problema ancorelor de lut — pentru care N.V. aşteaptă „cu interes publicarea vreuneia dintre „ancorele" despre care prof. Dumitrescu ne asigură că au fost aflate în aşezări aparţinînd culturii Coţofeni"

---

[5] J. Deshayes, *Dikili Tash and the Origins of the Troadic Culture*, *Archaeology*, June, 1972, vol. 72, nr. 3, p. 198—205.

(p. 368—369 sfîrşitul notei 5), ea are două aspecte. În primul rînd, la întrebarea „să nu fi cunoscut oare în 1969 cartea lui L. Bernabó — Brea? (Poliochini, I, 2, Roma 1964)", un răspuns foarte simplu: Potrivit registrului inventar al Bibliotecii Institutului de arheologie din Bucureşti (care poate fi uşor verificat), volumele lui B.B. despre Poliochini au intrat la bibliotecă *la sfîrşitul anului 1968* (după 15. XII), iar comunicarea mea pentru Nitra a fost redactată la sfîrşitul lui 1966 şi citită în aprilie 1967, deci cu mai bine de un an înainte de a fi putut citi lucrarea colegului italian. În al doilea rînd, dacă la acea dată îmi scăpase faptul că există totuşi ancore de lut în complexe Coţofeni, afirmaţia, ulterioară (1970) şi contrară, din raportul de la Atena, era întemeiată; căci într-adevăr, în anul 1962, D. Berciu publicase două ancore de lut descoperite la Govora-Sat într-un complex Coţofeni [6]. Şi atîta vreme cît astfel de piese se găsesc în complexe datînd din epoci diferite, nu mi se pare că ele mai pot avea valoare pentru stabilirea unor sincronisme, aşa încît pot fi lăsate la o parte din acest punct de vedere.

Se spune că aş fi văzut de două ori tăbliţele de la Tărtăria, o dată la Cluj şi altă dată la Bucureşti. Din păcate, ultima dată cînd am fost la Cluj (1960), aceste piese nu fuseseră încă descoperite (se ştie că s-au găsit în 1961), aşa încît acolo nu le-am putut vedea; nu-mi amintesc să le fi văzut nici la Bucureşti (fie pentru că n-am fost atunci în oraş, fie din alte motive). Dar chiar presupunînd că amintirea mă înşeală şi că le-am văzut într-adevăr, ce importanţă poate avea faptul, căci eu n-am negat nici existenţa nici autenticitatea lor, ci am discutat numai *poziţia lor stratigrafică*? Mai mult decît atît; dacă la început mi-am exprimat îndoiala asupra apartenenţei gropii respective la stratul Turdaş, de vreme ce în 1970 am scris „Mais du moment que Vlassa affirme toujours que la position stratigraphique de la fosse en question était tout à fait sure, nous devons renoncer à nos objections", este clar că nu doresc să fac lui N.V. obiecţii cu orice preţ şi că eram înclinat să acord credit afirmaţiilor sale [7]. Nu e mai puţin adevărat însă că şi alţi cercetători au contestat posibili-

---

[6] D. Berciu, *Dva glimianth „iankoria" i voprost v sbiazi s kulturani Koţofeni i Cernavoda*, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 387 şi urm., fig. 1/1—2; idem, *Une nouvelle preuve de la pénétration de l'influence méditerranéenne au nord du Danube*, Arch Rozhledy, 15, 1963, 1, p. 44 şi urm.; fig. 15/1—2. Nu e locul aici să discutăm dacă într-adevăr pandantivul de aur descoperit de mine în 1925 la Gumelniţa trebuie atribuit culturii Cernavoda şi considerat ca reproducînd forma de ancoră — interpretări la care nu subscriu —, dar ceea ce interesează este prezenţa însăşi a ancorelor de lut într-un mediu Coţofeni. Recent, dealtfel, D. Berciu a reamintit prezenţa acestor ancore într-un mediu Coţofeni (v. *Buridava*, R. Vîlcea, 1972, p. 14).

[7] Nu cred că ezitările mele cu privire la atribuirea gropii de la Tărtăria stratului Vinča-Turdaş sau altui strat mai nou, ca şi problema datării culturii Coţofeni (amintită de N.V. în nota nr. 5) au legătură cu fondul problemei, deoarece nu e o crimă să-ţi schimbi părerile. Iar dacă e adevărat că în 1967 nu socoteam că s-ar putea data cultura Coţofeni pe la 2500 î.e.n., ulterior argumentele şi faptele invocate de colegii S. Morintz şi P. Roman, ca şi reanalizarea stratigrafiei din Bulgaria şi din Grecia au dovedit că perioada de tranziţie spre epoca bronzului poate fi datată începînd de pe la aproximativ 2500 î.e.n. Dealtfel încă o dovadă că n-am încercat în nici un fel să ocolesc unele dificultăţi încă existente este însuşi faptul că, fără să fi fost neapărat nevoie, am citat în chip special un articol (apărut *după* acela al lui N.V.) al unui partizan tot atît de fervent al interpretării drept semne de scriere a diferitelor semne de pe ceramica de la Turdaş (v. nota 7, p. 96, articolul lui J. Makkay.)

tatea atribuirii acestor tăbliţe unui strat aşa de vechi ... [8]. Afirm însă din nou că tot ce am ştiut despre tratamentul la care au fost supuse tăbliţele de la Tărtăria a fost că ele „au fost arse în cuptor", cuvinte spuse de N. V. şi lui D. Berciu, care mă autoriză să arăt că exact în acelaşi fel i s-au prezentat şi lui lucrurile. Rămîne să fim crezuţi sau nu pe cuvînt şi acest lucru face parte din drepturile cititorilor. Dacă N.V. va fi folosit expresia citată numai pentru a simplifica lucrurile, n-am cum să ştiu; dar în orice caz despre autoclavă şi despre întreg tratamentul, abia acum am aflat prima dată.

N.V. îmi reproşează (p. 369) că am citat trunchiat şi am răstălmăcit unele fraze ale sale; totuşi faptul că în primul citat reprodus de mine autorul mai intercala şi „um Tausenden von Kilometer Entfernt von Ihren Ursprungsort", fără însă să precizeze că acesta micşorează „probabilitatea", enunţată, nu cred că poate constitui o „nuanţă" decît în sensul contrar celui susţinut acum de N.V., adică tocmai pentru a se accentua importanţa descoperirii. Cu atît mai mult cu cît demonstraţia lui N.V. cuprindea aproape o pagină. E adevărat că N.V. a arătat că nu toate piesele prezentate şi discutate de el au aceeaşi „Beweiskraft", dar în fapt prin această rezervă nu contesta nici uneia această „Beweiskraft"; iar însuşi faptul că se referă la analogii atît de disparate din punct de vedere cultural şi cronologic (între 4500 şi 2000 î.e.n.) mi s-a părut că răpeşte orice valoare chiar acestei rezerve, şi de aceea n-am mai menţionat-o. Fragmentul de vas atribuit culturii Petreşti este considerat de formă El Obeid (cultură mult mai veche, după cronologia acceptată de N.V., decît Turdaş, în cuprinsul căreia totuşi nu s-au găsit asemenea forme de vase); iar presupusa „corabie" desenată pe un fund de vas aparţinînd culturii Turdaş ar avea analogii cretane mult mai tîrzii decît cea mai tîrzie dată admisă chiar de N.V. pentru cultura Turdaş. Bănuiala sa că meşterii ceramişti ai culturii Turdaş au putut reproduce asemenea corăbii (pe care nu le-au văzut niciodată), cu cîteva sute de ani înainte ca cei din Creta (care le vedeau zilnic) să le fi introdus în pictografia sigiliilor cretane, nu s-ar putea confirma decît dacă s-ar fi găsit cel puţin în Creta (dacă nu şi în România ...) alte obiecte, cel puţin tot atît de vechi ca piesa de la Cluj, cu reprezentarea unor asemenea „corăbii". Ceea ce ne îndreptăţeşte să nu mai insistăm, amintind în treacăt că N.V. n-a încercat să explice nici rostul ambarcaţiilor grele pe apele interioare transilvănene în plin neolitic.

Ajungem astfel şi la placa de teracotă pe care sînt imprimate unele figuri; nu am spus că ea *este* o cahlă, ci că „face impresia unei cahle feudale";

[8] Aşa, de exemplu, D. Berciu (*Romania before Burebista*, London, 1967), în *Postscriptum*-ul de la p. 161–162, discutînd problema gropii de la Tărtăria, spune textual: „În orice caz nici groapa nici conţinutul ei nu pot fi contemporane cu Vinča A, pentru a permite stabilirea unui paralelism" (= sincronism) între aceasta din urmă şi regiunea Mesopotamiei, cum s-a sugerat recent ... Ţinînd seama de imaginea de ansamblu a descoperirilor Criş, Vinča şi Turdaş şi avînd în vedere natura specială a tăbliţelor de la Tărtăria, cred că semnele de pe acestea sînt semne mai mult sau mai puţin abstracte fără legături cu influenţa sumeriană sau cu „scribii" care au ajuns la Dunăre venind din Mesopotamia, deşi este indiscutabil că între această zonă şi Orientul Mijlociu au existat contacte în neoliticul timpuriu şi mijlociu. Considerarea unor astfel de semne ca « scriere » se bazează pe o ipoteză care deocamdată este foarte greu de documentat", Iar colegul Iuliu Paul (în ziarul *Hermannstädterzeitung*, numerele 62, 63 şi 64/1969) — răspunzînd unui articol pe care-l considera fantezist, publicat în acelaşi ziar, arăta în articolele intitulate *Din nou despre tăbliţele de la Tărtăria*, că singura posibilitate de a pune de acord datele C 14 cu tăbliţele respective este ca acestea din urmă să fie atribuite culturii Coţofeni.

în al doilea rînd, am scris lămurit că „nu se poate nega că se pot stabili asemănări", așa încît nici de data aceasta nu văd cum s-ar putea spune că m-am situat pe poziția „hoc volo, sic jubeo". Și dealtfel n-am negat deloc *autenticitatea* piesei, cum afirmă N.V., ci m-am îndoit de exactitatea atribuirii ei mediului cultural Turdaș, ceea ce este iarăși cu totul altceva. Nu știu dacă o analiză chimică a pastei ar putea determina proveniența acestei piese; dar dacă într-adevăr e vorba de un *original* oriental (și dealtfel numai un specialist în domeniul respectiv poate spune ultimul cuvînt în această privință), faptul că nu a fost descoperit în săpături sistematice, ci face parte dintr-o colecție a unui amator, nu poate constitui un element pentru datarea unei culturi neolitice din țara noastră. Desigur, dacă aș fi spus că e vorba de un fals, aș fi avut datoria ca, în prealabil, să caut să văd această piesă; și în orice caz nu m-am referit la colegul K. Horedt cînd am scris că unii colegi de la Cluj cred (sau au crezut) și ei că ar fi vorba de o cahlă; nu-i pot face însă lui N.V. plăcerea să divulg numele acestor colegi, deoarece nu doresc să li se arunce și lor invectivele așa de „academice" cu care am fost onorat. Cît despre dimensiunile cilindrilor mesopotamieni, m-am referit clar la piesele pe care *le-am văzut personal* în diferite muzee și am arătat că „nu putem da un răspuns categoric negativ", fără să afirm că nu există asemenea cilindri.

În sfîrșit, la întrebarea-reproș pe care mi-o adresează N.V. că n-am precizat dacă „întregul ... conținut" (al articolului său) „este sau nu de judecat sub unghiul din care își face întîmpinarea", răspunsul fusese dat chiar în „Însemnările" mele. La p. 106 scriam: „ ... repetăm, noi nu avem nici o îndoială că între lumea egeo-vest-asiatică și regiunile carpato-dunăreano-balcanice au existat permanente legături culturale ... " etc., iar la p. 107 accentuam că „legăturile ... neoliticului carpatic cu Asia Anterioară" sînt „și după părerea noastră indiscutabile", ceea ce înseamnă lămurit că împărtășesc (și am împărtășit-o de acum cîteva decenii) teza generală pe care o susține și N.V. în privința acestor legături și influențe; nu pot fi însă de acord cu modul în care V. a încercat să dea răspunsuri la unele dintre întrebările ce se pun în chip firesc, căci, numai dacă aceste răspunsuri ar fi fost temeinic argumentate, d-sa putea să se fi „avîntat atît de departe" (cum spuneam la p. 108). Dimpotrivă, mi se pare că, în felul cum este tratată problema, teza generală este mai degrabă slăbită decît documentată.

Dintre întrebările la care N.V. nu a răspuns nici acum, amintesc pe scurt cîteva. Au putut avea neoliticii din Transilvania, în fața ochilor, un număr așa de mare și de variat de piese venite din îndepărtata Mesopotamie, ca să le poată copia? De ce pînă acum nu s-au găsit originale mesopotaniene (adăugăm acum: afară eventual de tăblița cu impresiunea unui cilindru, dacă într-adevăr e vorba de un original și dacă a fost cu adevărat găsită în Transilvania)? De ce asemenea piese — originale sau copii — lipsesc în Iugoslavia și în restul Peninsulei Balcanice? Și alte cîteva, pe care nu le mai repet aici.

Pentru a nu răpi prea mult spațiu revistei, mai socotesc necesară numai o precizare. Nu cred că un cercetător n-ar avea voie să-și schimbe părerile, dacă, într-o problemă sau alta, s-au ivit fapte noi, dacă alt cercetător a adus argumente mai temeinice în sprijinul unei noi interpretări sau dacă el însuși, reluînd problema, socotește că este cazul să-și modifice

părerile anterior exprimate. Acesta este singurul procedeu cu adevărat ştiinţific; cramponarea pe o poziţie, în ciuda unor fapte şi argumente care ne impun schimbarea punctului de vedere, este cea mai mare greşeală. Contradicţiile ce există deocamdată între rezultatele stratigrafiei şi tăbliţele de la Tărtăria — la care se pot adăuga eventual şi „idolii de tip troian" — trebuie analizate cu toată atenţia, rezolvarea lor neputîndu-se face prin ignorarea sau minimalizarea unora sau altora dintre datele problemei (aşa cum am spus şi în „Însemnările" mele; v. p. 105—106).

Dacă faptele cunoscute şi cele ce se vor mai cunoaşte prin săpăturile viitoare ne vor sili să admitem fie existenţa unui centru de civilizaţie carpato-balcanic-dunărean independent de Asia Anterioară (teză formulată foarte categoric în ultimii ani de C. Renfrew pentru metalurgie, de ex.), fie, în unele domenii, chiar aceea a unei priorităţi a Europei faţă de Asia Anterioară (aşa cum am amintit mai sus că s-a preconizat mai demult), nu văd de ce ar trebui să refuzăm acceptarea unor asemenea concluzii, chiar dacă ele contrazic total actualele noastre puncte de vedere. Dacă nu mă înşel, scopul tuturor cercetărilor noastre nu este acela de a dovedi că noi am avut dreptate, ci acela de a încerca să reconstituim cît mai aproape de adevăr istoria străveche, sub diferitele ei aspecte. Pentru aceasta însă nu mi se pare necesar să aducem în discuţie nici vîrsta nici inteligenţa unui cercetător şi cu atît mai puţin eventualul raport invers-proporţional între acestea două, căci moravurile se vor fi îndreptînd rîzînd, însă ele nu se îndreaptă în nici un caz prin adoptarea tonului folosit de N.V. — ton folosit în general de aceia care nu au dreptate şi care în acelaşi timp îi califică —, dar datorită căruia a obţinut, ce-i drept, un rezultat care i-ar putea fi pe plac: nu mă voi mai ocupa niciodată de părerile sale, mulţumindu-mă să mă refer la faptele în sine.

RÉPONSE SANS MAXIMES LATINES À UNE RÉPLIQUE QUI EN ABUSE

RÉSUMÉ

Nous ne sommes pas surpris que N. Vlassa ne soit pas d'accord avec les réserves et les critiques exprimées dans notre article *Turdaş-Mesopotamia* (SCIV, 23, 1972, 1, p. 93 et suiv.) à propos de ses interprétations concernant certains objets trouvés en Transylvanie; bien que le langage employé dans sa réponse pourrait nous dispenser de revenir, nous devons à nos lecteurs certaines précisions. Il ne peut être question de reprendre ici toute la discussion et par conséquent nous nous contentons de remarquer d'abord qu'il a évité de repondre à quelques uns des problèmes importants soulevés par nous et en même temps qu'il a refusé de discuter d'une manière sérieuse le problème de la *stratigraphie*; en effet, la stratigraphie des stations du sud de la Bulgarie et du nord de la Grèce prouve d'une manière irréfutable qu'il est impossible d'accepter pour le début de la culture de Vinča-Turdaş une date après le commencement du IIIe millenaire av. n. è.; c'est là que se situe le vrai problème et qui nous interdit d'accepter les faits tels qu'ils ont été présentés par N. Vlassa.

CU PRIVIRE LA CONCEPTUL „PERIOADA DE TRECERE LA EPOCA FIERULUI" PE TERITORIUL ROMÂNIEI

DE

VALERIU LEAHU

Progresele înregistrate de arheologia românească în studiul epocii bronzului şi al primei epoci a fierului au adus în dezbatere, de cîteva ori în anii din urmă, între altele, şi problema de a şti unde sau cum trebuie situată — cronologic şi din punct de vedere al conţinutului său, al trăsăturilor caracteristice —acea etapă de dezvoltare istorică şi cultural-arheologică desemnată îndeobşte prin conceptul „Hallstatt A—B" şi datată, în genere, între sec. XII—VIII î.e.n.

Poziţiile adoptate în rezolvarea acestei probleme sînt bine ştiute, ele fiind clar şi categoric formulate. De o parte, ne aflăm în faţa concepţiei potrivit căreia, în spaţiul carpato-dunărean, epoca bronzului ia sfîrşit odată cu orizontul Vatina-tîrzie — Gîrla Mare-tîrzie — Verbicioara V — Tei V — Noua — Otomani III — Suciu de Sus [1]; de altă parte, părerea că epoca bronzului, dimpotrivă, nu se încheie la acest nivel al evoluţiei, ea incluzînd şi acele realităţi de ordin istoric şi arheologic caracteristice pentru ceea ce numim „Hallstatt A—B" [2]. Potrivit primei concepţii, epoca bronzului s-ar încheia aşadar în sec. XII î.e.n.; după cea de-a doua, dimpotrivă, epoca adusă în discuţie ar dura pînă pe la 800 (sau chiar, după unii, pînă pe la 700 î.e.n. [3]).

Cercetătorii care consideră că sfîrşitul epocii bronzului în România s-a produs odată cu dispariţia culturilor din perioadele a doua şi a treia

---

[1] Cf. I. Nestor în *Istoria României*, I, 1960, p. 129—132; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 150, 207—208; I. Nestor, în *Istoria poporului român, compendiu*, Bucureşti, 1970, p. 26.

[2] Vezi notele 5, 7.

[3] Adepţii includerii fazelor Hallstatt A şi B în epoca bronzului nu s-au pus de acord cu privire la data încheierii acestei epoci. De aceea, în unele lucrări, se citează ca dată de sfîrşit a epocii bronzului pe teritoriul României, anul 800 (cf. C. Daicoviciu şi colaboratori, *Din istoria Transilvaniei*², I, p. 19; Andrei Oţetea şi colaboratori, *Istoria României în date*, Bucureşti, 1971, p. 14), în timp ce în alte lucrări se menţionează data 700 î.e.n. (M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Şt. Pascu, *Istoria României, compendiu*², Bucureşti, 1971, p. 19, 21).

ale epocii pun în legătură acest fapt istoric cu preliminariile europene ale marilor migraţii egeice şi, totodată, cu ruperea echilibrului dintre practicarea agriculturii şi creşterii vitelor, în favoarea unei economii precumpănitor păstoreşti [4].

Părerea că etapele Hallstatt A şi B trebuie să fie incluse în epoca bronzului şi-a făcut loc în literatura de specialitate mai recent. Argumentele aduse în sprijinul ei nu pot să nu reţină atenţia. În această privinţă, Tiberiu Bader de pildă, conchide următoarele : „fără o metalurgie proprie a fierului nu poate fi vorba de o epocă a fierului ... "; „nu avem dovezi concludente şi suficiente care să confirme că trecerea la epoca propriu-zisă a fierului s-a petrecut încă în Hallstatt A—B ... ". „Hallstattul A—B se caracterizează tocmai printr-o neobişnuită dezvoltare a metalurgiei bronzului ... " [5]. Pe atare considerente — şi consecvent gîndirii materialist-istorice, potrivit căreia la baza dezvoltării societăţii stau în primul rînd factori motori interni, iar printre aceştia, înainte de toate, dezvoltarea forţelor productive, a uneltelor — pe asemenea considerente, deci, Tiberiu Bader mai conchide : fazele Hallstatt A şi B trebuie incluse epocii bronzului putîndu-le privi pe acestea în bloc ca pe o „perioadă de sfîrşit" sau „perioada finală" a epocii bronzului [6].

Pe o poziţie identică — formulată dealtfel anterior [7] comunicării lui Tiberiu Bader — se situează şi Kurt Horedt. Referindu-se îndeosebi la etapa Hallstatt A—B, profesorul clujean scrie în cursul său *Istoria Comunei primitive* următoarele : „Folosirea simultană a celor două materii prime explică faptul de ce perioada Hallstatt nu este decît continuarea firească a epocii bronzului. Nu se sesizează fenomene noi în esenţa lor, ci doar se intensifică acele aspecte care au fost expuse în legătură cu epoca bronzului" [8].

Trebuie însă consemnat că faţă de cele două poziţii — divergente, după cum lesne se poate constata — recent, Ion Nestor [9] şi Sebastian Morintz [10] — analizînd realităţile istorice pe baza unei documentaţii mai „la zi" selectate — atrag atenţia că, de fapt, măcar în Hallstatt-ul B se poate vorbi pe teritoriul României, de o metalurgie a fierului. Autorii citaţi se referă îndeosebi la descoperirile de la Babadag, unde, în stratul II, s-au găsit fragmente de obiecte şi zgură de fier [11], precum şi la cele de la Cernatu, unde potrivit celor relatate de Székely Zoltan, existenţa „zgurii de fier şi a bucăţilor de var, a lingurii de turnat şi a obiectelor de fier găsite în număr mare" [12] nu lasă nici o îndoială asupra unei practicări locale a metalurgiei fierului.

Se pare însă că aceste din urmă situaţii şi semnificaţiile ce se pot extrage din ele nu pot schimba fondul controversei, stăruind în continuare

---

[4] D. Berciu, *Zorile istoriei* ..., p. 215.
[5] Tiberiu Bader, Aluta, 1970, p. 90.
[6] *Ibidem*, p. 90—91.
[7] Kurt Horedt, Dacia, N.S., 7, 1964, p. 127.
[8] Idem, *Istoria Comunei primitive*, curs universitar, 1971, p. 79.
[9] Cf. *Istoria poporului român*, p. 28.
[10] Sebastian Morintz, Aluta, 1970, p. 96.
[11] Idem, Dacia, N.S., 7, 1964, p. 105.
[12] Z. Székely, *Aşezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Braşov, 1966, p. 27.

cele două elemente care, de fiecare dată, se opun uneia sau alteia dintre rezolvări: fondul cultural-arheologic cu o ceramică net hallstattiană, „deranjînd" includerea fazelor Hallstatt A—B în epoca bronzului — de o parte; maxima afirmare a metalurgiei bronzului în cîmpul forțelor de producție, al economiei societății din această vreme, care pare să contravină conceptului de „epocă a fierului" — de altă parte.

Încercarea de a preciza — în periodizarea arheologică a istoriei Comunei primitive de pe teritoriul României — poziția fazelor Hallstatt A și B nu poate însă și nici nu trebuie să fie redusă numai la alternativa amintită aici: Hallstatt A—B în epoca bronzului sau în prima epocă a fierului. Există, credem, putința de a încadra mai judicios, mai organic și mai pe măsura legității dezvoltării societății, realitățile de ordin arheologic și istoric proprii fazelor Hallstatt A și B pe teritoriul țării noastre de îndată ce se adoptă conceptul „perioadă de trecere la epoca fierului" și se încearcă și o definire a elementelor caracteristice ale unei asemenea etape. Așa, se va putea constata , la un examen mai atent al faptelor, că o atare etapă tranzitorie prezintă și trăsături proprii numai ei, de natură să o diferențieze — în timp și prin conținut — atît de epoca anterioară, a bronzului, cît și față de cea următoare, a fierului.

Dealtfel, punctul acesta de vedere — ideea unei perioade de trecere către epoca fierului — nu constituie o noutate nici în literatura românească de specialitate. Încă în 1960, în *Istoria României*, D. Berciu considera fazele A și B ale Hallstatt-ului din spațiul carpato-dunărean „perioadă de tranziție" către epoca fierului — atașată însă acesteia din urmă, ca o „perioadă timpurie a Hallstatt-ului" [13]. Cam tot pe atunci, Vladimir Dumitrescu aprecia: „în special în regiunile noastre, atît Hallstatt-ul A cît și Halstatt-ul B reprezintă o perioadă de tranziție de la epoca bronzului la epoca fierului" [14]. Dar, după opinia acestui cercetător (în vădită opoziție față de convingerile lui D. Berciu) o asemenea perioadă „nu poate fi desprinsă de epoca bronzului și încorporată epocii fierului "[15]. În fine, în 1966, schițînd încercări proprii de cronologie pentru toate epocile de evoluție ale istoriei comunei primitive de pe teritoriul României, D. Berciu marca din nou o etapă de trecere către epoca fierului, cu deosebirea însă că aceasta era acum atașată epocii bronzului, fiind definită ca „Perioada IV (epoca finală și de tranziție) " [16], în același context făcîndu-se și precizarea următoare: „Perioada de tranziție de la epoca bronzului la aceea a fierului a durat foarte puțin — aproximativ un secol numai ! . . . " [17].

Iată așadar că ideea distingerii și definirii unei perioade de trecere către prima epocă a fierului are o anume ascendență în arheologia românească — numai insuficiența de-o vreme a documentației împiedicînd probabil, pînă acum, dezbaterea largă și aprofundată a problemei, urmată de adoptarea unei atitudini întemeiate și ferme.

*

---

[13] *Istoria României*, I, p. 147.

[14] Vladimir Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961, p. 292.

[15] *Loc. cit.*

[16] D. Berciu, *Zorile istoriei . . .* , p. 150.

[17] *Ibidem*, p. 151.

Perioadă de trecere de la o epocă la alta a dezvoltării societăţilor omeneşti poate fi considerată acea etapă (de timp şi de evoluţie) în care se constată — generînd însă şi aspecte *aparte*, *noi*, de ordin istoric, etnic, social sau cultural-arheologic — atît elemente aparţinînd unei epoci ce şi-a consumat în esenţă procesele şi fenomenele ce i-au fost proprii, cît şi elemente care reprezintă germinaţia unei noi etape de dezvoltare, dar care se vor constitui, se vor întrepătrunde şi vor evolua într-o deplină capacitate de afirmare numai după dispariţia a ceea ce a marcat simptomele epocii anterioare. Perioadă de trecere este acea etapă de evoluţie în care, pe baza coexistenţei şi complinirii vechiului cu noul, se nasc sau se produc aspecte, relaţii şi fenomene ale dezvoltării societăţii pe care epocile ce o mărginesc, între care se interpune şi pe care ea le uneşte, nu le-au cunoscut — oricum ca elemente tipice, pe deplin definitorii.

Perioada de trecere la epoca fierului a fost aşadar etapa în care structurile economice, sociale, etnice şi cultural-spirituale ale colectivităţilor omeneşti au cumulat atît elemente ce au aparţinut epocii bronzului — dar într-un raport cantitativ şi calitativ modificat — cît şi trăsături proprii viitoarei epoci a fierului — însă în stare embrionară — , iar din relaţii statornicite între asemenea elemente au apărut aspecte sau fenomene noi, caracteristice numai acestei vremi, necunoscute anterior sau în epoca ulterioară.

În funcţie de atare considerente, cum apare pe teritoriul României etapa de dezvoltare istorică şi cultural-arheologică alcătuită din fazele Hallstatt A şi B ? Care ar fi, altfel spus, acele simptome, elemente proprii acestei etape şi de natură să o definească drept „perioadă de trecere de la epoca bronzului la epoca fierului"?

Investigînd baza şi suprastructura acestei etape, este de consemnat că structurile economice şi sociale ale perioadei de trecere la epoca fierului în spaţiul carpato-danubian nu suportă *în esenţa lor* modificări importante în raport cu epoca bronzului şi nici cu cea următoare, a fierului. Faptul apare pe deplin firesc; nu se pune problema de a identifica *această* perioadă de trecere cu un anumit moment din evoluţia *orînduirii* Comunei primitive, ci de a deosebi o etapă în cadrul dezvoltării societăţii omeneşti din epoca străveche de pe teritoriul României.

În perioada de trecere la epoca fierului din spaţiul carpato-dunărean se continuă şi se dezvoltă aşadar forţe de producţie, forme de economie şi relaţii sociale transmise din epoca bronzului, ce vor evolua apoi şi în prima epocă a fierului. Dar, pe parcursul perioadei de tranziţie dintre cele două epoci se surprind, mai ales în economie, manifestări specifice. Una dintre acestea, legată de practicarea metalurgiei bronzului, se afirmă printr-o distribuţie nouă a forţelor de producţie în teritoriile de la nordul Dunării de Jos — diferită de cea din epoca bronzului şi de cea din prima epocă a fierului. Astfel, din repartiţia (cartarea) depozitelor de bronzuri, rezultă următoarea situaţie:

În faza D a epocii bronzului, amploarea producţiei metalurgice se leagă strîns de spaţiul intracarpatic, teritoriul Moldovei — în aceste regiuni, ritmul şi intensitatea activităţii turnătoriilor-ateliere sau bronzarilor din aşezări aflîndu-se în avans sensibil faţă de restul teritoriilor carpato-dunărene. În perioada de trecere la epoca fierului, în fazele Hal-

statt A și B, realitățile prezintă însă aspecte noi: în spațiul de la răsărit de Carpați densitatea distribuției depozitelor de unelte și arme scade în chip vădit [18] dar în schimb apare acum o integrare în circuitul activității metalurgice a teritoriului dintre Dunăre și Marea Neagră [19].

Adoptarea obiectelor de fier, deopotrivă — după cum există astăzi suficiente temeiuri să se creadă — cu trecerea la practicarea locală a metalurgiei fierului — *în condițiile maximei afirmări a metalurgiei bronzului* — constituie de asemeni o trăsătură specifică perioadei de trecere la epoca fierului, accentuînd și ea caracterul (tranzitoriu) al acestei etape. Prezența obiectelor de fier în contextul cultural și istoric al fazelor Hallstatt A și B este astăzi atestată, prin descoperiri certe, în aproape toate zonele spațiului carpato-dunărean. De fapt, excepția este făcută numai de teritoriile Munteniei și Olteniei, unde însă, după cum se știe, înseși cercetările privitoare la Hallstattul timpuriu sînt rămase în urmă. Oricum, obiectele de fier descoperite pînă acum în România sînt mai multe decît cele îndeobște știute. Publicarea tuturora — fiind încă inedite descoperiri din Banat, Crișana, Maramureș — va arăta, neîndoielnic, mai pregnant intensitatea procesului pătrunderii metalurgiei fierului în spațiul carpato-danubian, evidențiind în același timp și caracterul *complex* structurat și *specific* al acestei etape de dezvoltare istorică.

O altă manifestare, ivită și ea în cîmpul economiei societăților omenești din perioada de trecere la epoca fierului — dovedindu-se de asemeni caracteristică acestei etape — o constituie tendințele de restabilire a echilibrului în practicarea formelor fundamentale de economie: agricultura și creșterea vitelor. Fapt este că în așezările din fazele Hallstatt A și B cercetate pînă acum mărturiile practicării agriculturii s-au făcut bine simțite. În nivelurile de locuire hallstattiană timpurie de la Mediaș au fost descoperite grîne și s-a putut constata „prezența în mod repetat a rîșnițelor de piatră" [20]. O situație asemănătoare a fost întîlnită la Babadag, unde au fost găsite resturi de grîu și orz [21]. "Numeroasele pietre de măcinat descoperite în bordeie arată o agricultură dezvoltată" [22] și în așezarea hallstattiană timpurie de la Reci. La Porumbenii Mari s-au găsit de asemeni „foarte multe pietre de măcinat" [23], ca și în inventarul așezării hallstattiene timpurii de la Sîngeorgiul de Pădure [24].

Ca urmare a sporirii ponderii agriculturii în economia populațiilor din perioada de trecere la epoca fierului s-a consolidat sedentarismul acestor colectivități omenești — încît, spre deosebire de sălașele cu un caracter pronunțat păstoresc și transhumant de tip Noua, Tei V sau Coslogeni, de pildă, din faza finală a epocii bronzului, așezările din perioada de trecere la epoca fierului prezintă o existență mai durabilă în timp, cu straturi mai groase și cu niveluri succesive de locuire, uneori fiind și apă-

---

[18] Cf. Mircea Petrescu-Dîmbovița, ArhMold, 2—3, 1964, p. 251—272; Mircea Rusu, Dacia, N.S., 7, 1964, p. 177—210.

[19] Andrei Aricescu, Pontica, 3, 1970, p. 25 și urm.

[20] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, Materiale, 7, 1961, p. 173—176.

[21] Sebastian Morintz, Dacia, N.S., 7, 1964, p. 105.

[22] Z. Székely, *op. cit.*, p. 10.

[23] *Ibidem*, p. 34.

[24] Idem, Materiale, 7, 1961, p. 183.

rate de şanţuri şi valuri. La Mediaş, de pildă, cercetătorii au conchis că „se poate deduce existenţa unor locuiri stabile şi ajunse la un nivel destul de înaintat de cultură” [25]. În aşezarea de pe Insula Banului, semibordeiele au fost reconstruite (cu refaceri ale pereţilor şi podelei) de mai multe ori, în unele cazuri constatîndu-se cîte patru faze de locuire [26]. În aşezarea de la Babadag, cele şase niveluri ale stratului de cultură, gros pe alocuri de 1,80 m constituie, după Sebastian Morintz, dovada unei locuiri intense şi de durată [27]. Tot astfel, cercetarea aşezării de la Reci a dus la concluzia că locuitorii de acolo aveau o existenţă sedentară [28]. În fine, să menţionăm că o serie de aşezări din fazele Hallstatt A—B au fost întărite cu şanţuri şi cu valuri (ca la Mediaş, Teleac-Drîmbar, Porumbenii Mari, Tuşnad, Babadag etc.) [29], împrejurarea constituind nu numai mărturia unei perioade de nelinişte, de oarecare intensificare a activităţii războinice, ci, în egală măsură şi dovada tendinţelor de stabilizare mai pronunţată a populaţiilor.

Dar etapa de evoluţie istorică şi de timp pe care o considerăm „perioadă de trecere la epoca fierului” pe teritoriul României se individualizează ca atare şi se delimitează atît de epoca bronzului cît şi de epoca următoare, a fierului, printr-un important proces istoric cultural şi etnic, specific numai acestei vremi şi a cărui intensitate, amploare şi consecinţe încă urmează a fi studiate.

Cercetarea istorică şi arheologică românească datorează lui Ion Nestor definirea clară şi plină de esenţă a acestui proces: „Pornind din aria formativă din Carpaţii Slovaciei şi din spaţiul dintre Munţii Apuseni şi Dunărea mijlocie, inclusiv nordul Iugoslaviei, valorificînd într-o măsură extremă zăcămintele de minereu de aramă carpatice, grupuri de păstori şi agricultori războinici din marginea vestică a blocului carpato-balcanic, care realizează pe baze locale tradiţionale sinteza noii societăţi şi culturi de tip hallstattian timpuriu, pun în mişcare o puternică expansiune spre răsărit, asimilînd cultural în calea lor toate grupurile ce se formează în perioada „bronzului final” (grupul Noua-Sabatinovka şi cel de la Dunărea de Jos) şi realizînd o nouă mare unitate mobilă carpato-balcanică, aceea a *Hallstattului timpuriu carpato-balcanic*, care se individualizează faţă de Hallstattul timpuriu al Europei centrale şi vestice prin trăsături caracteristice ...” [30].

Acest proces istoric, petrecut, în genere, în intervalul de timp dintre sec. XII—VIII î.e.n. şi care — repetăm — apare ca un element specific pentru ceea ce considerăm perioada de trecere la epoca fierului pe teritoriul României marchează, în concepţia lui Ion Nestor, o etapă de adîncire a diferenţierilor cultural-etnice-lingvistice în masa populaţiilor trace [31].

---

[25] Ion Nestor şi Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 177.

[26] Sebastian Morintz şi Petre Roman, SCIV, 20, 1969, 3, p. 393 şi urm.

[27] Sebastian Morintz, Dacia, N.S., 7, 1964, p. 102.

[28] Z. Székely, *Aşezări din prima vîrstă a fierului* ..., p. 10.

[29] Ion Nestor şi Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 171, 173; Ion Berciu şi Alexandru Popa, Apulum, 5, 1965, p. 71—89; Z. Székely, *op. cit.*, p. 21—34; Sebastian Morintz, Aluta, 1970, p. 94.

[30] *Istoria poporului român*, p. 27—28.

[31] *Op. cit.*, p. 28.

La fel de important apare însă faptul că acest proces istoric determină în spaţiul carpato-dunărean şi o nouă şi specifică relaţie de ordin istoric-cultural, care trebuie de asemeni privită ca un fenomen propriu perioadei de trecere la epoca fierului pe teritoriul României. Este vorba de raportul apărut şi evoluînd în *această* vreme la nordul Dunării de Jos—a metalurgiei bronzului (în faza maximei sale afirmări) cu culturi ale unor populaţii cu ceramică de tip Hallstatt A—B.

În adevăr — realitate de mult şi îndeobşte ştiută — depozitele de bronzuri atribuite fazelor Hallstatt A şi B se situează — şi pe teritoriul României — într-o arie în care aşezările şi cimitirele populaţiilor se caracterizează printr-o ceramică de tip net hallstattian timpuriu, olărie care — în genere, dar oricum în centrul şi estul Transilvaniei, în Dobrogea, în Moldova şi Muntenia — *nu continuă ci înlocuieşte* cultura şi ceramica epocii bronzului. Recent, Sebastian Morintz a definit precis această din urmă realitate istorică, conchizînd categoric: „Faţă de vestul ţării, respectiv Crişana şi Banatul, unde primele aspecte hallstattiene sînt locale, în restul ţării, primele manifestări hallstattiene derivă din vest" [32].

Relaţia : metalurgie a bronzului — culturi cu ceramică hallstattiană constituie fondul contradicţiei dintre cele două poziţii cu privire la încadrarea fazelor Hallstatt A—B în epoca bronzului sau, dimpotrivă, în prima epocă a fierului, ea, mai ales, situînd cele două concepţii în stare categoric divergentă. Acceptînd însă — în dezvoltarea istorică a comunei primitive de pe teritoriul de astăzi al României — o perioadă de trecere la epoca fierului, relaţia adusă în discuţie apare, ca realitate istorică, drept una din trăsăturile caracteristice tocmai etapelor cu conţinut şi caracter tranzitorii, marcînd, prin esenţa sa dialectică, unul din principalii factori motrici ai evoluţiei.

Adoptarea unei poziţii ca cea pe care am încercat să o argumentăm şi să o promovăm în studiul de faţă — includerea, ca etapă distinctă, bine individualizată în istoria străveche a societăţilor omeneşti de pe teritoriul de azi al României, a unei „perioade de trecere la epoca fierului" — este lesne de observat că va trebui să producă şi abordarea într-un chip diferit de cel de pînă acum, a soluţiilor de periodizare a primei epoci a fierului, în accepţia fazelor Hallstatt C şi D ale acesteia. O atare problemă iese însă din sfera preocupărilor consemnate în aceste pagini.

Este evident că discuţia noastră s-a limitat la realităţile de pe teritoriul României şi că ea a avut în vedere, pentru moment, fenomene şi procese de ordin istoric — îndeosebi economice şi cultural-etnice. O lărgire şi o aprofundare a dezbaterii — prin analiza materialelor de pe un spaţiu mai vast sau prin examinarea detaliată a fiecăreia dintre culturile materiale proprii perioadei Hallstatt A—B — vor fi de natură să dezvăluie aspecte sau nuanţe noi, utile pentru studierea procesului de trecere a societăţilor omeneşti străvechi din epoca bronzului către prima epocă a fierului.

---

[32] Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 94.

AU SUJET DU CONCEPT «PERIODE DE TRANSITION À L'ÉPOQUE DU FER» SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

L'étape Hallstatt A—B, datée, géneralment, entre le XII-ème et le VIII-ème s.av.n.e., est considerée — dans la littérature archéologique roumaine — par certains chercheurs, comme une dernière période de l'époque du bronze, et par d'autres comme une période ancienne de la première époque du fer. A la base de cette divergence d'opinions se trouve surtout la relation: une affirmation maximale de la métallurgie du bronze — des civilisations avec une céramique nette hallstattienne, caractéristique à l'étape mentionnée.

Pour résoudre le probléme l'auteur considére qu'il n'est pas autant nécessaire d'opérer avec des critères et méthodes de travail strictement archéologiques (stratigraphie, typologie, parallélismes chronologiques, etc) mais surtout d'avoir en vue les phénomènes et les processus historiques (économiques, sociaux, culturel-ethniques) qui caractérisent l'étape Hallstatt A—B.

De cette position, l'auteur considère l'étape mise en discussion comme une période de transition de l'époque du bronze à la première époque du fer. La période est définie comme une étape — de temps et d'évolution historique — dans laquelle les structures économiques, sociales, ethniques et culturelles-spirituelles des collectivités humaines ont cumulé tant certains élements qui ont appartenus à l'époque du bronze — mais dans un rapport quantitatif et qualitatif modifié — que des traits propres à la future époque du fer — mais en état embryonnaire. En même temps, de ces relations établies entre les élements mentionnés naissent et se produisent des aspects ou des phénomènes nouveaux, caractéristiques seulement pour cette époque de transition, inconnus avant ou pendant l'époque suivante.

Sur le territoire de la Roumanie, la période de transition à l'époque du fer a été caracterisée spécialement par les phénomènes suivants : 1. Une nouvelle distribution des forces de production dans les territoires du Nord du Bas-Danube, manifestée surtout par l'analyse de la répartition des dépots de bronze. 2. L'adaptation des objects en fer et le passage à la pratique locale de la métallurgie du fer, dans les conditions de l'affirmation maximale de la métallurgie du bronze. 3. Les tendances de rétablir l'équilibre dans la pratique des formes fondamentales d'économie (agriculture et élevage). 4. Comme une conséquence de l'élargissement de la place de l'agriculture dans l'économie des populations, le sédentarisme des collectivités humaines s'affermit. 5. Une puissante expansion vers l'Est des tribus partant de l'espace compris entre le Moyen Danube et les Carpates Occidentales et qui, dans leurs chemin, assimilent les groupes carpato-nord-danubiens de la période finale de l'époque du bronze, en réalisant une nouvelle synthèse ethnoculturelle, celle de l'Hallstatt ancien carpato-balkanique. Ce processus historique détermine aussi dans les territoires du Nord du Bas-Danube, entre le XII-ème et le VIII-ème siécle la relation : métallurgie du bronze — civilisation des populations avec une céramique de type Hallstatt A—B.

DESPRE O RECENTĂ INTERPRETARE A IZVOARELOR LITERARE PRIVIND PĂRĂSIREA DACIEI

DE

ANDREI ARICESCU

În ultima vreme a apărut în istoriografia noastră părerea că unul dintre scriitorii antici care relatează părăsirea Daciei de către Aurelian, în speță Iordanes, ar restrînge acest eveniment doar la retragerea armatei. Autorul acestei păreri, Vladimir Iliescu, s-a făcut cunoscut atît prin traducerea în limba română a numeroase texte vechi privind istoria patriei noastre [1], cît și prin o serie de articole în care sînt analizate știri antice, printre care și cele referitoare la evenimentul menționat mai sus [2].

Din păcate, această nouă interpretare a pasajului respectiv din Iordanes (*Romana*, 217) se bazează pe traducerea greșită a textului, după cum s-a mai atras atenția[3]. De bună seamă, dovada peremptorie oferită de un izvor literar a retragerii parțiale din Dacia ar fi fost binevenită pentru respingerea definitivă a unor păreri, care mai persistă încă [4], susținătoare ale dispariției elementului etnic romanic la nordul Dunării după anul 271, dar decît să folosim o interpretare falsă, bazată pe o traducere forțată, este mult mai utilă și mai convingătoare susținerea romanității la nord de Dunăre cu ajutorul datelor arheologice, epigrafice,

---

[1] În *Izvoare privind istoria României*(= IPIR), 1, București, 1964 și în *Fontes Historiae Daco-Romanae* (= FHRD), 2, București, 1970.

[2] *Provinciam ... intermisit. Zu Eutr. IX, 15, 1*, în Revue roumaine de linguistique, 15, 1970, 6, p. 597—600; *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, SCIV, 22, 1971, 3, p. 425—442; *Studiu introductiv* la *Istoria Augustă* (traducerea integrală a textului), București, Editura științifică, 1971, p. 7—27; *„Evocatis exinde legionibus". Zu Iord. ROM.*—217, StCl, 14, 1972, p. 149—160.

[3] H. Daicoviciu, Steaua, 23, Cluj, 1972, 8, p. 23. Textul articolului a stat la baza unei comunicări susținute de H. Daicoviciu la Sesiunea științifică a Muzeului de arheologie din Constanța, octombrie, 1972.

[4] Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 428, nota 20, citează lucrarea lui H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte*, München, 1967.

S C I V, tomul 24, nr. 3, București, 1973, p. 485—493

numismatice, cu ajutorul argumentelor lingvistice şi de logică general-istorică [5]. Reproducem mai jos fragmentul din Iordanes [6]:

217 ... *Daces autem post haec iam sub imperio suo Traianus, Decebalo eorum rege devicto, in terras ultra Danubium, quae habent mille milia spatia, in provinciam redegit. Sed Gallienus eos dum regnaret amisit Aurelianusque imperator evocatis exinde legionibus in Mysia conlocavit ibique aliquam partem Daciam mediterraneam Daciamque ripensem constituit et Dardaniam iunxit.*

Vladimir Iliescu dă două versiuni ale pasajului, una în limba română[7] („ ... După aceasta, pe dacii din ţinuturile de dincolo de Dunăre, care au o întindere de un milion de paşi, i-a prefăcut în provincie Traian, în timpul domniei sale, după ce regele lor Decebal a fost omorît. Gallienus însă le-a pierdut în timpul domniei sale, iar împăratul Aurelian, rechemînd de acolo legiunile, le-a aşezat în Moesia şi acolo, într-o parte a acesteia a întemeiat Dacia Mediterranea şi Dacia Ripensis, la care a adăugat Dardania".) şi alta în limba germană [8] („Was die Daker anbelangt, deren Gebiete jenseits der Donau liegen und einen Umkreis von einer Million Schritte aufweisen. Sie hat Kaiser Trajan erst nach diesen Ereignissen in eine römische Provinz verwandelt, nachdem er ihren König Decebalus besiegte. Gallienus aber hat sie während seiner Herrschaft verloren und Kaiser Aurelian hat von dort die Armee abberufen und sie nach Moesien verlegt, wo er in einem Teil derselben, an den er auch Dardanien anschloss, die (Provinzen) Dacia Mediterranea und Dacia Ripensis errichtete."). În ambele versiuni s-au strecurat cîteva erori, unele mai puţin importante (*devincere* nu înseamnă „a omorî", ci *a învinge definitiv*, corect tradus în limba germană cu verbul „besiegen") şi altele grave, care nu sînt admise nici într-o traducere liberă, literară, necum în cazul de faţă, cînd este vorba de redarea cît mai exactă a unui text antic, cu scopul de a constitui un mijloc precis şi rapid de informare sau de a sta la baza unei analize adîncite a ştirilor relatate. Asemenea erori de traducere i-au putut crea traducătorului impresia că a descoperit în pasajul citat din Iordanes o ştire de mare însemnătate, nesesizată de cercetători pînă acum, ştire unică la acest istoric, care ar aduce un argument decisiv pentru teoria continuităţii.

În versiunea românească, prima eroare gravă de traducere a fost făcută în legătură cu pronumele *eos* (masculin plural), care se referă la *Daces* (tot masculin plural), nu la *terras* (feminin plural), deci *i-a pierdut* (pe daci), nu „le-a pierdut" (teritoriile) [9]. Pronumele *eos* este complementul direct atît al verbului *amisit* (cu subiectul *Gallienus*), cît şi al verbului *conlocavit* (cu subiectul *Aurelianus imperator*), cele două verbe fiind pre-

[5] Discutarea pe larg a acestor probleme, cu toată bibliografia anterioară şi cu argumente hotărîtoare în favoarea continuităţii, la C. Daicoviciu, AISC, 3, 1941, p. 200—270; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1941, p. 191—264. Pentru dovezi arheologice, epigrafice şi numismatice, D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, în special p. 103—108.

[6] FHDR, 2, p. 406.

[7] *Ibidem*, p. 407.

[8] StCl, 14, 1972, p. 150.

[9] Ar fi trebuit să fie *eas*.

dicatele a două propoziţii de acelaşi fel, principale, coordonate copulativ prin *-que* enclitic. Făcînd legătura falsă între *eos* şi *terras*, traducătorul nu a mai putut considera pronumele ca obiect direct al verbului *conlocavit*, pentru că teritoriile (*terras*) puteau fi pierdute (*amittere*), dar nu puteau fi aşezate (*conlocare*) de cineva şi, forţînd traducerea, a comis a doua eroare gravă, socotind că funcţia de complement direct al verbului *conlocavit* este îndeplinită de substantivul *legionibus*, care însă se află în cazul ablativ [10]. Traducătorul şi-a putut închipui că este vorba de o confuzie a cazurilor, cum se întîmplă în latina tîrzie a secolului al VI-lea, cu exemple chiar în textul lui Iordanes, dar în pasajul la care ne referim nu întîlnim o astfel de situaţie, din două motive. În primul rînd, *legionibus* face parte dintr-o construcţie participială absolută (*evocatis exinde legionibus*), corect construită, ca pretutindeni în opera lui Iordanes, cuvintele din interiorul construcţiei incidente neputînd avea vreo funcţie sintactică în regentă. În al doilea rînd, nu este necesar să căutăm o asemenea posibilitate anormală de interpretare forţată, odată ce fraza, aşa cum ne-a fost transmisă, este construită după normele gramaticale şi are un înţeles perfect inteligibil. Nu este corect, nici folositor, să căutăm în textele antice greşeli lingvistice acolo unde ele nu există, numai ca prin „inventarea" lor şi forţînd traducerea, să fie înţeles altfel decît pînă acum un autor, care de fapt nu aduce, cel puţin în pasajul discutat, nimic nou şi esenţial în comparaţie cu modelele sale anterioare.

Versiunea dată în limba germană de acelaşi traducător este şi mai depărtată de text decît cea românească [11]. În privinţa traducerii lui *eos*, în germană înţelegerea lui este echivocă, deoarece corespondentul său „sie" se poate referi fie la „Provinz" (cel mai apropiat determinant posibil), fie la „Daker" (cum ar fi corect), fie chiar la „Gebiete" (ca în traducerea românească). Cît despre ablativul absolut *evocatis exinde legionibus*, traducătorul neglijează total funcţia lui sintactică în frază, transformîndu-l, deşi reprezintă o propoziţie circumstanţială, într-o propoziţie principală, şi pune semnul egalităţii, respectiv conjuncţia coordonatoare copulativă „und", între construcţia respectivă şi regenta sa, ceea ce reprezintă o încălcare flagrantă a oricăror norme de traducere. În felul acesta obţine două propoziţii coordonate, în cea de a doua adăugînd un „sie" (fără corespondent în textul latin), care se referă la „Armee" din prima, realizînd o formulare şi mai folositoare decît cea din traducerea românească, pentru a-şi susţine noutatea şi însemnătatea descoperirii făcute în textul lui Iordanes [12]. O astfel de forţare a traducerii ar putea înşela doar pe cel ce nu se apleacă asupra textului original, care, redat cît mai literal [13], trebuie înţeles după cum urmează : *Pe daci însă, după acestea, încă în timpul domniei sale* (*chiar sub comanda sa ?*), *Traian, după ce Decebal, regele lor, a fost învins, i-a organizat în provincie, în ţinuturile de dincolo*

[10] Erorile au fost sesizate de H. Daicoviciu, *loc. cit.*

[11] De pildă, perifraza inutilă („Was die Daker anbelangt") şi schimbarea raporturilor sintactice („deren Gebiete jenseits der Donau liegen"), de la începutul pasajului.

[12] „Kaiser Aurelian hat von dort die Armee abberufen und sie nach Moesien verlegt", adică „împăratul Aurelian a rechemat de acolo armata şi a mutat-o în Moesia".

[13] O traducere corectă dă şi H. Daicoviciu, *loc. cit.*

de Dunăre, care au un milion de paşi[14]. *Dar Gallienus, în timp ce domnea, i-a pierdut pe aceştia* (pe daci) *şi împăratul Aurelian, după ce au fost rechemate de acolo legiunile, i-a aşezat în Moesia şi acolo, pe o porţiune, a întemeiat Dacia Mediterranea şi Dacia Ripensis şi a alipit Dardania.*

Aşadar, Iordanes afirmă că după ce au fost retrase autorităţile romane[15], Aurelian i-a mutat pe locuitorii provinciei Dacia (*eos = Daces*) la sudul Dunării. Deci autorul nu corectează aici relatările lui Rufius Festus, pe care îl urmează în acest pasaj[16], ci doar le completează, adăugînd numele celor două Dacii sud-dunărene[17]. Istoricul got poate face corectări şi completări ale modelelor sale, fie comparîndu-le între ele, fie utilizînd amănunte ale unor realităţi mai apropiate de el[18], însă în ce priveşte evenimentul relatat în pasajul de care ne ocupăm, retragerea aureliană, Iordanes nu se deosebeşte în esenţă nici de Rufius Festus, din care s-a inspirat direct, nici de Eutropius[19] şi *Historia Augusta*, ale căror ştiri au ajuns pînă la el prin intermediul operei pierdute a lui Symmachus[20].

Pentru a înţelege şi mai exact ce a vrut să exprime Iordanes în fragmentul la care ne referim, este utilă analiza genezei relatărilor sale. Aşadar, sursa directă de inspiraţie o constituie textul lui Rufius Festus (*Breviarium*, VIII)[21]: *Traianus Dacos sub rege Decibalo vicit et Daciam trans Danuvium in solo barbariae provinciam fecit, quae in circuitu habuit decies centena millia passuum; sed sub Gallieno imperatore amissa est et per Aurelianum, translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt.* Şi în cazul acestui pasaj, versiunea românească făcută de acelaşi traducător[22] este prea liberă[23]. Din cauza erorilor de traducere, se face afirmaţia gratuită că în prima parte a frazei am avea menţiunea teritoriului Daciei de dincolo de Dunăre în opoziţie cu Dacia lui Aurelian[24]. În realitate, nu este vorba de o asemenea opoziţie, ci pur şi simplu de faptul că Dacia Traiană era singura provincie trans-dunăreană.

Rufius Festus rezumă în pasajul de mai sus trei fragmente din capitole diferite ale operei lui Eutropius[25] (*Breviarum*, VIII, 2, 1—2[26], IX, 8, 2, şi IX, 15, 1[27]): VIII, 2, 1. *Successit ei Ulpius Traianus* ... 2. ...*Dacium, Decibalo victo, subegit, provincia trans Danubios facta in*

---

[14] În textul nostru, se pare că *spatia* nu are înţelesul de întindere, ci de unitate de măsură în lungime, Iordanes folosind acest termen în locul lui *passus* din modelul său, Festus, care dă circumferinţa, ca şi Eutropius.

[15] Asupra accepţiei termenului *legiones*, care trebuie înţeles mai larg, cf. H. Daicoviciu, *loc. cit.*

[16] Cum afirmă Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 431, şi FHDR, 2, p. 407, nota 3.

[17] *Ibidem.*

[18] Cum se întîmplă cu numele oraşului *Philippopolis = Pulpudeva* (Cf. SCIV, 22, 1971, 3, p. 430, nota 39).

[19] Cf. A. Bodor, Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series historia, 17, 1972, 1, p. 14.

[20] Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 432.

[21] FHDR, 2, p. 42.

[22] Vl. Iliescu, FHDR, 2, p. 43.

[23] Semnalăm o serie de inexactităţi comise inutil: „lui Decebal" pentru *sub rege Decibalo* (în timpul regelui Decebal) , întreaga a doua propoziţie incorect tradusă, cu omiterea cuvintelor *in solo barbariae*, folosirea singularului în loc de plural („în regiunea" pentru *in regionibus*).

[24] FHDR, 2, p. 43, nota 2.

[25] Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 434—435.

[26] FHDR, 2, p. 36.

[27] *Ibidem*, p. 38.

his agris, quos nunc Taiphali et Victophali et Thervingi habent; ea provincia decies centena millia in circuitu tenet. IX, 8, 2. *Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, amissa est. Graecia, Macedonia, Pontus, Asia vastata per Gothos. Pannonia a Sarmatis Quadisque populata est.* IX, 15, 1. ... *Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit, vastato omni Illyricum et Moesia, desperans eam posse retineri: abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit; et est in dextra Danubio in mare fluenti, cum antea fuerit in laeva.* În versiunea românească a acestor fragmente din Eutropius [28], atrage atenţia interpretarea dată de traducător verbului *intermittere*, pe care îl redă prin „a goli'' [29] sau „a lăsa gol la mijloc'' [30], exprimînd deci o evacuare totală a Daciei. Chiar dacă este posibil ca verbul *intermittere* să aibă acest sens, tot atît de bine el poate însemna *a separa, a despărţi*, adică *a părăsi*, în cazul nostru, ceea ce ar fi mai potrivit cu logica şi cu realităţile istorice, ţinînd seama de evenimentul respectiv [31]. Dealtfel, părerea noastră este susţinută şi de autorul vieţii lui Aurelian din *Historia Augusta* [32], care, inspirîndu-se în mod evident din Eutropius [33], înlocuieşte verbul *intermisit* cu *reliquit*. Fără îndoială, un autor aproape contemporan cu Eutropius [34] a putut să înţeleagă mai bine ce a vrut să spună acesta prin *intermittere*, decît o putem face noi, cu un mileniu şi jumătate mai tîrziu. Dealtfel, pasajul din *Historia Augusta*, pe care îl redăm mai jos, este o simplă parafrazare a fragmentului IX, 15, 1 din Eutropius: *cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam Transdanuviana<m> Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit.* [35].

Am prezentat textele privitoare la retragerea aureliană, scrise înainte de vremea lui Iordanes, pentru a putea cerceta mai lesne geneza relatării acestuia şi, implicit, înţelesurile pe care a vrut să le transmită. Aşadar, Festus, rezumînd textul lui Eutropius, aduce o singură modificare mai însemnată de conţinut, amintind două Dacii la sud de Dunăre, în loc de una, cum apare la predecesorul său [36]; de asemenea, adaugă amănuntul despre vecinătatea Dardaniei cu noile provincii. Pentru a obţine

---

[28] *Ibidem*, p. 37, 39. Semnalăm şi aici unele inexactităţi, ca nerespectarea valorilor sintactice (*trans Danubios* se referă la *provincia*, nu la *agris*) sau omiterea unor cuvinte (*in mare fluenti*), care îşi au măcar valoarea lor stilistică.

[29] Vl. Iliescu, FHDR, 2, p. 39, nota 11.

[30] Idem, Revue roumaine de linguistique, 15, 1970, 6, p. 598; idem, SCIV, 22, 1971, 3, p. 438 şi nota 106.

[31] Cf. şi observaţiile lui H. Daicoviciu, *loc. cit.*

[32] *HA, Aurelianus*, 39,7 = FHDR, 2, p. 108.

[33] Vl. Iliescu. *Studiu introductiv* la *Istoria Augustă*; idem, FHDR, 2, p. 109, nota 72; idem, SCIV, 22, 1971, 3, p. 436—438.

[34] Pentru datarea *HA*, vezi studiile amintite la nota 33.

[35] Vl. Iliescu ne dă două traduceri româneşti ale fragmentului, una în FHDR, 2, p. 109 şi alta în *Studiu introductiv* la *Istoria Augustă*, p. 23, ambele prea libere. Astfel, în prima versiune, constatăm o schimbare aproape totală, care nu era necesară, a structurii fazei şi adăugarea de cuvinte inutile („provincia''); în a doua versiune, sînt omise cuvinte din textul latin (*a Traiano constitutam* şi *ex ea*).

[36] Festus exprimă o realitate contemporană lui, alta decît cea existentă în timpul lui Aurelian (cf. Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 436).

conciziunea necesară în expunerea sa, Festus elimină amănunte şi repetări din relatările lui Eutropius şi efectuează o serie de modificări sintactice de care era nevoie pentru a reduce trei paragrafe la unul singur. Printre aceste schimbări se află şi transformarea unei propoziţii dezvoltate din paragraful IX, 15, 1 al lui Eutropius (*abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit*) într-o construcţie participială absolută (*translatis exinde Romanis* [37]). Această construcţie este, fără îndoială, mult mai concisă dar, în acelaşi timp, mult mai vagă în conţinut decît propoziţia din textul model. Acelaşi paragraf din Eutropius, după cum am mai subliniat, a stat şi la baza relatării evenimentului de către biograful lui Aurelian din *Historia Augusta*. Acesta dezvoltă aceeaşi propoziţie din Eutropius (*abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit*), pe care Festus o redusese la un simplu ablativ absolut (*translatis exinde Romanis*), folosind şi el un ablativ absolut (*sublato exercitu et provincialibus*) împreună cu o propoziţie dezvoltată (*abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit*). Parafrazarea din *Historia Augusta* nu aduce de fapt nimic nou faţă de textul model, unde, în termenul general *Romani*, era subînţeleasă şi armata. Relatarea lui Iordanes a avut ca model principal textul lui Rufius Festus [38], dar credem că au răzbătut, destul de evident, şi influenţe ale relatării din *Historia Augusta* şi chiar din Eutropius [39]. Iordanes îl parafrazează pe Festus, schimbînd construcţia frazelor şi folosind, pe cît posibil, sinonime în locul termenilor din modelul său. Astfel, întîlnim *ultra* în loc de *trans*, *spatia* în loc de *passuum*, *evocatis* în loc de *translatis*, *constituit* în loc de *factae sunt*. Ca şi Festus, Iordanes se exprimă concis şi, în consecinţă, foloseşte şi el construcţia simplă a ablativului absolut sub forma *evocatis extinde legionibus* în loc de *translatis exinde Romanis*. Aici apar la Iordanes influenţe din *Historia Augusta*, din care a preluat şi expresia *in Mysia conlocavit* (în *Historia Augusta* avem *in Moesia conlocavit*). Construcţia participială a lui Festus, cu subiectul *Romanis*, avea un înţeles prea vag. Iordanes a preluat unul din termenii ablativului absolut întîlnit în *Historia Augusta* (*exercitu*), redîndu-l, cum am văzut că obişnuia, printr-un sinonim (*legionibus*), pentru a părea mai precis în relatare în comparaţie cu Festus. Influenţat tot de *Historia Augusta*, Iordanes foloseşte pronumele *eos* (complementul direct al verbelor *amisit* şi *conlocavit*) pentru a numi populaţia Daciei. Acest pronume, cum am văzut, reprezintă în textul lui Iordanes pe *Daces*, termen care iniţial denumeşte pe autohtoni înainte de cucerirea romană (*Daces ... Traianus ... redegit*), iar apoi, întreaga populaţie a Daciei romane (*Gallienus ... eos ... amisit*). În *Historia Augusta* întîlnim expresia *populos in Moesia conlocavit*. Pentru Iordanes, populaţiile din fosta provincie se numeau *Daces*, deci *eos* din textul său reprezintă termenul *populos* din *Historia Augusta*. Analizînd astfel textul lui Iordanes şi căutînd să stabilim cum a fost el alcătuit după modelele folosite, ajungem la încheierea că, în pasajul de care ne-am ocupat, singura contribuţie per-

[37] Localizarea în regiunile Moesiei a noii provincii o lasă în propoziţia regentă.

[38] Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 431.

[39] O asemănare între construcţia lui Iordanes, *Decebalo eorum rege devicto*, întîlnim numai la Eutropius, VIII, 2, 2 (*Decibalo victo*).

sonală a istoricului got este adăugarea numelor noilor provincii create de Aurelian la sudul Dunării, Dacia Mediterranea şi Dacia Ripensis.

Ca o primă concluzie, rezultă că Iordanes, care nu s-a depărtat în relatarea sa prea mult de înaintaşii săi, nu reprezintă, aşa cum s-a afirmat [40], o altă tradiţie istorică, o tradiţie „bună" sau „corectă", în opoziţie cu tradiţia „greşită" sau „tendenţioasă", reprezentată de Eutropius şi de ceilalţi. Ba mai mult, inspirată, direct sau indirect, din textul lui Festus şi din *Historia Augusta*, care, la rîndul lor, au fost alcătuite prin transformarea naraţiunilor lui Eutropius, relatarea lui Iordanes este aceea din care, mai mult decît din operele predecesorilor, se degajă ideea că în vremea lui Aurelian s-a produs o evacuare totală a Daciei. Dacă termenii întîlniţi la ceilalţi autori (*Romani*, *exercitus*, *provinciales*) au fost şi ar mai putea fi, eventual, interpretaţi ca indicînd doar o anume parte din populaţia Daciei (pe militari, pe coloniştii romani veniţi din alte părţi [41], de pildă), pronumele *eos*, folosit de Iordanes, care reprezintă pe *Daces*, nu lasă nici o îndoială că se referă la întreaga populaţie a provinciei, fie că e vorba de cei veniţi din alte părţi, fie de localnicii romanizaţi total sau parţial. Întreagă această populaţie (*Daces* = *eos*) a fost mutată, cum ne spune Iordanes, la sudul Dunării, după retragerea autorităţilor din fosta provincie (*evocatis exinde legionibus*).

A doua concluzie importantă care se desprinde din cele de mai sus, este că, dintre toate izvoarele care amintesc retragerea aureliană, autorul care trebuie urmat şi cercetat cu mai multă atenţie este Eutropius, deoarece el constituie baza de plecare pentru toţi ceilalţi (Festus, biograful din *Historia Augusta* şi Iordanes [42]). Aceştia, nefăcînd decît modificări stilistico-sintactice, necesare pentru concentrarea expunerii sau pentru a da un aspect cît de cît original relatărilor, şi adăugînd, uneori, detalii mai puţin semnificative, nu schimbă nimic esenţial în planul conţinutului din textul model. Ei produc adesea doar obscurităţi în relatare şi, dacă nu sînt bine înţeleşi şi se trece prea uşor peste geneza scrierilor lor, dau posibilitatea apariţiei unor interpretări false, aşa cum s-a întîmplat cu pasajul din Iordanes, asupra căruia ne-am oprit.

À PROPOS D'UNE RÉCENTE INTERPRETATION DES SOURCES LITTÉRAIRES CONCERNANT L'ABANDON DE LA DACIE

RÉSUMÉ

Dernièrement dans notre historiographie il vient d'apparaître l'opinion de Vladimir Iliescu que l'un des écrivains antiques qui mentionnent le moment ou Aurélian a quitté la Dacie, respectivement Iordanes, limi-

[40] Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 429—430.

[41] Idem, *Studiu introductiv* la *Istoria Augustă*, p. 23, nota 65.

[42] Nu l-am menţionat pe Orosius, deoarece el nu aminteşte părăsirea Daciei de către Aurelian, ci numai pierderea ei de către Gallienus (VII, 22, 7).

[43] Asupra unor posibilităţi de interpretare a textului lui Eutropius, vom reveni cu alt prilej.

terait cet événement seulement au retrait de l'armée. Malheureusement, cette tentative de trouver dans l'œuvre de Iordanes un appui en faveur de la continuité, repose sur une traduction erronée du passage respectif (*Romana*, 217). Vl. Iliescu en a fait deux traductions, en roumain et en allemand, toutes les deux trop éloignées de la lettre et contenant des fautes qui l'ont mené à une fausse interprétation du texte. Ainsi le pronom *eos* (masculin pluriel) se raporte à *Daces* et non pas à *terras*, tel qu'il apparaît dans la traduction roumaine. Ce pronom est le complément direct du verbe *amisit* et du verbe *conlocavit*, les predicats de deux propositions semblables, jointes par la conjonction de coordination — *que*. En faisant joindre *eos* à *terras* (féminin pluriel) d'une manière erronée, l'auteur de la traduction a négligé le pronom dans sa fonction de complément direct du verbe *conlocavit* et, ce qui est plus grave encore, il a considéré que *legionibus* aurait la fonction de complément direct du verbe *conlocavit*. Mais *legionibus* se trouve à l'ablatif et fait partie d'une construction participiale absolue (*evocatis exinde legionibus*). La phrase du texte de Iordanes, telle qu'elle nous a été transmise, est correctement construite et a un sens parfaitement intelligible. Il n'y a aucune raison de chercher des fautes linguistiques là où elles n'existent pas, pour le fait seulement de donner, en partant d'une traduction forcée, une nouvelle interprétation d'une source qui en réalité ne nous renseigne sur rien de nouveau, par rapport aux modèles antérieurs. La version en allemand est encore plus éloignée du texte. En ce qui concerne l'ablatif absolu (*evocatis exinde legionibus*), le traducteur néglige totalement sa fonction syntactique dans la phrase et met le signe de l'égalité entre la proposition circonstantielle rendue par la construction respective et sa régente en les faisant joindre par la conjonction de coordination « und ».

En réalité, Iordanes affirme qu'après la retraite des autorités romaines, Aurélien a fait déménager les habitants de la Dacie (*eos* = *Daces*) au Sud du Danube. Donc, l'auteur ne se distingue essentiellement ni de Rufius Festus, qu'il suit dans ce fragment, en y ajoutant pour compléter les noms des deux provinces du Sud du Danube, ni même d'Eutropius et de l'*Historia Augusta* dont les informations sont parvenues jusqu'à lui par le texte disparu de Symmachus. Tout comme Festus, Iordanes s'exprime avec concision, aussi prend-il la construction simple de l'ablatif absolu sous la forme *evocatis exinde legionibus* au lieu de *translatis exinde Romanis* (Festus, VIII). C'est ici qu'apparaissent à Iordanes des influences de l'*Historia Augusta* (*Aurelianus*, 39, 7). La construction de Festus, au sujet *Romanis*, avait un sens trop vague et c'est alors que Iordanes a pris l'un des termes de l'ablatif absolu de l'*Historia Augusta* (*exercitu*) en rendant, selon son habitude, par un synonyme (*legionibus*). Toujours sous l'influence de l'*Historia Augusta*, Iordanes emploie le pronom *eos* (complément direct des verbes *amisit* et *conlocavit*) pour nommer ainsi la population de la Dacie. Ce pronom se rapporte dans le texte de Iordanes à *Daces*. Dans l'*Historia Augusta* on rencontre l'expression *populos in Moesia conlocavit*. Pour Iordanes les peuplades de l'ancienne province s'appelaient *Daces*, donc *eos* de son texte représente le terme *populos* de l'*Historia Augusta*.

On constate donc, en guise de première conclusion, que Iordanes ne représente pas, comme on l'avait affirmé, une autre tradition historique,

une tradition « bonne » ou « correcte », opposée à la tradition « erronée » ou « tendencieuse » d'Eutropius et de ceux qui lui ont succédé. En outre, c'est justement du texte de Iordanes que se dégage plus que des autres auteurs, l'idée qu'au temps d'Aurélien il s'est produit une évacuation totale de la Dacie. Même si les termes employés par les autres historiens (*Romani*, *exercitus*, *provinciales*) pouvaient être interprétés comme désignant seulement une partie de la population de la province, en tout cas, le pronom *eos* employé par Iordanes, qui se rapporte à *Daces*, représente toute la population de la Dacie, venue de par ailleurs ou autochtone romanisée totalement ou en partie.

Une seconde conclusion, aussi importante, est que parmi les sources qui rappellent la retraite d'Aurélien, celle qu'on doit suivre et analyser avec la plus d'attention, c'est Eutropius, parce que c'est lui qui représente le point de départ pour tous les autres historiens, qui n'ont fait qu'obscurcir la relation par rapport à celle de texte d'Eutropius, pris comme modèle, et, si l'on ne les comprend pas au juste et si l'on ignore la genèse de leurs ouvrages, on peut donner de fausses interprétations, comme il est arrivé au passage de Iordanes qui a constitué l'objet de notre attention.

UN MORMÎNT DIN SECOLUL XI E.N. LA HISTRIA*

DE

AL. SUCEVEANU

În săpăturile care se efectuează din anul 1964 la Histria, în sectorul numit Terme II — menționat însă inițial în literatura de specialitate sub sigla E(dificiul) R(oman)[1] — stratigrafia ne-a relevat următoarea situație: peste nisipul de plajă în care nu s-au constatat urme de locuire anterioară, se înalță aproximativ în deceniul al treilea al secolului II e.n., un edificiu termal de proporții considerabile, aflat în interiorul incintei romane timpurii. Distrus către 170 e.n. împreună cu celelalte edificii din cetate, el este refăcut în ultima parte a secolului II e.n. și durează, în această formă, pînă către mijlocul secolului III e.n., cînd este definitiv distrus. Între zidurile rămase în picioare ale marelui edificiu se înalță două niveluri de locuire; în raport cu noua incintă care va asigura apărarea cetății pînă în ultimele ei momente de existență, această locuire durează probabil pînă în a doua jumătate a secolului IV e.n. Îndată după această dată, zona este afectată necropolei. Centrul acestei noi necropole, care dezafectează jumătate din aria locuită în secolele II—III e.n., este de căutat spre N—E, acolo unde în săpăturile efectuate în sectorul bazilicii extramurane s-au identificat nu mai puțin de 62 morminte aparținînd secolelor IV—V e.n.[2]. Dar în zona cercetată de noi au apărut o serie de morminte care sînt circumscrise între aceleași limite de timp. Ne referim la mormîntul nr. 5[3], primul din punct de vedere crono-

---

* Ne facem o plăcută datorie în a-i menționa pe Petre Diaconu și Aurelian Petre, care ne-au indicat direcția de cercetare și, în special, pe prof. Ion Barnea, Radu Popa și Dumitru Vîlceanu, care au avut bunăvoința să revadă și să corecteze manuscrisul.

[1] Al. Suceveanu, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 329—340, unde se prezintă situația cuprinsă între secolele II-IV e.n.

[2] Săpăturile au fost efectuate de H. Nubar, care a publicat o informare generală în Materiale, 9, 1970, p. 193—201 și, în special despre necropolă, un amplu articol în SCIV, 22, 1971, 2, p. 199—215.

[3] Socotim util să prezentăm aici cîteva date sumare despre situația cuprinsă între secolele IV-VI e.n. Astfel mormîntul nr. 5 se afla la — 0,95 m iar groapa pornea de la — 0,60 m, avînd dimensiunile de circa 1,40 × 0,50 m. Scheletul de adult era orientat NNV—SSE, întins pe spate cu mîinile de-a lungul corpului; membrele inferioare lipsesc, probabil ca urmare a unei intervenții ulterioare. La baza craniului s-au găsit șapte mărgele poliedrice și două rotunde. Mărgelele poliedrice, de tradiție sarmatică, datează mormîntul în secolul IV e.n.

S C I V, tomul 24, nr. 3, București, 1973, p. 495—502

logic, care prin inventar se datează în ultimul sfert al secolului IV e. n. apoi la mormintele nr. 3[4], 4[5], 8[6] şi 11[7] — ultimele două de copii, în amforă — şi, în fine, la mormîntul nr.2 [8] care, prin amfora de la sfîrşitul secolului V e.n., aflată în inventarul acestuia, încheie seria mormintelor primei necropole. Refacerea din vremea împăraţilor Anastasius şi Iustinian, pe deplin atestată în cetate, se poate constata şi în zona extramurană unde, peste necropola descrisă mai sus, se înalţă un nou nivel de locuire cu două faze, prima reprezentată prin locuinţe de suprafaţă, a doua prin bordeie [9]. Într-un moment de la sfîrşitul secolului VI e.n. locuirea este definitiv abandonată şi, foarte probabil simultan cu construirea celor trei valuri de pămînt, zona este transformată din nou în necropolă. Acestei de-a doua necropole am fi fost înclinaţi să-i atribuim restul mormintelor, dacă o descoperire, cu totul neobişnuită pentru Histria, nu ne-ar îndemna la mai multă prudenţă, rămînîndu-ne deci a data, provizoriu, în secolul VII e.n. doar mormintele 1 [10], 10 [11] şi, eventual, 6 [12] şi 7[13].

★

Descoperirea amintită s-a efectuat în vara anului 1972 cînd, în continuarea lucrărilor de degajare a edificiului, s-a identificat un nou mormînt (nr. 9). Amplasat peste ipoteticul *apodyterium* al băilor, la limita dintre acesta şi unul din cele două *caldaria*, el se află la adîncimea de —0,63 m. Orientat V—E, scheletul, care pare a fi de femeie, era întins

[4] Groapa mormîntului nr. 3 pornea de la adîncimea de — 0,80 m (în acelaşi loc nivelul de secol VI e.n. se află la — 0,50 m) şi avea dimensiunile de 1,80 × 0,80 m. Scheletul, aflat la adîncimea de —1,80 m şi orientat VSV—ENE, era de adult, întins pe spate cu braţul stîng întins pe lîngă trup, iar cel drept era îndoit ajungînd pînă deasupra bazinului. În pămîntul din groapă s-a găsit un *nummus* din secolele IV—V e.n.

[5] Aflat la —1,25 m mormîntul nr. 4 reprezintă de fapt o reînhumare într-o groapă rotundă cu un diametru de aproximativ 1,65 m. Respectiva groapă este căpăcuită de nivelul de secol VI e.n.

[6] Mormîntul nr. 8 — de copil — era acoperit de fragmente dintr-o amforă databilă în secolele IV—V e.n., orientată aproximativ E—V, şi aflată la adîncimea de 0,55 m. Scheletul a fost găsit pe un pat de pietre.

[7] Mormîntul nr. 11 — tot de copil — era acoperit de fragmente dintr-o amforă databilă în secolul IV e.n., orientată aproximativ N—S şi aflată la adîncimea de —1,30 m.

[8] Groapa mormîntului nr. 2 pornea de la adîncimea de —0,70 m în vreme ce, în acelaşi loc, nivelul de secol VI e.n. se afla la —0,50 m, căpăcuind groapa care avea dimensiunile de 2×1,25 m. Scheletul, aflat la —1,30 m, de adult şi orientat VNV—ESE, era întins pe spate cu braţul drept de-a lungul trupului iar cel stîng întins şi depărtat de corp. Ca inventar s-a găsit o cataramă de fier foarte corodată şi o amforă de la sfîrşitul secolului V e.n., aflată la stînga craniului, iar ca ofrande patru copite şi un craniu de cal.

[9] Dacă locuinţele de suprafaţă, datate prin monede de la Iustinian (527—565) la Iustin al II-lea şi Sofia (565—578), surprind prin regularitatea dispoziţiei topografice cît şi prin numărul lor relativ mare, chiar dacă nu este vorba decît de nişte ziduri din şist legate cu pămînt, nu mai puţin insolită este descoperirea unui bordei, care foloseşte unul din zidurile de secol VI e.n. ca suport, deci îi este ulterior, în care s-au găsit cinci vase întregi databile la sfîrşitul secolului VI e.n. şi începutul celui de-al VII-lea.

[10] Mormînt nr. 1 este de copil reînhumat, aflat la adîncimea de —0,50.

[11] Craniul mormîntului nr. 10 s-a aflat la — 0,70 m.

[12] Craniul mormîntului nr. 6 s-a aflat la — 1,10 m.

[13] Mormîntul nr. 7 este reprezentat de cîteva oase răvăşite de femur şi maxilar, aflate la —1,30 m. Adîncimea relativ mare la care s-au găsit mormintele nr. 6 şi 7 poate eventual permite atribuirea lor şi primei necropole.

pe spate, cu mîinile pe lîngă corp. Stratigrafic vorbind, el perfora nivelul de secol VI e.n., fiind așezat de-a lungul unui crîmpei de zid din acest nivel (fig. 1 și 2/1). Inventarul acestui mormînt se compune din următoarele piese : (fig. 2/2 și fig. 3):

1—2. Două pandantive găsite în regiunea gîtului. Primul din ele (fig. 3/1), măsurînd 8,4 cm lungime și 5,4 cm la lățimea sa maximă, este turnat din bronz și are o formă ovală cu partea inferioară ascu-

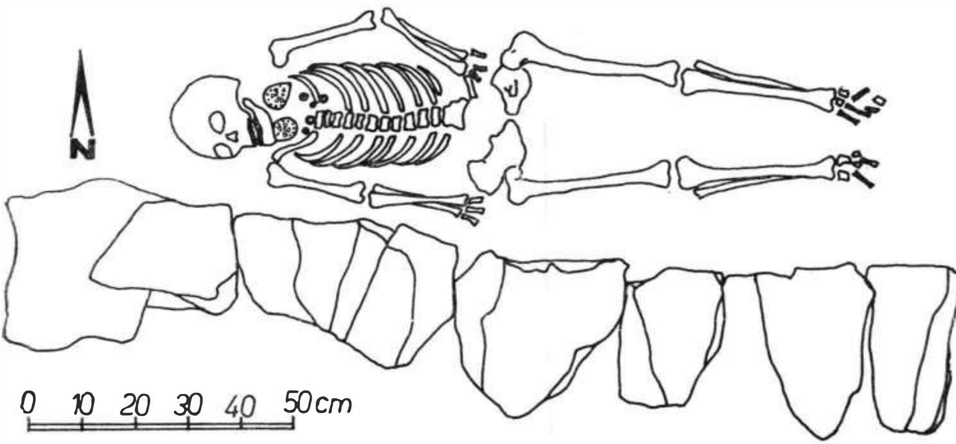

Fig. 1. Mormîntul din secolul al XI-lea e.n.

țită. Din centrul pandantivului se desprind trei tije în formă de frunze cu nervuri perlate și mai jos două tije imitînd o floare cu petale. Pe marginea pandantivului, într-un chenar, se distinge un ornament perlat. În partea superioară pandantivul are o urechiușă ce servea ca agățătoare. Dacă una din analogiile despre care va fi vorba mai jos este plauzibilă [14], s-ar putea ca în partea inferioară, acolo unde exemplarul nostru este rupt, să fi urmat o tijă lungă cît aproximativ jumătate din lungimea pandantivului.

Al doilea exemplar (fig. 3/2) este păstrat în stare fragmentară, neputîndu-i-se stabili decît lățimea de 5,2 cm. Turnat tot din bronz, el respectă schema descrisă la exemplarul precedent, cu deosebirea că ornamentul din partea centrală este mai bogat, în timp ce bordura, mai lată, conține pe lîngă un chenar punctat o serie de mici alveole circulare. Este posibil ca într-un orificiu din partea de sus a tijei centrale să fi fost încrustată sticlă colorată sau chiar o piatră prețioasă.

Ambele pandantive se încadrează în categoria acelora în formă de inimă, răspîndită în special în Asia. Printre analogiile cele mai semnificative cităm un exemplar de la Lapas, r. Harabalinsko (U.R.S.S.), descoperit tot într-un mormînt de femeie și datat în secolul X e.n. [15], altul de la

---

[14] Vezi nota următoare.
[15] V.A. Filipenko, SA, 1959, 2, p. 240, fig. 1/4.

Sarkel-Belaia Veja (U. R.S.S.), găsit în așezarea din secolul XI e.n. [16], în fine cîteva de la Dinogetia (Garvăn, jud. Tulcea), dintre care unul identic cu primul nostru pandantiv, unde respectivele piese sînt datate la sfîrșitul secolului XI e.n. și începutul celui următor [17]. Aria lor de răspîndire permite atribuirea lor ipotetică pecenegilor, chiar dacă personal am evita atribuiri etnice atît de ferme. Desigur aceasta nu exclude, și aici este nuanța asupra căreia ni se pare necesar să insistăm, receptivitatea unui grup etnic pentru o anumită categorie de obiecte, în cazul de față a populațiilor de călăreți nomazi pentru acest gen de pandantive, a căror funcție, printre altele, apotropaică, ne scapă deocamdată.

3. Al treilea obiect a fost găsit sub omoplatul stîng și reprezintă un pandantiv turnat tot din bronz, de dimensiuni mai mici—3,1 cm înălțime și 2,1 cm lățime (fig. 3/3). El are forma romboidală iar în centru o convexitate ovală — fiind prevăzut de asemenea cu o agățătoare — și se încadrează în categoria așa-numitelor pandantive *spitzoval* care sînt de asemenea răspîndite în zona asiatică, mai exact nord-iraniană. În centrele în care s-au găsit asemenea exemplare [18], printre care și Dinogetia [19], ele sînt datate în secolele XI—XII e.n.

4—5. Următoarele două piese sînt două inele de tîmplă din bronz — găsite în regiunea capului — avînd un diametru de aprox. 2,2—2,3 cm a căror tijă, romboidală în secțiune, nu se împreunează la capete (fig. 3/4 și 5). Dintre analogiile datînd din vremea căreia îi aparțin piesele *1—3* (secolele XI—XII) semnalăm unele exemplare de la Dinogetia [20] și din Bulgaria [21].

6—7. Două mărgele aproximativ sferice, avînd un decor în caneluri (tip melon) ce unesc cele două extremități ale orificiului, cu înălțimea de 1—1,2 cm și diametrul de 1,4—1,6 cm, din pastă de sticlă verde (fig. 3/6 și 9). Semnalăm analogii din U.R.S.S. [22], Cehoslovacia [23] și de la Dinogetia [24], unde ele sînt datate între secolele IX—XIII e.n.

8—16. Ca și cele precedente, următoarele nouă mărgele au fost găsite în regiunea pieptului (fig. 3/7—8 și 10—16). Ele au formă bitronconică, dimensiuni ce variază între 1,2—1,5 cm diametru și 0,3—0,6 cm înălțime și sînt din pastă de sticlă de diferite culori (verde, albastră, galbenă și cenușie). Se pot cita analogii din U.R.S.S. [25] și de la Dinogetia [26], unde sînt datate între secolele X—XII e.n.

Rezultă din cele prezentate pînă acum că inventarul acestui mormînt datează descoperirea în secolele X—XII e.n. și că, pe lîngă o serie

[16] S.A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 256, fig. 27/1—3.

[17] I. Barnea, în *Dinogetia*, București, 1967, p. 282—284, fig. 168/13 și 14 de la p. 281.

[18] J. Korošec, Arheološki Vestnik, Ljubljana, 5, 1954, 1, p. 51, fig. 5. În general pentru aceste piese vezi A. Salmony, ESA, 9, 1934, p. 323, 327 și 331 cu figurile respective.

[19] I. Barnea, *op. cit.*, p. 280—282, fig. 169/30 de la p. 283; idem, *Dinogetia*, ed. II-a 1969, fig. 47/7.

[20] Idem, în *Dinogetia*, 1967, p. 287, fig. 170/34 de la p. 285.

[21] G. Severeanu, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 391, fig. 5; S. Georgieva, R. Peșeva, Izvestija Sofia, 20, 1955, p. 547, fig. 42.

[22] I. L. Sciapova, MIA, 55, 1956, p. 175, pl. II/9;

[23] V. Hrubý, *Staré Mešto*, Praga, 1955, pl. 85/59.

[24] E. Comșa, în *Dinogetia*, București, 1967, p. 318—319, fig. 178/14.

[25] I. L. Sciapova, *op. cit.*, p. 169—170, pl. I/14.

[26] E. Comșa, *op. cit.*, p. 321—322, fig. 179/25.

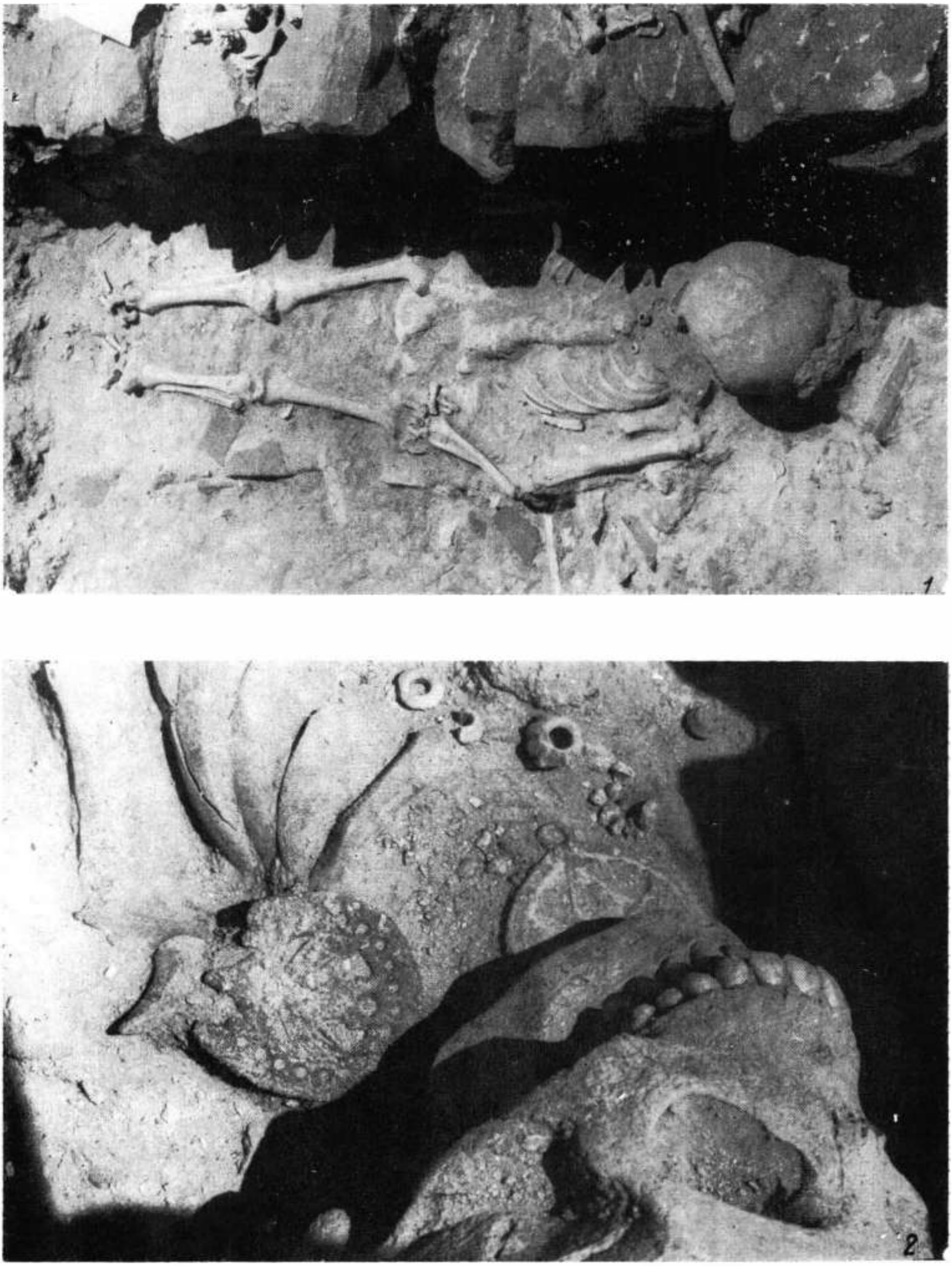

Fig. 2. Acelaşi mormînt şi detaliu cu obiectele de inventar.

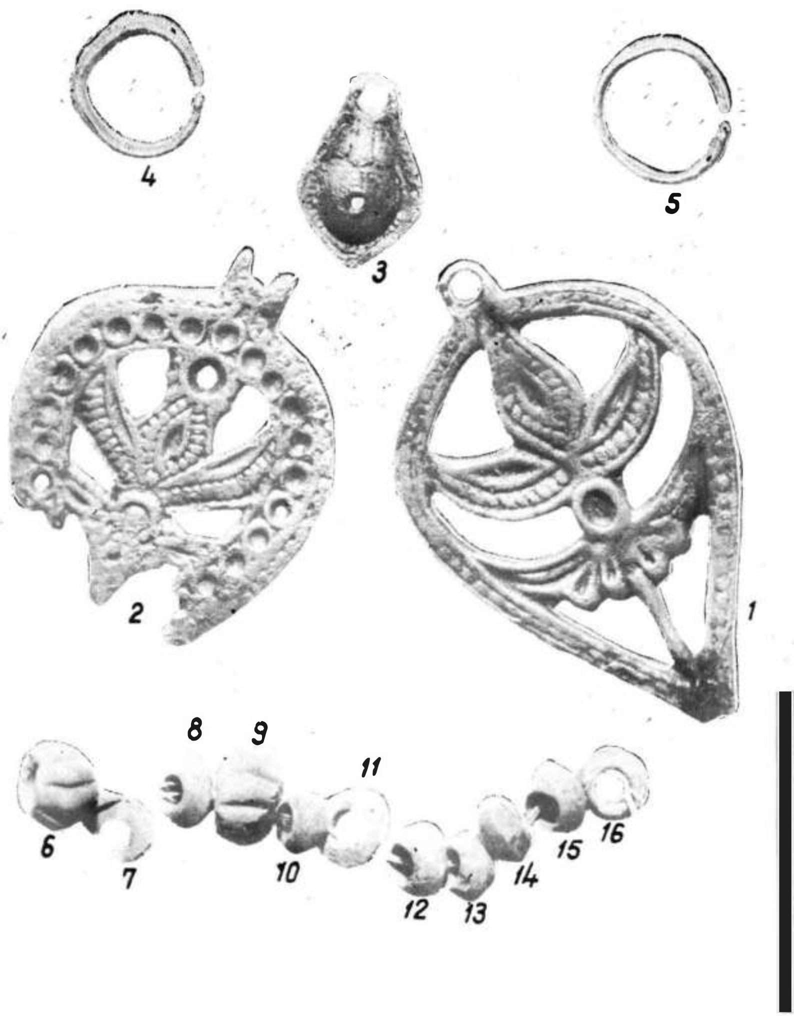

Fig. 3. Obiectele din inventarul mormîntului.

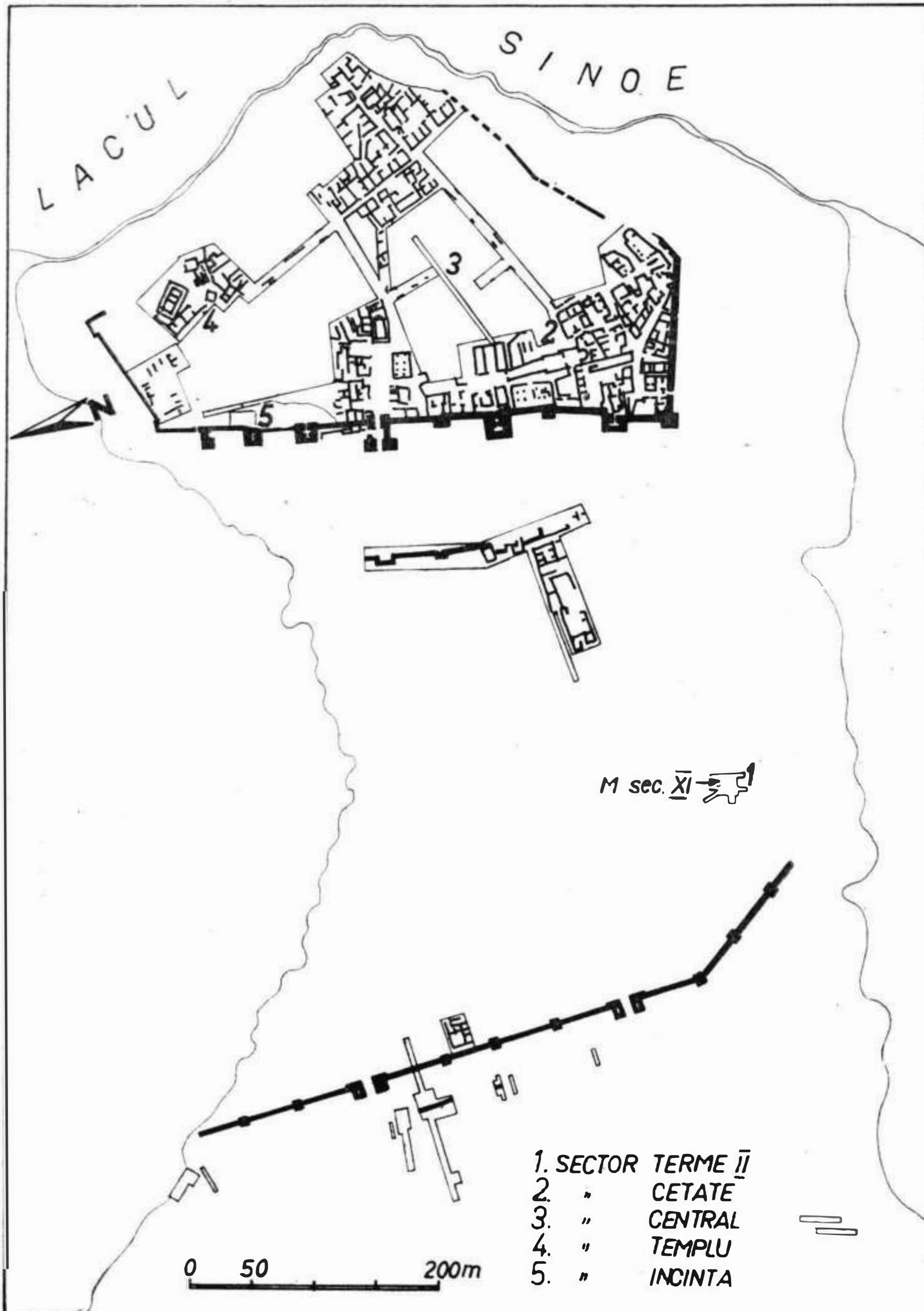

Fig. 4. Sectoarele cu descoperiri din epoca feudală timpurie de la Histria.

de obiecte frecvente acestei vremi, pandantivele par a fi fost purtate în special de călăreții nomazi, foarte probabil pecenegi.

★

Formal abandonată de către romano-bizantini la o dată ce este de căutat, după cercetările mai recente [27], către sfîrșitul secolului VII e.n., Dobrogea este încorporată din nou în Imperiul bizantin după victoria lui Ioan Tzimiskes împotriva lui Sviatoslav din 971 e.n., asigurîndu-se în felul acesta un cadru oficial pentru exercitarea unei stăpîniri ce avea să dureze mai bine de două secole [28]. Frămîntata istorie politică a acestor veacuri a lăsat totuși răgaz istoricilor vremii să facă unele mențiuni despre vechea populație indigenă romanizată, mențiuni pe deplin confirmate de descoperirile arheologice [29]. Dar localnicii romanizați nu reprezentau singura componentă a populației dobrogene din veacurile X—XII e.n.

Rezumîndu-ne doar la știrile care privesc descoperirea noastră, este cazul să reamintim textul potrivit căruia, ca urmare a unui tratat, o parte dintre pecenegii ce sălășluiau pînă atunci la nord de Dunăre trec în Imperiu sub conducerea lui Kegen [30]. La fel de semnificativ ni se pare a fi, pe de altă parte, textul aceluiași Cedrenus după care un peceneg pe nume Galinos a recunoscut cu prilejul unui conflict din 1049 e.n. pe Kekaumenos, fostul șef al bizantinilor de la Dunăre,acolo unde, adaugă textul, diverse populații trăiau amestecate [31].

Desigur, caracterul cu totul izolat al mormîntului de la Histria nu exclude posibilitatea ca el să fi reprezentat urmarea unei simple incursiuni, situație în care ar trebui luate în considerație nenumăratele invazii pecenege la sud de Dunăre [32]. Dar pe lîngă izvoarele literare, o serie de materiale arheologice — de atribuit, cu restricțiile metodologice formulate mai sus, pecenegilor, cum ar fi căldările de lut sau unele piese de armament și harnașament — vin să precizeze prezența unor elemente nomade în așezări ca Noviodunum, Dinogetia, Troesmis, Capidava sau Păcuiul lui Soare [33].

Dacă descoperirea noastră ar putea insera, eventual, în această listă și Histria, este sigur că ea contribuie, pe de altă parte, la nuanțarea datelor istorice despre însăși cetatea de pe malul lacului Sinoe.

---

[27] A. Petre, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 317—353 și I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 442—445. Recenta poziție adoptată de M. Sâmpetru, SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—245, după care toate centrele romano-bizantine din Dobrogea și în general din Peninsula Balcanică și-ar fi încetat existența în 614 e.n. nu este justificată : cf. C. Scorpan, Pontica, 5, 1972, p. 349—372.

[28] Vezi ampla sinteză a lui I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 7—335.

[29] *Ibidem*, p. 64, 74, 132, 136, 139—147, 242—252.

[30] Cedrenus, II, p. 582—584. Textul este comentat de P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 56—61 și I. Barnea, *op. cit.*, p. 125—127.

[31] Cedrenus, II, p. 599. Comentariul acestui pasaj se găsește la I. Barnea, *op. cit.*, p. 128 ; o poziție deosebită adoptă P. Diaconu, *op. cit.*, p. 50—55.

[32] Vezi în general cele două lucrări datorate lui P. Diaconu și I. Barnea . Rezultă oricum că secolul XI e.n. pare a fi cea mai indicată perioadă pentru invazii sau stabiliri de populație pecenegă.

[33] I. Barnea, *op. cit.*, p. 122—123, 228—229, 230, 259—260, 296, 302, 304—305 (cu bibliografie).

Pentru că — dacă ne referim la un articol mai vechi unde au fost strînse toate datele privind urmele de viaţă de la Histria din secolele XII—XIII e. n. [34] — mormîntul recent descoperit, chiar dacă izolat, vine să aducă o certitudine în plus. Astfel el se situează în secolul XI e.n., perioada cea mai propice a atacurilor pecenege dar şi a instalării acestora în Dobrogea, devansînd deci data secolului XII e.n., indicată în articolul menţionat mai sus de două monede de provenienţă histriană certă de la Manuel I Comnenul (1143—1180). În această ordine de idei se cuvine să amintim că încă de atunci se cunoştea o monedă de la Ioan I Tzimiskes (969—976), despre care nu se ştia însă sigur dacă provine de la Histria [35]. Graţie amabilităţii autorilor *corpus*-ului de monede de la Histria sîntem astăzi în măsură să menţionăm, la rîndul nostru, descoperirea unei monede aparţinînd aceluiaşi Ioan I Tzimiskes, pe lîngă o alta de la Mihail al IV-lea Paflagonianul (1034—1041)[36]. Adăugînd acestor elemente descoperirea în sectorul Templu a unui mormînt datat în secolele X—XI e.n. [37], a unui fragment de oală cu marcă de olar din aceeaşi epocă[38], precum şi a unui nou fragment de vas cu smalţ verde-măsliniu [39], realizăm că, deşi disparate — şi cînd afirmăm acest lucru avem în vedere nu numai repartiţia topografică a acestor descoperiri în aria cetăţii (fig. 4) ci mai cu seamă faptul că nu a fost încă reperat stratigrafic nivelul acestei locuiri, dacă el este de căutat într-adevăr peste ruinele vechii cetăţi —, elementele de pînă acum certifică existenţa unor urme de vieţuire la Histria în secolele X—XIII e.n. Indiferent de certitudinile care se vor cîştiga cu timpul, este limpede că aşezarea din epoca feudală timpurie — oriunde ar fi fost ea amplasată — nu putea depăşi stadiul unei simple aşezări rurale, aşa cum par s-o indice şi portulanele mai tîrzii care o înregistrează, poate, sub sugestivul nume de *Stravico*, derivat eventual din *Histria* şi *vicus* [40].

UNE TOMBE D'HISTRIA DU XIe SIÈCLE DE NOTRE ÈRE

RÉSUMÉ

Pendant les fouilles effectuées à Histria pour le dégagement d'un grand édifice thermal (secteur Thermes II) on a découvert une tombe d'inhumation, orientée O—E, pourvue d'un assez riche inventaire (fig. 1,2).

---

[34] C. Preda, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 531—538.

[35] *Ibidem*, p. 533, nr. 1 ; cf. H. Nubar, *Histria*, III (sub tipar), nr. 2044.

[36] H. Nubar, *op. cit.*, nr. 2045 şi respectiv 2046.

[37] D.M. Pippidi şi colab., Materiale, 7, 1961, p. 233—234. Prof. I. Barnea ne sugerează o datare mai strînsă a acestui mormînt, anume doar în secolul XI e.n.

[38] Fragmentul a apărut în săpătura efectuată de H. Nubar în anul 1972 la turnul D al incintei romano-bizantine şi a fost datat de prof. I. Barnea în secolul X e.n.

[39] Celălalt fragment a apărut în săpătura efectuată în sectorul central (cf. Al. Suceveanu şi C. Scorpan, Pontica, 4, 1971, p. 155—172) şi anume într-o groapă ce perfora ultimul nivel romano-bizantin. Atragem atenţia de pe acum că la reluarea săpăturilor în acest sector va trebui avută în vedere posibilitatea ca dărîmătura nivelată a acestui ultim nivel romano-bizantin, datat de noi în secolul VII e.n., să fi servit ca nivel de călcare pentru sporadicele urme de locuire din perioada feudală timpurie.

[40] N. Grămadă, ED, 4, 1930, p. 243 cu comentariul lui C. Preda, *op. cit.*, p. 537 şi cu bibliografia mai amplă indicată de I. Barnea, *op. cit.*, p. 380.

Il s'agit de trois pendentifs, deux anneaux aux tempes, ainsi que de neuf perles (fig. 3). Les pendentifs, pour lesquels on a des analogies en U.R.S.S. et à Dinogetia, semblent être portés surtout par les petchénègues, dont les invasions ou même leur installation dans la Dobroudja, surtout au XIe siècle de n.è., sont attestées par les sources historiques. Cette tombe contribue, d'autre part, à compléter les données sur les restes d'habitation de la haute époque féodale à Histria pendant les Xe—XIIIe siècles (fig. 4).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La tombe du XIe siècle de n.è.

Fig. 2. La même tombe avec le détail des objets de l'inventaire.

Fig. 3. Les objets d'inventaire.

Fig. 4. Les secteurs avec des découvertes de la haute époque féodale à Histria.

CU PRIVIRE LA NECROPOLA DE LA CRUCENI (JUD. TIMIŞ)

DE

ORTANSA RADU

Prima campanie de săpături arheologice la Cruceni, comuna Foieni, jud. Timiş, a avut loc în vara anului 1958, cînd colectivul secţiei de istorie de la Muzeul Banatului din Timişoara a dezvelit 79 morminte de incineraţie în urnă, care vor fi prezentate într-o lucrare specială de prof. Marius Moga, conducătorul campaniei de săpături. În anul 1968 s-au săpat porţiunile de teren unde în 1958 erau construite grajdurile C.A.P., demolate între timp. Cu acest prilej au fost identificate încă 26 de morminte de incineraţie (M.80—105). Prezentarea acestora din urmă formează obiectul lucrării de faţă.

Forma gropilor nu a putut fi determinată cu precizie. În majoritatea cazurilor, pămîntul de umplutură era de aceeaşi culoare şi duritate cu a solului înconjurător. În trei cazuri doar era mai granulos, cu mult calcar în compoziţie. Profitînd de faptul că unul din morminte fusese secţionat cu ocazia unor instalaţii de apă am observat, după culoarea solului înconjurător, că groapa a avut o formă de sac, mai largă decît ar fi fost necesar vaselor depuse în ea. Fundul gropii era căptuşit cu pămînt galben, bătut, peste care era un strat de nisip, amestecat cu bucăţi de cărbune. Acest lucru ar putea indica o pregătire rituală a gropii [1].

După nivelul la care se găsesc urnele putem deduce că adîncimea gropilor varia între —0,60 şi —1,30 m.

În ambele campanii ne-a impresionat distribuirea mormintelor în şiruri aproape drepte, orientate aproximativ pe axul NE—SV, ceea ce ne îndreptăţeşte să credem că la suprafaţa solului au existat unele semne care indicau locul fiecărui mormînt (fig. 1). Într-un singur caz s-a observat o întretăiere de morminte (M.95 distrus de groapa M. 96).

Nu am găsit locul de ardere a cadavrelor. Urme izolate de cărbune s-au găsit în toate şanţurile, chiar şi în gropile mormintelor.

---

[1] Părere exprimată oral de prof. K. Horedt — completare la articolul subsemnatei, Tibiscus, 1970, p. 19.

Odată cu incinerarea defunctului era ars întregul inventar funerar menit să-l însoţească dincolo de moarte, judecînd după arderea secundară a majorităţii vaselor, care a avut ca urmare dispariţia slipului lustruit de la suprafaţa vasului şi, în unele cazuri, deformarea pereţilor. De asemenea, unele obiecte de bronz au fost arse pînă aproape de punctul de topire, încît uneori nu se mai recunoaşte forma lor.

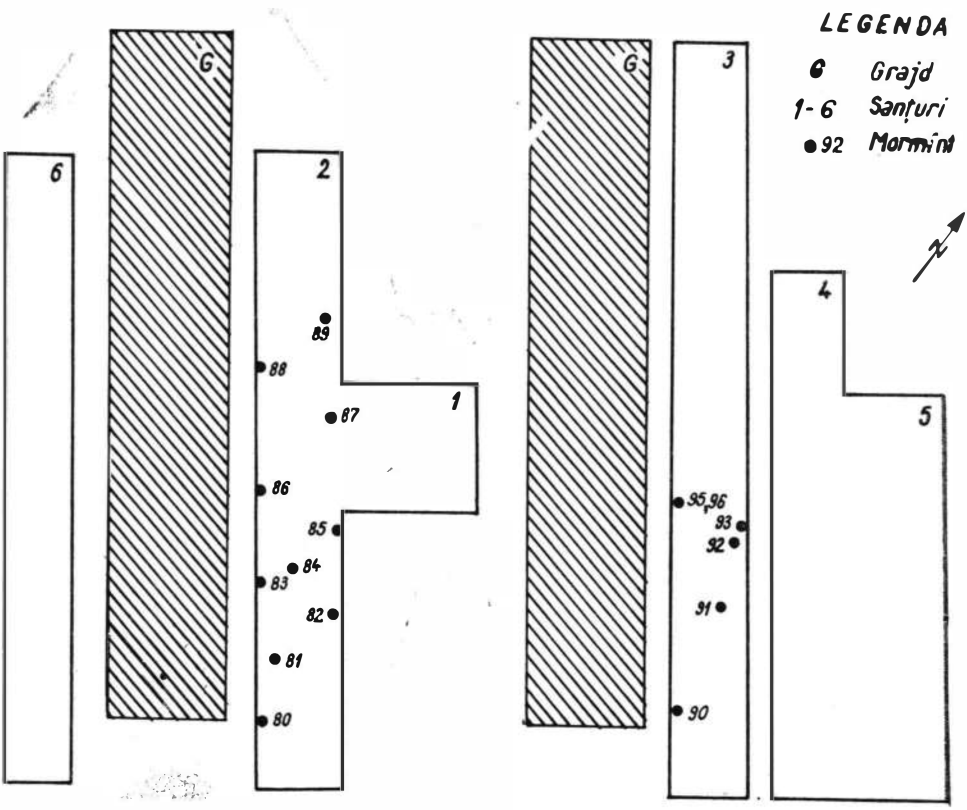

Fig. 1. Cruceni. Planul săpăturilor din 1968.

Oasele calcinate nu depăşesc 10 cm lungime şi vădesc o ardere foarte puternică. Ele erau introduse în urnă laolaltă cu cenuşa şi obiectele de metal ce aparţinuseră mortului. Din cele 26 de morminte, numai într-un singur caz s-au găsit două urne mari, una lîngă alta, la aceeaşi adîncime, M. 92, ceea ce ne face să ne gîndim la un mormînt dublu.

În ceea ce priveşte depunerea vaselor în fiecare mormînt, se pare că se urmărea un anume ritual. Urna era perfect verticală (într-un singur caz urna este răsturnată pe o parte, M. 97), în timp ce celelalte vase erau orînduite probabil în funcţie de locul soarelui în timpul oficierii înmormîntării. În majoritatea cazurilor, ele erau aşezate spre est sau spre sud, rareori spre vest, cu mici variaţii, după anotimp. În trei morminte (M.81, 87, 89), vasele erau depuse cu gura în jos. Într-un singur caz (M.83), vasele

cu ofrandă au fost găsite pe gura urnei și în alt caz (M.99) au fost depuse în interiorul urnei. În M. 85 vasele sînt depuse la baza urnei, în M. 86 mai jos de mijlocul bombat al urnei iar în M. 97 ele se aflau la oarecare distanță de urnă. În restul mormintelor, vasele sînt sprijinite pe umărul urnei.

Din cele 26 morminte, numai 8 conțin inventar metalic. Este deci probabilă o stratificare socială a membrilor comunității din acest punct de vedere, ba mai mult, ei pot fi diferențiați și pe baza numărului obiectelor de bronz din urne.

În cele 26 morminte s-au găsit 9 urne în formă de vase pîntecoase întregi sau întregibile, cu pîntecele mai mult sau mai puțin bombat, cu torți tubulare pe pîntece, gîtul cilindric sau tronconic și cu marginea gurii răsfrîntă (pl. 3/1,5 ; 4/1,4 5 ; 5/1,4 ; 7/1,4 ; 9/9). Din acestea majoritatea prezintă decor caracteristic executat cu fals șnur, într-un singur caz combinat cu nervuri în relief (pl. 4/4). Un astfel de vas a fost găsit în M. 21 tot la Cruceni în campania anterioară. Trei urne au decorul realizat exclusiv din caneluri (pl. 3/5 ; 7/1, ; 9/9). O singură urnă din acest tip este neornamentată (pl. 3/1). Tipul de vas pîntecos este forma comună și în cazul mormintelor de la Cruceni săpate în faza anterioară. Forma și decorul își găsesc analogii la Ileandža [2] Belegiš [3], Vatina [4], Ritopek [5], Beograd-Coraburma [6] și altele. Cele ornamentate în exclusivitate cu caneluri s-au găsit de asemenea în cimitirele sus menționate, dar și la Bobda [7] și Susani (Timiș) [8]. Ele aparțin unei faze mai noi.

Vasul pîntecos cu picior înalt, tronconic, din M. 82 (pl. 2/4) reprezintă o tradiție a culturii Vatina și se găsește în aspectul Vatina identificat la Cornești (Timiș).

Alte urne au formă de ceașcă (pl. 2/1,2 ; 7/3 ; 8/3 ; 9/1,3) toate conținînd oase calcinate de copii. Cele mai multe au formă tronconică. Una are corp globular. Înălțimea lor diferă iar toarta este uneori supraînălțată. Cești de acest tip s-au mai găsit și la Bobda sau la Nerău (Timiș)[9].

Cănițele cu o toartă, cu corp bitronconic, cu gît cilindric și cu marginea răsfrîntă (pl. 2/6 ; 3/3,7 ; 5/3,6 ; 6/2 ; 7/5 ; 8/7 ; 9/2) amintesc prin formă de vasele pîntecoase mai sus descrise. Unele sînt decorate în aceeași manieră, altele sînt nedecorate. Aceste vase de dimensiuni reduse însoțesc de obicei, în morminte, urnele pîntecoase. Un exemplar foarte scund (mai degrabă ceașcă) este în genul celor din necropola de incinerație de la Bobda (pl. 2/3). Tot o cețcuță ca cele de la Bobda și Susani este vasul din M. 98 (pl. 8/3).

Din cele zece străchini găsite întregi sau restaurate, patru sînt scunde, de formă tronconică, cu cîte două torți și lobi mici pe marginea buzei

---

[2] M. Marinjanski, RadVojvodMuz, 6, 1957, p. 5 ; cf. și B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der Mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968, p. 133 și urm., pl. 48/1, 8, 9.
[3] V. Trbuchović, Starinar, 11, 1960, p. 163 ; B. Hänsel, *op. cit.*, pl. 48/14, 15.
[4] B. Hänsel, *op. cit.*, p. 135, pl. 15/21.
[5] J. Todorović, Starinar, 17, 1966, p. 153, pl. 1/6, 7.
[6] Săpături inedite J. Todorović, citate de B. Hänsel, *op. cit.*, p. 134, nota 6.
[7] Col. Muz. Banatului ; săpături inedite M. Moga și O. Radu.
[8] Informație A. Vulpe. Săpături I. Stratan și A. Vulpte. Materialul în Muz. Lugoj.
[9] Material inedit (în col. Muz. Banatului).

(pl. 3/2; 5,2,5; 7/6) două sînt de formă tronconică cu o toartă și grupe de proeminențe (pl. 8/2) sau cu două torți (pl. 4/5). Străchinile cu picior înalt (pl. 2/5; 8/6) amintesc iarăși puternic de cultura Vatina, așa cum o cunoaștem la Cornești [10], Jebel [11], Vatina și Vršac [12]. Aceeași tradiție o vădește și gura modelată în patru lobi. Exemplare mai evoluate le cunoaștem de la Pădurea-Verde (Timișoara). Forma se menține și în orizontul canelat de la Bobda și Susani. Altă strachină, cu decor încrustat cu alb, are analogii directe în necropola de la Dubovac (R. S. F. Iugoslavia) [13] și în necropola de la Cîrna unde acest decor domină [14].

Obiectele de bronz, găsite în mormintele aici descrise, reprezintă în general forme ce au fost găsite la Cruceni și în campania anterioară. Amintim acele cu capul terminat în doi lobi (*Flügelnadel*) (pl. 9/4), din care s-au găsit trei exemplare în campania anterioară. Ace asemănătoare provin și din cimitirul de la Vršac [15]. De asemenea pumnalul (pl. 4/6) găsit în M. 92 este o formă cunoscută la Cruceni. Nasturii în formă de calotă (pl. 2/7) ca și acul cu partea superioară a corpului torsionată (pl. 3/6) s-au găsit în aria culturii Otomani; ele apar și în depozitele de tip Koszider [16]. Brățara cu capetele terminate în spirale (pl. 9/8) este specifică sfîrșitului epocii bronzului. În afară de un exemplar găsit anterior la Cruceni, menționăm pe cele din depozitul de la Cornuțel (jud. Caraș-Severin), descoperite împreună cu alte obiecte specifice sfîrșitului epocii bronzului, într-un vas decorat cu caneluri, corespunzînd fazei mai tîrzii de la Cruceni [17]. De o formă aparte este briciul din M. 104 (pl. 9/10). Analogiile cele mai apropiate fac posibilă datarea lui la mijlocul epocii bronzului [18].

Din materialele mai sus citate rezultă că în cimitirul de la Cruceni există două faze. Prima, caracterizată prin ceramica decorată cu impresiuni imitînd șnurul și cu incizii, prezintă indubitabile legături genetice cu cultura Vatina. Cea de-a doua, cu ceramică neagră (cenușiu închis), decorată aproape exclusiv cu caneluri, se situează în orizontul canelat ce caracterizează în general începutul Hallstattului timpuriu în vestul României. Bronzuri s-au găsit aproape exclusiv în prima fază. Pe lîngă cele menționate, ar trebui să citām și cele trei topoare de luptă cu disc,

---

[10] Ortansa Radu, SCIV, 23, 1972, 2, p. 7 (fig. 1 a—b; 4).

[11] Material inedit (în col. Muz. Banatului).

[12] Material inedit (în col. Muz. Banatului) de la Vatina, Vršac, Bobda, Pădurea Verde-Timișoara.

[13] Material din cimitirul de la Dubovac (în Muz. Banatului).

[14] Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961, pl. 69/152; 72/177.

[15] B. Hänsel, *op. cit.*, p. 82, pl. 15/8. Un exemplar inedit provine, împreună cu alte obiecte, de la Unip (Timiș) și se află în col. Muz. Banatului.

[16] Nasturi identici s-au descoperit în necropolele din Iugoslavia și Ungaria și în depozite. De exemplu: depozitul de la Șandru (jud. Timiș). D. Popescu (InvArch, R 10), îl datează în a doua perioadă a epocii bronzului în România, în cultura Gîrla Mare sau Vatina.

[17] I. Stratan, SCIV, 15, 1964, 4, p. 525, fig. 1/2, 4; cf. de asemenea B. Hänsel, *op. cit.*, p. 99.

[18] Un exemplar apropiat, la Vatina (citat de B. Hänsel, *op. cit.*, p. 50, pl. 15/17, după o schiță a lui V. G. Childe). Tipul de brici cel mai apropiat pare a fi tipul Nynice, răspîndit mai ales în Boemia (A. Jockenhövel, *Die Rasiermesser in Mitteleuropa*, 1971, PBF, VIII/1, pl. 26/334) și datat în perioada premergătoare Bronzului tîrziu.

găsite în campaniile anterioare[19]. Toate aceste bronzuri indică sfîrşitul perioadei mijlocii a epocii bronzului şi perioada tîrzie.

După cronologia lui I. Bóna, cultura Vatina a pătruns din sud spre ţinutul Timişului în perioada de mijloc a epocii bronzului[20]. Vl. Dumitrescu fixează începuturile culturii Vatina, pe baza ceramicii panonice din nivelul al XIII-lea de la Pecica, în jurul datei de 1600 î.e.n.[21]. D. Berciu datează culturile Vatina şi Gîrla Mare în fazele Reinecke B_1 şi B_2, subliniind că procesul de formare al culturilor Vatina, Gîrla Mare şi Pecica începe din faza A_2 şi în faza de tranziţie de la A_2 la B_1[22]. I. Nestor afirmă că cultura Vatina se dezvoltă neclar, detaşîndu-se de cultura Periam-Pecica[23] şi că e posibil ca adesea grupul Vatina să fie confundat cu Gîrla Mare[24], pentru ca în final d-sa să încadreze necropola de la Cruceni în cultura Gîrla-Mare[25].

Demne de subliniat sînt observaţiile lui K. Horedt care, pe baza materialului ceramic şi de bronz rezultat din prima campanie de săpături a anului 1968, deosebeşte două faze în necropola de la Cruceni, încadrînd faza Cruceni I în cultura Vatina, iar Cruceni II în etapa tîrzie a bronzului evoluat, în care se resimt influenţele mormintelor tumulare. Horedt încadrează faza Cruceni I în etapele B—C ale bronzului, iar faza Cruceni II în etapele C—D[26].

Sperăm că publicarea primei campanii de săpături din anul 1958 la Cruceni, de către Marius Moga, va elucida problema apartenenţei culturale şi a cronologiei necropolei. Aspectul cultural de la Cruceni pare a fi rezultatul unei îndelungi convieţuiri şi întrepătrunderi culturale—Periam-Pecica, Otomani, Gîrla-Mare, pe un fond Vatina.

DESCRIEREA MORMINTELOR

M. 80. Gura vaselor s-a găsit la —0,60 m, iar fundul la —0,73 m. Urna, o cană (1), era depusă în interiorul unei străchini (2) şi orientată cu gura spre est. În interiorul cănii s-au găsit puţine oase calcinate, probabil de copil.

1. *Cană* tronconică cu toarta supraînălţată, de secţiune circulară, prevăzută spre exterior cu o muchie proeminentă; întregul corp al vasului este decorat cu caneluri orizontale (pl. 2/1). Culoare cenuşiu-gălbuie. Înălţimea: 6.5 cm.

2. *Strachină* de formă tronconică, cu gura largă şi marginea îndoită spre interior, nedecorată, din pastă de aceeaşi calitate ca şi urna; nu s-a putut restaura. Diametrul gurii: 24 cm; al fundului: 10 cm.

---

[19] Reproduse de A. Vulpe, *Äxte und Beile in Rumänien*, I, 1970, PBF, IX, 2, p. 23, pl. 22/321; 23/330; 56 C_1.

[20] I. Bona, István Kiraly Muzeum — Közlemények, Szekesfehervár, seria C. IV-V, nr. 2, p. 17—64.

[21] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 297.

[22] D. Berciu, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 159.

[23] I. Nestor, *Istoria României*, I, 1960, p. 107.

[24] *Ibidem*, p. 108.

[25] *Ibidem*, p. 109.

[26] K. Horedt, StComSibiu, 13, 1967, p. 137.

M. 81. La — 0,32 m s-a găsit o strachină (nu s-a putut restaura) cu gura în jos. Pe marginea ei, spre S—E, se sprijinea o ceașcă (2) cu toartă ruptă. Dedesubtul străchinii s-a găsit o căniță (1) — conținînd oase de copil.

1. *Cană* de culoare cenușie-gălbuie, fără decor ; înălțimea 7,5 cm ; nr. inv. 6976 (pl. 2/2).
2. *Ceașcă* fără decor, de culoare gălbuie, înălțimea : 4,5 cm ; nr. inv. 6966 (pl. 2/3).

M. 82. Partea superioară a urnei se afla la — 0,50 m, iar fundul la — 0,93 m. Pe umărul urnei (1), înclinată spre SE, era sprijinită o strachină (2), în interiorul căreia se găsea o căniță (3). În urnă, pe lîngă oasele calcinate s-au găsit mai multe obiecte de bronz.

1. *Vas pîntecos* cu picior înalt, cu patru torți mici tubulare. Deasupra lor sînt patru proeminențe piramidale. Decorul realizat prin linii imprimate (fals șnur). Culoare cenușie-gălbuie, pe unele părți mai deschisă din cauza arderii secundare. Înălțimea : 42 cm, nr. inv. 6963 (pl. 1/8, 2/4).
2. *Strachină* cu picior inelar și buză quadrilobată. Pe maxima extremitate a pîntecelui se află opt proeminențe conice, trase din peretele vasului. Decorul constă din motive lineare incizate. Lobii buzei sînt străbătuți de o nervură proeminentă. Pastă foarte fină ; atît exteriorul cît și interiorul prezintă un slip de culoare cenușie-închisă, cu părți decolorate în urma arderii secundare. Înălțimea : 12 cm, nr. inv. 6962 (pl. 1/7 = 2/5).
3. *Căniță* cu decor incizat. Pe mijloc sînt trei proeminențe mici, conice. Pastă fină ; culoare cenușie, cu pete deschise din cauza arderii secundare. Înălțimea : 8,3 cm, nr. inv. 6950 (pl. 2/6).
4. 18 *nasturi* în formă de calotă cu cîte două perforații (pl. 2/7).
5. Două fragmente, probabil de *brățări* cu secțiunile respectiv planconvexă și rombică (pl. 2/8).
6. Fragment de *tablă* de bronz (pl. 2/9).
7. Fragment de sîrmă de bronz răsucită spiralic ; posibil capăt de *brățară* (pl. 2/10).

M. 83. La — 0,30 m s-a descoperit gura vaselor, baza lor fiind la — 0,50 m. Partea superioară a urnei (1) a fost spartă din cauza arăturilor cu tractorul, iar strachina (2) cu cănița (3) de pe gură au fost împinse în interiorul urnei. În urnă, pe lîngă oasele calcinate, s-a găsit și un inel mic de buclă (4).

1. *Urnă* cu patru torți dispuse simetric pe mijloc. Fără decor. Pastă de calitate bună. Culoare cenușie-gălbuie cu pete din cauza arderii secundare. Înălțimea : 33 cm ; nr. inv. 6954 (pl. 3/1)).
2. *Strachină mică tronconică*, cu buza teșită spre interior. Din marginea buzei sînt trași trei lobi mici, unghiulari, ornamentați cu incizii. Pastă fină. Suprafața netedă. Culoarea brună-cenușie, cu pete provenite din arderea secundară. Înălțimea : 2 cm ; nr. inv. 6973 (pl. 3/2).
3. *Căniță* cu o toartă trasă din buză. Pe toartă se află un buton, iar pe mijlocul vasului patru proeminențe organice, cu vîrful rotunjit, aplecate în jos. Fără decor. Pastă bună. Culoare cenușie-gălbuie. Înălțimea : 8 cm ; nr. inv. 6978 (pl. 3/3).
4. *Inel de buclă* de bronz cu capetele încrucișate, acoperit de patină malignă (pl. 3/4).

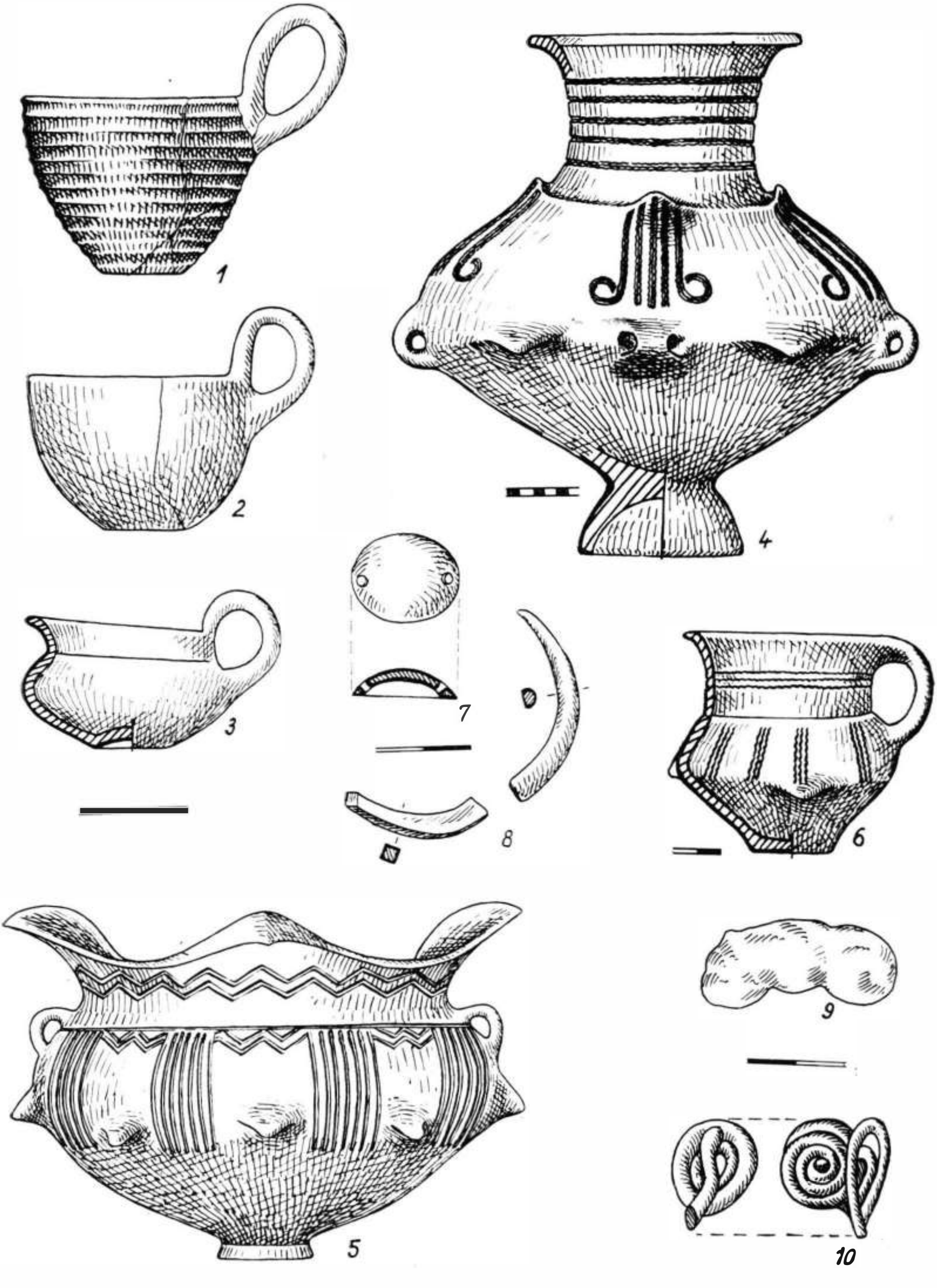
M. 84. Inventarul acestui mormînt constă numai din urna (1) care conține mai multe oase calcinate și un ac fragmentar de bronz (2). Gura s-a descoperit la — 0,70 m, fundul vasului fiind la — 1,10 m.

1. *Urnă mare* cu patru torți pe pîntece și respectiv patru proeminențe conice pe umăr. Decorul constă exclusiv din caneluri. Înălțimea : 40 cm ; nr. inv. 6967 (pl. 1/3, 3/5).
2. Fragment din partea superioară a unui *ac de bronz* cu corpul parțial torsionat (pl. 3/6).

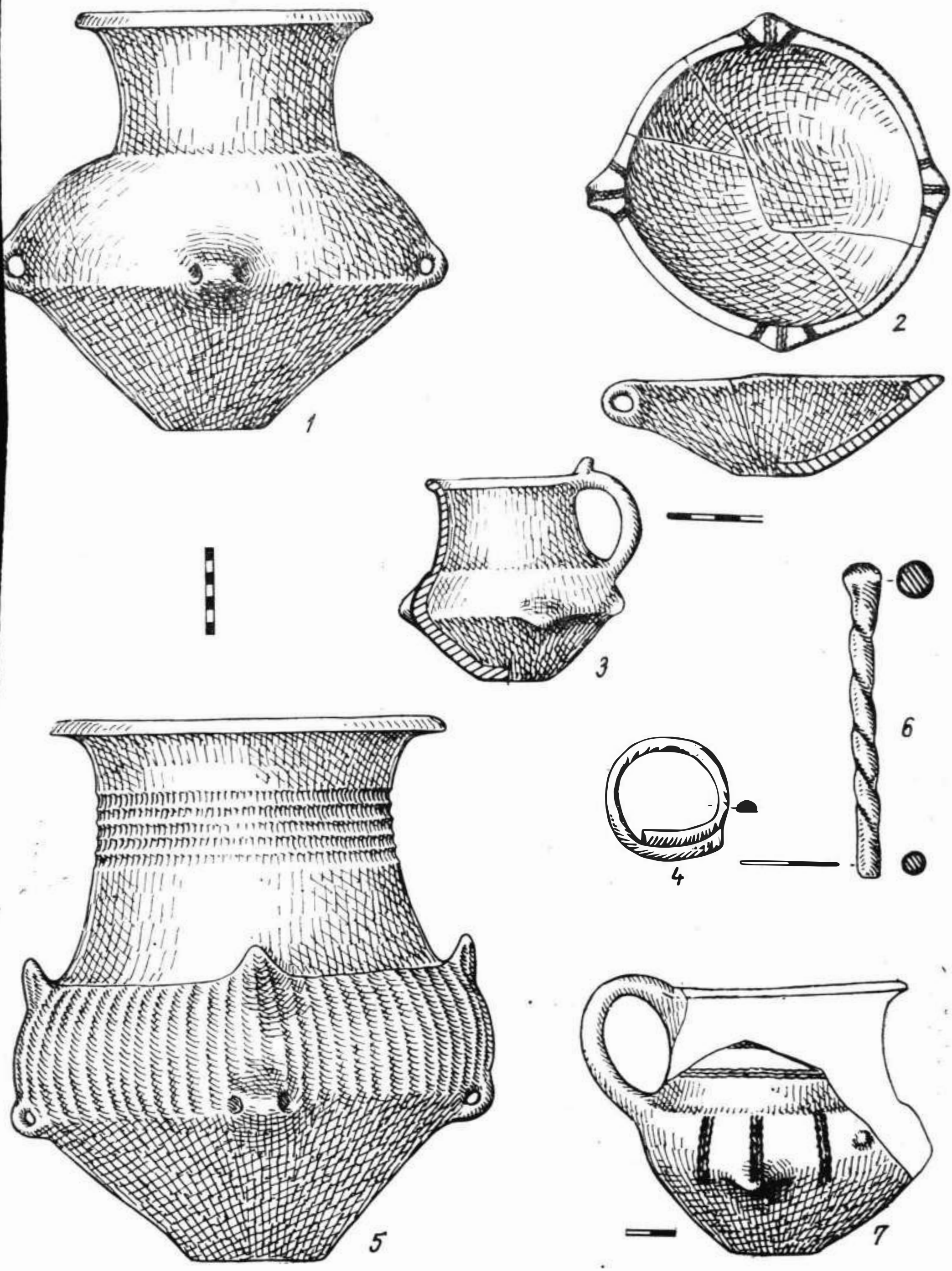
M. 85. Se afla la — 0,30 m sub nivelul solului arabil, fundul vaselor fiind la — 0,62 m. În urnă (1) erau oase calcinate.

Pl. 1. Cruceni. Vase din necropolă (foto): 1/1 = 4/2; 1/2 = 7/1; 1/3 = 3/5; 1/4 = 5/1; 1/5 = 7/4; 1/6 = 9/1; 1/7 = 2/5; 1/8 = 2/4; 1/9 = 8/3; 1/10 = 5/3.

Pl. 2. Cruceni. 1 inventar *M.* 80 ; 2—3 inventar M. 81 ; 4—10 inventar M. 82.

Pl. 3. Cruceni. 1—4 inventar M. 83; 5,6 inventar M. 84; 7 inventar M. 91.

1. *Urnă mijlocie* cu patru torţi. Între torţi, pe mijlocul pîntecelui şi pe umăr, cîte o proeminenţă mică ascuţită. Deasupra torţilor, pe umăr, alveole mici adînci. Decor caracteristic cu fals şnur şi incizie şi proeminenţe organice. Pastă bună. Înălţimea : 31 cm; nr. inv. 6948 (pl. 4/1).

2. *Strachină tronconică* cu buză teşită spre interior. Din marginea buzei sînt trase două torţi. Pe buză, la distanţe egale, sînt şase lobi mici unghiulari. Culoare cenuşiu-gălbuie. Înălţimea : 7 cm; nr. inv. 6938 (pl. 4/3).

3. *Căniţă* cu picior inelar cu trei proeminenţe mamelonare pe pîntece. Decorul constă din linii incizate. Pastă fină. Culoare cenuşie. Suprafaţa netedă cu slip negru la exterior. Înălţimea : 7,5 cm; nr. inv. 6944 (pl. 1/1, 4/2).

M. 86. Descoperit la — 0,60 m, baza urnei fiind la — 0,92 m. Din cauza canalului de scurgere din grajdul alăturat, atît urna cît şi vasele de ofrandă au fost descompuse de umezeală, încît nu s-au mai putut restaura. Urnă mare, pîntecoasă; la baza gîtului patru proeminenţe ascuţite cu vîrful în sus. Gîtul tronconic avea marginea răsfrîntă larg. Pe pîntec, patru torţi tubulare. Pe gît s-au mai observat şirurile de decor caracteristic, dispus în cinci registre orizontale, iar pe corp, decorul era dispus vertical (vezi urna 1 din M. 85). Înălţimea urnei „in situ", 32 cm. În interiorul urnei, multe oase calcinate. Forma strachinii şi a căniţei nu s-a putut determina.

M. 87. La — 0,80 m adîncime s-a găsit un fragment de cană, răsturnată, orientată cu gura spre vest. Prezintă caneluri orizontale pe gît, arcade din cîte trei caneluri pe mijlocul bombat şi alte trei caneluri orizontale la bază. Nu s-a putut restaura din aceleaşi motive ca cele menţionate la M. 86. Înălţimea păstrată : 11 cm.

M. 88. La 1,15 m spre E de M. 87, la — 1 m s-au descoperit mai multe fragmente dintr-o urnă mare. Majoritatea fragmentelor proveneau din partea inferioară şi erau răvăşite.

M. 89. La 1,10 m spre vest de M. 88, la — 1 m s-au găsit cîteva fragmente din partea inferioară a unei urne mici. Nu s-a putut restaura.

M. 90. La — 0,20 m de la suprafaţa solului erodat în pantă, s-a descoperit un fund dintr-o urnă mică, cu puţine oase calcinate, probabil de copil. Fiind prea la suprafaţă a fost distrusă de lucrările agricole.

M. 91. La — 0,35 m s-a descoperit o urnă mică, fragmentară. În interiorul ei, puţine fragmente de oase amestecate cu cenuşă, cărbune şi carbonat de cupru provenit de la un mic obiect de bronz.

1. *Cană* mică cu fundul rotunjit. Decorul este realizat prin fals şnur (?). Pasta bună. Culoare cenuşie-gălbuie, cu pete produse de arderea secundară. Înălţimea : 10 cm; nr. inv. 6958 (pl. 3/7).

M. 92. La — 0,40 m s-au găsit două urne alăturate. Este probabil că pîntecul uneia se sprijinea pe umărul celeilalte. Fiind aproape de nivelul solului, desigur că parte din gît şi buză au fost cărate de fierul plugului iar restul tasat de greutatea tractorului. În urna (2) s-au descoperit multe oase calcinate. În urna (1), pe lîngă oase calcinate, s-a găsit şi lama unui pumnal de bronz (3).

1. *Urnă mare* cu patru torţi tubulare. Din marginile torţilor pînă pe umăr sînt dispuse, în arcade, nervuri proeminente. Între torţi mai sînt cîte patru proeminenţe mici. Decorul este

realizat din linii incise şi imprimate cu fals şnur. Pastă bună, de culoare gălbuie, cu slip negru în exterior. Înălţimea : 37 cm ; nr. inv. 6964 (pl. 4/4).

2. *Urnă mare* cu patru torţi tubulare, iar pe umăr, deasupra torţilor, patru proeminenţe mamelonare. Între acestea este cîte o alveolă mare circulară cu un umbo. Decorul este realizat prin incizie şi imprimare cu fals şnur. Pastă de calitate bună. Culoare cenuşie, cu multe pete provenite din arderea secundară. Din cauza crustei calcaroase slipul de la suprafaţa vasului nu s-a mai păstrat. Înălţimea : 36 cm ; nr. inv. 6974 (pl. 4/5).

3. *Pumnal de bronz* cu nervură lată mediană şi trei nituri la mîner. Patină verde deschis. Lungimea : 0,104 m (pl. 4/6).

M. 93. La — 0,25 m s-a descoperit gura urnei (1), a cărei margine a fost ruptă de plug. La — 0,40 m, sprijinită pe umărul urnei, în spre vest, s-a găsit strachina (2), iar spre sud, sprijinită oblic pe mijlocul urnei, căniţa (3). În interiorul urnei, printre oasele calcinate, s-au descoperit 11 oscioare de pasăre perforate la unul din capete, constituind probabil piese de colier; de asemenea s-au descoperit cochilii de melci minusculi şi un fragment dintr-un obiect nedeterminat de bronz.

1. *Urnă mare*, cu patru torţi tubulare. Între ele, la distanţe egale, sînt patru proeminenţe mici. În dreptul acestora, pe umăr, sînt alte patru proeminenţe mai mari, conice, cu vîrful în sus. Din margine au fost trase, la distanţe egale, de patru ori cîte trei proeminenţe mici, cu vîrful în jos. Decorul caracteristic este realizat prin imprimare cu fals şnur. Pe acest vas se păstrează bine şi urmele de încrustaţie cu alb ale decorului caracteristic. Pasta bună mai păstrează slab şi parte din slipul lustruit. Culoare cenuşie-închisă. Înălţimea : 43 cm ; nr. inv. 6961 (pl. 1/4, 5/1).

2. *Strachină tronconică* cu buza teşită. Din buză sînt trase două torţi şi doi lobi mici. Fără decor. Pastă bună cu urme de lustru în exterior. Culoare cenuşie-gălbuie, cu pete de pe urma arderii secundare. Înălţimea : 7 cm ; nr. inv. 6949 (pl. 5/2).

3. *Căniţă*. Pe pîntece sînt patru proeminenţe cu vîrful în jos ; corespunzătoare acestora, pe umăr, alte patru proeminenţe mamelonare. Proeminenţele de sus sînt unite cu cele de jos printr-o nervură verticală, în relief. În spaţiile dintre nervuri, pe gît, sînt cîte două alveole. Decorul este realizat prin imprimare cu fals şnur, păstrînd parţial încrustaţia cu alb. Pasta bună mai păstrează din slipul lustruit, de culoare cenuşiu-gălbuie. Înălţimea : 12 cm ; nr. inv. 6971 (pl. 1/10, 5/3).

M. 94. La — 0,70 m s-a descoperit o urnă de mărime mijlocie (1), iar pe umărul ei, spre E, era sprijinită strachina (2) cu o căniţă (3) în ea.

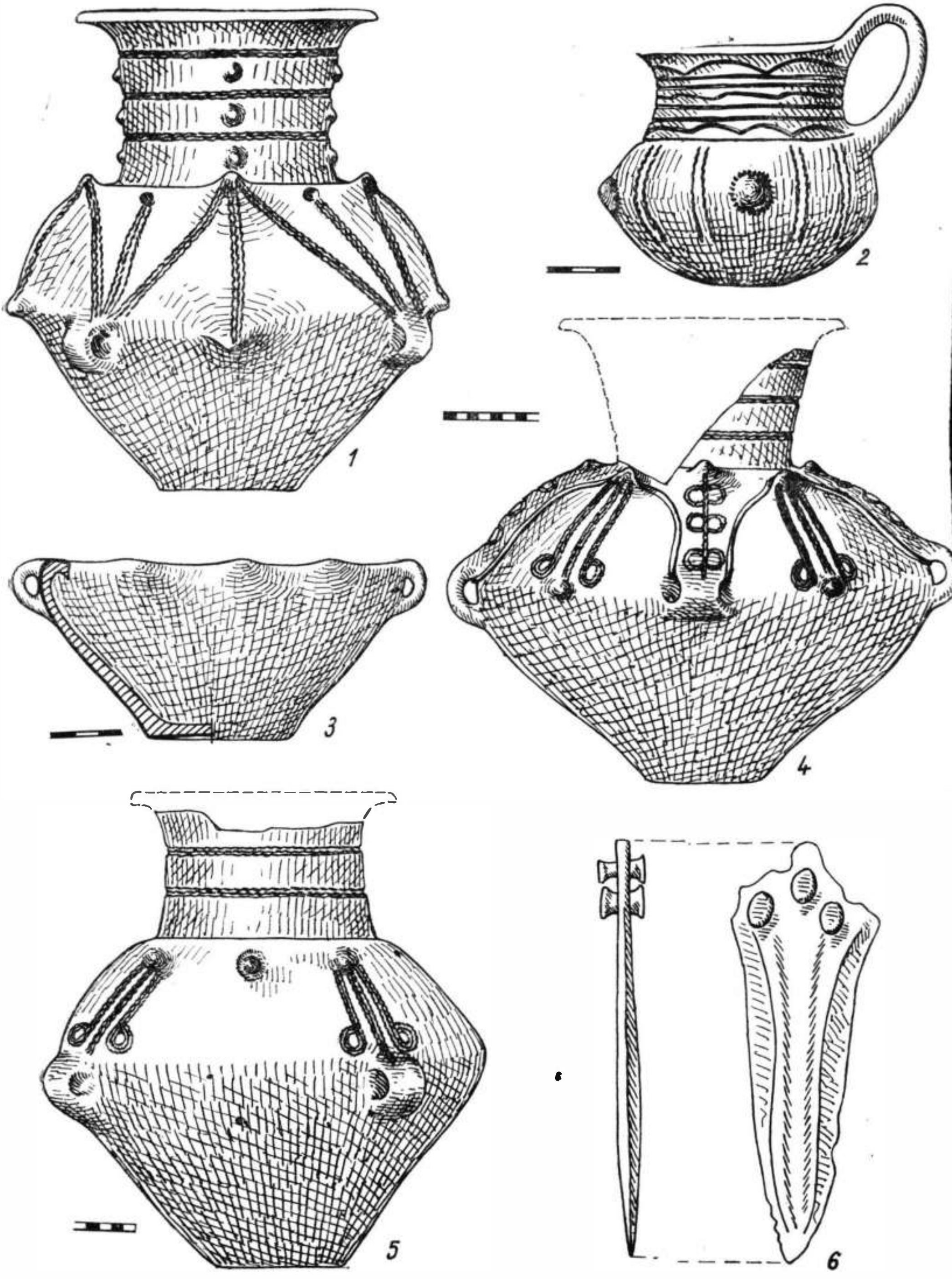
1. *Urnă* cu două torţi tubulare, pe pîntece alternînd cu două proeminenţe organice. Pe umăr sînt alte patru proeminenţe mamelonare. Decorul este realizat prin impresiuni în formă de fals şnur. Pasta bună era corodată de crusta groasă de calcar. În unele părţi mai păstrează slipul exterior. Culoare cenuşie-gălbuie. Înălţimea : 26 cm ; nr. inv. 6947 (pl. 5/4).

2. *Strachină*. Din marginea buzei sînt trase cele două torţi şi, între ele, doi lobi mici. Pastă bună. Culoare cenuşiu-închisă. Înălţimea : 7 cm ; nr. inv. 6943 (pl. 5/5).

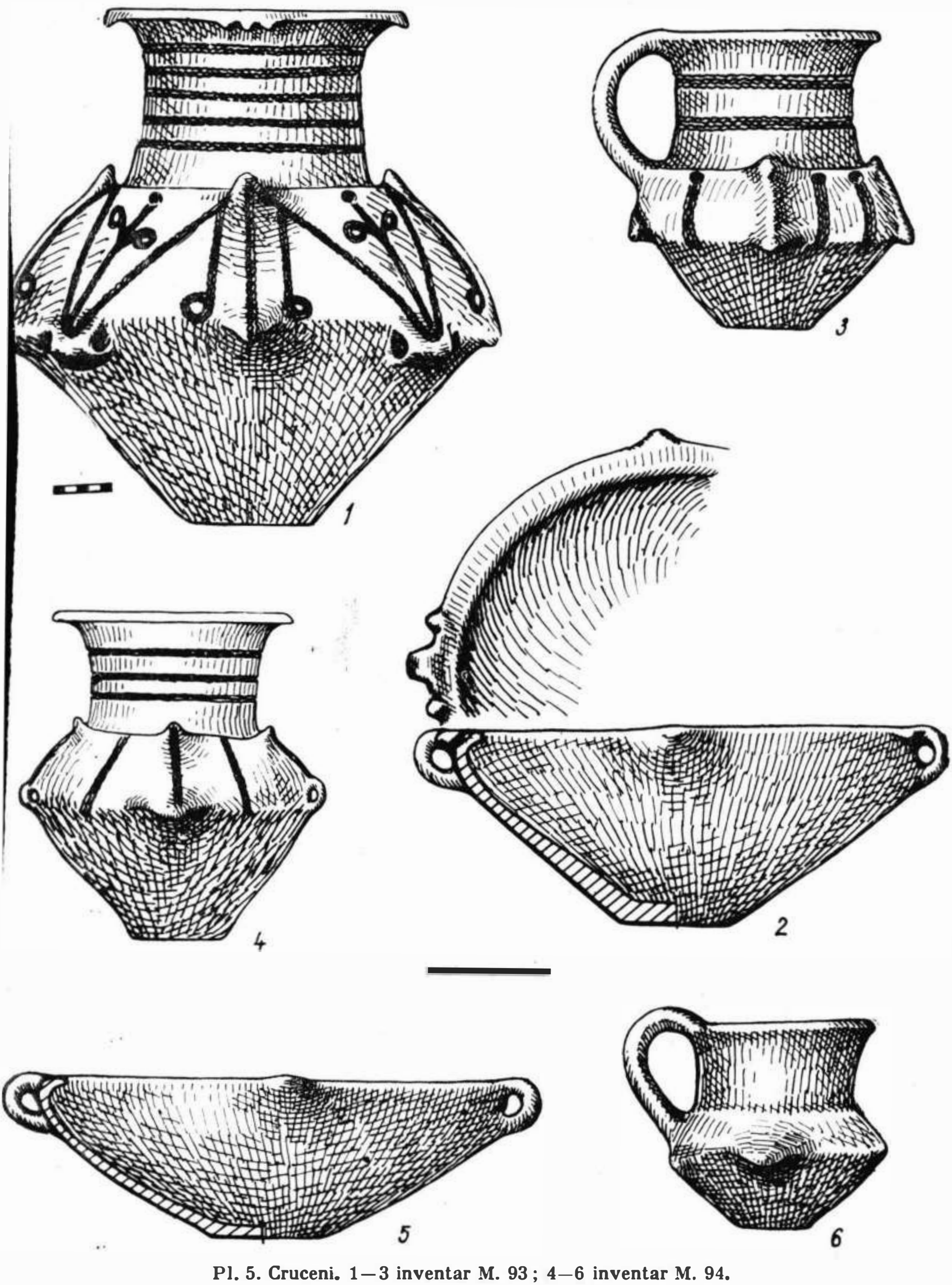
3. *Căniţă* cu o toartă. Pe corp sînt patru proeminenţe mamelonare. Culoare cenuşiu-gălbuie cu pete de la arderea secundară. Pasta bună mai păstrează din slipul lustruit. Nedecorată. Înălţimea : 8 cm ; nr. inv. 6960 (pl. 5/6).

M. 95. În şanţul 4 s-au găsit cinci morminte (M 95—99) la adîncimi diferite cuprinse între — 0,45 m şi — 1 m de la suprafaţa solului vegetal. M. 95 are ca inventar o urnă mare (1), o strachină cu picior (2) aşezată pe umărul urnei înspre sud : la dreapta ei, imediat sub buză, spre SE, se afla căniţa (3). M. 95 a fost descoperit la —0,90 m.

Urnă mare cu cîte patru proeminenţe pe pîntece şi altele, în dreptul acestora, pe umărul vasului. Decorul este executat în caneluri, pe pîntece. Pe gît se află un şir de impresiuni alveo-

Pl. 4. Cruceni. 1—3 inventar M. 85; 4—6 inventar M. 92.

Pl. 5. Cruceni. 1—3 inventar M. 93; 4—6 inventar M. 94.

lare, executate probabil cu trestia, şi linii incizate. Pasta fină păstrează bine slipul lustruit, de culoare neagră-cenuşie. Înălţimea : 34 cm ; nr. inv. 6939 (pl. 1/2, 7/1).

2. *Ceaşcă mică* cu picior şi cu o toartă. Pe pîntece se află şase proeminenţe cu vîrful în jos. Decorul este realizat din caneluri. Pastă de calitate bună, de culoare neagră în spărtură, dar puternic deteriorată din cauza crustei calcaroase. Înălţimea : 9,8 cm ; nr. inv. 6941 (pl. 7/2).

3. *Cană* înaltă. Fără decor. Pastă fină de culoare cenuşie. Înălţimea : 9,5 cm ; nr. inv. 6975 (pl. 7/3).

M. 96. La — 0,70 m adîncime de la suprafaţa solului s-au descoperit fragmente dintr-o urnă mare (1), o strachină mare (2) şi o căniţă (3). Este de presupus că inventarul M. 96 a fost perturbat de groapa M. 95 descrisă mai sus. Menţionez că urna nu s-a putut restaura deoarece fragmentele păstrate au fost prea mici.

2. *Strachină mare* cu fundul abia demarcat. Decorul constă din incizii fine, din incizii executate prin împunsături succesive, din şiruri de împunsături şi din cerculeţe concentrice imprimate, toate încrustate cu alb. Pastă fină dar corodată, acoperită cu crustă calcaroasă. Culoare brun-cenuşie. Înălţimea : 14 cm ; nr. inv. 6945 (pl. 6/1 a şi b).

3. *Căniţă* cu o toartă. Pe partea superioară a ei sînt două proeminenţe mici. Alte trei proeminenţe pe pîntece. Fără decor. Pastă de calitate bună, de culoare cenuşie, în care a fost folosit ca degresant nisipul. Înălţimea : 8,5 cm ; nr. inv. 6970 (pl. 6/2).

M. 97. La 0,50 m spre nord de M. 96 şi la —1,10 m de la suprafaţa solului, s-a descoperit urna (1) ; la sud de aceasta se aflau o strachină (2) cu căniţă (3) în ea.

1. *Urnă mare* cu patru torţi tubulare, alternînd simetric cu patru proeminenţe. Decorul este executat prin imprimare cu fals şnur. Pe gît se află proeminenţe mamelonare. Pasta bună. Culoare brună-cenuşie. Înălţimea : 36 cm ; nr. inv. 6942 (pl. 1/5, 7/4).

2. *Strachină tronconică* cu două torţi. Din buza vasului sînt traşi doi lobi şi mici proeminenţe. Pastă fină ; culoare brun-cenuşie. Înălţimea : 7 cm ; nr. inv. 6955 (pl. 7/6).

3. *Căniţă* cu o toartă. Pe mijloc trei proeminenţe. Decorul este realizat prin fals şnur. Pasta bună de culoare cenuşie cu pete provenite de la arderea secundară. Înălţimea : 9,5 cm ; nr. inv. 6969 (pl. 7/5).

M. 98. La 0, 40 m distanţă spre nord de M. 97 şi la —0,55 m, s-a descoperit o urnă mică (1) avînd la est o strachină (2) sprijinită oblic pe mijlocul ei, iar la vest o ulcică (3).

1. *Urnă mică* cu gît cilindric şi buza dreaptă. La baza gîtului, pe umăr, sînt prinse cele două torţi prevăzute cu cîte un prag în partea superioară. Decorul este realizat prin imprimări cu fals şnur. Pastă bună. Culoare brun-cenuşie cu pete de la arderea secundară. Înălţimea : 32 cm ; nr. inv. 6958 (pl. 8/1).

2. *Strachină tronconică* cu buza îndoită spre interior. A avut două torţi, prinse sub buză ; între ele, la distanţe egale, cîte două proeminenţe. Fără decor. Pastă bună, de culoare neagră în spărtură. Suprafaţă cenuşiu-gălbuie, cu pete de la arderea secundară. Înălţimea : 11,5 cm ; nr. inv. 6936 (pl. 8/2).

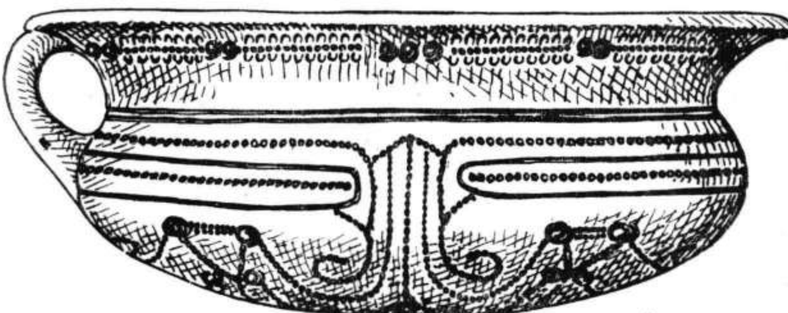
3. *Ceaşcă* cu o toartă. Nedecorată. Pastă bună. Culoare cenuşie. Înălţimea : 8,5 cm ; nr. inv. 6965 (pl. 1/9, 8/3).

M. 99. Tot în şanţul 3, la — 0,30 m, la 0,30 m vest de M. 98 s-au descoperit vasele constituind M. 99: o strachină care nu a putut fi restaurată, o urnă mică (1) cu o căniţă (2) în interior.

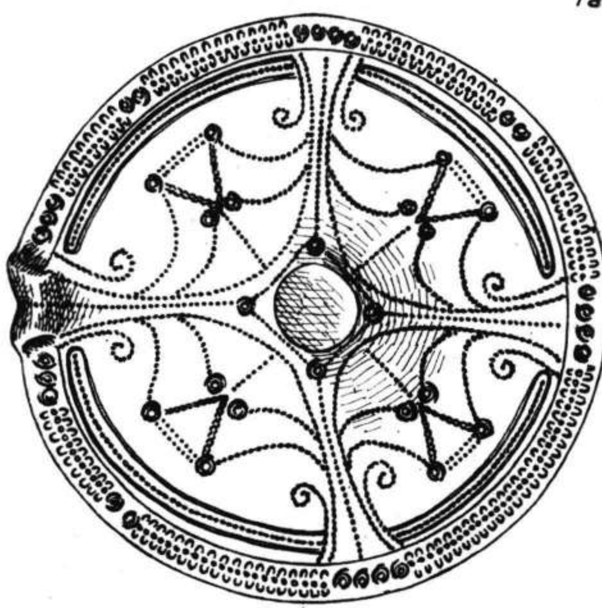
1. *Cană* înaltă cu o toartă cu şa transversală. Fără decor. Pastă bună. Fără slip lustruit în exterior. Culoare cărămiziu-gălbuie. Înălţimea : 14,2 cm ; nr. inv. 6937 (pl. 8/4).

2

1a

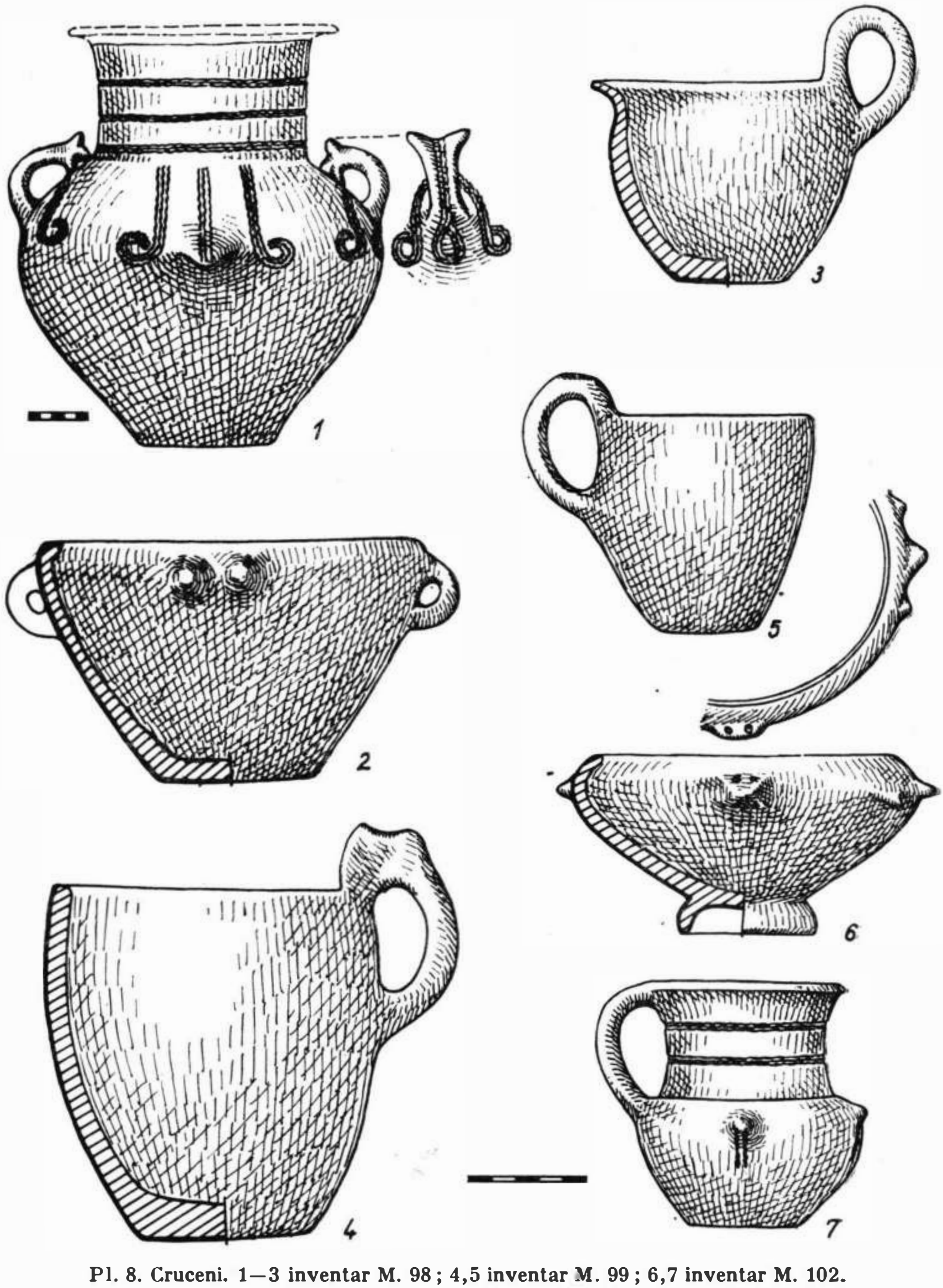

1b

Pl. 6. Cruceni. 1a–b, 2 inventar M. 96.

Pl. 7. Cruceni. 1—3 inventar M. 95 ; 4,5 inventar M. 97.

Pl. 8. Cruceni. 1—3 inventar M. 98; 4,5 inventar M. 99; 6,7 inventar M. 102.

2. *Căniță* de aceeași formă ca și urna. Fără decor. Pastă bună, de culoare cenușiu-gălbuie. Înălțimea: 5,5 cm; inv. 6954 (pl. 8/5).

M. 100. Tot în șanțul 3, la — 0,30 m și la 0,90 m distanță spre V de M. 99 s-a descoperit grupul de vase constînd din urnă (1), cană mare (2) și căniță (3) al M. 100.

1. *Cană tronconică* cu o toartă. Pe corp, sub buză, este o preominență mamelonară. Credem că au fost inițial trei, dispuse simetric, dar nu s-au păstrat. Fără decor. Pastă bună. Culoare cenușie cu pete de la arderea secundară. Înălțimea: 16 cm; nr. inv. 6940 (pi. 1/6, 9/1).

2. *Cană mare* cu toarta ruptă — probabil ritual. Nedecorată. Pasta bună, de culoare cenușie. Înălțimea: 8 cm; nr. inv. 6972 (pl. 9/3).

3. *Căniță*, cu o toartă, grosolan modelată, deși pasta este de calitate bună. Culoare cenușie. Nedecorată. Înălțimea: 7,6 cm; nr. inv. 6952 (pl. 9/2).

M. 101. La — 0,25 m de la suprafața solului arabil s-a descoperit o urnă (1). Era foarte tasată și fragmentată încît nu s-a mai putut restaura. În interiorul urnei și alături de ea au fost descoperite multe oase calcinate și piese de podoabă de bronz (2—6).

1. *Urna* era asemănătoare celei din M. 104 (1). Înălțimea „in situ": 21 cm.

2. Trei fragmente deformate de ardere provenind de la un *un ac de bronz* cu doi lobi (pl. 9/4).

3. Două fragmente din bara *unui ac de bronz* cu secțiunea rectangulară și corpul torsionat. Patină malignă de culoare albastră (pl. 9/5).

4. *Inel de bronz* cu capetele subțiate, cu secțiunea circulară. Patină groasă, malignă. Diametrul: 4 cm (pl. 9/6).

5. Probabil capăt de *ac de bronz* cu secțiunea circulară, mai gros la capătul inferior, subțiat ușor spre capătul prelungit cu o spirală. Patină malignă de culoare verde deschis. Lungimea: 9,2 cm (pl. 9/7).

6. Inel de bronz, circular în secțiune, cu capete subțiate, rupt în trei bucăți și deformat din cauza arderii. Diametrul : 4,5 cm. Nu s-a conservat.

M. 102. La — 0,60 m s-a descoperit o strachină (1) cu o căniță (2) în ea. Nu s-a găsit însă nicăieri în jur urna cu oase.

1. *Strachină cu picior.* Pe umăr prezintă două proeminențe orizontale — ca niște apucători —, o proeminență orizontală perforată dublu și un grup de alte trei, una verticală și două mici, mamelonare. Pastă fină. Culoare cenușiu-deschisă, cu pete provenite de la arderea secundară. Înălțimea: 7 cm; nr. inv. 6951 (pl. 8/6).

2. *Căniță* cu o toartă și trei proeminențe mici, organice. Pasta bună. Culoare cenușie, cu pete de la arderea secundară. Înălțimea: 8 cm; nr. inv. 6956 (pl. 8/7).

M. 103. La 2,06 m de mormîntul 102, la — 0,25 m, s-a descoperit partea inferioară a unei urne mari, răsturnate și răvășite de plug. În interiorul ei s-a găsit o brățară de bronz (1).

1. *Brățară de bronz* cu capetele terminate în spirală. Secțiunea rectangulară. Patină malignă de culoare albastră. Diametrul: 0,044 m (pl. 9/8).

M. 104. În șanțul 6, la — 0,30 m de la suprafața solului se află o urnă mare (1) foarte spartă, iar la est, sprijinită de mijlocul ei, o căniță care nu s-a putut restaura. În interiorul urnei s-au găsit oase calcinate și un brici de bronz (2).

1. *Urnă* de mărime mijlocie cu buza largă, răsfrîntă în două trepte. Pe mijloc patru proeminențe perechi (pe pîntec și pe umăr). Decorul este realizat exclusiv în caneluri. Pastă fină de calitate bună. Culoare neagră-cenușie; lustrul s-a pierdut odată cu înlăturarea crustei de calcar. Înălțimea: 31 cm; nr. inv. 6948 (pl. 9/9).

Pl. 9. Cruceni. 1—3 inventar M. 100; 4—7 inventar M. 101; 8 inventar M. 103; 9, 10 inventar M. 104.

2. *Brici de bronz*, plan pe o faţă, uşor bombat pe cealaltă. Acoperit de patină groasă malignă, verde deschis şi albastră. Lungimea totală : 0,074 m (pl. 9/10).

M. 105. Tot în şanţul 6, la — 0,80 m de la suprafaţa solului vegetal şi la 0,95 m distanţă de M.104 s-a descoperit o urnă mare cu oase calcinate, foarte deteriorată. Nu s-a putut reconstitui.

À PROPOS DE LA NÉCROPOLE DE CRUCENI (DÉP. TIMIŞ)

RÉSUMÉ

La nécropole d'incinération de Cruceni a été exploitée en deux campagnes : la première en 1958, la deuxième en 1968.

En 1968 on a découvert 26 tombes avec 46 vases intacts ou qu'on peut restaurer. Ce sont des urnes, avec des os calcinés, des terrines et des brocs d'offrande.

Dans 8 tombes on a trouvé parmi les os calcinés des objets vestimentaires ou ornamentaux en bronze. Leur présence indique la possibilité d'une stratification sociale.

En vertu du matériel découvert on peut dater la nécropole de Cruceni dans l'époque moyenne du bronze et dans l'étape tardive du bronze (la phase Cruceni I) et la phase Cruceni II, au commencement de l'Hallstatt, la transition entre les deux phases étant continue.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 Cruceni, Plan des fouilles de 1968.

Pl. 1. Cruceni. Vases découverts dans la nécropole (photo) 1/1 = 4/2 ; 1/2 = 7/1 ; 1/3= = 3,5 ; 1/4 = 5/1 ; 1/5=7,4 ; 1/6=9/1 ; 1/7 = 2/5 ; 1/8 = 2/4 ; 1/9=8,3 ; 1/10=5,3.

Pl. 2. Cruceni. 1 inventaire M. 80 ; 2—3 inventaire M. 81 ; 4—10 inventaire M. 82.

Pl. 3. Cruceni. 1—4 inventaire M. 83 ; 5,6 inventaire M. 84 ; 7 inventaire M. 91.

Pl. 4. Cruceni. 1—3 inventaire M. 85 ; 4—6 inventaire M. 92.

Pl. 5. Cruceni 1—3 inventaire M. 93 ; 4—6 inventaire M. 94.

Pl. 6. Cruceni. 1—b, 2 inventaire M. 96.

Pl. 7. Cruceni,. 1—3 inventaire M. 95 ; 4,5 inventaire M. 97.

Pl. 8. Cruceni. 1—3 inventaire M. 98 ; 4,5 inventaire M. 99 ; 6,7 inventaire M. 102.

Pl. 9. Cruceni, 1—3 inventaire M. 100 ; 4—7 inventaire M. 101 ; 8 inventaire M. 103 ; 9, 10 inventaire M. 104.

DOUĂ TOPOARE DE ARAMĂ DESCOPERITE LA BRĂTEŞTI (JUD. DÎMBOVIŢA)

DE

ION CHICIDEANU

În ultima vreme în colecţia Muzeului de arheologie din Tîrgovişte au intrat şi două topoare de metal, descoperite pe valea Ilfovului.

Primul dintre acestea, un topor cu braţele „în cruce", a fost găsit întîmplător, în vara anului 1971, cu ocazia lucrărilor pentru un baraj în locul zis „La stînă" sau „La arman", pe terasa stîngă a Ilfovului, la circa 1 km de marginea cătunului Bungetu-de-Sus, satul Brăteşti, comuna Văcăreşti, jud. Dîmboviţa [1]. În împrejurimi, la baza terasei, au fost descoperite cioburi din epoca bronzului, fără nici o legătură cu toporul.

Toporul, lucrat din aramă (fig. 1 a şi fig. 2 a), are două braţe dispuse „în cruce", din care cel cu tăişul orizontal este puţin arcuit în jos. Tubul de înmănuşare se prelungeşte în partea inferioară, subţiindu-se treptat spre margini. Marginea superioară a găurii de înmănuşare nu este reliefată. În interiorul găurii pentru mîner se observă două adîncituri, una mai pronunţată spre tăişul vertical şi alta în partea opusă. Tăişul vertical, curbat în jos, este ascuţit şi nu prezintă urme de folosire. Tăişul transversal este deteriorat din vechime. Pe suprafaţa toporului se observă, pe alocuri, asperităţi rămase de la turnare. După curăţire toporul a căpătat o culoare roşcată. Dimensiuni : lungimea totală — 0,260 m, diametrul găurii de înmănuşare — 0,035 m, greutatea — 0,810 kg.

Piesa descoperită la Bungetu-de-Sus, prin caracteristicile sale tipologice — umerii mici şi pronunţaţi, tubul de înmănuşare vizibil doar în partea inferioară —, se include în seria topoarelor cu braţele „în cruce" de tip Tîrgu-Ocna. Acest tip a putut fi încadrat din punct de vedere cultural-cronologic, pe baza unor observaţii stratigrafice sigure, în faza B a culturii Cucuteni, cea mai mare parte a descoperirilor de acest fel fiind făcute în aria geografică a culturii respective [2]. Prezenţa, singulară deocamdată, în Muntenia a unui topor cu braţele „în cruce" de tip Tîrgu-Ocna,

[1] Piesa a fost achiziţionată de către directorul Muz. judeţean Dîmboviţa, Gabriel Mihăescu, care ne-a cedat-o spre publicare. Îi mulţumim şi pe această cale.

[2] A. Vulpe, SCIV, 15, 1964, 4, p. 461.

se explică numai prin schimburile ce vor fi avut loc între așezările de tip Cucuteni B și cele de tip Gumelnița B_2 întîrziate, presupuse contemporane [3].

Cel de al doilea topor (fig. 1 b și fig. 2 b) a fost achiziționat pentru Muzeul județean de către noi, în august 1972, de la cetățeanul Ion Micu,

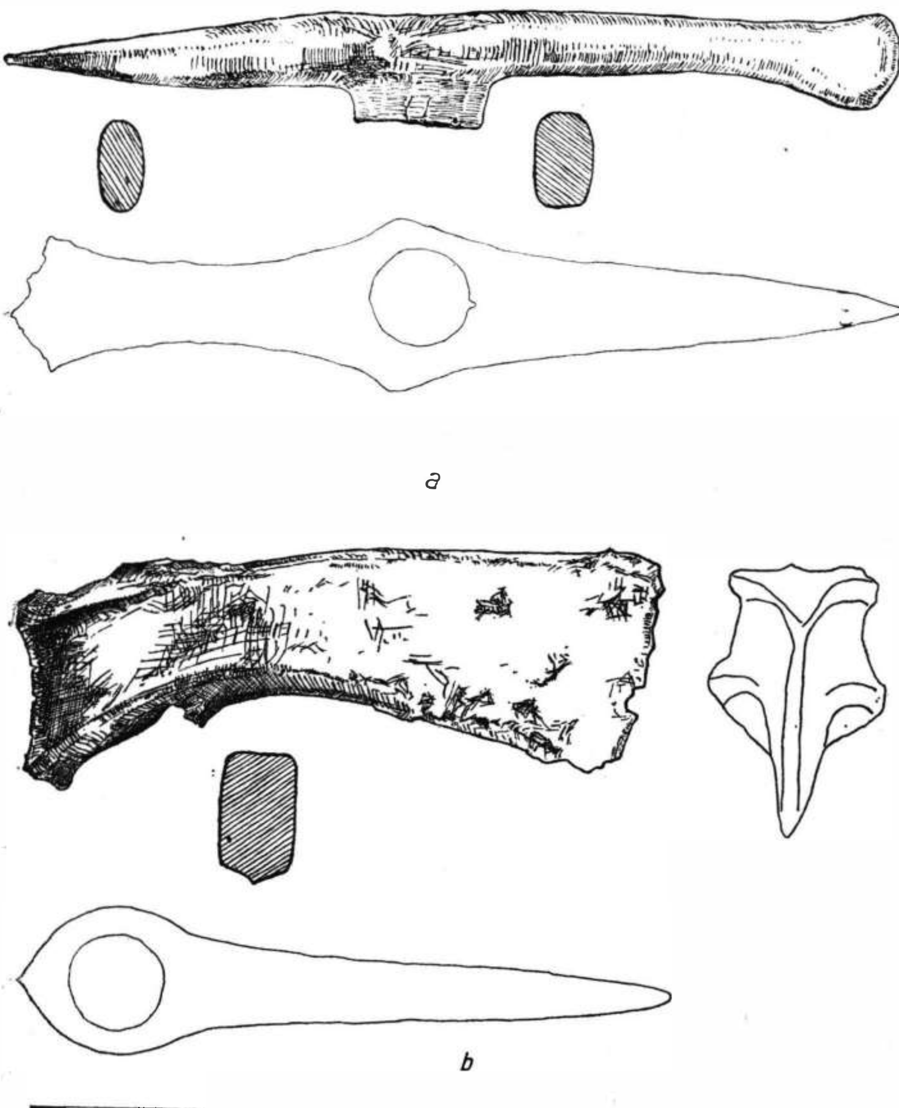

Fig. 1. Bungetu-de-Sus. a) topor cu brațele „în cruce" ; b) topor cu gaură de înmănușare transversală.

[3] Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 53–66.

Fig. 2. Bungetu-de-Sus. a) topor cu brațele „în cruce''; b) topor cu gaură de înmănușare transversală.

tot din cătunul Bungetu-de-Sus, care l-a descoperit săpînd o groapă în grădina proprie, aflată pe malul stîng al Ilfovului ; descoperitorul susţine că piesa se afla la o adîncime de circa 0,70 m. La aproximativ 500 m vest de locul descoperirii, în lunca Ilfovului, a fost identificată o aşezare Tei, în locul zis „La ştubeu" [4].

Toporul, lucrat din cupru, are marginile găurii de înmănuşare îngroşate în exterior. Lama, lungă şi lată, are o secţiune pentagonală cu vîrful în jos ; acest fapt se explică prin turnarea într-un tipar bivalv, deschis la partea superioară [5]. În urma turnării au rămas vizibile cusături pe ceafă. Suprafaţa lamei este zgrunţuroasă, piesa nefiind complet finisată. În interiorul găurii de înmănuşare, datorate probabil bulelor de aer formate în timpul turnării, se observă o serie de cavităţi de forme neregulate. Tăişul a fost ştirbit cu o şurubelniţă de către descoperitor. Înainte de curăţire, toporul era acoperit cu o patină neuniformă, verde închis. Piesa nu prezintă urme de folosire. Lungimea totală a toporului : 0,190 m ; diametrul găurii de înmănuşare : 0,030 m ; greutatea : 1,100 kg.

Toporul descoperit la Bungetu-de-Sus îşi găseşte cele mai apropiate analogii la topoarele de tip Veselinovo, Pădureni şi Osebiţi, fără a fi asemănător pe de-a întregul cu nici unul dintre acestea. Aspectul general îl apropie de topoarele Veselinovo din prima serie [6], de care însă se deosebeşte prin îngroşarea marginilor găurii pentru mîner. Această din urmă caracteristică îl aseamănă cu topoarele de tip Pădureni [7], deosebindu-se însă prin lipsa tubului de înmănuşare şi prin secţiunea pentagonală a lamei. În sfîrşit, piesa noastră mai seamănă şi cu toporul de tip răsăritean de la Osebiţi [8], la fel lucrat din aramă, cu secţiunea lamei pentagonale cu vîrful în jos şi prin curbura uşoară a lamei, caracteristică şi altor topoare din Moldova (cele de tip Darabani) [9]. Cel de al doilea topor de la Bungetu se prezintă, tipologic, ca fiind o continuare a tipului Veselinovo I la stadiul de dezvoltare al tipului Pădureni, la care se observă influenţe din partea unor tipuri răsăritene.

Încadrarea cronologică a acestui topor de la Bungetu-de-Sus trebuie făcută pe baza consideraţiilor tipologice. Topoarele Veselinovo au fost datate în perioada bronzului timpuriu şi la începutul bronzului mijlociu, în orizontul cultural Glina III [10]. Topoarele de tip Pădureni, pe baza legăturilor cu cele de tip Monteoru, au fost datate în orizontul corespunzător fazelor IC_3 — IC_2 ale culturii Monteoru, respectiv la începutul bronzului mijlociu [11]. Pentru toporul de tip răsăritean de la Osebiţi, încadrarea cultural-cronologică se sprijină pe descoperirile similare din Caucaz, datate pe la 1700 — 1500 î.e.n., ca şi pe faptul că toporul cu pricina a fost găsit lîngă o aşezare de tip Monteoru IC_3 [12]. Pe de altă parte, în aşezarea Tei din

---

[4] Sondaj efectuat în septembrie 1972 de Ersilia Tudor şi I. Chicideanu.
[5] A. Vulpe, *Äxte und Beile in Rumänien*, I, 1970, p. 35.
[6] *Ibidem*, p. 35 ; A. Vulpe şi Ersilia Tudor, SCIV, 21, 1970, 3, p. 421.
[7] A. Vulpe, *Äxte und Beile* . . . , p. 43, pl. 8/130, pl. 9/139, pl. 10/152.
[8] Marilena Florescu şi V. Căpitanu, Carpica, 1, 1968, p. 52—53, fig. 2 ; A. Vulpe, *Äxte und Beile* . . . , p. 60—61, pl. 17/269.
[9] A. Vulpe, *Äxte und Beile* . . . , p. 41.
[10] *Ibidem*, p. 36.
[11] A. Vulpe şi Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 425.
[12] A. Vulpe, *Äxte und Beile* . . . , p. 61.

vecinătatea cătunului Bungetu-de-Sus au fost culese de la suprafaţă cioburi aparţinînd fazei Tei-Tei (Tei II, după V. Leahu), care însă se situează într-o etapă şi mai tîrzie, după toate probabilităţile paralelă cu Monteoru Ia [13].

În concluzie, toporul cu gaură de înmănuşare transversală şi cu un singur tăiş, de la Bugetu-de-Sus, se situează pe treapta imediat următoare tipului Veselinovo, respectiv la începutul bronzului mijlociu. Asemănător topoarelor de tip Pădureni şi Osebiţi, trebuie legat de mediul cultural care corespunde fazelor timpurii ale culturilor Wietenberg şi Monteoru. În zona jud. Dîmboviţa este vorba de cultura Tei. Rămîne de văzut doar cărei faze a acestei culturi îi aparţine. Probabil celei mai vechi, adică Tei-Căţelu (Tei I, după Leahu), a cărei datare şi durată sînt încă insuficient cunoscute[14].

TWO COPPER AXES DISCOVERED AT BRĂTEŞTI (DÎMBOVIŢA)

ABSTRACT

The first axe, found in 1971, on the left terrace of the Ilfov river, is an axe-adze, which belongs to the Tîrgu-Ocna type and was framed in a cultural horizon contemporaneous with the phase B of the Cucuteni culture.

The second, an axe with shaft-hole, discovered on the left bank of the same river, near a Tei settlement, shows typological elements of the Veselinovo, Pădureni and eastern types. Chronologicaly the axe belongs to the beginning of the Middle Bronze Age, to a level contemporaneous with the phases Monteoru IC_3 — IC_2, probably to the oldest → Tei phase, Căţelu Nou (Tei I).

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Bungetu-de-Sus. a) Axe-adze ; b) Shaft-hole axe.
Fig. 2. Bungetu-de-Sus. a) Axe-adze ; b) Shaft-hole axe.

[13] A. Vulpe, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 327—328.
[14] V. Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, 1966, p. 150, 154.

VASE GRECEŞTI ŞI IMITAŢII DE LA CERNAT ŞI POIAN (JUD. COVASNA)

DE

SZÉKELY ZOLTAN

În inventarul bordeielor din aşezările dacice materialul cel mai bogat este ceramica. Aceasta, făcută fie la roată, fie cu mîna, are trăsături comune în toată regiunea locuită de daci. În afară de această ceramică caracteristică dacilor, se mai găsesc, în număr destul de mic, mai ales în Transilvania în aşezări şi în cetăţi, vase greceşti, ajunse aici probabil prin schimb de produse sau ca marfă de lux. În cele ce urmează prezentăm cîteva vase de provenienţă străină găsite în aşezările dacice de la Cernat şi Poian.

La sud-vest de comuna Cernat se află un bot de deal cunoscut sub denumirea de „Pămîntul lui Robert". Muzeul din Sfîntul Gheorghe, executînd săpături pe panta sudică a dealului, în anii 1964—1965, a descoperit o aşezare din epoca bronzului, peste care s-a suprapus o altă aşezare din epoca dacică, cu două niveluri de locuire; aceasta a fost acoperită de o aşezare prefeudală din secolul al VI-lea e.n. În bordeiele din nivelurile II şi I ale aşezării dacice au fost găsite următoarele fragmente din vase de import.

1. O pateră păstrată fragmentar, găsită în nivelul al II-lea, este făcută din pastă fină şi arsă roşu-cărămiziu. Marginea este îngroşată, numărul unghiular şi fundul inelat. Pe fund, în interior, se găseşte un decor ştampilat înfăţişînd o *planta pedis* înconjurată de linii scurte (raze) formînd un cerc. Ştampila este în parte ştearsă şi parcă conţine literele IK urmate de un punct; dacă nu este vorba de indicarea curelei unei sandale, atunci acestea reprezintă probabil numele abreviat al meşterului care a făcut vasul. Dimensiunile: diametrul buzei 22,5 cm; înălţimea 5 cm (pl. 1/3,4).

2. Fragmente dintr-un pahar de culoare neagră-roşie. Marginea este îngroşată la exterior şi cu şănţuire în interior, iar fundul inelat. Pe umăr se află un decor în relief prin barbotinare (pl. 1/2). A fost găsit în nivelul I al aşezării de la Cernat.

3. Fragment dintr-un vas din categoria *terra sigillata*. Partea superioară a vasului este cilindrică şi a fost decorată cu figuri în relief, din care

s-a păstrat numai piciorul stîng al unei figuri omenești. Spre fund decorul se încheie cu două linii paralele (pl. 1/1). Fragmentul a fost găsit în nivelul I al așezării de la Cernat.

4. Un fragment din fundul inelat al unui vas de culoare roșie.

În așezarea de la Poian, în stratul La Tène, în șanțul nr. 28, la o adîncime de 0,40 cm, a fost găsit un fragment dintr-o cupă deliană dacică, făcută la roată, din pastă fină de culoare cenușie; este decorat cu mici solzișori. Fragmentul face parte dintr-o cupă hemisferică (pl. 1/5). Tot în același strat a mai fost dezvelită și o locuință dreptunghiulară, în care, printre alte fragmente de vase dacice, a fost descoperită și o fibulă de bronz. Fibula are resortul spiralic păstrat parțial, „coarda superioară" prinsă într-un cîrlig special, arcul prevăzut cu nod, iar piciorul, lățit și încovoiat, formează suportul acului, care lipsește; piciorul se termină cu un buton. Lungimea totală a fibulei este de 3,2 cm, din care 2,5 cm este arcul și 1,1 cm este piciorul (pl. 1/6, 6 a).

Fragmentele de vase descoperite la Cernat aparțin grupei ceramicii grecești, așa-numita „de Pergamon" și provin din orașele grecești de pe litoralul Mării Negre.

Pentru patera cu stampila *planta pedis* analogia cea mai perfectă o găsim în sudul U.R.S.S., la Tiritake, publicată de T. N. Knipovici [1] și datată între sfîrșitul secolului I și prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Această datare se poate accepta și pentru patera de la Cernat, unde au fost constatate două niveluri de locuire dacică. Acest vas a fost găsit în nivelul II, la adîncimea de 0,50 — 0,80 cm. În acest nivel au mai fost găsite și fragmentele unui castron roman, care datează din prima jumătate a secolului al II-lea e.n. [2]. Datarea acestui nivel în secolul al II-lea este confirmată și prin ceramica grecească.

Paharul decorat cu barbotină este cunoscut de la Mirmekion, colonie grecească de pe litoralul Mării Negre. O piesă analoagă este datată în secolele IV — III î.e.n., iar alta tot cu decor barbotinat din secolul I î.e.n. și secolul I e.n. [3].

Analogia cea mai perfectă pentru fragmentul de *terra sigillata* cu figuri o găsim tot în ceramica pergamoniană, descoperită tot la Mirmekion. K. Michalowski publică un vas care reprezintă pe „Kanephoroi"; piciorul păstrat pe fragmentul de la Cernat corespunde piciorului stîng al uneia dintre fetele care duc libațiile [4]. Acest vas de la Mirmekion este datat la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n.

Aceste ultime două frgmente de *terra sigillata* aparțin nivelului I, cel mai vechi din așezarea dacică de la Cernat. Datarea lui între sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. și prima jumătate a secolului I î.e.n. este cea mai plauzibilă. Datarea este dovedită și prin această ceramică importată, care a fost răspîndită în Pergam între anii 150 — 50 î.e.n. [5].

Fragmentul de cupă decorat cu solzișori, găsit la Poian, face parte din seria vaselor pe care dacii le-au imitat după originalele grecești. Exem-

[1] T.N. Knipovici, MIA, 25, 1952, p. 315, fig. 11.

[2] Z. Székely, Cumidava, 3, 1969, p. 102, fig. 7/2—3.

[3] K. Michalowski, *Mirmekion wykopaliska odcinka polskiego W R 1956*, Varszawa, 1958, pl. 1; p. 75, fig. 91.

[4] K. Michalowski, *op. cit.*, p. 74, fig. 88.

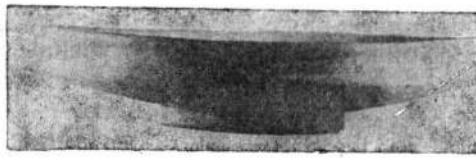
[5] *Ibidem*, p. 146.

1

2

3

4

5

6

6a

Pl. 1. 1 fragment de *terra sigillata*; 2 fragment de cupă decorată în relief prin borbotinare; 3—4 fragment de pateră cu stampilă înfățișînd o *planta pedis*, găsit în așezarea getică de la Cernat. 5 fragment de cupă „deliană" getică; 6—6a fibulă de bronz Latène III, găsită în așezarea getică de la Poian.

plarul descoperit la Poian aparţine aşa-numitelor,, cupe deliene getice''[6] răspîndite în aşezările dacice de pe teritoriul ţării noastre în secolul I î.e.n.— secolul I. e.n., cele din Transilvania (Ţicmandru şi Sighişoara) caracterizîndu-se prin decorul organizat în raze. Fragmentul de la Poian, decorat cu solzişori, se alătură descoperitorilor din Muntenia—Moldova (Zimnicea[7]— Poiana) unde sînt caracteristice cîmpuri de solzişori. Fragmente asemănătoare s-au mai găsit la Hărman [8] şi Piatra Craivii, care prin decor pot fi considerate pătrunse din regiunile de la sud-est de Carpaţi.

Fibula de bronz, găsită împreună cu fragmentul de cupă menţionat mai sus, este caracteristică secolului I e.n. (sfîrşitul etapei Latène III-dacic[9]). În această vreme, a secolului I, se încadrează şi fragmentul de cupă getică.

Din cele relatate mai sus reiese că dacii în teritoriul înconjurat de arcul Carpaţilor au avut legături comerciale cu coloniile greceşti de pe litoralul Mării Negre. Aceste legături sînt dovedite nu numai de prezenţa monedelor greceşti, dar şi prin alte produse de lux, care totodată servesc — în lipsă de monede — şi pentru stabilirea cronologiei unei etape socialeconomice a culturii materiale a populaţiei dacice din Transilvania. Pătrunderea mărfii greceşti prin pasurile Carpaţilor continuă şi după cucerirea Greciei de către romani. Dovada este că şi după intensificarea relaţiilor comerciale cu Imperiul roman — fapt constatat din înlocuirea monedelor greceşti cu cele romane în secolul I î.e.n. în Dacia — ceramica grecească mai pătrunde în sud-estul Transilvaniei şi în secolul I e.n. Influenţa puternică a culturii greceşti se reflectă şi în imitarea cupelor deliene de către daci şi în secolul I e.n., după cum ne arată ,,cupa deliană getică'' descoperită la Poian.

Prezenţa mărfurilor de lux din lumea greacă în aşezări rurale, indică legătura strînsă a dacilor cu lumea elenistică, din care împrumută multe elemente de cultură materială pe care le-au adaptat cu vremea culturii lor proprii.

CÉRAMIQUE GRECQUE TROUVÉE À CERNAT ET À POIAN (DÉP. COVASNA)

RÉSUMÉ

Sur le territoire du village de Cernat au lieu dit « la terre de Robert » se trouve une station à deux niveaux d'habitation. On y a trouvé quatre fragments de vases grecs : 1 — fragment de patère cuite au rouge-brique ; à l'intérieur, il y a une estampille en *planta pedis* entourée de petites lignes, contenant les lettres IK, qui signifient peut-être le nom abrévié du potier ; 2 — fragment de bol décoré à barbotine ; 3 — fragment de vase de l'espèce de *terra sigillata*, décoré de figures en relief ; 4 — fragment de fond annulaire d'un vase cuit au rouge.

[6] Irina Casan Franga, ArhMold, 5, 1967, p. 7—36.

[7] *Ibidem*, fig. 7/1—2.

[8] A. D. Alexandrescu, *Raport despre săpăturile de la Hărman* (sub tipar în Materiale, 10), Comunicare la Sesiunea Muzeului din Braşov, decembrie, 1971.

[9] R. şi Ec. Vulpe, Dacia, 3—4, 1927—1932, fig. 107/6, p. 339.

Les fragments céramiques trouvés à Cernat ont des analogies à Tiritake et à Mirmekion, s'intégrant au groupe de Pergamon, daté entre le II-e siècle av.n.è. et le I-er siècle de n.è.

A Poian, dans la couche archéologique d'époque Latène, on a trouvé un fragment de bol gète, de type mégarien, décoré d'imbrications, espèce céramique fréquente dans les stations daco-gètes, comme à Poiana (Moldavie) et à Zimnicea (Petite Valachie) ; le fragment appartient au I-er siècle de n.è.

Le fragment de Poian, ainsi que les découvertes de Hărman et de Piatra Craivi sont décorés d'imbrications, élément de décor caractéristique pour les bols daco-gètes des régions de Moldavie et de Valachie (Poiana, Zimnicea). Il faut ou considérer la région sud-est transylvaine comme s'intégrant du point de vue culturel aux régions situées au sud-est des Carpates, ou que les tessons en discussion aient été importés en Transylvanie d'une des stations daco-gètes située à l'est ou au sud des Carpates.

EXPICATION DES FIGURES

Pl. 1. 1—4 fragments céramiques de vases grecques trouvés dans la station daco-gète de Cernat : 1 fragment de *terra sigillata* ; 2 fragment de bol décoré en relief à barbotine ; 3—4 fragment de patère estampillée d'une *planta pedis*, contient les lettres IK. 5 fragment de bol gétique, décoré d'imbrications, de type mégarien ; 6—6a fibule en bronze de l'étape Latène III, trouvée dans l'établissement gétique de Poian.

DESCOPERIRILE DIN LATÈNE-UL TIMPURIU DE LA BOSANCI (JUD. SUCEAVA)

DE

MIRCEA IGNAT

În timpul lucrărilor de modernizare a şoselei Suceava — Liteni, aproximativ în dreptul km 6, între satele Ipoteşti şi Bosanci, în locul numit „La Pod la Rediu”, la excavarea pămîntului necesar ridicării rambleului şoselei, au apărut numeroase materiale arheologice [1]. Cercetările de suprafaţă, efectuate ulterior, au dovedit că lucrările au afectat o zonă deosebit de bogată în depuneri arheologice aparţinînd unor epoci diferite. Între materialele recuperate s-au remarcat mai multe fragmente ceramice (fig. 1) ce puteau fi datate în Latène-ul timpuriu.

Dat fiind interesul deosebit pe care îl prezintă aceste materiale, mai puţin cunoscute în nord-vestul Moldovei, cu începere din anul 1971 s-au întreprins cercetări arheologice sistematice. În secţiunea trasată în imediata apropiere a locului excavat, alături de o locuinţă precucuteniană şi o depunere mai nouă, care poate fi atribuită culturii Sîntana de Mureş, s-au descoperit şi două morminte de incineraţie, datate în secolul IV î.e.n. [2]

Primul mormînt avea groapa de formă ovală cu diametrele de 0,45 şi 0,60 m. Aproximativ în mijlocul acesteia, la o adîncime de 0,60 m, a fost dezvelită o urnă (fig. 2/2) acoperită cu o strachină (fig. 2/1). Urna conţinea puţine oase calcinate, cîteva bucăţele de cărbune de lemn şi un mic fragment ceramic de la un alt vas.

La o distanţă de 5,50 m de primul mormînt a fost găsit, la o adîncime de 0,50 m, cel de-al doilea mormînt, a cărui groapă, datorită lucrărilor recente amintite mai sus, nu a putut fi observată. Mormîntul cuprindea un vas bitronconic cu corpul mult rotunjit şi buza evazată (fig. 2/4), aflat în poziţie verticală, turtit de presiunea pămîntului, înconjurat la bază de cîteva pietre de rîu şi de gresie, dintre care unele arse. Între acestea s-a găsit un cuţitaş de fier (fig. 2/3). Atît în vas, cît şi în jurul lui nu s-au găsit oase calcinate. Fie că avem de-a face cu un cenotaf, fie că s-a păstrat

---

1 Semnalarea acestor materiale se datoreşte lui I. Negriuc din Ipoteşti, căruia îi mulţumim şi cu acest prilej.

2 Săpăturile au fost continuate şi în anul 1972, însă nu s-au mai descoperit morminte, ceea ce indică un cimitir restrîns ca suprafaţă sau dispunerea mormintelor la intervale foarte mari.

S C I V, tomul 24, nr. 3, Bucureşti, 1973, p. 533—537

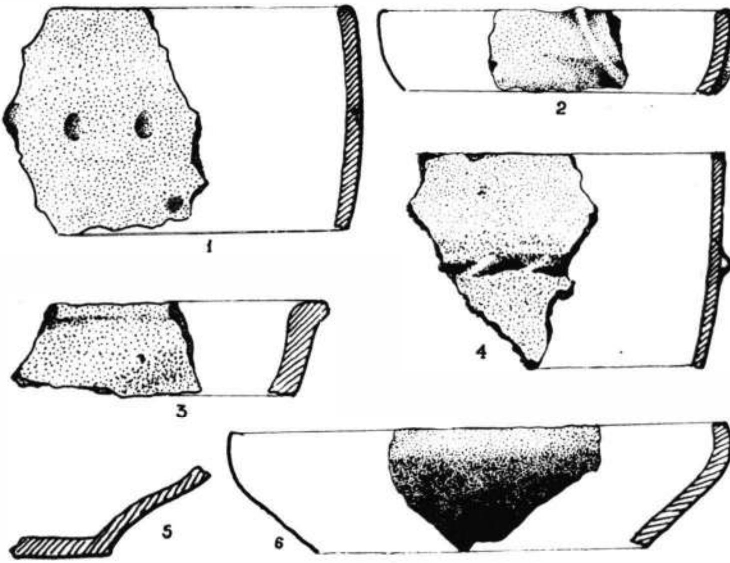

Fig. 1. Bosanci. Ceramică recuperată din mormintele distruse (aproximativ 1/3 din mărimea naturală).

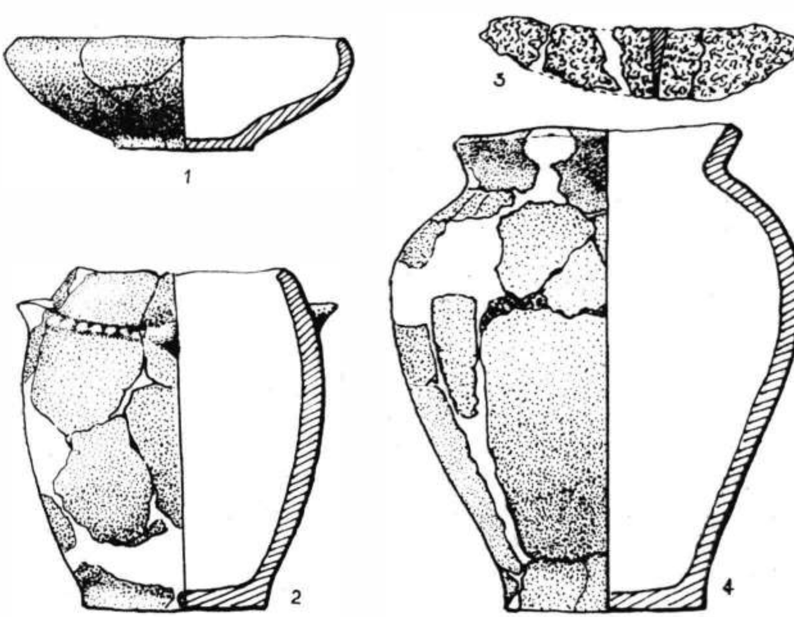

Fig. 2. Bosanci. 1—2 M. 1 ; 3—4 M. 2 (aproximativ 1/4 din mărimea naturală).

numai vasul adiacent cu ofrande iar urna mormîntului sau grămăjoara de oase calcinate depuse pe sol [3], lîngă vasul descoperit, au fost distruse prin intervențiile ulterioare, semnificația funerară a complexului nu poate fi negată. Remarcăm folosirea pietrelor ce înconjurau baza vasului, care amintește oarecum de casetele de piatră cunoscute prin descoperirile de la Cernavodă [4], Murighiol [5] și Bugeac [6].

Ceramica, atît cea recuperată din mormintele distruse, cît și cea provenită din mormintele cercetate sistematic, se încadrează, în majoritate, în ceea ce privește formele și tehnica de execuție, în tipuri bine cunoscute culturii geto-dacice. Pasta, în general, este grosolană, poroasă și conține ca degresant nisip, pietricele mici și mai rar cioburi pisate. Arderea inegală a făcut ca miezul cioburilor să fie de o culoare mai închisă. La străchini se observă o modelare mai îngrijită, precum și netezirea suprafețelor acoperite cu un slip subțire. Culoarea vaselor prezintă o gamă de nuanțe ce trec de la cenușiu închis spre brun roșcat și cărămiziu. Remarcăm că ceramica poartă urme evidente ale arderii secundare, care a provocat și deformarea urnelor, dovedind că defunctul era însoțit pe rug de inventarul său funerar, ritual întîlnit și în necropola de la Slobozia [7].

Ca forme ceramice se pot menționa vasul cu profilul aproape drept, ornamentat cu un brîu crestat (fig. 1/4) sau cu un șir de alveole (fig. 1/1) și vasul în formă de clopot (fig. 2/2), forme comune și larg răspîndite în așezări și cimitire, dintre care amintim: Murighiol [8], Telița [9], Slobozia [10], Poienești [11], Vaslui [12], Brăhășești [13] etc. Alături de acestea, străchinile, realizate dintr-o pastă mai bună cu buza adusă mai mult (fig. 1/6) sau mai puțin înăuntru (fig. 1/2), cu fundul tăiat drept (fig. 1/5) sau ușor profilat în genul unui piedestal (fig. 2/1), reprezintă de asemenea forme frecvent întîlnite, care nu mai solicită citarea unor analogii.

Dacă ceramica amintită mai sus se încadrează în tipuri comune atît în așezările, cît și în necropolele din spațiul carpato-dunărean, vasul din M. 2 (fig. 2/4) are mai puține corespondențe. Forme asemănătoare au fost găsite numai în zona Histriei [14], dintre care unele au fost datate în primele două treimi ale secolului al IV-lea î.e.n. [15] și care, foarte probabil, pro-

---

[3] În necropolele contemporane se cunosc morminte al căror inventar cuprinde pe lîngă urnă și vase de ofrande și morminte în care resturile funerare sînt depuse direct în groapă alături de vase; cf. D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 71—74.

[4] D. Berciu, Materiale, 4, p. 282—288.

[5] E. Bujor, Materiale, 3, p. 247—248.

[6] M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 207—225.

[7] C. Buzdugan, Carpica, 1, 1969, p. 81.

[8] E. Bujor, *op. cit.*, pl. 1/4—5.

[9] G. Simion și Gh. I. Cantacuzino, Materiale, 8, p. 377—379, fig. 3/17.

[10] C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 91—92, fig. 4/3.

[11] R. Vulpe, Materiale, 1, p. 276—277, fig. 58. La Poienești este foarte probabil să avem de-a face tot cu o necropolă, mai veche decît cea bastarnică și nu cu o așezare. Alături de mormîntul cuptor (*Ibidem*, p. 312—315) și mormîntul nr. 307 (*Ibidem*, p. 400—401) celelalte descoperiri contemporane acestora (*Ibidem*, p. 277—280, 300, 304, 419 și 420), concentrate mai ales în partea sudică a Măgurei, ar indica existența unui cimitir distrus prin intervențiile ulterioare. Pînă la efectuarea unor noi cercetări, caracterul funerar al tuturor descoperirilor datate în secolele IV-III î.e.n. rămîne însă ipotetic.

[12] Al. Andronic, E. Neamțu, și Fl. Banu, Materiale, 8, p. 92, fig. 6/2.

[13] M. Brudiu și P. Păltănea, ArhMold, 7, p. 232 și fig. 3/1.

[14] M. Coja, Pontica, 3, 1970, p. 103—105, și fig. 2/12—15; Suzana Dimitriu, *Histria*, II, București, 1966, p. 41, 54—55, și nr. 898 și 906.

[15] M. Coja, *op. cit.*, p. 103.

vin din zona nord pontică, reproducînd nu numai forma, dar şi modul de ornamentare a vaselor[16]. Vase mari bitronconice, puternic rotunjite, cu gîtul strîns şi buza mult evazată, asemănătoare cu cel în discuţie, sînt cunoscute în jurul Olbiei şi la gurile Niprului[17] sau în zona de contact dintre sciţi şi geţi de la gurile Nistrului[18]. Este foarte probabil, ca această formă ceramică să provină tocmai din zona amintită mai sus, de unde a fost preluată de geţi fiind apoi, după informaţiile de care dispunem, foarte puţin vehiculată. Fără a cere prezenţa efectivă a unor elemente etnice scitice în nordul Moldovei, în această epocă, vasul în discuţie alături de alte descoperiri din spaţiul est-carpatic[19], atestă o anumită influenţă culturală scitică.

Atribuirea descoperirilor de la Bosanci secolului al IV-lea î.e.n., se bazează pe tipologia ceramicii, respectiv pe mulţimea analogiilor, pe care aceasta şi le găseşte în necropolele din Dobrogea, datate pe baza importurilor greceşti. Însăşi ceramica descoperită, prin unele particularităţi de execuţie şi de formă, mai ales în ceea ce priveşte modelarea străchinilor, poate fi considerată ca o manifestare a procesului de formare a culturii geto-dacice din cea de-a doua epocă a fierului, constituind alături de materialele de la Zvorîştea, datate într-o etapă imediat următoare[20], o serie de verigi care vor permite o înţelegere mai temeinică a acestui fenomen în nord-vestul Moldovei.

Materialele descoperite la Bosanci, deşi puţine şi fără note specifice deosebite, nu sînt lipsite de semnificaţie. Descoperiri similare pentru nordul Moldovei sînt încă rare şi faptul că acestea îşi găsesc corespondenţe în necropolele dobrogene, în aşezările şi necropolele din Muntenia şi Moldova dovedesc, pentru o zonă deosebit de largă, unitatea culturii geto-dacice, care se afla deja în primele etape ale celei de-a doua epoci a fierului.

LES DÉCOUVERTES DU LATÈNE ANCIEN DE BOSANCI (DÉP. SUCEAVA)

RÉSUMÉ

On y présente deux tombes d'incinération du IVe siècle av.n.è.; Les deux découvertes ont été faites dans la vallée de Suceava à Bosanci.

16 *Ibidem*; vezi mai ales fig. 2/12 şi 15. Cf. şi Suzana Dimitriu, *op. cit.*, p. 41 şi nota 56.

17 M. Coja, *op. cit.*, p. 105 şi notele 16—19.

18 A. I. Meliukova, MIA, 150, p. 77—78, fig. 3/5, 6 şi 10.

19 În Moldova s-a găsit ceramică care îşi are corespondenţe în mediile scitice, la Bîrseşti, într-o etapă mai veche (S. Morintz, Materiale, 5, p. 357—358, fig. 3/2) şi la Vaslui—mormîntul 7 (Al. Andronic, I. Ioniţă şi Fl. Banu, Materiale, 8, p. 797, fig. 3) într-o epocă mai apropiată, sau chiar contemporană descoperirilor de la Bosanci.

20 La Zvorîştea s-a găsit un nivel de locuire, reprezentat mai ales prin gropi, de diferite dimensiuni, datat în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Ceramica are evidente legături cu cea de la Bosanci, însă este într-un proces de latenizare mult avansat, apar căni cu torţi torsionate, străchini cu picior etc. Remarcăm prezenţa ceramicii de factură celtică, care poate fi datată cel mai tîrziu la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. Material în cea mai mare parte inedit, în colecţia Muzeului judeţean Suceava. Cîteva fragmente ceramice găsite prin cercetările de suprafaţă au fost publicate greşit, fiind atribuite necropolei din secolul al III-lea e.n. (M. Ignat, SCIV, 21, 1970, 4, fig. 3/1—7).

Exception faite pour la pièce de la T. 2 dont la forme semble avoir influencé les geto-daces de la zone scyto-gète ; toute la céramique appartient au grand groupe qui couvre la Dobroudja, la Valachie et la Moldavie, ce qui prouve l'unité de la culture géto-dace au commencement de la deuxième époque du fer.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Bosanci. Céramique récupérée dans les tombes détruites (1/3 de la grandeur naturelle).

Fig. 2. Bosanci. 1—2 T. 1 ; 3—4 T. 2 (approximativement 1/4 de la grandeur naturelle).

UN CORONAMENT DE ALTAR FUNERAR DESCOPERIT LA POTAISSA

DE

ZAHARIA MILEA

Monumentul funerar de care ne ocupăm a fost descoperit în anul 1936, în grădina casei din str. Aroneanu nr. 10, Turda, cu ocazia lucrării pămîntului pentru plantarea viței de vie, împreună cu mai multe materiale arheologice, iar în toamna anului 1970 a intrat în colecțiile Muzeului de istorie din Turda, sub nr. inv. 2780 [1].

Este lucrat din piatră calcaroasă, dintr-un singur bloc. Înălțimea totală este de 135 cm. Dimensiunile bazei: lățimea de 51 cm, grosimea de 36 cm; în partea superioară are lățimea de 50 cm, iar grosimea de 30 cm; la mijloc lățimea 35 cm și grosimea 28 cm.

Partea superioară a sculpturii este prevăzută cu un capitel ionic înalt de 30 cm, iar corpul capitelului este ornamentat cu trei linii verticale și paralele numai pe latura din față, una la mijloc, iar celelalte două pornesc din partea interioară a volutelor. Deasupra capitelului, la marginea laturii posterioare sînt două scobituri, dovedind că monumentul a fost prins de un perete cu ajutorul unor scoabe din fier. Monumentul a fost făcut pentru a fi privit numai din trei părți (fig. 1a-c).

Este un monument funerar în formă de trunchi de piramidă arcuită, a cărui arcuire a muchiilor pleacă chiar de la bază și se termină la marginea inferioară a capitelului. Marginile monumentului sînt marcate de o bordură în relief foarte îngustă, în cea mai mare parte distrusă, din care se mai păstrează urme doar în partea de jos a sculpturii. Acest tip de monumente funerare a fost studiat după formă și utilizare și el se adaugă judiciosului repertoriu alcătuit de H. Daicoviciu [2].

a) Pe latura centrală a monumentului este sculptat un delfin cu capul în jos, spre dreapta, cu coada unduind. Gura este marcată prin două linii adîncite, ochiul bine reliefat, precum și cele cinci aripioare dintre

[1] Strada Aroneanu este situată la poalele versantului estic al dealului „Cetate", deal pe care a fost situat castrul legiunii a V-a Macedonica.

[2] H. Daicoviciu, Apulum, 7, 1968, I, p. 333—352.

S C I V, tomul 24, nr. 3, București, 1973, p. 539—540

care cea de deasupra capului este mai mare[3]. Coada delfinului este întretăiată de un t r i d e n t, a cărei coadă în partea de jos este acoperită de capul acestuia.

b) Pe latura din dreapta este sculptat un c a n t h a r o s[4], înalt de 32 cm, din care iese un vrej de iederă cu cinci frunze. Vasul este ornamentat în partea superioară cu linii adîncite şi paralele, iar la mijloc tot cu linii adîncite dar în formă de zig-zag.

c) Latura stîngă este ornamentată cu un vrej de viţă de vie cu frunze şi ciorchine de struguri[5].

Monumentul sculptural în formă de trunchi de piramidă arcuită, este primul de acest fel descoperit la Potaissa[6]. El îmbogăţeşte repertoriul amintit mai sus, care pînă acum însumează 23 piese şi ridică numărul celor de provenienţă certă la 14 exemplare[7].

UN COURONNEMENT D'AUTEL FUNÉRAIRE DÉCOUVERT À POTAISSA

RÉSUMÉ

La pièce, qui se trouve maintenant dans la collection du Musée d'histoire de Turda, Nr. 2780, représente un monument funéraire découvert dans la ville même de Turda en 1936.

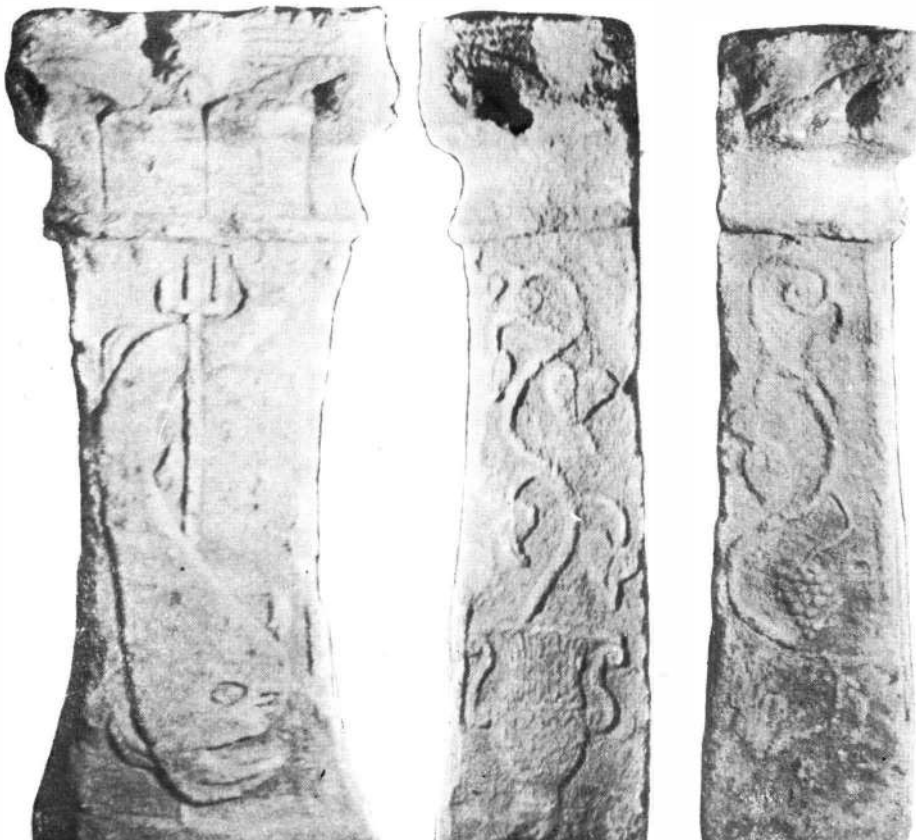
C'est un monument du type en tronc de pyramide avec les bords courbés, dont le répertoire H. Daicoviciu contient déjà 23 pièces. Des descriptions et des dimmensions complètent les photos.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. a, b, c, Un couronnement d'autel funéraire découvert à Potaissa.

---

[3] *Ibidem*, nr. 1, pl. 5/1 ; nr. 14, pl. 5/5.
[4] *Ibidem*, nr. 1, pl. 1/2 ; nr. 3, pl. 2/2.
[5] *Ibidem*, nr. 4, pl. 2/5.
[6] Locul descoperirii se află în imediata apropiere a fostului cartier antic al meşteşugarilor pietrari şi olari. Pentru aceasta vezi I. Mitrofan, ActaMN, 6, 1969, p. 517—523.
[7] Constantin Pop, Apulum, 9, p. 372, nota 7.

a *b* *c*

Fig. 1. Potaissa. Coronament funerar în formă de trunchi de piramidă arcuită.

O ŞTAMPILĂ DE BRONZ DE LA PĂCUIUL LUI SOARE

DE

SILVIA BARASCHI

În campania de săpături arheologice a anului 1971 în cetatea bizantină din insula Păcuiul lui Soare [1] a fost descoperită o piesă din bronz a cărei prezentare constituie obiectul notei de faţă [2].

Piesa este foarte bine conservată, astfel că unele detalii de lucru se disting clar. Este alcătuită dintr-o plăcuţă de formă alungită, cu marginea reliefată, înaltă de 5 mm, avînd unul din capete oarecum rotunjit iar celălalt ascuţit. În cîmpul interior se află trei litere în relief, de aceeaşi înălţime ca şi marginea. De o parte şi de alta a capătului ascuţit, în plan orizontal, sînt dispuse două torţi mici. Grosimea lor, ca şi a literelor şi a marginii, variază între 1—3 mm. Pe spatele plăcuţei a fost lipită prin sudare o tortiţă înaltă de 6 mm şi lată de 3,5 mm. Alături de ea se află un orificiu mic care coincide cu interiorul uneia din litere; spre capătul ascuţit plăcuţa este prevăzută cu un al doilea orificiu, asemănător cu primul. Lungimea întregii piese este de 4 cm iar lăţimea maximă, în zona celor două tortiţe atinge 2 cm. A fost confecţionată cu ajutorul unui tipar în care s-a turnat metalul topit; conturul său sugerează în ansamblu forma unei amfore (fig. 1 şi 2).

Fără îndoială piesa reprezintă negativul unei ştampile prin a cărui imprimare într-un material cu o anumită plasticitate, cum e, de pildă, lutul [3], rezulta o ştampilă englifică [4]. Aceasta ar fi putut aparţine unui meşter olar.

---

[1] Bibliografia completă la Petre Diaconu, Dumitru Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare, Cetatea bizantină*, vol. I, Bucureşti, 1972.

[2] Piesa a fost găsită în secţiunea IV, de către Dumitru Vâlceanu care ne-a cedat-o spre publicare.

[3] Cele două orificii cu care a fost înzestrată piesa ar fi putut avea un rol funcţional; este posibil ca prin ele să fi „respirat" pasta în momentul aplicării ştampilei.

[4] Majoritatea ştampilelor publicate şi deci cunoscute de noi sînt executate astfel încît literele sau semnele apar reliefate într-un cîmp adîncit faţă de suprafaţa vasului. Par a face excepţie două din cele descoperite la Dinogetia (vezi I. Barnea, *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 252, fig. 154/10, 11).

S C I V, tomul 24, nr. 3, Bucureşti, 1973, p. 541—544

Piesa a fost găsită într-un nivel feudal timpuriu, databil către mijlocul secolului al XI-lea [5]. Se apreciază că la această vreme cetatea de la Păcuiul lui Soare, pierzîndu-şi caracterul strict militar din veacul al X-lea, avea deja un caracter civil pronunţat [6]. Materialul ceramic corespunzător acestui nivel medieval, existent şi în alte complexe arheologice de la Dunărea de Jos, este bine cunoscut. Astfel, se ştie că dintre categoriile ceramice aparţinînd primei jumătăţi a secolului al XI-lea, doar amforele sînt uneori ştampilate [7]. Tipul frecvent întîlnit în toate aşezările din această perioadă este reprezentat de amforele sferoidale [8]. Foarte adesea acestea poartă pe umăr, cîte o dată şi pe toartă, sau numai pe toartă, ştampile constînd din monograme, litere, ori simple semne, înscrise într-un cartuş de formă dreptunghiulară, pătrată, circulară etc [9]. Ţinînd seama de această realitate, precum şi de forma sugerată de conturul ştampilei, presupunem că ea a servit la marcarea amforelor.

O asemenea interpretare poate fi susţinută şi de analogia prezentată de o altă ştampilă, descoperită tot la Păcuiul lui Soare, în 1958 [10].Aceasta este imprimată pe un fragment de amforă sferoidală şi se înfăţişează sub forma unui cartuş alungit, uşor ascuţit la un capăt; în partea opusă, ştampila a fost mai slab imprimată şi de aceea nu i se poate distinge clar conturul. În cîmpul interior se găsesc, dispuse longitudinal, trei semne, ultimul dintre ele fiind afectat de imprimarea mai slabă (fig. 3/a).

Legenda ştampilei-negativ descoperite în 1971 este alcătuită de asemenea din trei litere, dispuse în acelaşi mod. Pozitivul (obţinut prin

---

[5] Dealtfel, după cum ne asigură prof. I. Barnea şi prof. D. Tudor, caracterul epigrafic al textului nu contravine unei asemenea datări.

[6] Vezi Petre Diaconu, Pontica, 3, 1970, p. 287.

[7] Aceste ştampile nu au nici o legătură, din punct de vedere al tehnicii de execuţie, cu mărcile de olar proprii vaselor din cultura Dridu.

[8] Alături de amforele sferoidale, în complexele datate în prima parte şi către mijlocul secolului al XI-lea apar şi amfore cu torţile supraînălţate avînd un „guler" pe marginea gurii în formă de pîlnie (vezi I. Barnea, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 514—518, fig. 1/1 ; 3/1 ; idem, Materiale, 6, 1959, p. 905—907, fig. 2/1 ; 3/1 ; idem, *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 249—259 şi fig. 154/1 ; 159/1 ; idem, *Din istoria Dobrogei*, III, Bucureşti, 1971, p. 261—266 ; Gr. Florescu, Radu Florescu, Petre Diaconu, *Capidava*, I, Bucureşti, 1958, p. 209 ; Petre Diaconu, Materiale, 6, 1959, p. 659 ; R. Demangel şi E. Mamboury, *Le quartier des Manganes et la première région de Constantinople*, Paris, 1939, p. 148—149 ; I. Čangova, Izvestija-Sofia, 22, 1959, p. 250, fig. 5 şi p. 256, fig. 10 ; A. L. Iacobson, SA, 15, 1951, p. 335—339 şi fig. 6/27, 28, fig. 10/33, 34 ; idem, MIA, 63, 1959, p. 306—316 ; S.A. Pletneva, MIA, 75, 1959, p. 243—244 ; idem, *Keramika i steclo drevnei Tmutaracani*, Moscova, 1963, p. 53.

[9] Vezi I. Barnea, SCIV, 5, 1954, 3—4 , p. 514 ; idem, *Dinogetia*, I, p. 251 şi fig. 154/2—14 ; idem, *Din istoria Dobrogei*, III, p. 262 şi fig. 86/2—14 ; Petre Diaconu, Materiale, 7, 1959, p. 603, fig. 5/1, 2 ; idem, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 497, fig. 9/1, 2 ; R. Demangel şi E. Mamboury, *op. cit.*, p. 150, fig. 200/42—44 şi p. 151, fig. 201/49—53, 55—58, 62—63, 93—96 ; I. Čangova, *op. cit.*, p. 252, fig. 7 ; A. L. Iacobson, MIA, 17, 1950, p. 162, fig. 106. Aceleaşi ştampile sînt publicate în SA, 15, 1951, p. 336, fig. 7/1—2, unde sînt datate în secolul al X-lea şi în MIA, 63, 1959, p. 316, fig. 170, aici fiind datate în secolele IX—X ; S.A. Pletneva, MIA, 75, p. 244, fig. 30. Amforele piriforme cu „guler", contemporane cu cele sferoidale poartă şi ele uneori mărci de olar sau de atelier dar acestea au fost trasate cu vopsea roşie, neagră sau chiar albă (vezi R. Demangel şi E. Mamboury, *op. cit.* p. 148 şi p. 150, fig. 200/1—41, 46—47 ; p. 151, fig. 201/65—92 ; I. Barnea *Dinogetia*, I, p. 259 şi p. 265, fig. 162/2). Amforele cu torţile supraînălţate şi gura îngroşată prezintă numai sem zgîriate în pasta arsă, fiind dealtfel datate într-o perioadă mai tîrzie (vezi bibliografia cit tă în nota de faţă şi Petre Diaconu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 322).

[10] Petre Diaconu, Materiale, 7, 1959, p. 603, fig 5/2 ; idem, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 497, fig. 9/2.

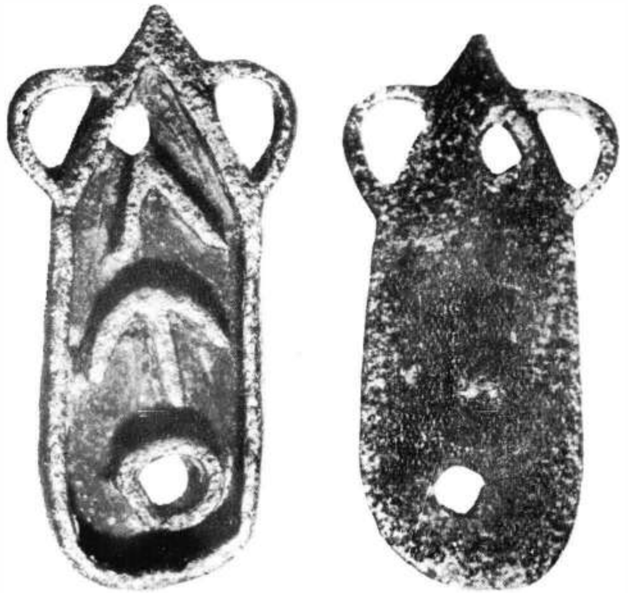

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. Ștampilă de bronz.

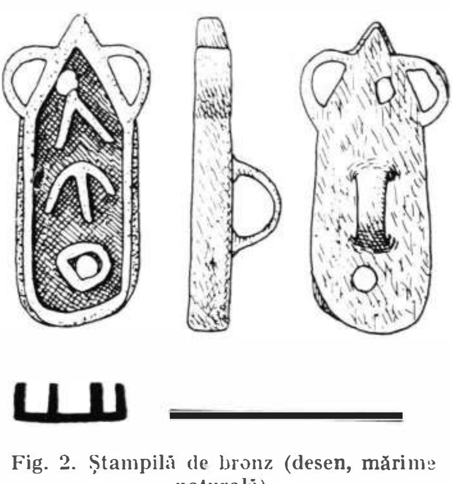

Fig. 2. Ștampilă de bronz (desen, mărime naturală).

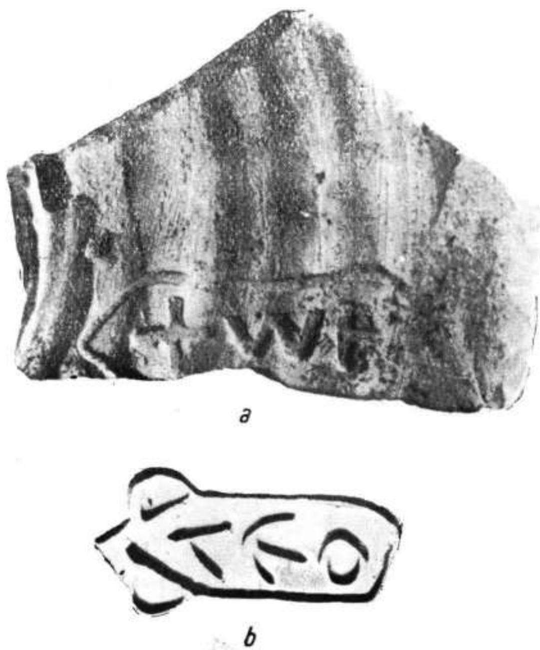

Fig. 3. Păcuiul lui Soare. a) fragment al unei amfore sferoidale ștampilată ; b) ștampila descoperită în 1971, imprimată în plastilină

imprimarea în plastilină, fig. 3/b), pare să redea prin literele ΓЄΟ forma prescurtată a numelui ΓΕΩΡΓΙΟϹ [11]. Prin analogie cu situaţii similare [12] presupunem că acesta era numele meşterului olar. Nu putem totuşi depăşi etapa supoziţiilor deoarece unele elemente, ca de pildă poziţia primei litere sau înlocuirea lui ω cu o, sînt de natură să impună rezerve. Considerăm că, indiferent de interpretarea dată celor trei litere, rostul — de ştampilă — al piesei, rămîne acelaşi.

Prezenţa sa într-un nivel medieval timpuriu al aşezării ce s-a dezvoltat la adăpostul puternicelor ziduri construite de bizantini, poate fi pusă în legătură cu eventuala existenţă a unui atelier în care se lucrau amfore [13]. Dealtfel, unii cercetători apreciază că anumite forme ceramice caracteristice atelierelor bizantine au fost produse şi în Dobrogea. Referindu-se strict la categoria amforelor I. Barnea consideră că nu este deloc exclusă o „producţie paristriană" [14], iar cercetătoarea bulgară I. Čangova, vorbind despre amforele din Bulgaria, emite o opinie asemănătoare [15]. Afirmaţia lui I. Barnea are însă în vedere numai exemplarele executate într-o tehnică mai puţin bună şi, în orice caz, neştampilate. Credem că descoperirea ştampilei-negativ de la Păcuiul lui Soare poate modifica şi mai mult perspectiva pe care o avem astăzi asupra locului de provenienţă al amforelor sau, mai exact, a unora dintre ele. Totuşi, pînă la surprinderea indiscutabilă şi a altor elemente (materialul ceramic reprezentat de amfore nu a fost prelucrat integral iar cercetarea aşezării nu este epuizată) desigur că rămînem încă în domeniul ipotezelor.

Oricum, socotim că trebuie menţionat, în încheiere, faptul că această piesă se încadrează într-o grupă restrînsă de obiecte, descoperite în aceeaşi aşezare, deocamdată unice [16].

A BRONZE STAMP FROM PĂCUIUL LUI SOARE

ABSTRACT

In the Byzantine fortress from the Păcuiul lui Soare island a bronze piece formed of a small plate with an edge 5 mm heigh and an ear on its back was discovered in 1971. There is a text on the inside field consisting of three letters (figs. 1 and 2).

[11] Este mult mai puţin probabil ca cele trei litere să reprezinte prescurtarea numelui de ΛΕΟΝ.

[12] A.L. Iacobson, MIA, 17, 1950, p. 162, fig. 106. Aceeaşi stampilă apare în MIA, 63, p. 316, fig. 170/1 precum şi în SA, 15, p. 336, fig. 7/1. Se pare însă că în acest caz este vorba de o greşeală în confecţionarea tiparului care conţinea pozitivul, ştampila imprimîndu-se astfel în negativ. Pentru comparaţie vezi alte prescurtări ale aceluiaşi nume în R. Demangel şi E. Mamboury, *op. cit.*, p. 150, fig. 200/14, 28 şi în *Dinogetia*, I, p. 263, fig. 161/13.

[13] Pînă în 1971 la Păcuiul lui Soare nu s-a găsit nici un indiciu despre vreun atelier de olărie databil în veacurile X—XI (vezi Petre Diaconu, D. Vâlceanu în monografia *Păcuiul lui Soare*, p. 121, 165)

[14] I. Barnea în *Dinogetia*, I, p. 257; idem, în *Din istoria Dobrogei*, III, p. 265.

[15] I. Čangova, *op. cit.*, p. 254.

[16] Cîntarele de bronz pentru verificarea hiperperilor (vezi Petre Diaconu, Pontica, 3, p. 290—291), sigiliul împăratului Alexe I Comnenul (idem, SCN, 4, 1968, p. 249—250), unica monedă de argint cu legenda în limba greacă de la Gheorghe Terter I (idem, Arheoogija-Sofia, 1962, 2, 4, p. 49 = SCIV, 15, 1964, 1, p. 145—146, fig. 3)

The piece is considered to be a stamp for amphoras, and the text an abbreviation of the name ΓΕΩΡΓΙΟC. The discovery of this stamp leads to the assumption that there was a potter'workshop in the first part of the 11th century.

THE EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. Bronze stamp.

Fig. 2. Bronze stamp (drawing, full-size).

Fig. 3. Păcuiul lui Soare: a) fragment of a stamped spheroidal amphora; b) the stamp discovered in 1971, imprinted on a piece of plasticine.

FRIEDRICH-WILHELM von HASE, ***Die Trensen der Früheisenzeit in Italien*****, PBF, XVI, 1; editura C.H. Beck, München, 1969, 63 p. cu figuri în text și indici, 22 planșe și o hartă a descoperirilor.**

Lucrarea de față — prima apărută in colecția PBF de sub îngrijirea lui H. Müller-Karpe — tratează monografic 279 de zăbale (întregi și fragmentare) din Hallstatt-ul timpuriu din Italia mijlocie și nordică (în sudul Italiei nu au fost încă descoperite asemenea piese). Marea majoritate a exemplarelor provin din morminte, foarte rar din depozite și nici una din așezări. Starea descoperirilor și a cercetării, prezentată în capitolul introductiv, pune în lumină sărăcia de informații asupra majorității situațiilor arheologice în care apar obiectele aici cercetate: săpături vechi, contextul descoperirii de multe ori neasigurat, lipsă de planuri ale necropolelor etc. Deoarece centrul de greutate al studiului lui von Hase este în mod inevitabil tipologia, lucrarea nu poate satisface pe cei interesați în semnificația funcțională a zăbalelor în cimitire, a concluziilor de ordin social ce s-ar desprinde din aceasta etc. Tipologia a fost făcută după forma psaliilor. Autorul distinge psalii întruchipînd un cal stilizat (tipurile Veji, Tarquinia, Bologna, Vetulonia, Volterra și Cerveteri), psalii ca o barcă ornitomorfă (tipurile Tarquinia și Capodimonte), în formă de placă dreptunghiulară (tip Vetulonia), psalii-bară, arcuite la unul sau la ambele capete (tip Bologna), psalii semilunare (tipurile Bologna, Ronzano și Romagnoli), psalii bi- sau triinelare (tipurile Veji, Tarquinia și Vetulonia) și psalii cu buton. Este evident — și ne miră faptul că autorul n-a spus-o explicit — că psaliile semilunare sînt o reprezentare schematizată a bărcii ornitomorfe. De aceeași familie se leagă și exemplarele avînd capetele semilunii (respectiv „bărcii") modelate în formă de capete de cai, mai mult sau mai puțin stilizate. Această ultimă categorie, ilustrată pe pl. 21 și 22, este doar amintită în text, la sfîrșitul prezentării tipologice (p. 40, cu referință la p. 24, unde însă nu se dau suficiente lămuriri). În lipsa unor explicații satisfăcătoare, subzistă impresia că acest tip de zăbale a fost „uitat" și introdus ulterior în lucrare.

Scăderea principală a lucrării, remarcată și de alți recenzenți, este că autorul nu și-a desenat piesele respective, ilustrația publicată fiind realizată la Frankfurt pe baza fotografiilor autorului. Cum o remarcă însuși v. Hase în prefața lucrării, acest procedeu a avut ca urmare unele neconcordanțe în reprezentarea dimensiunilor pieselor, care, teoretic, au fost ilustrate la 1 : 3.

Majoritatea zăbalelor din lucrarea recenzată se datează, prin contextul bogat în care au fost descoperite, în sec. IX—VII î. e. n. (respectiv perioadele II și III după Müller-Karpe). Psaliile în formă de barcă ornitomorfă (tip Tarquinia) ar putea fi cele mai vechi (din perioada I).

Atît psaliile în formă de cal, cît și cele rectangulare sau cele triinelare cu reprezentări antropomorfe (tip Vetulonia) au analogii cu psalii din Luristan și Asiria. Autorul relevă și ilustrează aceste asemănări, nu le discută însă în detaliu, mulțumindu-se cu trimiterile

S C I V, tomul 24, nr. 3, București, 1973, p. 545—548

bibliografice. Se desprinde totuşi părerea că unele tipuri de psalii italiene au fost lucrate după prototipuri orientale (v. Hase atrage atenţia că piesele de acest soi s-au descoperit mai cu seamă în apropierea mării, sugerînd astfel ideea relaţiilor pe calea apei cu ariile îndepărtate). Deşi zăbalele orientale nu sînt datate precis, ele sînt, în linii mari, contemporane celor italiene.

În general tipurile de zăbale italiene se răspîndesc pe o zonă restrînsă în preajma centrelor de producţie. Doar psaliile cu buton (de fapt cu cîrligul de prins hăţurile în formă de S terminat cu un buton) sînt considerate de origine est-europeană. Ele apar doar în contexte ale fazei Este III (sec. VIII î. e. n.). Aş atrage totuşi atenţia asupra unei categorii de atîrnători din Europa de SE, modelate în formă de cap de „pasăre" şi care serveau ca piese de decor la harnaşament (vezi piesele de la Ghidici-Dolj şi răspîndirea lor, la A. Oancea, SCIV, 23, 1972, 4, p. 546 şi nota 47 la p. 548). Ele sînt modelate întocmai precum capetele cailor de pe zăbalele de tip Veji sau Tarquinia. De remarcat că şi pe multe psalii italiene apar reprezentări ornitomorfe, uneori asociate cu cele ecvestre (tipurile Vetulonia, Volterra etc., pl. 3, 4); acelaşi lucru despre psaliile în formă de barcă cu capetele terminate, cînd de reprezentări de cai, cînd de păsări (pl. 6/62—64 şi 22). Este deci de presupus un anumit sincretism între reprezentările de cai şi de păsări în simbolica vremii (vezi carele solare trase de păsări, care au de fapt funcţie de cai înaripaţi). Cred că forma atîrnătoarelor de tip Ghidici — a căror datare, sec. VIII—VII î. e. n., este foarte apropiată de cea a zăbalelor italiene — nu este cu totul străină de reprezentările ecvestre din cercul cultural italian.

În capitolul de încheiere v. Hase discută funcţia zăbalelor. În cimitire, mormintele conţinînd zăbale sînt rare (raportul este 1 :50 pînă la 1 :200). Autorul presupune că aceste morminte aparţineau unor oameni de vază. După inventarul funerar aceştia puteau fi, în unele cazuri, şi de sex feminin. De remarcat că la Este apare cîte o singură zăbală într-un mormînt, în timp ce în celelalte cimitire (mai ales în perioadele mai vechi) apar mereu cîte două sau patru zăbale într-un mormînt. De aici ipoteza că în primul caz avem de-a-face cu morminte de călăreţi, iar în al doilea cu morminte cu car. Se cunosc însă şi tipuri de care trase de un singur cal, reprezentate ca atare pe situla de la Vače. Autorul îmbrăţişează ipoteza lui J. M. Blázquez Martinez (Ampurias, 19—20, 1957—1958, p. 49) potrivit căreia prezenţa zăbalelor în morminte este în legătură cu credinţa călătoriei dincolo de moarte într-un car cu două roţi, însoţit de un demon. Credinţa este atestată în Etruria în sec. IV î. e. n. dar are probabil rădăcini mult mai vechi. Unele reprezentări de pe stele funerare din sec.VII—VI sugerează răspîndirea ei mai largă în Hallstatt-ul timpuriu.

Lucrarea lui v. Hase, în ciuda unor lipsuri, este binevenită prin prezentarea aproape exhaustivă a unui interesant material, pînă acum destul de greu accesibil în publicaţii disparate, sau chiar inedit.

A. Vulpe

ASTRID BÖHME, ***Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel***, **Sonderdruck aus dem Saalburg—Jahrbuch, XXIX, 1972, Verlag Walter de Gruyter, Berlin — New York, 112 p + 6 ilustraţii în text + 37 planşe.**

Aşa cum arată titlul cărţii, Astrid Böhme (Mainz) şi-a propus să prezinte în întregime şi în detaliu toate fibulele descoperite în cele două castre Saalburg şi Zugmantel din R. F. Germania. Aceste două castre sînt printre obiectivele arheologice la care cercetările sistematice au început aproape cu un secol înainte şi deci numărul podoabelor descoperite este mare (1 233 în total). Printre altele vreau să amintesc că fortificaţia de la Saal-

bibliografice. Se desprinde totuşi părerea că unele tipuri de psalii italiene au fost lucrate după prototipuri orientale (v. Hase atrage atenţia că piesele de acest soi s-au descoperit mai cu seamă în apropierea mării, sugerînd astfel ideea relaţiilor pe calea apei cu ariile îndepărtate). Deşi zăbalele orientale nu sînt datate precis, ele sînt, în linii mari, contemporane celor italiene.

În general tipurile de zăbale italiene se răspîndesc pe o zonă restrînsă în preajma centrelor de producţie. Doar psaliile cu buton (de fapt cu cîrligul de prins hăţurile în formă de S terminat cu un buton) sînt considerate de origine est-europeană. Ele apar doar în contexte ale fazei Este III (sec. VIII î. e. n.). Aş atrage totuşi atenţia asupra unei categorii de atîrnători din Europa de SE, modelate în formă de cap de „pasăre" şi care serveau ca piese de decor la harnaşament (vezi piesele de la Ghidici-Dolj şi răspîndirea lor, la A. Oancea, SCIV, 23, 1972, 4, p. 546 şi nota 47 la p. 548). Ele sînt modelate întocmai precum capetele cailor de pe zăbalele de tip Veji sau Tarquinia. De remarcat că şi pe multe psalii italiene apar reprezentări ornitomorfe, uneori asociate cu cele ecvestre (tipurile Vetulonia, Volterra etc., pl. 3, 4); acelaşi lucru despre psaliile în formă de barcă cu capetele terminate, cînd de reprezentări de cai, cînd de păsări (pl. 6/62—64 şi 22). Este deci de presupus un anumit sincretism între reprezentările de cai şi de păsări în simbolica vremii (vezi carele solare trase de păsări, care au de fapt funcţie de cai înaripaţi). Cred că forma atîrnătoarelor de tip Ghidici — a căror datare, sec. VIII—VII î. e. n., este foarte apropiată de cea a zăbalelor italiene — nu este cu totul străină de reprezentările ecvestre din cercul cultural italian.

În capitolul de încheiere v. Hase discută funcţia zăbalelor. În cimitire, mormintele conţinînd zăbale sînt rare (raportul este 1 :50 pînă la 1 :200). Autorul presupune că aceste morminte aparţineau unor oameni de vază. După inventarul funerar aceştia puteau fi, în unele cazuri, şi de sex feminin. De remarcat că la Este apare cîte o singură zăbală într-un mormînt, în timp ce în celelalte cimitire (mai ales în perioadele mai vechi) apar mereu cîte două sau patru zăbale într-un mormînt. De aici ipoteza că în primul caz avem de-a-face cu morminte de călăreţi, iar în al doilea cu morminte cu car. Se cunosc însă şi tipuri de care trase de un singur cal, reprezentate ca atare pe situla de la Vače. Autorul îmbrăţişează ipoteza lui J. M. Blázquez Martinez (Ampurias, 19—20, 1957—1958, p. 49) potrivit căreia prezenţa zăbalelor în morminte este în legătură cu credinţa călătoriei dincolo de moarte într-un car cu două roţi, însoţit de un demon. Credinţa este atestată în Etruria în sec. IV î. e. n. dar are probabil rădăcini mult mai vechi. Unele reprezentări de pe stele funerare din sec.VII—VI sugerează răspîndirea ei mai largă în Hallstatt-ul timpuriu.

Lucrarea lui v. Hase, în ciuda unor lipsuri, este binevenită prin prezentarea aproape exhaustivă a unui interesant material, pînă acum destul de greu accesibil în publicaţii disparate, sau chiar inedit.

A. Vulpe

ASTRID BÖHME, ***Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel***, **Sonderdruck aus dem Saalburg—Jahrbuch, XXIX, 1972, Verlag Walter de Gruyter, Berlin — New York, 112 p + 6 ilustraţii în text + 37 planşe.**

Aşa cum arată titlul cărţii, Astrid Böhme (Mainz) şi-a propus să prezinte în întregime şi în detaliu toate fibulele descoperite în cele două castre Saalburg şi Zugmantel din R. F. Germania. Aceste două castre sînt printre obiectivele arheologice la care cercetările sistematice au început aproape cu un secol înainte şi deci numărul podoabelor descoperite este mare (1 233 în total). Printre altele vreau să amintesc că fortificaţia de la Saal-

burg a fost reconstituită în cea mai mare parte, fiind unul dintre cele mai mari muzee în aer liber de acest gen din Europa. Importanța cunoașterii fibulelor ca elemente relativ sigure de datare este recunoscută astăzi în general de arheologi și istorici. De aceea cartea este interesantă nu numai pentru datarea sau mai bine zis precizarea datărilor la cele două castre, ci și pe plan general al istoriei Imperiului roman. Fibulele pot arăta, la un moment dat, și intensitatea vieții într-un anumit punct arheologic.

Prezentarea sumarului lucrării este necesară pentru a putea înțelege atît metoda de lucru cît și, mai ales, argumentația autoarei.

Cuvîntul înainte (p. 3) prezintă lucrarea. Urmează cîteva explicații în legătură cu metoda de lucru:

I. *Introducerea* (p. 6) cuprinde cîteva păreri ale autoarei în legătură cu scopul și sarcinile lucrării și fixează limitele cronologice. Toate sînt axate pe ideea valorii fibulelor ca element de datare.

II. Urmează un *istoric al cercetării fibulelor* (p. 6—9) mai ales în R. F. Germania, dar și în alte țări ale Europei; bibliografia care completează acest istoric prezintă lucrările despre fibule pe provincii și țări în funcție de două mari perioade: înainte de constituirea limesului și în perioada de funcționare a lui. O atenție deosebită se acordă studiilor în legătură cu *Emailfibeln*.

III. *O privire asupra istoriei celor două castre* (p. 9—10) prezintă foarte pe scurt „istoricul" fiecărui castru în parte, arătînd data construcției inițiale a lor la sfîrșitul secolului I e. n. (90) și pierderea lor prin anii 259/260. În acest răstimp ambele castre au suferit numeroase transformări, completări și refaceri. Sînt menționate și garnizoanele.

IV. *Tipologia și cronologia fibulelor* (p. 10—47). Sînt prezentate 51 de tipuri de fibule aranjate pe trei forme principale (vom folosi terminologia germană care s-a impus în literatura de specialitate): A. *Bügelfibeln* (p. 10—35) care cuprinde 40 de tipuri; B. *Platten und Scherbfibeln* (p. 36—46) care cuprinde nouă tipuri; C. *Ringfibeln* (p. 46—47) care cuprinde numai două tipuri de fibule. Tipurile fibulelor sînt prezentate cronologic, descrise, datate, sînt indicate relațiile cu alte tipuri; se face la fiecare tip raportul numeric al descoperirilor între cele două castre. Ilustrațiile în text de la acest capitol cuprind fie analogii pentru fibule, fie prezintă unele tipuri cu hartă de răspîndire conform bibliografiei. Capitolul se încheie cu lista tuturor tipurilor de fibule prezentate.

V. *Purtătorii fibulelor și modul în care se poartă* (p. 47). Autoarea stabilește ce forme și ce tipuri de fibule se purtau pe sexe, argumentînd acest fapt și pe baza monumentelor figurative.

VI. *Ateliere de producție* (p. 47—51). Discutînd problemele în legătură cu locul de producție a fibulelor autoarea arată că fibulele descoperite în cele două castre se împart în: unicate, fibule tipice zonei germano-retice, fibule de tip comun în imperiu. Pe această bază autoarea încearcă să definească și locurile de producție. La sfîrșitul capitolului fibulele sînt împărțite în cinci categorii: fibule comune întregului imperiu, fibule provinciale, fibule provinciale dezvoltate din tipuri romane, fibule de tradiție locală și *Emailfibeln*. Ilustrația prezintă tipurile analoage din alte zone ale limesului imperial.

VII. *Concluziile* (p. 51—55) prezintă și analizează cronologic și pe tipuri fibulele pe trei grupe: înainte de constituirea limesului, fibule din perioada limesului și fibule datînd după căderea limesului.

VIII. *Prescurtări bibliografice* (p. 55).

IX. *Listă a descoperirilor de fibule* după tipuri, pe țări (aranjate de la vest spre est) și locuri de descoperire cu toată bibliografia (p. 56—59).

X. *Catalog al fibulelor de la Saalburg și Zugmantel* (p. 70—112) după următorul model: numărul de ordine corespunde cu numărul de pe planșă, tipul, castrul, locul de descoperire, inventar, la cele inedite detalii tehnice, bibliografia.

Pe 31 de planșe sînt prezentate cele 1 233 fibule de la Saalburg și Zugmantel la scara 2/3. Fiecare planșă are la subsol indicația numerelor care corespund fiecărui castru. Un număr de șase planșe sînt hărți de răspîndire ale unor anumite tipuri de fibule.

Desigur, am prezentat lucrarea cercetătoarei A. Böhme pentru că rezultatele ei sînt în strînsă legătură cu problemele pe care le ridică cercetarea aceloraşi tipuri de piese din castrele Daciei romane. Bineînţeles că, în stadiul actual al cercetării, numărul fibulelor descoperite la noi nu se ridică la o cifră cu care să se poată opera. Cercetarea sistematică însă a castrelor ca şi a altor aşezări romane, care a început acum 25 de ani şi se menţine la un ritm înalt, face ca acest număr să crească cu repeziciune şi necesită din timp pregătirea pentru un studiu al lor.

Sînt însă de făcut, de subliniat, mai ales cîteva lucruri din cartea prezentată. Este ciudat şi ne vine greu să credem că un specialist poate categorisi fibulele din Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România cu loc de descoperire „necunoscut" în ciuda afirmaţiei bibliografice : Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 485. „... wurden auch diese Fibeln in Alt-Rumänien (vor 1918) un zwar warscheinlich grössen Teil in der kleinen Walachei (Oltenien) gefunden". Acelaşi lucru şi în aceiaşi termeni este specificat foarte clar şi în Dacia 5—6, 1935—1936, p. 239. Şi mai greu ne vine să credem (şi nu putem admite) că exponatele din Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România pot să fie trecute în lista pe ţări o dată la Ungaria (p. 58, nr. 18) şi încă de două ori acelaşi Muzeu de istorie al Republicii Socialiste România este menţionat la Austria (p. 60, nr. 16 şi p. 61, nr. 12). Dealtfel la p. 58, nr. 18 s-a strecurat şi o greşeală : este citată revista Dacia, 5—6, 1935—1936, cu paginile 493 şi figura 5/46, paginaţie care aparţine numărului 9—10, al aceleiaşi reviste. Căci Dacia, 5—6, 1935—1936, nu are decît 452 de pagini. Cu atît mai mult ne miră o asemenea eroare cu cît un autor care studiază o problemă a Imperiului roman, un specialist deci, ar trebui să ştie că teritoriul actual al României cuprinde în întregime aproape Dacia romană şi o bună parte din Moesia Inferior. Or atunci se putea presupune că într-un muzeu din România, fibulele ca şi alte obiecte trebuiau să fi ajuns fie din Dacia, cum de fapt se şi specifică în bibliografie, ori cel puţin din Moesia Inferior. Nu este nici prima, nici cea mai gravă confuzie de acest gen dar este timpul să se pună capăt unor astfel de confuzii.

A. Böhme prezintă în lucrarea sa în chip argumentat modul în care aceste podoabe (fibulele) pot în ultimă instanţă, prin caracteristicile lor, să completeze aspectul arheologic şi istoric al unor probleme nu de puţine ori importante. Se dovedeşte concret, deşi explicaţiile capitolului de concluzii sînt destul de lacunare, cît de mult poate contribui o anumită categorie de material arheologic (aici fibulele), tratată monografic să dateze sau să precizeze începutul şi sfîrşitul ca şi alte etape ale vieţii unui anumit punct arheologic. Ceea ce ni se pare o scăpare, deşi poate că autoarea nu a avut în vedere faptul, este că în cadrul fiecărui tip nu se face o datare mai restrînsă cronologică. Ar fi fost foarte important acest lucru şi pentru tipul de fibulă ca atare şi pentru datările generale, căci stabilindu-se începutul, perioada maximă de răspîndire şi sfîrşitul unui anumit tip de fibulă, precizările cronologice ar fi fost mult mai importante.

Sublinierea însă a existenţei şi mai ales a posibilităţii scoaterii la iveală a fondului autohton sau a influenţei lui şi pe această cale este un rezultat de seamă care ne poate fi şi nouă de folos. Alături de acestea, metoda de lucru şi sistemul de prezentare fac din cartea cercetătoarei A. Böhme un bun şi demn de luat exemplu.

N. Gudea

F. AUDOUZE şi J.-C. COURTOIS, ***Les épingles du Sud-Est de la France,*** **PBF, XIII, 1; editura C.H. Beck, München, 1970, 74 p. (incl. indici) şi 30 planşe cu o hartă a descoperirilor.**

De fapt lucrarea tratează doar acele din cinci departamente din SE-ul Franţei: Drôme, Isère, Hautes-Alpes, Savoie şi Haute-Savoie. Materialului din celelalte departamente provensale îi va fi rezervat un volum aparte. Aici se publică 569 de ace, foarte multe pînă acum inedite. De remarcat că 460 de ace (aproximativ patru cincimi) provin din aşezările lacustre ale bronzului final francez (respectiv Hallstattului timpuriu central-european). Puţine piese s-au găsit în depozite (22); şi mai puţine (15) în morminte. Acele din bronzul timpuriu şi mijlociu sînt relativ rar reprezentate. Este vizibilă o dezvoltare considerabilă, atît tipologică, cît şi numerică, la sfîrşitul epocii bronzului şi în Hallstatt-ul vechi.

Apărută în limba franceză, lucrarea se depărtează în multe privinţe de la schema publicaţiilor PBF. De asemenea, spre deosebire de lucrări similare, determinarea tipologică este tratată aici la un loc cu cea cronologică. Se fac puţine consideraţii horologice. Dealtfel autorii definesc ei înşişi cartea ca „o lucrare de referinţă", nu o monografie. Pentru a evita anumite repetiţii se dă în încheiere o privire succintă asupra inventarului staţiunilor lacustre în care s-au găsit ace. Cartea este însoţită, în afară de indici, de o listă bibliografică a principalelor lucrări consultate. Desenele au fost făcute, în marea lor majoritate, de autori. Sînt ilustrate numai puţine complexe cu descoperiri „închise" şi acelea exclusiv din ultima perioadă.

Desigur, la unele categorii de obiecte cu o largă răspîndire, cum sînt în cazul de faţă acele, nu sînt totdeauna posibile monografii zonale iar, cel puţin deocamdată, nici lucrări de ansamblu, care să trateze multe mii de piese de pe teritorii depărtate. O situaţie similară prezintă secerile, topoarele cu aripioare, celturile etc. Pentru început sînt necesare lucrări cu caracter de catalog, care să preceadă o monografie vastă, fapt de domeniul viitorului mai îndepărtat. Pe această linie a lucrărilor preliminare se înscrie şi cartea aici prezentată.

A. Vulpe

LAJOS BALLA, TERÉZIA P. BUOCZ, ZOLTÁN KÁDÁR, ANDRÁS MÓCSY, TIHAMÉR SZENTLÉLEKY, ***Die römischen Steindenkmäler von Savaria,*** **herausgegeben von András Mócsy und Tihamér Szentléleky, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1971, 144 p., 191 pl. şi trei hărţi.**

Ne aflăm în faţa uneia din cele mai importante colecţii de monumente de piatră din Pannonia. Volumul însumează, în afara catalogului propriu-zis, patru capitole, dintre care primele trei sînt o prezentare istorică a aşezării, după cum urmează: I, T.P. Buocz

F. AUDOUZE şi J.-C. COURTOIS, *Les épingles du Sud-Est de la France*, PBF, XIII, 1; editura C.H. Beck, München, 1970, 74 p. (incl. indici) şi 30 planşe cu o hartă a descoperirilor.

De fapt lucrarea tratează doar acele din cinci departamente din SE-ul Franţei: Drôme, Isère, Hautes-Alpes, Savoie şi Haute-Savoie. Materialului din celelalte departamente provensale îi va fi rezervat un volum aparte. Aici se publică 569 de ace, foarte multe pînă acum inedite. De remarcat că 460 de ace (aproximativ patru cincimi) provin din aşezările lacustre ale bronzului final francez (respectiv Hallstattului timpuriu central-european). Puţine piese s-au găsit în depozite (22); şi mai puţine (15) în morminte. Acele din bronzul timpuriu şi mijlociu sînt relativ rar reprezentate. Este vizibilă o dezvoltare considerabilă, atît tipologică, cît şi numerică, la sfîrşitul epocii bronzului şi în Hallstatt-ul vechi.

Apărută în limba franceză, lucrarea se depărtează în multe privinţe de la schema publicaţiilor PBF. De asemenea, spre deosebire de lucrări similare, determinarea tipologică este tratată aici la un loc cu cea cronologică. Se fac puţine consideraţii horologice. Dealtfel autorii definesc ei înşişi cartea ca ,,o lucrare de referinţă", nu o monografie. Pentru a evita anumite repetiţii se dă în încheiere o privire succintă asupra inventarului staţiunilor lacustre în care s-au găsit ace. Cartea este însoţită, în afară de indici, de o listă bibliografică a principalelor lucrări consultate. Desenele au fost făcute, în marea lor majoritate, de autori. Sînt ilustrate numai puţine complexe cu descoperiri ,,închise" şi acelea exclusiv din ultima perioadă.

Desigur, la unele categorii de obiecte cu o largă răspîndire, cum sînt în cazul de faţă acele, nu sînt totdeauna posibile monografii zonale iar, cel puţin deocamdată, nici lucrări de ansamblu, care să trateze multe mii de piese de pe teritorii depărtate. O situaţie similară prezintă secerile, topoarele cu aripioare, celturile etc. Pentru început sînt necesare lucrări cu caracter de catalog, care să preceadă o monografie vastă, fapt de domeniul viitorului mai îndepărtat. Pe această linie a lucrărilor preliminare se înscrie şi cartea aici prezentată.

A. Vulpe

LAJOS BALLA, TERÉZIA P. BUOCZ, ZOLTÁN KÁDÁR, ANDRÁS MÓCSY, TIHAMÉR SZENTLÉLEKY, *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*, herausgegeben von András Mócsy und Tihamér Szentléleky, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1971, 144 p., 191 pl. şi trei hărţi.

Ne aflăm în faţa uneia din cele mai importante colecţii de monumente de piatră din Pannonia. Volumul însumează, în afara catalogului propriu-zis, patru capitole, dintre care primele trei sînt o prezentare istorică a aşezării, după cum urmează: I, T.P. Buocz

semnează prezentarea topografică (p. 15—18); II, viaţa socială şi istoria Savariei de L. Balla (p. 19—36); III, Religia şi viaţa religioasă de L. Balla, cu o contribuţie a lui T. Szentléleky privind cultele egiptene (p. 37—45). În al IV-lea capitol (p. 46—78), Z. Kádár se ocupă de sculptură şi arta tăierii pietrei, grupînd monumentele cercetate în următoarele subcapitole: A) Statui, reliefuri şi inscripţii (p. 46—75), între care: 1. sculpturile din capitoliu; 2. statui votive şi reliefuri; 3. reprezentări votive: portrete imperiale; 4. monumente funerare; 5. inscripţii funerare; B) Căile cele mai importante ale evoluţiei sculpturii în Savaria (p. 75—78). Autorul încearcă să desprindă aici etapele şi tipologia artei sculpturale în entitatea din Savaria, ajungînd la concluzia că există două perioade de dezvoltare: o fază mai timpurie care ia sfîrşit cu războaiele marcomanice şi o fază tîrzie, considerată de la sfîrşitul sec. II e. n. Prima începe, din punct de vedere al istoriei artei, cu stilul numit flavian şi sfîrşeşte cu acela din vremea lui Hadrian. Al doilea se leagă de arta tîrzie antoniniană şi a Severilor. În genere, conformarea la evoluţia italică, posibilă prin situaţia economică-geografică şi socială a Savariei, permite comparaţia cu evoluţia din Italia însăşi. Există o artă care imită produsele centrului, fără trăsături provinciale, iar autorul încearcă să aşeze limite între aceasta şi arta tipic provincială, cu trăsăturile ei locale sau generale pentru provincie.

Materialul cel mai bogat în forme îl oferă plastica funerară ornamentală şi figurativă, fapt pentru care acest teren este mai favorabil nuanţărilor. La limita între secolele I şi II autorul observă înflorirea maximă a artei sculpturale din Savaria, cînd se detaşează şi influenţa aşa numitului baroc al Flavilor. Pentru a doua perioadă de dezvoltare numită mai sus, mai reprezentative sînt reliefurile din Iseum. Un catalog util şi bine ilustrat se adaugă la această monografie atît de folositoare pentru cei care studiază arta sculpturală din provinciile dunărene.

Al. Barnea

ERWIN KELLER, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, München, 1971, 210 p., 57 pl.

Lucrarea a apărut sub nr. 14, în colecţia *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, îngrijită de prof. Ioachim Werner, fiind al 8-lea volum din seria *Veröffentlichungen der Kommission zur Archäologischen Erforschung des Spätrömischen Raetien* ale Academiei bavareze de ştiinţe.

Cercetarea autorului se referă la *Raetia Secunda* şi *Noricum*, între căderea limesului (259/260) şi evenimentele de care se leagă sfîrşitul stăpînirii romane din primii ani ai sec.V în Bavaria. Pe baza prezentării şi a observaţiilor topografice privind necropolele studiate, a căror amplasare arată că 26 din 48 se situează nemijlocit pe drumurile principale sau în imediata lor apropiere, autorul reface o serie de trasee de drumuri principale sau secundare, pornind tocmai de la dispunerea necropolelor. Materialul descoperit în necropole (în majoritatea lor nesăpate integral) este grupat în trei mari categorii: 1. inventarul specific din mormintele de bărbaţi (p. 26—81); 2. inventarul specific din mormintele de femei (p. 81—113); 3. material arheologic independent de sex (p. 114—144). Din materialul arheologic prezentat minuţios şi sistematic, remarcăm reluarea, în context general şi local, a tipologiei şi cronologiei fibulelor ,,cu capete de ceapă" (*Zwiebelknopffibeln*). Următorul mare capitol priveşte necropolele şi mormintele ,,ca izvoare pentru istoria aşezărilor şi pentru cercetarea structurii populaţiei" (p. 145). Se adaugă un capitol consacrat concluziilor generale asupra materialului arheologic şi un rezumat privind concluziile istorice, în care autorul se opreşte la trei faze de locuire romană tîrzie: 1. de la căderea limes-ului

semnează prezentarea topografică (p. 15—18) ; II, viaţa socială şi istoria Savariei de L. Balla (p. 19—36) ; III, Religia şi viaţa religioasă de L. Balla, cu o contribuţie a lui T. Szentléleky privind cultele egiptene (p. 37—45). În al IV-lea capitol (p. 46—78), Z. Kádár se ocupă de sculptură şi arta tăierii pietrei, grupînd monumentele cercetate în următoarele subcapitole: A) Statui, reliefuri şi inscripţii (p. 46—75), între care: 1. sculpturile din capitoliu ; 2. statui votive şi reliefuri ; 3. reprezentări votive : portrete imperiale ; 4. monumente funerare ; 5. inscripţii funerare ; B) Căile cele mai importante ale evoluţiei sculpturii în Savaria (p. 75—78). Autorul încearcă să desprindă aici etapele şi tipologia artei sculpturale în entitatea din Savaria, ajungînd la concluzia că există două perioade de dezvoltare : o fază mai timpurie care ia sfîrşit cu războaiele marcomanice şi o fază tîrzie, considerată de la sfîrşitul sec. II e. n. Prima începe, din punct de vedere al istoriei artei, cu stilul numit flavian şi sfîrşeşte cu acela din vremea lui Hadrian. Al doilea se leagă de arta tîrzie antoniniană şi a Severilor. În genere, conformarea la evoluţia italică, posibilă prin situaţia economică-geografică şi socială a Savariei, permite comparaţia cu evoluţia din Italia însăşi. Există o artă care imită produsele centrului, fără trăsături provinciale, iar autorul încearcă să aşeze limite între aceasta şi arta tipic provincială, cu trăsăturile ei locale sau generale pentru provincie.

Materialul cel mai bogat în forme îl oferă plastica funerară ornamentală şi figurativă, fapt pentru care acest teren este mai favorabil nuanţărilor. La limita între secolele I şi II autorul observă înflorirea maximă a artei sculpturale din Savaria, cînd se detaşează şi influenţa aşa numitului baroc al Flavilor. Pentru a doua perioadă de dezvoltare numită mai sus, mai reprezentative sînt reliefurile din Iseum. Un catalog util şi bine ilustrat se adaugă la această monografie atît de folositoare pentru cei care studiază arta sculpturală din provinciile dunărene.

Al. Barnea

ERWIN KELLER, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, München, 1971, 210 p., 57 pl.

Lucrarea a apărut sub nr. 14, în colecţia *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, îngrijită de prof. Ioachim Werner, fiind al 8-lea volum din seria *Veröffentlichungen der Kommission zur Archäologischen Erforschung des Spätrömischen Raetien* ale Academiei bavareze de ştiinţe.

Cercetarea autorului se referă la *Raetia Secunda* şi *Noricum*, între căderea limesului (259/260) şi evenimentele de care se leagă sfîrşitul stăpînirii romane din primii ani ai sec.V în Bavaria. Pe baza prezentării şi a observaţiilor topografice privind necropolele studiate, a căror amplasare arată că 26 din 48 se situează nemijlocit pe drumurile principale sau în imediata lor apropiere, autorul reface o serie de trasee de drumuri principale sau secundare, pornind tocmai de la dispunerea necropolelor. Materialul descoperit în necropole (în majoritatea lor nesăpate integral) este grupat în trei mari categorii : 1. inventarul specific din mormintele de bărbaţi (p. 26—81) ; 2. inventarul specific din mormintele de femei (p. 81—113) ; 3. material arheologic independent de sex (p. 114—144). Din materialul arheologic prezentat minuţios şi sistematic, remarcăm reluarea, în context general şi local, a tipologiei şi cronologiei fibulelor ,,cu capete de ceapă'' (*Zwiebelknopffibeln*). Următorul mare capitol priveşte necropolele şi mormintele ,,ca izvoare pentru istoria aşezărilor şi pentru cercetarea structurii populaţiei'' (p. 145). Se adaugă un capitol consacrat concluziilor generale asupra materialului arheologic şi un rezumat privind concluziile istorice, în care autorul se opreşte la trei faze de locuire romană tîrzie : 1. de la căderea limes-ului

la consolidarea situaţiei prin Probus şi Diocletian (260—circa 280); 2. de la Diocletian pînă la atacul iuthungilor din 357; 3. de la 357 pînă la sfîrşitul stăpînirii romane în Raetia, în jurul anului 400. Ultimul capitol, înaintea listelor şi catalogului, apărut în condiţii grafice excelente, tratează problema continuităţii în *Raetia*. Autorul prezintă aici sistematic un volum mare de material, într-o lucrare utilă atît prin însăşi aducerea la cunoştinţă a materialului, cu dese referiri la provinciile dunărene, cît şi prin prudenţa exemplară în interpretare.

Al. Barnea

J. W. HAYES, *Late Roman Pottery*, Londra, 1972, 478 p., 23 pl.

Publicat sub egida Şcolii Britanice din Roma, prezentul volum vine să acopere o lacună a sistematizărilor de ceramică romană apărute pînă acum. Obiectul principal al lucrării îl constituie ceramica fină uzuală produsă şi utilizată în provinciile mediteraneene ale imperiului între sec. II şi VII, în special produsele cu slip roşu din factoriile Africii de nord şi diversele lor imitaţii predominante în această perioadă. Accentul principal cade pe zona Mediteranei răsăritene, materialul găsit în săpăturile din Agora ateniană constituind sursa cea mai importantă pentru perioada cuprinsă între mijlocul sec. III e.n. şi sfîrşitul sec. V e.n., reprezentată de complexe închise, bine datate, acelaşi material fiind o bază utilă şi pentru sec. VI e. n.

Pentru perioada mai timpurie (pînă la circa 250 e.n.), *Lamboglia* este sursa de datare cea mai mult utilizată pentru vest, iar pentru sec. VI şi VII, descoperirile de la Antiochia, publicate de Waagé. O serie de alte aşezări sînt socotite de o importanţă specială din punct de vedere cronologic: *Dura-Europos* (Siria), *Emporio* (Chios), *Corint*, *Istanbul*, *Köln*. În Egipt, sec. V şi VI sînt bine documentate prin descoperirile recente de la *Abu Mena* şi materialul de la *Karanis*.

În afara altor surse, unele foarte recente, autorul utilizează şi colecţiile muzeelor din Tunis (Bardo), Carthagina, Leiden, Copenhaga, British Museum, Louvre şi Mainz.

După o introducere la care se adaugă şi un istoric al cercetării ceramicii romane tîrzii, J. W. Hayes consideră următoarele categorii: II. ceramică africană cu slip roşu (p. 13—299); III. alte produse africane (tripolitană cu slip roşu, p. 300—309); IV. opaiţe africane (p. 310—315); V. ceramică Çandarli (p. 316—322); VI. ceramică „romană tîrzie C" (p. 323—370); VII. ceramică cipriotă cu slip roşu (p. 371—386); VIII. ceramică egipteană cu slip roşu, cu grupurile A, B, C, (p. 387—401); IX. galică „t. s. grise", cunoscută înainte ca vizigotică (p. 402—404); X. alte produse romane tîrzii (p. 405—413). La acestea se adaugă un capitol (XI, p. 414—424) privind distribuţia produselor studiate în zonele mari ale imperiului între sec. II—VII e. n., bibliografia materialului publicat aflîndu-se, pentru fiecare din aceste zone, în prima parte a unui *Appendix* care conţine şi o listă de concordanţe a tipurilor ceramice şi a tipurilor de ştampile. Hărţile şi cele 23 de planşe se adaugă fericit la desenele ce însoţesc fiecare capitol.

Concluziile autorului privind datarea şi chiar tipologia sînt, fireşte, susceptibile de îmbunătăţiri, scopul mărturisit al lucrării fiind acela de a pregăti un cadru tipologic pentru studii viitoare.

Al. Barnea

la consolidarea situaţiei prin Probus şi Diocletian (260—circa 280); 2. de la Diocletian pînă la atacul iuthungilor din 357; 3. de la 357 pînă la sfîrşitul stăpînirii romane în Raetia, în jurul anului 400. Ultimul capitol, înaintea listelor şi catalogului, apărut în condiţii grafice excelente, tratează problema continuităţii în *Raetia*. Autorul prezintă aici sistematic un volum mare de material, într-o lucrare utilă atît prin însăşi aducerea la cunoştinţă a materialului, cu dese referiri la provinciile dunărene, cît şi prin prudenţa exemplară în interpretare.

Al. Barnea

J. W. HAYES, *Late Roman Pottery*, Londra, 1972, 478 p., 23 pl.

Publicat sub egida Şcolii Britanice din Roma, prezentul volum vine să acopere o lacună a sistematizărilor de ceramică romană apărute pînă acum. Obiectul principal al lucrării îl constituie ceramica fină uzuală produsă şi utilizată în provinciile mediteranene ale imperiului între sec. II şi VII, în special produsele cu slip roşu din factoriile Africii de nord şi diversele lor imitaţii predominante în această perioadă. Accentul principal cade pe zona Mediteranei răsăritene, materialul găsit în săpăturile din Agora ateniană constituind sursa cea mai importantă pentru perioada cuprinsă între mijlocul sec. III e.n. şi sfîrşitul sec. V e.n., reprezentată de complexe închise, bine datate, acelaşi material fiind o bază utilă şi pentru sec. VI e. n.

Pentru perioada mai timpurie (pînă la circa 250 e.n.), *Lamboglia* este sursa de datare cea mai mult utilizată pentru vest, iar pentru sec. VI şi VII, descoperirile de la Antiochia, publicate de Waagé. O serie de alte aşezări sînt socotite de o importanţă specială din punct de vedere cronologic: *Dura-Europos* (Siria), *Emporio* (Chios), *Corint*, *Istanbul*, *Köln*. În Egipt, sec. V şi VI sînt bine documentate prin descoperirile recente de la *Abu Mena* şi materialul de la *Karanis*.

În afara altor surse, unele foarte recente, autorul utilizează şi colecţiile muzeelor din Tunis (Bardo), Carthagina, Leiden, Copenhaga, British Museum, Louvre şi Mainz.

După o introducere la care se adaugă şi un istoric al cercetării ceramicii romane tîrzii, J. W. Hayes consideră următoarele categorii: II. ceramică africană cu slip roşu (p. 13—299); III. alte produse africane (tripolitană cu slip roşu, p. 300—309); IV. opaiţe africane (p. 310—315); V. ceramică Çandarli (p. 316—322); VI. ceramică „romană tîrzie C" (p. 323—370); VII. ceramică cipriotă cu slip roşu (p. 371—386); VIII. ceramică egipteană cu slip roşu, cu grupurile A, B, C, (p. 387—401); IX. galică „t. s. grise", cunoscută înainte ca vizigotică (p. 402—404); X. alte produse romane tîrzii (p. 405—413). La acestea se adaugă un capitol (XI, p. 414—424) privind distribuţia produselor studiate în zonele mari ale imperiului între sec. II—VII e. n., bibliografia materialului publicat aflîndu-se, pentru fiecare din aceste zone, în prima parte a unui *Appendix* care conţine şi o listă de concordanţe a tipurilor ceramice şi a tipurilor de ştampile. Hărţile şi cele 23 de planşe se adaugă fericit la desenele ce însoţesc fiecare capitol.

Concluziile autorului privind datarea şi chiar tipologia sînt, fireşte, susceptibile de îmbunătăţiri, scopul mărturisit al lucrării fiind acela de a pregăti un cadru tipologic pentru studii viitoare.

Al. Barnea

BRITANNIA, ***O nouă revistă engleză de studii romane*** **— I, 1970, 347 p., XXXVIII pl.; II, 1971, 347 p., XLI pl.; III, 1972, 397 p., XXI pl.**

Societatea pentru promovarea studiilor romane — The Society for the Promotion of Roman Studies — editează începînd cu anul 1970, pe lîngă cunoscutul Journal of Roman Studies, o nouă revistă destinată cercetărilor arheologice romane de pe teritoriul Angliei: *Britannia, a Journal of Romano-British and Kindred Studies.* Apariția acestei noi reviste a fost impusă de creșterea rapidă a numărului de descoperiri arheologice, paralel cu creșterea impresionantă a studiilor în epoca postbelică.

Cele trei numere apărute pînă în prezent I—III, 1970—1972, cuprind numai studii referitoare la epoca romană din Marea Britanie, editorii avînd în vedere atît cealaltă revistă a societății, JRS, cît și revistele similare din țările Europei vestice. Pe lîngă un număr de studii relativ redus, revista apărută în condiții grafice deosebite conține numeroase note informative privitoare la monumente, un repertoriu al descoperirilor romane anuale de pe teritoriul Marii Britanii, recenzii, un index general pentru fiecare volum și un bogat material ilustrativ. Cele mai multe studii sînt consacrate descoperilor arheologice și unor probleme generale de istorie antică, referitoare la numismatică, istorie militară, meșteșuguri și epigrafie.

Dintre cele 12 materiale dedicate descoperirilor arheologice din cele trei volume remarcăm: A. S. Robertson, *Roman Finds from Non-Roman Sites in Scotland* (vol. I, p. 198—227), înzestrat cu numeroase tabele, hărți și figuri, consacrat diferitelor obiecte romane, monede, ceramică, obiecte de podoabă, sticlărie, opaițe de bronz, descoperite în așezări neromane din Scoția, datate în secolele I—IV e. n.; Rosalind Dunnett, *The Excavation of the Roman Theatre at Gosbecks* (vol. II, p. 27—47, 10 fig., 5 pl.), în care se prezintă rezultatele săpăturilor arheologice de la teatrul roman de la Gosbecks din apropierea orașului Colchester, condensate într-un documentat raport de cercetare; G. J. Wainwright, *The Excavation of a fortified Settlement at Walesland Rath Pembrokeshire* (vol. II, p. 48—108) în care autorul prezintă exhaustiv, pe baza unui material documentar extrem de bogat, în toată extensiunea, săpăturile unui *oppidum* de la Walesland Rath, cu trei orizonturi de cultură, datat în epoca fierului și primele două secole romano-britanice; A. Fox și W. Ravenhill, *The Roman Fort at Nanstallon, Cornwall* (vol. III, p. 56—111, 13 fig., 6 pl.) în care autorii prezintă cu toată documentarea, fortul roman — *castellum* — de la Nanstallon, Corwall, cu numeroase secțiuni, planuri, desene, privitoare la acest castru și la bogatul material descoperit; David E. Johston, *A Roman Building at Chalk, near Gravesend* (vol. III, p. 112—148, 10 fig., 4 pl.), cu lux de amănunte și un material ilustrativ deosebit de bogat, autorul prezintă o casă romană de la Chalk lîngă Gravesend, făcîndu-se analogii numeroase și trăgîndu-se concluzii generale de mare importanță.

Dintre studiile numismatice menționăm: D. F. Allen, *The Coins of the Iceni* (vol. I, p. 1—33, 208 fig., 6 pl.) în care se prezintă amănunțit monedele de argint și aur ale tribului icenilor din Britannia, datate în secolul I î. e. n.; Martin Henig, *The Origin of some Ancient British Clin Types* (vol. III, p. 209—223, 22 fig., 3 pl.), unde autorul prezintă monede și medalii, pe categorii, din epoca romană, descoperite în Britannia, cu unele permanențe stilistice ale triburilor autohtone.

De asemenea, sînt abordate și o seamă de probleme referitoare la istoria veche a Angliei pe baza izvoarelor antice. Astfel A. L. F. Rivet, pune în discuție secțiunea britanică a Itinerariului antoninian *The British Section of the Antonine Itinerary* (vol. I, p. 34—82), John H. Ward, *Vortigern and the End of Roman Britain*, (vol. III, p. 277—289) în care se dau toate izvoarele literare cu privire la luptătorul Vortigern și la părăsirea Britanniei de către romani; D. E. Eichholz, *How long did Vespasian serve in Britain?* (vol. III, p. 149—163) în care autorul examinează toate izvoarele literare antice referitoare la activitatea lui Vespasianus în Britannia. Printre studiile

cu teme militare amintim: M. Henig, *The Veneration of Heroes in the Roman Army* (vol. I, p. 249—268), R. W. Davies, *The Roman Military Diet* (vol. II, p. 122—142), L. J. F. Keppie, *Legio VIII Augusta and the Claudian Invasion* (vol. II, p. 149—155), N. Reed, *The Fifth Year of Agricola's Campaigns* (vol. II, p. 143—148) și D. J. Breeze și B. Dobson, *Hadrian's Wall: some Problems* (vol. III, p. 182—208). În cele trei volume sînt abordate, de asemenea, unele subiecte referitoare la ocupații, restaurări de monumente, precum și unele chestiuni de filologie clasică, bazate pe monumentele epigrafice din Britannia.

Cu tot interesul strict local pe care-l urmărește revista Britannia, mărginindu-se la elucidarea problemelor de arheologie romană din Marea Britanie, această publicație, prin studiile sale de o valoare științifică deosebită și prin materialele romane din provincia imperială Britannia, constituie un model, precum și un generos izvor de informare și documentare cu privire la antichitatea romană, organic legată de realitățile țării noastre.

Ion Berciu și Ioan Șerban

TOTIU, TOTEV, *Novootkriti vizantijski olovni pecati ot Preslov* (Noi sigilii de plumb descoperite la Preslav), Izvestija Varna, 8 (23), 1972, p. 287—291, 4 fig., rezumat în limba franceză.

Autorul prezintă două sigilii descoperite în săpăturile din anul 1972 efectuate în complexul „Pod Manastirea'' și un al treilea, descoperit întîmplător la Preslav în 1917.

Primul dintre ele aparține împăratului Constantin al VII-lea Porphyrogenetul (913—959); el este întru totul asemănător sigiliului lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul găsit la Silistra și publicat de I. Barnea în SCN, 3, 1960, p. 324—325. Al doilea exemplar, databil în sec. XI, foarte prost conservat, este atribuit de T.T. unui particular. Al treilea sigiliu, publicat de S. Maslev în Izvestija Sofia, 20, 1955, p. 456, aparține lui Jean Daukitzios, patrician din sec. XI—XII. Acestor sigilii li se adaugă un al patrulea fără inscripție și fără reprezentare.

Despre sigiliul lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul autorul crede că a fost ștanțat cu același clește-tipar cu care a fost ștanțat și sigiliul de la Silistra, publicat de I. Barnea.

În ce ne privește credem că sigiliile lui Constantin Porphyrogenetul de la Silistra și Preslav au însoțit scrisori trimise unor fețe bisericești.

Petre Diaconu

I. G. HÎNCU, *Căprăria — Pamiatnik kultury X-XII vv*, Chișinău, Edit. Știința, 1973, 64 p., 49 fig.

Se prezintă o necropolă (din peste 70 de morminte de înhumație) aflată pe panta dealului Căprăria nu departe de Limbari, pe teritoriul comunei Hansca, raionul Kotovski, R.S.S. Moldovenească.

Autorul stabilește trei grupe de înmormîntări: 1) schelete în poziție întinsă, pe spate; 2) schelete în poziție chircită; 3) cenotafe, în gropi de formă circulară.

Inventarul, în general sărac, se compune din: vase ceramice (numai cîteva și în stare fragmentară), lame de cuțit, de fier, o cataramă în formă de liră, verigi de bronz, amnare etc.

cu teme militare amintim: M. Henig, *The Veneration of Heroes in the Roman Army* (vol. I, p. 249—268), R. W. Davies, *The Roman Military Diet* (vol. II, p. 122—142), L. J. F. Keppie, *Legio VIII Augusta and the Claudian Invasion* (vol. II, p. 149—155), N. Reed, *The Fifth Year of Agricola's Campaigns* (vol. II, p. 143—148) și D. J. Breeze și B. Dobson, *Hadrian's Wall: some Problems* (vol. III, p. 182—208). În cele trei volume sînt abordate, de asemenea, unele subiecte referitoare la ocupații, restaurări de monumente, precum și unele chestiuni de filologie clasică, bazate pe monumentele epigrafice din Britannia.

Cu tot interesul strict local pe care-l urmărește revista Britannia, mărginindu-se la elucidarea problemelor de arheologie romană din Marea Britanie, această publicație, prin studiile sale de o valoare științifică deosebită și prin materialele romane din provincia imperială Britannia, constituie un model, precum și un generos izvor de informare și documentare cu privire la antichitatea romană, organic legată de realitățile țării noastre.

Ion Berciu și *Ioan Șerban*

TOTIU, TOTEV, *Novootkriti vizantijski olovni pecati ot Preslov* **(Noi sigilii de plumb descoperite la Preslav), Izvestija Varna, 8 (23), 1972, p. 287—291, 4 fig., rezumat în limba franceză.**

Autorul prezintă două sigilii descoperite în săpăturile din anul 1972 efectuate în complexul „Pod Manastirea" și un al treilea, descoperit întîmplător la Preslav în 1917.

Primul dintre ele aparține împăratului Constantin al VII-lea Porphyrogenetul (913—959); el este întru totul asemănător sigiliului lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul găsit la Silistra și publicat de I. Barnea în SCN, 3, 1960, p. 324—325. Al doilea exemplar, databil în sec. XI, foarte prost conservat, este atribuit de T.T. unui particular. Al treilea sigiliu, publicat de S. Maslev în Izvestija Sofia, 20, 1955, p. 456, aparține lui Jean Daukitzios, patrician din sec. XI—XII. Acestor sigilii li se adaugă un al patrulea fără inscripție și fără reprezentare.

Despre sigiliul lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul autorul crede că a fost ștanțat cu același cleşte-tipar cu care a fost ștanțat și sigiliul de la Silistra, publicat de I. Barnea.

În ce ne privește credem că sigiliile lui Constantin Porphyrogenetul de la Silistra și Preslav au însoțit scrisori trimise unor fețe bisericești.

Petre Diaconu

I. G. HÎNCU, *Căprăria — Pamiatnik kultury X-XII vv*, **Chișinău, Edit. Știința, 1973, 64 p., 49 fig.**

Se prezintă o necropolă (din peste 70 de morminte de înhumație) aflată pe panta dealului Căprăria nu departe de Limbari, pe teritoriul comunei Hansca, raionul Kotovski, R.S.S. Moldovenească.

Autorul stabilește trei grupe de înmormîntări: 1) schelete în poziție întinsă, pe spate; 2) schelete în poziție chircită; 3) cenotafe, în gropi de formă circulară.

Inventarul, în general sărac, se compune din: vase ceramice (numai cîteva și în stare fragmentară), lame de cuțit, de fier, o cataramă în formă de liră, verigi de bronz, amnare etc.

cu teme militare amintim: M. Henig, *The Veneration of Heroes in the Roman Army* (vol. I, p. 249—268), R. W. Davies, *The Roman Military Diet* (vol. II, p. 122—142), L. J. F. Keppie, *Legio VIII Augusta and the Claudian Invasion* (vol. II, p. 149—155), N. Reed, *The Fifth Year of Agricola's Campaigns* (vol. II, p. 143—148) și D. J. Breeze și B. Dobson, *Hadrian's Wall: some Problems* (vol. III, p. 182—208). În cele trei volume sînt abordate, de asemenea, unele subiecte referitoare la ocupații, restaurări de monumente, precum și unele chestiuni de filologie clasică, bazate pe monumentele epigrafice din Britannia.

Cu tot interesul strict local pe care-l urmărește revista Britannia, mărginindu-se la elucidarea problemelor de arheologie romană din Marea Britanie, această publicație, prin studiile sale de o valoare științifică deosebită și prin materialele romane din provincia imperială Britannia, constituie un model, precum și un generos izvor de informare și documentare cu privire la antichitatea romană, organic legată de realitățile țării noastre.

Ion Berciu și *Ioan Șerban*

TOTIU, TOTEV, *Novootkriti vizantijski olovni pecati ot Preslov* (Noi sigilii de plumb descoperite la Preslav), Izvestija Varna, 8 (23), 1972, p. 287—291, 4 fig., rezumat în limba franceză.

Autorul prezintă două sigilii descoperite în săpăturile din anul 1972 efectuate în complexul „Pod Manastirea” și un al treilea, descoperit întîmplător la Preslav în 1917.

Primul dintre ele aparține împăratului Constantin al VII-lea Porphyrogenetul (913—959); el este întru totul asemănător sigiliului lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul găsit la Silistra și publicat de I. Barnea în SCN, 3, 1960, p. 324—325. Al doilea exemplar, databil în sec. XI, foarte prost conservat, este atribuit de T.T. unui particular. Al treilea sigiliu, publicat de S. Maslev în Izvestija Sofia, 20, 1955, p. 456, aparține lui Jean Daukitzios, patrician din sec. XI—XII. Acestor sigilii li se adaugă un al patrulea fără inscripție și fără reprezentare.

Despre sigiliul lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul autorul crede că a fost ștanțat cu același clește-tipar cu care a fost ștanțat și sigiliul de la Silistra, publicat de I. Barnea.

În ce ne privește credem că sigiliile lui Constantin Porphyrogenetul de la Silistra și Preslav au însoțit scrisori trimise unor fețe bisericești.

Petre Diaconu

I. G. HÎNCU, *Căprăria — Pamiatnik kultury X-XII vv*, Chișinău, Edit. Știința, 1973, 64 p., 49 fig.

Se prezintă o necropolă (din peste 70 de morminte de înhumație) aflată pe panta dealului Căprăria nu departe de Limbari, pe teritoriul comunei Hansca, raionul Kotovski, R.S.S. Moldovenească.

Autorul stabilește trei grupe de înmormîntări: 1) schelete în poziție întinsă, pe spate; 2) schelete în poziție chircită; 3) cenotafe, în gropi de formă circulară.

Inventarul, în general sărac, se compune din: vase ceramice (numai cîteva și în stare fragmentară), lame de cuțit, de fier, o cataramă în formă de liră, verigi de bronz, amnare etc.

În continuare se studiază ritul şi ritualul de înmormîntare pe baza documentelor arheologice la care se adaugă şi unele date de ordin istoric şi etnografic.

După opinia lui I.G. Hîncu, populaţia înmormîntată la Căprăria era formată din valahi, slavi, alani (sau bulgari), pecenegi (sau cumani) şi mongoli. Despre alani (sau bulgari) ni se spune că în sec. X erau deja asimilaţi. În timp ce valahii şi slavii erau creştinaţi, pecenegii (sau cumanii) şi mongolii erau păgîni pe cale de a deveni creştini. Acesta este motivul pentru care ceva mai tîrziu în sec. XIII—XIV toată populaţia regiunii respective se înmormîntează după ritul creştin — păstrat pînă în epoca noastră.

Petre Diaconu

ANGHELOV, DIMITĂR, *Obrazivane na bălgarskata narodnost* (*Formarea poporului bulgar*), Sofia, 1971, 415 p., (Ed. Nauka i Izkustvo).

Volumul are 5 capitole, fiecare dintre ele fiind rezervat cîte unei probleme majore, cum ar fi de pildă : *substratul etnic trac, slavi şi protobulgari, formarea poporului bulgar, desăvîrşirea procesului de etnogeneză*; *poporul bulgar în timpul stăpînirii bizantine.*

Capitolele se subdivid în două pînă la patru părţi. În cele ce urmează vom înșira titlurile subcapitolelor. Cap. I : 1). Tracii pînă la cucerirea romană ; 2). Tracii sub stăpînirea romană şi bizantină. Cap. II : 1). Apariţia slavilor şi primele lor incursiuni în Peninsula Balcanică ; 2). Primele năvăliri ale protobulgarilor în Peninsula Balcanică ; 3) Aşezarea slavilor în Peninsula Balcanică. Asimilarea tracilor ; 4). Aşezarea protobulgarilor în Peninsula Balcanică şi formarea statului slavo-bulgar. Cap. III : 1). Întărirea statului slavo-bulgar şi includerea triburilor slave în limitele lui ; 2). Desfăşurarea procesului de etnogeneză în sec. VIII ; 3). Desfăşurarea procesului de etnogeneză în prima jumătate a sec. IX. Cap. IV : 1). Introducerea creştinismului ca religie oficială ; 2). Generalizarea limbii şi scrisului slav ; 3). Limba, conştiinţa şi cultura materială — trăsături de bază ale poporului bulgar ; 4). Numele poporului bulgar. Cap. V : 1). Conştiinţa națională ; 2). Numele poporului bulgar.

Cartea se încheie cu două rezumate, unul în limba germană, iar altul în limba engleză. Urmează un indice.

Din simpla enumerare a titlurilor de capitole şi subcapitole rezultă că problemele dezbătute de D. Anghelov sînt de o deosebită importanţă. Informaţia întemeiată pe cercetarea izvoarelor literare, arheologice şi toponimice este destul de bogată. Din păcate, autorul n-a folosit decît parţial bibliografie românească.

Aşa cum remarca cu învederată dreptate V. Tăpkova-Zaimova, într-o recenzie făcută acestui volum şi publicată în revista Vekove, 4, 1972 (Vekove este un nou periodic al Societăţii de istorie bulgare), D. Anghelov nu se opreşte pe larg asupra vlahilor din Peninsula Balcanică, deşi aceştia au jucat un important rol în viaţa economică, socială şi politică în sec. X—XI. În plus, D. Anghelov acordă o prea mare pondere elementului etnic trac ca componentă a poporului bulgar. Şi-n această privinţă ne raliem opiniei cercetătoarei V. Tăpkova-Zaimova care socoteşte că contactul dintre traci şi slavi a fost mai slab decît se crede în general. Aceeaşi cercetătoare ţine să precizeze că e greu de definit dacă numele autohtone (ale unor rîuri şi locuri) au fost însuşite de slavi prin intermediul tracilor sau mai degrabă prin intermediul populaţiei romanizate (vlahii).

Dincolo de aceste obiecţii şi de alte cîteva care nu-şi găsesc locul aici, volumul *Formarea poporului bulgar* se impune prin seriozitatea cu care sînt dezbătute problemele.

Petre Diaconu

În continuare se studiază ritul şi ritualul de înmormîntare pe baza documentelor arheologice la care se adaugă şi unele date de ordin istoric şi etnografic.

După opinia lui I.G. Hîncu, populaţia înmormîntată la Căprăria era formată din valahi, slavi, alani (sau bulgari), pecenegi (sau cumani) şi mongoli. Despre alani (sau bulgari) ni se spune că în sec. X erau deja asimilaţi.

În timp ce valahii şi slavii erau creştinaţi, pecenegii (sau cumanii) şi mongolii erau păgîni pe cale de a deveni creştini. Acesta este motivul pentru care ceva mai tîrziu în sec. XIII—XIV toată populaţia regiunii respective se înmormîntează după ritul creştin — păstrat pînă în epoca noastră.

Petre Diaconu

ANGHELOV, DIMITĂR, *Obrazivane na bălgarskata narodnost* (*Formarea poporului bulgar*), Sofia, 1971, 415 p., (Ed. Nauka i Izkustvo).

Volumul are 5 capitole, fiecare dintre ele fiind rezervat cîte unei probleme majore, cum ar fi de pildă : *substratul etnic trac, slavi şi protobulgari, formarea poporului bulgar, desăvîrşirea procesului de etnogeneză*; *poporul bulgar în timpul stăpînirii bizantine.*

Capitolele se subdivid în două pînă la patru părţi. În cele ce urmează vom înşira titlurile subcapitolelor. Cap. I : 1). Tracii pînă la cucerirea romană ; 2). Tracii sub stăpînirea romană şi bizantină. Cap. II : 1). Apariţia slavilor şi primele lor incursiuni în Peninsula Balcanică ; 2). Primele năvăliri ale protobulgarilor în Peninsula Balcanică ; 3) Aşezarea slavilor în Peninsula Balcanică. Asimilarea tracilor ; 4). Aşezarea protobulgarilor în Peninsula Balcanică şi formarea statului slavo-bulgar. Cap. III : 1). Întărirea statului slavo-bulgar şi includerea triburilor slave în limitele lui ; 2). Desfăşurarea procesului de etnogeneză în sec. VIII ; 3). Desfăşurarea procesului de etnogeneză în prima jumătate a sec. IX. Cap. IV : 1). Introducerea creştinismului ca religie oficială ; 2). Generalizarea limbii şi scrisului slav ; 3). Limba, conştiinţa şi cultura materială — trăsături de bază ale poporului bulgar ; 4). Numele poporului bulgar. Cap. V : 1). Conştiinţa naţională ; 2). Numele poporului bulgar.

Cartea se încheie cu două rezumate, unul în limba germană, iar altul în limba engleză. Urmează un indice.

Din simpla enumerare a titlurilor de capitole şi subcapitole rezultă că problemele dezbătute de D. Anghelov sînt de o deosebită importanţă. Informaţia întemeiată pe cercetarea izvoarelor literare, arheologice şi toponimice este destul de bogată. Din păcate, autorul n-a folosit decît parţial bibliografie românească.

Aşa cum remarca cu învederată dreptate V. Tăpkova-Zaimova, într-o recenzie făcută acestui volum şi publicată în revista Vekove, 4, 1972 (Vekove este un nou periodic al Societăţii de istorie bulgare), D. Anghelov nu se opreşte pe larg asupra vlahilor din Peninsula Balcanică, deşi aceştia au jucat un important rol în viaţa economică, socială şi politică în sec. X—XI. În plus, D. Anghelov acordă o prea mare pondere elementului etnic trac ca componentă a poporului bulgar. Şi-n această privinţă ne raliem opiniei cercetătoarei V. Tăpkova-Zaimova care socoteşte că contactul dintre traci şi slavi a fost mai slab decît se crede în general. Aceeaşi cercetătoare ţine să precizeze că e greu de definit dacă numele autohtone (ale unor rîuri şi locuri) au fost însuşite de slavi prin intermediul tracilor sau mai degrabă prin intermediul populaţiei romanizate (vlahii).

Dincolo de aceste obiecţii şi de alte cîteva care nu-şi găsesc locul aici, volumul *Formarea poporului bulgar* se impune prin seriozitatea cu care sînt dezbătute problemele.

Petre Diaconu